2

1980

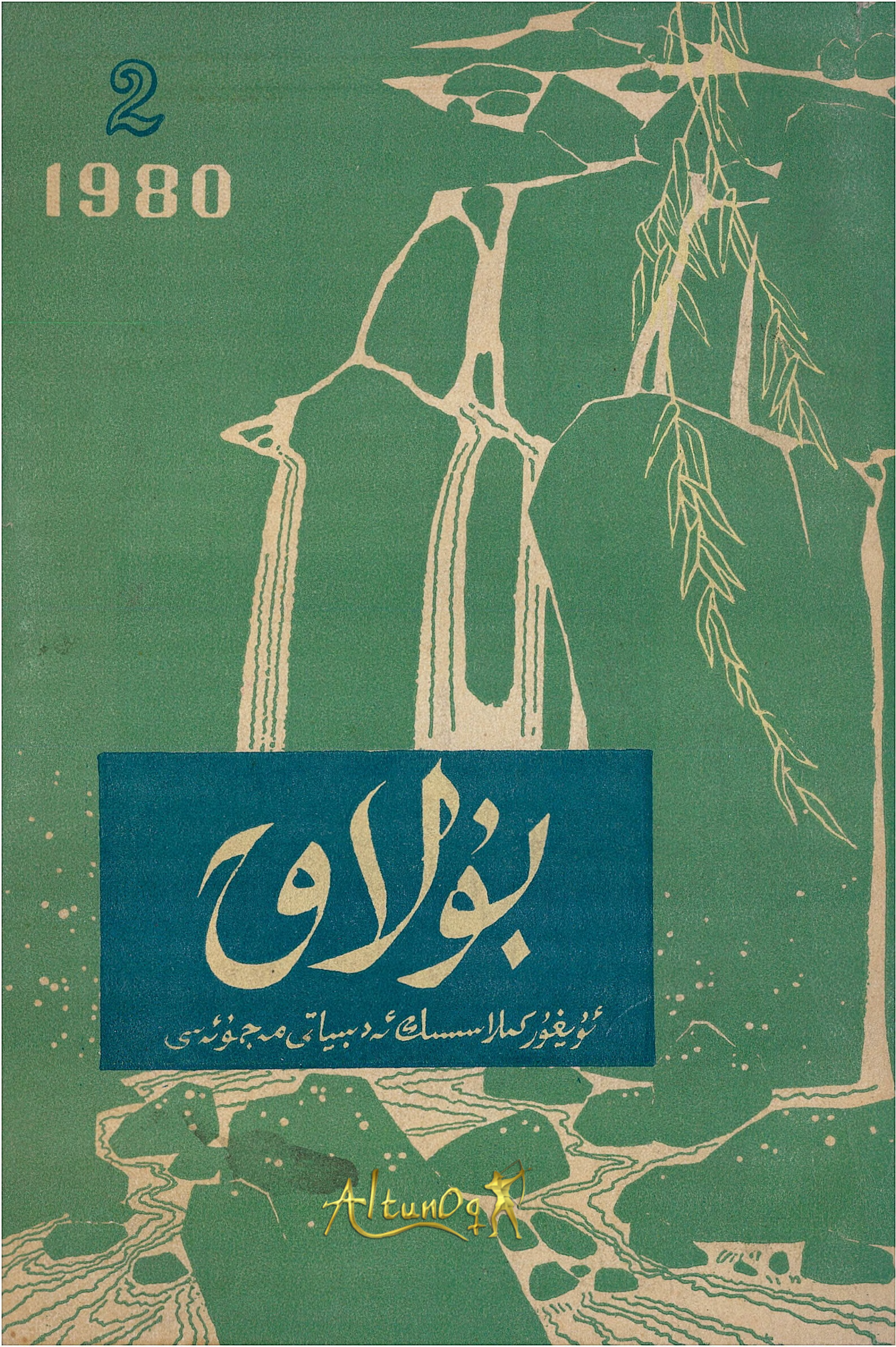

بۇلاق

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى مەجمۇئەسى

AltunOq

بۇلاق

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى مەجمۇئەسى

2

AltunOq

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

1980 - يىل

بۇلاق

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى مەجمۇئەسى

(2)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
1980 - يىل 12 - ئاي 1 - نەشرى
1981 - يىل 3 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M10098.457
باھاسى: 0.86 يۈەن

مۇندەرىجە

مەسئۇد ۋە دىلئارا (داستان)...**ئابدۇرېھىم نىزارى** 6

موللا مەھەممەت نىيازى.......... **م. خۇدابەردى** 135

داستانى مەنسۇر............**موللامەھەممەت نىيازى** 144

«زەپەرنامە» داستانى توغرىسىدا.................... 219

زەپەرنامە (داستان)..............**موللا شاكىر** 221

«ئالتۇن يارۇق» توغرىسىدا...**ئا. خوجا، ئ. يۇسۇپ** 334

«ئالتۇن يارۇق»تىن پارچە 342

« ‹ئالتۇن يارۇق› تىن پارچە»نىڭ تەرجىمىسى...... 359

«ئوغۇزنامە»نىڭ تەرجىمىسى.......................... 373

«ئوغۇزنامە» داستانى توغرىسىدا قىسقىچە مۇلاھىزە...

.... **تۇرغۇن ئالماس** 396

كومۇلۇپ قالغان گۆھەرلىرىمىزنى قازايلى..........

.... **ئىمىن تۇرسۇن** 421

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى.............................. 428

سادىر پالۋان قوشاقلىرى.............................. 430

خەلق قىزىقچىسى ھىسامىدىن.......................... 443

خەلق قىزىقچىسى ھىسامىدىن چاقچاقلىرىدىن......... 444

تەم - تۇتەم شالدامباي (چوچەك)..................... 459

تېپىشماقلار ھەققىدە..............**سالى خۇدابەردى** 477

خەلق ماقاللىرىدىن.................................. 486

نىيە خەلق ماقاللىرىدىن.............................. 490

«مەسئۇد - دىلئارا» داستانى ھەققىدە

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا پەخىرلىك ئورۇن تۇتقان ئىستىداتلىق شائىرىمىز ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ "مۇھەببەت داستانلىرى" ناملىق مەشھۇر ئەسىرىگە كىرگۈزۈلگەن يىرىك داستانلىرىدىن بىرى «مەسئۇد - دىلئارا»دۇر. بۇ داستانمۇ مۇھەببەت تېمىسىغا بېغىشلانغان بولۇپ، خەلق رىۋايەتلىرى ئاساسىدا يېزىلىپ چىقىلغان. داستاندا بەسىر پادىشاھى مىرزەباننىڭ ئوغلى شاھزادە مەسئۇد بىلەن ئەرەم باغىنىڭ پادىشاھى شەھبال پەرىنىڭ قىزى دىلئارا ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەت زور ماھارەت بىلەن تەسۋىرلەنگەن. داستاننىڭ ئاساسىي ۋەقەلىكى مۇنداق:

بەسىر شاھى مىرزەبان قېرىلىق يەتكىچە پەرزەنت كۆرمىگەنلىكتىن كوڭلى مەيۇس بولۇپ، يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلىدۇ. بۇنىڭدىن ۋاقىپ بولغان ۋەزىرلەر ۋە باشقا ئوردا ئەمەلدارلىرى مۇنەججىملەرنى يىغىپ، پال ئاچقۇزۇپ، يەمەن شاھىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىشكە مەسلىھەت بېرىدۇ. مىرزەبان يەمەن شاھى قىزىنى ئەمرىگە ئالغاندىن كېيىن مەسئۇد دۇنياغا كېلىدۇ. مەسئۇد 10 ياشقا تولغاندا ئاتىسى تەنتەنىلىك زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، غەزنىدە ساقلىنىپ كەلگەن سۇلايمان پەيغەمبەردىن قالغان خىسلەتلىك بىر تون ۋە بىردانە ئۈزۈكنى مەسئۇدقا ھەدىيە قىلىدۇ. مەسئۇد ئۆز خانىسىغا قايتقاندىن كېيىن توندا پەرى سۈپەت گۈزەل بىر

قىزنىڭ سۈرىتى بارلىقىنى بايقاپ، ئۇنىڭغا ئاشىق ـ بىقارار بولىدۇ ۋە كېچە ـ كۈندۈز تىنىماي ئاھ چېكىدۇ. بۇ ئەھۋالنى بىرنەچـچە ۋاقىت سىر تۇتىسىمۇ، ئەمما ئىشق دەردىدە چىرايى سارغىيىپ، تېنى كۈندىن ـ كۈنگە زەئىپلىشىدۇ. ئاخىر ئەھۋالنى مىرزەبان شاھ مەسئۇدنىڭ كوكۇلداشى (ئىمىلدىشى) سابىت ئارقىلىق ئۇقۇپ، ئوغلىنى ئىشقتىن ياندۇرۇش ئۈچۈن بىرمۇنچە ھەرىكەت قىلىپ كۆرسىمۇ، پايدا بەرمىگەنلىكتىن، نائىلاج مەسئۇدنى پەرىلەر ماكانى گۈلىستان ئەرەمگە ئۇزىتىشقا مەجبۇر بولىدۇ. مەسئۇد نەچچە يۈزلىگەن كېمە بىلەن جۇڭگو ئارقىلىق دېڭىز سەپىرىگە چىقىدۇ. قۇستەنتەنىيە شەھرىگە يېقىنلاشقاندا دېڭىزدا قاتتىق بوران چىقىپ، ھەممە كېمىلەر غەرق بولىدۇ، ئەمما مەسئۇد بىر پارچە تاختا ئۈستىدە ئامان قالىدۇ. قۇرۇقلۇققا چىققاندىن كېيىن رودۇپايىلارغا ئۇچراپ قالىدۇ، رودۇپايىلاردىن مىڭ تەسلىكتە قۇتۇلۇپ، مايمۇنلارنىڭ قولىغا چۈشىدۇ. بۇلاردىنمۇ بىر ئامال بىلەن خالاس تېپىپ، بەھرى مۇھىت ئارقىلىق سەرەندىپكە بارغاندا ئەرەم باغىنىڭ يولىنى سوراپ بىلىدۇ، يول ئۈستىدە يەنە بەھرى قۇلزەم پەرىلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ، شاھ پەرىدىن بىرمۇنچە جەۋرى ـ ئازاپ كۆرىدۇ. ئاخىرچە ئەرەم باغىنىڭ پادىشاھى شەھبال پەرى مەسئۇدنى قۇتۇلدۇرۇپ ئۆز ماكانىغا ئېلىپ كېلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، شاھزادە ئون ئۈچ يىل جاپا ـ مۇشەققەت تارتىپ ئاخىرى دىلئارانىڭ ۋەسلىگە مۇيەسسەر بولىدۇ ۋە زور شاتلىق ئىچىدە دىلئارانى ئېلىپ، شەھبال پەرى بىلەن خوشلىشىپ، ئۆز مەملىكىتىگە قايتىدۇ.

شائىر نىزارى شەرقنىڭ مەشھۇر كلاسسىكلىرى فىردەۋسى، نىزامى گەنجىۋىي، ئابدۇراخمان جامى ۋە ئەلىشىر ناۋايىنىڭ

داستانچىلىق ئەنئەنىلىرىگە تولۇق ۋارىسلىق قىلغان ھالدا بۇ داستاننى ئۇتۇقلۇق يېزىپ چىققان. ئەسەرنىڭ بەدىئىلىگى يۇقۇ-رى، ۋەقەلىگى روشەن، ئۇسلۇبى گۈزەل ھەم يېنىك، تىلى چۇچۇك.

يەنە شۇ نەرسە دىققەتكە سازاۋەركى، داستاندا ئىككىنچى جەھەتتە قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىغا خاس بولغان بىرمۇنچە ئېلې-مېنتلار ئۇچرايدۇ. مەسىلەن، ئۇلۇس (خەلق)، ئوجماھ (جەننەت)، تاموغ (دوزاخ)، يىلاۋۇچ (پەيغەمبەر)، ئوكوش (كوپ، تولا)، ئەسرو (ناھايىتى، بەكمۇ)، ياۋۇق (يېقىن)، ئۇيۇماق (ئۇخلىماق) ۋەھاكازا.

ئۇنىڭدىن تاشقىرى داستاننىڭ بەزى مىسرالىرىدا قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىنىڭ رىۋاجى ھىساپلانغان ”چاغاتاي تىلى“نىڭ فونې-تىك ۋە مورفولوگىك خۇسۇسىيەتلىرىگە خاس بەزى ئېلېمېنتلارمۇ كوزگە چېلىقىدۇ.

مەسىلەن، 3 - شەخستە كەلگەن ”مىش“ قوشۇمچىسى ئۇلانغان ئوتكەن زامان پېئىلى شەكلىنى ئالايلى:

ئون ئۇچ يىل يۇرۇب تابىمىش ① بىر نىشان،
بۇ ھەسرەت بىلە بولمىش ئازۇردە جان.

1 - شەخس بولۇشسىز پېئىل شەكلى:

ئالىب قالدى نەچچە پەرىزادنى،
دىمان ② يەتتە - سەككىز مىڭادنى.

① تابىمىش — تاپىمىدى، تاپالمىدى مەنىسىدە.

② دىمان — دىمەي، دىمەيمەن مەنىسىدە.

يونۇلۇش كېلىشكە ئۇلىنىدىغان "غا"، "گە" قوشۇمچىسىنىڭ ئورنىغا شېئىرنىڭ ۋەزنى ئېھتىۋارى بىلەن تۈرك تىللىرىنىڭ غەربى جەنۇبىي گۇرۇپپىسىغا خاس بولغان "ئە" قوشۇمچىسىنى قوللىنىش:

دىدى كۆرسى كەلتۈر بۇ مېھمانىمە،
ئانى مۇستەقەر قىل قويۇپ يانىمە.

ئىزاپەتلىك جۈملە:

شەھى مىرزەبانكىم بىھوكمى ئىلاھ①،
كى مەسئۇدنى قىلدى ئۆز ئورنىدا شاھ.

كويۇپ ئىشق ئوتىغە نىستان كەبى،
بۇ ئوتدا بولۇب مارىبجان ② كەبى

خەنجەرى ھىجران ③ ھۇجۇمى ئەيلەدى باغرىمنى چاك،
بىر قىيا باقماق بىلە ئول غۇنچە خەندان ④ سورەتى.

ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ئەسەرلىرىدە ئۇچرايدىغان بۇنداق تىل پاكىتلىرى "چاغاتاي تىلى"نىڭ تاكى 19 ـ ئەسىرگىچە قول-

① بىھوكمى ئىلاھ — خۇدانىڭ ھوكمى بىلەن.
② مارىبجان — جانسىز يىلان.
③ خەنجەرى ھىجران — ھىجران قىلىچى.
④ غۇنچە خەندان — كۈلۈپ تۇرغان غۇنچە.

لىنىپ كەلگەنلىكىنىڭ بىر ئىسپاتى. بىزنىڭ يۇقۇرىدىكى مىسال-
لارنى كەلتۈرۈشىمىزدىكى سەۋەپ، تىلشۇناسلىرىمىزنىڭ قەدىم-
قى ئۇيغۇر تىلى ۋە ”چاغاتاي تىلى“نى تەتقىق قىلىشىدا ۋە
ئۇيغۇر تىلى تارىخىنى تەكشۈرۈشىدە نىزارى تىلىنىڭ مۇھىم
ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىشتىن ئىبارەت.

ر. جارى

مەسئۇد ۋە دىلئارا

(داستان)

ئابدۇرېھىم نىزارى

بەسىر پادىشاھى مىرزەبان پەرزەندى يوق جەھەتىدىن ئۈزلەت① ئىختىيار قىلىپ، جاناب ھەزرەتى ئىززەتكە تەۋەججۇھ② بىرلە يۈز كەلتۈرگەنى، بۇ ۋاقىئەدىن ۋەزىر ۋە ئۇمرالار③ خەبەر تاپىپ پادىشادىن سەبەبى ۋاقىئەنى سوئال قىلغانى ۋە پادىشا ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلغاندا، بۇلار مۇنەججىملەر④ نى جەمئ قىلىپ ئانىڭ تالەئىدىن قۇرئە سالىپ يەمەن پادىشاھى قىزى ئەزدىۋاجىغە⑤ تەرغىب ئەيلەگەنى، مىرزەبان ئول پەرۋەشىنى ئەقد⑥ قىلىپ، ئانىڭدىن شەھزادە مەسئۇد ۋۇجۇد تاپقانى.

---

① ئۈزلەت — خىلۋەتتە يالغۇز ئولتۇرۇپ ۋاقىت ئۆتكۈزۈش.

② تەۋەججۇھ — يۈزلىنىش.

③ ئۇمرا — ئەمىرلەر، لەشكەر باشلىقلىرى.

④ مۇنەججىم — يۇلتۇزلارغا قاراپ ئادەمنىڭ تەقدىرىنى ئېيتىپ بەرگۈچى.

⑤ ئەزدىۋاج — ئۆيلىنىش.

⑥ ئەقد — نىكا.

بار ئىردىكى شاھى① بەسى② نامدار،
شەھەرلەر مۇسەخخەر③ ئىدى بىشۇمار④
ئەدەددىن فۇزۇنراق⑤ ئىدى لەشكەرى،
شەجائەتدە يەكتا⑥ ئىدى ھەر بىرى.
ئۆزى ئادىل ئىردى رەئىيەتنەۋاز⑦،
ئانىڭ لۇتپى بىرلە ئۇلۇس سەرفەراز⑧.
قىلىب ھەق يولىدا دەرەملەر نىسار⑨،
كى جەۋدۇ⑩ كەرەمنى ئىتىب ئىختىيار.
قارىلىقدا بولدى فەناغا ياۋوق⑪،
ۋەلى مۇنچە پاشداكى فەرزەندى يوق.
ئىدى ئىسمى ئانىڭ شاھ مىرزەبان،
ئۆزى ئاقىل ئانچە بەسى نوكتەدان.
قىلۇر ئىردى ئەپسوس موڭا سۇبھى، شام،

---

① شاھى — بىر شاھ.

② بەسى — كوپ، تولىمۇ.

③ مۇسەخخەر — بويسۇندۇرۇلغان، قول ئاستىدا.

④ بىشۇمار — سان - ساناقسىز.

⑤ ئەدەددىن فۇزۇنراق — ھىساۋىنى ئېلىپ بولماسلىق.

⑥ يەكتا — يەككە، يىگانە.

⑦ رەئىيەتنەۋاز — پۇقراپەرۋەر.

⑧ ئولۇس — خەلق؛ سەرفەراز — بەختىيار.

⑨ دەرەم — پۇل، نىسار - چاچماق.

⑩ جەۋد — سېخىلىق

⑪ فەناغا ياۋوق — يوقىلىشقا يېقىنلاشماق، ئۆمرى تۈگەپ قالماق،

بولۇر ئۆمرى نەخلى① سەمەرسىز② تەمام.
كىرىب كوشە③ ئىچرە، قىلىب ئۇل تەلەب،
تەزەررۇئلار④ ئەتتى بىدەرگاھى رەب⑤.
خەبەر تابغاي ھىچكىم ئانىڭ ھالىدىن،
ۋەزىرو نەدىم⑥ ھەم بۇ ئەھۋالىدىن.
بۇ مۇددەتدە بولدى ئاڭا نەچچە كۈن،
ياتىب شاھ تائەت قىلىب كۈن ۋە تۈن.
تاپىب ئەقرىباسى⑦ مۇنىڭدىن خەبەر،
قىلىب ئىستىمائى⑧ ۋەزىر مۇئتەبەر.
يىغىلدى ۋە كەلدىكى دەرگاھىغە،
دىدىكىم ۋەزىرى كىرىب شاھىغە.
نە ئىش بولدى ۋاقىئە ساڭا پادىشاھ،
نىمە سالدى كوڭلۇڭ ئارا ئىشتىباھ⑨
دىگىل بىزگە سوزىڭ تەقرىرىنى،
قىلالى ئاڭا ياخشى تەدبىرىنى.
دىدى شاھ كوڭلۇم ئارا غەم ئېرور.

---

① نەخل — مېۋىلىك دەرەخ.
② سەمەر — مېۋە.
③ كوشە — بۇلۇڭ، خالى جاي.
④ تەزەررۇئ — يىغلاش.
⑤ بىدەرگاھى رەب — خۇدانىڭ دەرگاھىغا.
⑥ نەدىم — يېقىن كىشى.
⑦ ئەقرىباسى — يېقىنلىرى، تۇققانلىرى.
⑧ ئىستىمائ — ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق.
⑨ ئىشتىباھ — گۇمان.

بۇ غەم بىرلە دايىم كوزۇم نەم ئىرور.
ئىرورمەنكى مۇنچە ۋىلايەتكە شاھ،
بەسى ئەززۇ① شەۋكەت بىرىبتۇر ئىلاھ.
فەنا ئەزم سارى② يېقىن بولدى يول،
ۋەلى يوقكى فەرزەند خەلەف③ بولغاي ئول.
مەن ئولسەم جاھاندىن ئاتىم ئوچمەگەي،
ۋىلايەتلىرىمگە خەلەل④ يەتمەگەي.
ئىشتىتكى شەھدىن بۇ سوزنى ۋەزىر،
دىدىكىم بۇ ئىشقە قىلالى گۇزىر⑤.
يىغىلسۇن شەھەرنىڭ مۇنەججىملارى،
كى تالىئشۇناسو مۇئەللىملارى.
ئاڭا ئەسىر ئەيلەڭ كېتۇرسۇن كىتاب،
قىلىب قۇرئە سالسۇن ئاتىڭنى خىتاب.
قايو شەكلى بىرلە كېلۇر پالىڭىز،
كى مەلۇم بولغاي ھەمە ھالىڭىز.
دىدى شەھ: يىغىلسۇن مۇنەججىم تامام،
خەبەر ئەيلەمەككە قىلىڭ ئىزدىھام⑥.
چىقىب شەھ قاشىدىن چۇ ئاقىل ۋەزىر،
بىلىڭ شاھ ئەمرىن سەغىروكەبىر⑦.

---

① ئەززۇ — ئىززەت، ئۇلۇغلۇق.
② فەنا ئەزم سارى — ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىشقا.
③ خەلەف — ئىز باسار.
④ خەلەل — زىيان.
⑤ گۇزىر — ياردەم.
⑥ ئىزدىھام — توپلاش، يىغىش.
⑦ سەغىرۇ كەبىر — كىچىك - چوڭ.

كېلىپ قايدا بولسا سىتارە① شۇناس،
سەۋابەت② ئۆلۈمىغە قىلسۇن قىياس.
يېتىپ كەلدى نەچچە خىرەدمەند ئۇلۇس،
كى شەھنىڭ بىساتىدا قىلدى جۇلۇس③.
خىرەدمەند مۇھەندىس ئىچىپ جۇرئەنەر④،
كىتابىنى ئاچىپ، سالىپ قۇرئەلەر⑤.
دىدى شاھى ئالەم ئىشت ياخشى پال،
كى بولماسدا ئومرۇڭ قۇياشى زاۋال.
يەمەن پادىشاھى قىزىن قىلسا ئەقد⑥،
چۇ دۇررى مۇرادىڭ كېلەر قولغا نەقد،
ئىشىتتىكى سۇلتان بۇ خۇش رازنى⑦،
ۋەزىرغە باقىپ قىلدى ئاۋازنى.
مۇنەججىملارىكى كېلىبدۇر تامام،
بارىنى بىغايەت تۇتۇب ئىھتىرام.
چۇ دىۋان ئىچىدە زىياپەت قىلىنىڭ،
كى مىڭ ئەشرەپىدىن⑧ ئىنايەت قىلىڭ،
كى شەھنىڭ سوزىنى ئادا ئەيلەدى،

---

① سىتارە — يۇلتۇز.
② سەۋابەت — ھەركەتسىز يۇلتۇز.
③ جۇلۇس — ئولتۇرۇش.
④ جۇرئە — چاي ئىچىش.
⑤ قۇرئە — پال ئېچىش.
⑥ ئەقد — نىكا.
⑦ راز — سىر.
⑧ ئەشرەپ — ئۇلۇقۋار، ئۇلۇقلاش.

دىگەن ئەشرەپنى ئاتا ئەيلەدى.
پۈتۈپ سوڭرانامە يەمەن شاھىغە،
بارىپ سوز ئەيتقاي ئۈنىڭ ماھىغە.
مۆئەييەن قىلىپ نەچچە لايىق كىشى،
نە لايىق كىشى، بەلكى فايىق كىشى①.
ئاتى مىر سالىھ بەسى خۇردەدان،②
قاۋۇر ئېردى ھەرنەۋۇ ئىش بىگۇمان.
ئاڭا قىلدى پەرمان: "مۆڭا سىز بارىڭ،
دىمەك شەھىغە قاتتىق داغى يالبارىڭ".
سالاتىن رۇسۇمى③ بىلە شىۋەنى④،
تۈزۈپ راست قىلدى نەچچە تىۋەنى⑤.
كى ئالتۇن-كۈمۈشدىن قويۇپ ئانچە بار،
مەتائى ھەرىرى⑥ ئالىپ بىشۇمار.
قوشۇپ بەردى ھەدسىز ئاڭا لەشكەرى،
شىجائەتدە نادىر ئىدى ھەر بىرى.
كى شەھرى يەمەنغە راۋان بولدىلار،
كىزىپ يىزل يەمەنغە قىران⑦ بولدىلار.
دىيارىكى بولمىش يەمەنگە قىراق،

① فايىق — ئۈستۈن، ئالى.
② خۇردەدان — ئىشنىڭ كوزىنى بىلىدىغان.
③ سالاتىن رۇسۇمى — شاھانە قائىدە-يوسۇن.
④ شىۋە — ئادەت.
⑤ تىۋە — توگە.
⑥ مەتائى ھەرىر — يىپەك رەخت.
⑦ قىران — يېقىنلاشماق.

كى بىر كۈنلىك ئېردى شەھەردىن يىراق.
كېلىپ تۈشتى ئاندا بولۇپ مۇستەقەر①،
يەمەن شاھى تاپتى بۇلاردىن خەبەر،
فەلان يەرگە تۈشمىش دىبان كوپ كىشى،
سىپاھلاردەك② ئېرمىش ئۇلارنىڭ ئىشى.
يارىب سورغۇچە ئەل ئۇلار ھالىنى،
ئىشتكۈنچە ياخشى يامان قالىنى③.
نىدا④ ئەيلەگىزلار چىقىپ تىز - تۈند⑤،
يىغىلسۇن شەھەرگە كېلىپ بارچە جۈند⑥.
چېرىكلەرگە قىلدى مۇنادى⑦ نىدا،
ئۇشۇل كۈن يارىسى ئىشتتى سادا.
بولۇپ جەمئ ، كەلدى ھەمە لەشكەرى،
مەسافەتدە گويا فەلەك ئەختەرى.
يۈرۈپ مىر سالىھ قىلىپ ئىھتىمام⑧،
يەمەن شەھرى سارى قىلىبان خىرام.
دىدى ئالدىمىزدا كىمەرسە يارىب،
يەمەن پادىشاھى قاشىغە كىرىپ.

---

① مۇستەقەر — دائىمى ئورۇنلاشماق.
② سىپاھ — ئەمەلدار.
③ قال — مىش - مىش گەپ.
④ نىدا — جاكا.
⑤ تۈند — تېز، چاپسان.
⑥ جۈند — ئەسكەر، قوشۇن.
⑦ مۇنادى — جاكاچى.
⑧ ئىھتىمام — تىرىشچانلىق.

ئاڭا ئەرز قىلسۇن تەمەللۇق① بىلە،
تۇتۇب پىشكەشنى② تەئەللۇق بىلە.
بۇ مەجمۇئ ئىچىدە كىشى نۇكتەدان،
بار ئېردى يۇرۇتتى ئانى شۇل زامان.
قىلىب ئەزم يىلدام شەھەر سارىغە،
كېلىب تۇشتى شاھنىڭ سوراق دارىغە.
قىلىب شاھغە بىر - بىر سوزىنى بايان،
ھەمە ماھۇۋەل ۋاقىئە③نى ئايان.
ئىشتتى بۇ سوزنى ئەمىرى يەمەن،
بۇ مەردۇم④ تۇشەرغە بۇيۇردى ۋەتەن.
بولۇب شاد - خۇررەم كى غەمدىن خالاس،
يەنە كوب سۇيۇندى ھەمە ئام - خاس.
كى سالىھ قاشىغە ئىبەردى كىشى،
ئالىب كەلمەك ئولدى مۇنىڭ قىلمىشى.
تەكەللۇفلار ئەتتى تاۋازۇ بىلە،
شەھەر ئىچرە تۇشتى تاۋابىئ بىلە.
كورۇندىكى شەھغە مەقاسىد شۇئار⑤،
كىم ئول مىر سالھ ئىدى نامدار.
تۇتۇپ بەردى فىلھال⑥ ئالىب نامەنى،

① تەمەللۇق — خوشامەت.
② پىشكەش — تارتۇق، سوغات.
③ ماھۇۋەل ۋاقىئە — بولغان ۋەقە.
④ مەردوم — كىشى.
⑤ مەقاسىد شوئار — مەقسەتنى بىلدۇرگۇچى.
⑥ فىلھال — دەرھال.

شەھى بەسرى چەككەن ئىدى خامەنى①.
يەنە تارتىب ئانداغ ئۇلۇغ پىشكەش،
يەمەن شاھى بولدى بەسى كوڭلى خۇش.
ئۇقۇب نامەسىنى ئىشتتى سوزىن،
ئاڭا سۇرتىبان يۇزى بىرلە كوزىن.
بەجان دىل ئەتتىكى ئەمرىن قوبۇل،
دىدىكىم، "قىلايىن قىزىمنى دوخۇل②
شەھى بەسرى شاھلار ئارا فايىقى،
ۋە لېكىن ئەمەستۇر قىزىم لايىقى.
قىلىبدۇركى ھالا ھەرەم خاستىلىق③،
ۋەلى مەندە باردۇركى كەم كاستىلىق.
قىلىبدۇركى بىزگە ئۇلۇغ ئىلتىپات،
قىزىم بەندە بولسۇن ئېرۇر ئول ھايات".
بار ئېردى يەمەندە ئۇلۇغ مەنزىلى،
ئاڭا شاھ قويغان ئىگىز سەندەلى④.
سىپاھى بۇ مەنزىل سارى باشلادى،
بۇ مەجمۇئ⑤ ئاندا ئۇزىن تاشلادى.
كى تۇردى يىمەككە مۇلەززەز⑥ غىزا،
ئىدى ھەر غىزاسى كېسەلگە داۋا.

---

① خامە — قەلەم.
② دوخۇل — كىرىش، بىرگە قوشۇلۇش.
③ ھەرەم خاستىلىق — ھەرەمخانىدا تۇرۇشنى ئىختىيار قىلىش.
④ سەندەل — تەختكە ئوخشاش ئالى ئورۇندۇق.
⑤ مەجمۇئ — يىغىلغان كىشىلەر.
⑥ مۇلەززەز — لەززەتلىك.

يەنە كەيدۇرۇپ كوب مۇزەييەن① لىباس
كى ھەر بىر لىباسى ئېرور كىشى ئاس.
ئالىب كەلدى مۇترىپ② بىلە ھەم شاراب،
كى ئاماد ئەيلەب مۇھەررا كەباب.
تۇزۇب بەزم - ئىشرەت بۇلار نەچچە روز③،
بولۇب كوڭلى خۇررەم چۇ سۇبھى فەروز④.
زىباپەت ئىشى ھەم قىلىندى تامام،
كى سالىھ ئەمىرنىڭ سارى ئۇردى گام⑤.
ھەمە سوزلىرىنى كىرىب قىلدى ئەرز،
بۇ ئەرزنى دىمەكلىك ئىدى مىسلى پەرز.
يەمەن شاھى بەردى بۇ ياڭلىغ جاۋاب:
"ئەگەر ئاندا بولسا ئىشىڭ ئىزتىراب⑥،
يەنە تۇتقىل ئۇچ كۇن شەھەر ئىچرە جا①،
مۇھىم ئىشلىرىمنى قىلايىن ئادا".
بۇلار يەنە ئۇچ كۇن سۇكۇن⑧ ئەيلەدى،
كى مەيخارەلىكنى فۇنۇن ئەيلەدى⑨.

---

① مۇزەييەن — زىننەتلىك.
② مۇترىب — سازەندە.
③ روز — كۇن.
④ سۇبھى فەرۇز — تاڭ يورۇغىچە.
⑤ گام — قەدەم.
⑥ ئىزتىراب — ئالدىراش.
⑦ جا — جاي، ئورۇن.
⑧ سۇكۇن — بىر جايدا تۇرۇش.
⑨ مەيخارەلىكنى فۇنۇن ئەيلەدى — ئىچكىلىكۋازلىقنى ھۇنەر قىلىۋالدى

يەمەن شاھى كارىن سەرەنجام ئىتىپ،
كى بەردى بۇلارغە قىزىنى قاتىپ.
كى ھەمراھ چىقتى نەچە دوختەرى①،
سەبىھۇ② مەلىھۇ③ چۇ ھورۇ پەرى.
ئەدەددىن فۇزۇنراق ئالتۇن - كۇمۇش،
كى سالىھغە بەردى، دىدى سوگرا: "خوش".
چىقىب بەسرى سارى راۋان بولدىلار،
قىلىب ئەزم گويا بوران بولدىلار.
تاپىب بەسرى شاھى بۇلاردىن خەبەر،
يەمەندىن كېلۇرمىش دىبان سىمبەر④.
چىقاردى ئەدەدسىز كىشى ئالدىغە،
"بارىڭ تىزراق" دەب ئىقبالىغە.
چىقىپ يۇردى ئانداق ئالالا بىلە،
مۇغەننى⑤، مۇرەققىس⑥، تىلالا بىلە.
دۇچار ئولدى ئاخىر بۇ ئىككى گۇرۇھ،
كورۇشتى نەۋازىش ⑦ بىلە پۇرشۇگوھ③.
كېلىب تۇشتى بەسرى سەۋادىغە⑨ خوش،

---

① دوختەر — قىز.
② سەبىھ — چىرايلىق.
③ مەلىھ — گۇزەل.
④ سىمبەر — ئاق بەدەن.
⑤ مۇغەننى — غەزەلچى.
⑥ مۇرەققىس — ئۇسۇلچى.
⑦ نەۋازىش — مېھرىۋانلىق:
⑧ پۇرشۇگوھ — ئۇلۇغۋارلىق.
⑨ سەۋاد — شەھەرنىڭ چېتى.

سەۋادىدىن ئۆتتى بىلادىغە① جۇش②.
يەنە ئاندىن ئەتتى شەھەرگە خىرام،
كىلىب تۇشتى ئوردا ئىچىگە تامام.
كى ئول سىمتەننى③چىقىب كوردى شاھ،
ئاڭا ئاشىق ئولدى كوزىن سۇردى شاھ.
تۇزۇب بەزم ئىشرەت قىلىب قىزنى ئەقد،
كى مۇبھەم④موراددىن تاپىب شاھ نەقد.
ھەرەم خانە ئىچرە بولۇب كامىلە،
كى پەرزەندغە بولدى بۇ قىز ھامىلە.
ئۆتتۈب نەچچە سائەت، يەنە نەچچە ئاي،
ۋۇجۇدىغە كەلدى بۇ قىزدىن ھوماي.
ئوشۇل كىچەسى لۇتپ ئەيلەب خۇدا،
كى قىلدى ۋەزىرىغە پەرزەند ئاتا.
كى سۇلتان موھازىر قىلىب نەچچە قىسىم،
دىدىكى، بۇلارغە قويۇڭ ياخشى ئىسىم.
شەھ ئوغلىغە بارچە قىلىب ئىتتىپاق⑤.
"دىسەك شاھى مەسئۇد ئىرور ياخشىراق".
قويۇب نام سابىت ۋەزىر زادىغە،
كوكۇلداشى⑥قىلدى بۇ شەھزادىغە.

---

① بىلاد ـــ مەملىكەت، شەھەر،
② جۇش ـــ قايناm - تاشقىنلىق.
③ سىمتەن ـــ ئاق بەدەن.
④ مۇبھەم ـــ كوڭۇلدىكى، يوشۇرۇن.
⑤ ئىتتىپاق ـــ بىرلىكتە.
⑥ كوكۇلداش ـــ بىرسۈت ئەمگەك قېرىنداش.

چۇ مەسئۇدغە سۇلتان قىلىب ئىشتىياق،
ئانىڭ مەسكەنىگە① ياساتدى راۋاق.
قىلۇر ئېردى دايە②مىزنى پەرۋەرىش،
مۇنىڭ بىرلە ئوتتى نەچە يازو قىش.
مۇنەججىمنى يىغدى، دېدى پادىشاھ:
"ئاتا قىلدى مۇنداغ گوھەرنى ئىلاھ③.
كورۇڭ تالەئىنى نىچۇك بولغوسى،
قايۇ بائىس ئىلە كۆڭنى تولغۇسى".
مۇنەججىملەر ئاچتى كورەرگە كىتاب،
كورۇب شاھغە قىلدى بۇ ياڭلىغ جاۋاب:
"بۇ فەرزەند ئومرى بولۇر كوب ئۇزۇن،
كورەر ھەم مۇشەققەت ئەدەددىن فۇزۇن.
ۋە لېكىن مۇرادىن تاپار ئاقىبەت،
دىگەن يەرلەرىگە يېتەر ئاقىبەت.
بولۇر ئورنىڭىزدا يەنە پادىشاھ،
كورۇب ياخشى دولەت تاپار ياخشى راھ".
ئىشىتتى بۇ سوزنى كى بەسرى شەھى،
سارىغ بولدى غەمدىن يۈزى چۈن بىھى.
چۇ مەسئۇد كىردى يەتە ياشىغە،
تىگىب مىرزەبانىڭ لەبى ئاشىغە.
كى مەكتەبكە بەردى ئانى ئىلىم ئۇچۇن،

① مەسكەن — تۇرار جاي.
② دايە — ئىنىكئانا.
③ ئىلاھ — خۇدا.

تەئەددوب①، تاۋازوئ ② بىلە ھىلم③ ئۇچۇن.
يېقىن فورسەتىدە مۇئەللىم بولۇب،
ھەمە ئىلىملەردە مۇكەممەل بولۇب.
ھەمە ئىشنى ئالدى قولىغە تامام،
كى ھوسنى-جامالى ئىدى ئەلگە دام.
قاچان ئالسا ئاتماق ئۇچۇن قولغە يا،
قويۇر رەخش④ ئۈزرە ركابىغە⑤ پا⑥.
نىشانغە ئوقىنى رەھا⑦ ئەيلەگەي،
كوڭۇل مەقسەدىنى ئادا ئەيلەگەي.
بۇ مۇددەتدە ئولدى ئانىڭ ياشى ئون،
ئاڭا مىرزەبانىنىڭ دىلى ئېردى خۇن.
دىبان نۇر دىدەم، كوڭۇل راھەتى،
خۇدا بەرمەگەي كىم ساڭا ئاپەتى.
كۇنى مىرزەبان شەھ تۈزۈب ياخشى بەزم،
ئالىب كەلدى ئوغلىن بۇ بەزم ئىچرە جەزم.
خەزىنە ئىچىدىن كېتوردى ئىگىن،
قىلىب مېھرىبانلىق يەنە بىر نېگىن⑧.
چۇ مەسئۇدغە بەردى مۇنى مىرزەبان،

---

① تەئەددوب — ئەدەپلىك بولۇش.
② تاۋازوئ — يۇۋاش، كەمتەرلىك.
③ ھىلم — يۇمشاق مۇئامىلىلىك.
④ رەخش — ئاچ سېرىق ئات.
⑤ ركاب — ئۈزەڭگە.
⑥ پا — پۇت، ئاياق.
⑦ رەھا —. ئوق ئۈزۈش.
⑧ نېگىن — ئۈزۈك.

قوپۇب تونىنى كەيدى ئوغۇل شۇلزامان.
يەنە ئول ئۆزۈكنى قولغە سالىب،
ئاتاغا ئىگىلدى بۇلارنى ئالىب.
دېدى شەھ: "سوزۇمنى ئىشىت ئەي پۇسەر①،
نېگىن بىرلە توندىن ھەم ئالغىل خەبەر.
ماڭا لۇتپ ئەيلەب كەرەمو جەلىل،
بىرىب سەلتەنەتنى ئوتۇب نەچچە يىل.
رەئىيەتكە② قىلدىم ۋاپادارلىق،
ئەدەم بولدى③ ئەلدىن ستەمكارلىق.
بۇ نەۋئ ئىشلىرىمدىن تۇتۇب ئېھتىرام،
يەلاۋوچ④ سولەيمان ئەلەيھى سالام.
ئۆزۈك بىرلە تونىنى ئاتا ئەيلەدى،
قەۋى ھاجەتىمنى راۋا ئەيلەدى".
ئالىب رۇخسەت مەسئۇد ئويىگە كىرىب،
نەزەر قىلدى مەسئۇد تامام ئاختارىب
بار ئېردىكى توندە ئەجەب سورەتى،
پەرىغە موشەككىل ئانىڭ ھەيئەتى.
كورۇب ئاشىق ئولدى چىكىب ئاھ سەرد⑤،
ئانىڭ فۇرقەتىدە يۈزى بولدى زەرد⑥،

---

① پۇسەر — ئوغۇل.
② رەئىيەت — پۇقرا.
③ ئەدەم بولدى — يوقالدى.
④ يەلاۋوچ — پەيغەمبەر.
⑤ سەرد — سوغاق.
⑥ زەرد — سېرىق.

کی مەسئود ياخشی سارادىن چىقىپ،
ئۆيی تابتی قالغان ئىدی ئۇل يىقىپ.
ياتىپ ئاندا ئاھۇ فىغان بىرلە ئۇل،
گەھی يىغلار ئېردىکی خاتىر مەلۇل.
بولۇپ شاھزادە يىغی - زار ئارا،
خەبەر تابماي ھىچكىم بۇ ئەسرار ئارا.
چۇ سابىتكی ئېردی كوكۇلداش ئاڭا،
سۈت ئەمەكدە بولغان قېرىنداش ئاڭا.
ئانىڭ رايىغە ئۇل ھاۋادار ئىدی،
ئانادىن زىيادە ۋافادار ئىدی.
كىرىپ باقسە ئۆينی ئەمەس مۇندا ئۇل،
ياتار ئېردی مۇندە كۇنۇ تۈندە ئۇل،
باری خاس ئۆيگە كىرىپ ئىستەدی،
چۇ شەھزادەدىن ھىچ ئەسەر تاپمادی.
گۇمان قىلدی سابىت ئۇنی خەيلى① ئىشق،
گىرىپتار ئەيلەپ تۇرۇر مەيل ئىشق.
كەنىز② بىرلە تۈتتىكی خىلۋەت ماكان،
بۇ بائىسدىن ③ ئەتتی ئۆزىنی ناھان④.
بۇ سائەتدە كەلدىكی ئاۋاز "ئاھ!"
قىلۇر بىر تەرەپدە بۇ شەھباز⑤ ئاھ.

---

① خەيل — قوشۇن؛
② كەنىز — كېنىزەك.
③ بائىس — سەۋەپ.
④ ناھان — يوشۇرۇن.
⑤ شەھباز — لاچىن.

AltunOq

ئىشتتى بۇ ئۇننى ھەمۇل كوڭلى رۇست①،
كى مەسئۇدنى كوردى كىرىب ئۆيگە چۇست②.
دىدى: "شاھزادە نە بولدى ساڭا؟
كوڭۇل مەتلەبىنى③بايان قىل ماڭا".
چۇ سابىتغە دىدى ھەمە ھالىنى،
ئاتاسىغە ئەيدى ئۇنىڭ قالىنى.
ئىشتتى بۇ سوزنى پەرىشان بولۇب،
كى تون بەرگەنىگە پۇشايمان بولۇب.
يانىب كەلدى ئوغلىن كورۇب مىرزەبان،
مۇنەججىمىنى چىرلاڭ دىدى شۇل زامان.
يىتىب كەلدى ئول كۇن ستارە شۇناس④،
دىدى سوز بۇلارغەكى شاھى ئاساس،
قىلىڭ نۇر دىدەم ئىشغە ئىلاج،
مۇنەججىمغە سۇلتان كىلىب ئىھتىياج.
تەلەب بىرلە تۇن - كۇن ئەزايىم⑤ ئوقۇب،
ئەزايىمنى ئانداغ مۇلايىم ئوقۇب.
چۇ مەسئۇد بولماس ئىدى تەندۇرۇست⑥،
تەنەززۇللۇق⑦ ئولدى بولۇب ھالى سۇست،

---

① كوڭلى رۇست — باتۇر يۈرەك.
② چۇست — چاققان، چاپسان.
③ مەتلەب — مەقسەت، تىلەك.
④ ستارە شۇناس — يۇلتۇزغا قاراپ پال ئاچقۇچى.
⑤ ئەزايىم — ئەپسۇن.
⑥ تەندۇرۇست — ساغلام؛
⑦ تەنەززۇللۇق — تۆۋەنلەپ كىتىش.

ئاتا بولدى ھەيران مۇنىڭ ھالىغە،
كوزى تۇشتى ئانىڭ بۇ ئەپئالىغە①.
كى شەب - روز② بولدى ئىشى نالە - زار،
ۋەلى سىرردىن ئەتمەس ئىدى ئاشكار.
قالىب غەيرەت ئىچرە شاھ مىرزەبان،
دىلى شاد ئېرمەس ئىدى بىر زامان.
دىدى مىرسالىھ "شاھا يىمە غەم،
ياشلىق بىرلە قىلما لىباسىڭنى نەم.
ئەگەر شاھ مەسئۇد ئېرور كوب مەلال،
بارىب قىلسا سابىت ئانىڭدىن سوئال.
نىچۇك دىسە قىلساق ئاڭا بىر ئىلاج،
باشى سەدقەسىدۇر كىم ئولماس خىراج".
بارىب سوردى سابىت ئۇنىڭ ھالىدىن،
دىمەدى ئاڭا ئەسلى ئەھۋالىدىن.
بۇ سائەتدە سابىت ئالىب قولغە تىغ،
ئۇزۇمگە ئۇرارمەن دىدى بىدەرىغ③.
كورۇب تىغنى مەسئۇد دىدى: "ھاي - ھاي،
مىنى قىلماغىل تەڭ سەن ئەي نىكراي"④.
ئاڭا دىمەدى ھەم يەنە سوزىنى تۇز،
سوزۇم ئاڭلاماقدىن مەگەر كوڭلۇم ئۇز.
بۇ سوزلەرىن دىدىكى سابىت ئاڭا،

① ئەپئال — قىلمىش.
② شەب روز — كېچە - كۈندۈز.
③ بىدەرىغ — ئاياۋسىز.
④ نىكراي — ياخشى پىكىرلىك، ئالىجاناپ.

نەۋەجھىدە سىررىڭ دىمەيسەن ماڭا.
ئىكويلەن ئىمىبمىز بىر ئەمچەكتە شىر①،
ۋافاسىزلىق ئەيلەب ماڭا ئورمە تىر②.
ئەگەر دىمەسەڭ سەن سوزۇڭنى بۇگۇن،
تىغ ئۇرسام تېنىمغە ماڭا قىلما ئۇن"،
يەنە ئالدى تىغنى قىلىب نالە ـ زار،
دىدى: "سەبر قىلغىل قىلاي ئاشكار.
خەبەر تاپساڭ گەرسەن بۇ ئەسراردىن،
مېنىڭدەك بولۇرسەن كېچىب باردىن.
كورۇندىكى تۇندە ماڭا بىر بالا،
سەن ھەم ئولماغايسەن ئاڭا مۇبتەلا.
دىدى سابىت: "ھەرنە بالايى يېتەر،
باشىمغە ئالۇرمەن خۇدايى يېتەر".
دىدى: "مەلۇم ئولماسكى ئەسراردىڭىز،
كوكۇلداش ئەمەسمەن، يەنە يارىڭىز.
مەن ئولسەم فەرەھلىك③ بىلە روز ـ شەب.
ساڭا يەتسە مۇنداقكى رەنجۇ تەئەب④.
تىرىكلىك نەلازىم، ئولۇمدۇر سازا⑤،
نە يەتسە باشىمغە ئېرورمەن رىزا".
دىدى مەسئود: "ئانداق ئېرور ئېتىقاد،

---

① شىر ــ سۇت.
② تىر ــ ئوق.
③ فەرەھلىك ــ خوشاللىق.
④ رەنجۇ تەئەب ــ كېسەللىك ـ ھارغىنلىق.
⑤ سازا ــ لايىق.

دىگەيمەن سوزۇمنى كىيىن قىلما داد.
ئۇشۇل كۇن ماڭا توننى بەردى پەدەر،
رەقەم چەككەن① ئىركەن ئاڭا بىر سۆەر②.
بۇ سورەتكە ناگاھ تۇشۇبدۇر كوزۇم،
ئانىڭ ئىشقى بىرلە سارىغدۇر يۇزۇم".
كەل ئەي ساقى بولغىل مىنىڭ بىرلە يار،
قىلاي شەھلىقىمنى باشىڭغە نىسار.
ئىچىب مەينى بىخۇد بولۇب دەر بەدەر،
چۇ دىلبەرنى ئىزدەب قىلايمەن سەپەر.

سابىت مەسئۇددىن بۇ ئەسرارنى ئاڭلاب ئاتاسى مىرزەبانغە ۋاقىئەنى بىرىن - بىرىن تەقرىر قىلغانى، ئاتاسى ئوغلىغە ئول سورەتنىڭ تەئۋىلىنى③ ئەيتىب، ئوغلىنى سەپەر ئىشە- دىن مانىئ ئەيلەگەنى④، مەسئۇد بۇ سوزگە باۋەر قىلماي⑤ يول ئىستىئدادىن راستلاب دىلئارانى ئىزدەب چىن شەھرى تەرىپىگە دەريا بىلە راۋان بولغانى.

يازىبدۇر بۇ ياڭلىغ چۇ ئۇستادكىلك⑥،

---

① رەقەم چەككەن — سىزغان.
② سۆەر — سورەت.
③ تەئۋىل — بايان قىلماق، چۈشەندۇرمەك.
④ مانىئ ئەيلەمەك — توسماق.
⑤ باۋەر قىلماق — ئىشەنمەك.
⑥ كىلك — قەلەم.

سۇخەن① سايىلغە② بىرىپ داد كىلىك.
ئىشتىنكى سابىت بۇ ئەفسانەنى.
ساچىپ شاھ مەسئۇد چۇ دۇردانەنى.
ئاتاسىغە بىر - بىر بايان ئەيلەدى،
ناھان سىرنى ئانداغ ئايان ئەيلەدى.
بۇ سوزلەرنى ئىشتىپ شەھ مىرزەبان،
چۇ سابىتغە مۇنداغ دىدى داستان:
"كۇنى بەزم قىلدىمكى دىۋان ئارا،
قۇلاغىمغە يەتتى ئۇلۇغ ماجەرا.
بۇ ھالەتدە كوكنىڭ يۇزىن تۇتتى تۇغ،
يات ئاۋاز بىرلە ئۇرار ئىردى بوغ.
كى بىر سائەتىدە يىق ئولدى غۇبار،
كىرىپ كەلدى ئاندىن يەنە شەھسۇۋار③.
ئانىڭ ھەيبەتىدىن يۇرەكىم ئاغىب،
چۇ غەم تاغى بەلكى باشىمغە ياغىب.
تاپالماسمەن ئىردىم بۇ ئىشغە ئىلاج،
كوزۇمگە بۇ روشەن جاھان بولدى داج④
سالام قىلدى ئاندىن ماڭا يەتتە تەن،
يەنە ئەيدى: "شاھا ئىرورسىز ئىسەن؟"
دىدى: "سىزگە ھەقنىڭ رەسۇلى پىيام⑤،

---

① سۇخەن — سوز.
② سايىل — سورىغۇچى.
③ شەھسۇۋار — ئاتلىق كىشى.
④ داج — قاراڭغۇ.
⑤ پىيام — سالام.

كى يەئنى سولەيمان ئەلەيھىسسالام.
بۇ، تون بىرلە خاتەم① ساڭا تۇھپەدۇر،
تونى ھەللە، خاتەم ئېرور بەلكى نۇر”.
نەگىن بىرلە توننى قولۇمغە ئالىب،
كى تەزىم ئەتتىم باشىمنى سالىب.
كوزۇم تۈشتى ناگاھ بۇ تەسۋىرغە②،
كى تەسۋىر ئەمەس، بەلكى تەنۋىرغە③.
ئاڭا ئاشىق ئولدۇم بەسى بىقارار،
ئانى كەلتۈرۈرگە قىلىب ئىختىيار.
پەرىلەردىن ئانى سوئال ئەيلەدىم،
كى تەپتىش④بىلە ئىبتىھال⑤ ئەيلەدىم.
ماڭا بەردى مۇنداق پەرىلەر جاۋاپ:
كى شەھبال قىزىدۇر، يۈزى ماھ تاب⑥.
ئاتىدۇر دىلئارا ئۇلۇغ ھەيئەتى،
بۇ تونغە چىكىلمىش ئانىڭ سورەتى.
ئاتاسى پەرىلەر ئېرور مىھتەرى⑦،
ھەمە دىۋە جىننىڭ ئۇلۇغ سەرۋەرى⑧.

---

① خاتەم — ئۈزۈك.
② تەسۋىر — سورەت.
③ تەنۋىر — نۇر جامال.
④ تەپتىش — سۈرۈشتە قىلىش.
⑤ ئىبتىھال — ئىلتىماس.
⑥ ماھ تاب — تولۇن ئاي.
⑦ مىھتەرى — ئەڭ ئالىسى.
⑧ سەرۋەر — باشلىق.

مەقامىدۇر ئانىڭ گۇلىستان ئەرەم،
قىزى ھەم پەرىلەر ئارا مۇھتەرەم.
پەرىلەر مۇنىڭدىن ئالىپ رۇخسەتى،
ھاۋا سارى ئۇچتى قىلىپ جۇرئەتى.
ئۇزۇك بىرلە تونىنى سالىپ دۇرج ئارا①،
ھەمول دۇرجنى ھەم قويۇپ بۇرج ئارا②.
تۇتار ئېردىم ئانداغ بەسى ئەرجۇمەند③،
بارى مۇلكلەردىن ئىدى دىل پىسەند.
كى شەھزادە كورگەن بۇ تەسۋىر ئېرور،
ئىلاجىغە ئەكنۇن④ نە تەدبىر ئېرور؟"
قىلىپ مىرسالىھ سوزى دۇرفەشان⑤،
دىدى: "پادىشاھا چۇگەردون نىشان.
ئاتا ئەيلەمىش ھەق ساڭا تەختى ـ تاج،
ئەگەر خاھىش ئەتسە قىلۇرمىز ئىلاج.
ئانى ئىزدەمەككە ئىبەرسەك كىشى.
خەبەر تابماق ئولسۇن ئۇلارنىڭ ئىشى".
بۇ مەئنىنى ئاڭلاب شەھ مىرزەبان،
دىدى: "سىزنى قىلسۇن خۇدايىم ئامان.
بۇ سوزلەرنى ئەيتىڭكى شەھزادەگە،

---

① دۇرج ــ ساندۇقچە.
② بۇرج ــ ھوكەر يۇلتۇز.
③ ئەرجۇمەند ــ ئېزىز، قىممەتلىك.
④ ئەكنۇن ــ ھازىر، ئەمدى.
⑤ دۇرفەشان ــ دۇر چاچقۇچى.

يەنە ھەم فەرىفتە① قىلىڭ بادەگە.
دەڭىز ئۇل پەرىدىن ئالالى خەبەر،
سەپەر ئەزم قىلسۇن نەچچە مۇئتەبەر.
كى مىقدار بىرىل جاھاننى كىزىپ،
پەرىلەر ماكانى داۋاننى كىزىپ.
قىلىپ كوپ تەرەددۇد تەھەييۇر② بىلە،
كى تابىماقىغە چارە تەفەككۇر بىلە.
يانىپ كەلسە شايەت تاپىپ بىر خەبەر،
كى كوڭلۇڭنى ئالغان پەرىدىن ئەسەر.
ئانى كەلتۈرۈرگە قىلالى سەبەب،
بۇ مەقسەدگە سىز ھەم قىلىڭ كوپ تەلەب.
مۇنىڭ بىرلە تەسكىن تاپىپ خاتىرى،
فىراقى دىلىدىن بولۇر ھەم نارى".
چۇسابىت قوپۇپ شاھ قاشىدىن راۋان،
كى مەسئۇدغە قىلدى بۇ سوزنى بايان .
بەسى شاد بولدى گۇلۇپ غۇنچەۋار،
قىلاي دىدى كەلگۇنچە سەبر-قارار.
دىلئارانىڭ ئىشقى بىلە ئەردى مەست،
بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ دەمى بولدى پەست.

× × ×

ئىشتىكىل فەسانە شەھى مىرزەبان،

---

① فەرىشتە — تەكلىپ.
② تەھەييۇر — ھەيران بولۇش، ئەجەبلىنىش.

بۇ بائىسدىن ئۇلغان ئىدى ئەشك① قان.
سىپاھىكى ئاتى ئىدى ئىختىيار.
ئۇلۇغلۇقدا تاپقان بەسى ئىشتىھار②.
ئاڭا بىرلە قوشتى تۇمەن ملك كىشى،
كىزىلك دەپ جاھاننى يۇرۇپ ياز-قىشى.
خەبەر بەرسە ھەر كىم ئەرەم باغىدىن،
ئاڭالۇتپ ئىتەرمەن كەرەم باغىدىن.
كورۇپ ئۇل كىشىنى ئۇلۇغ شۋەدە،
جاۋاھىر بىرورمەنكى يۇزتىۋەدە.
بۇ مەجمۇئ ئادەم بىلە ئىختىيار،
يۇرۇب كەتتى ئىنئام ئالىب بىشۇمار.
قىلىب باد③ ياڭلىغ جاھاننى گۇزەر،
خەبەر ئالماقىغە شەھەرمۇ شەھەر.
يانىب كەلدى تابماي ئەرەمدىن نىشان،
بۇ ۋاقەنى ئاڭلاب شەھ مىرزەبان،
دىدى قىلماڭىزلار مۇنى ئاشكار،
كى مەسئۇد ئىشتىسە بولۇر بىقارار.
كى پۇشىدە④ تۇتتى سوزىن كەلگەن ئەل،
ۋەلى بولدى مەسئۇد ياشى مىسلى سەل.
ئاڭا ئىختيارو⑤ يەنە نەچچە كەس⑥،

---

① ئەشك — كوز يېشى.
② ئىشتىھار — مەشھۇر بولۇش، داڭ چىقىرىش.
③ باد — شامال.
④ پۇشىدە — يېپىق تۇتۇش، ئاشكارا قىلماسلىق.
⑤ ئىختىيار — كىشى ئىسمى.
⑥ كەس — كىشى.

خەبەر تاپتۇق ئاندىن دېدى سوزنى بەس.
ۋەلى شاھزادە ئاڭا پۈتمەدى،
پەرى ئىشقى بىرلە غىزا يۇتمەدى.
كى ئوغلان قاشىغە كېلىپ پادىشاھ،
دېدى: "كوڭلۇم ئەرشى ئوزە مىسلى ماھ①.
قىلىپ نەچچە پەندو نەسىھەت خىتاب،
پەرى ئوتى بىرلە قىلۇرسىز خاراب،
كورۇنمەس كىشىگە چىكىپ مۇنچە رەنج،
كى نازۇك تېنىڭغە سالۇرسەن شىكەنج②.
تىرىكەرسەن كوزۈڭدىن ئەگەر ئەشكى قان،
تاپالماسەن ھەرگىز ئۇنىڭدىن نىشان،
ئەگەر بولماس ئومرۈڭ ۋۇياشى زاۋال،
داغى سەن ئىرورسەن چۇ نەۋرەس نىھال③.
ئەگەر خاھىش ئەتسەڭ تاپاي ياخشى قىز،
بەشەر④ ئىچرە باردۇر تولا گۇل مەگىز.
جاۋانىبغە⑤ چاچسۇن بەسارەت⑥ ئېلى،
يېتۇرسۇنكى موندا ۋىزارەت ئېلى.
قىلاي جۇب ئاڭا قايسى مەرغۇبراق،
نەمەرغۇبراق، بەلكى مەھبۇبراق.

① ماھ — ئاي.
② شىكەنج — قىيناق، ئازاپ،
③ نەۋرەس نىھال — يېڭى ئۇسكەن كوچەت.
④ بەشەر — ئىنسان.
⑤ جاۋانىب — ئەتراپ.
⑥ بەسارەت — ئوتكۇرلۇك، يىراقنى كورەرلىك.

قىلۇرسىز ئىمارەت ئىشىن ئىختىيار،
چىقىپ تەختىم ئۈززە بولۇڭ بەر قارار".
دىدى شاھ مەسئۇد بۇ ياڭلىغ جاۋاب:
"پەرىلەرغە مانەند① ئەمەس ئاپتاب.
بەشەر كىم بولالماس پەرى بىرلە تەڭ،
قاچان ئوخشاغايكىم گوھەر بىرلە سەنگ②.
مېنىڭ ئەرزىم ئولدۇر ساڭا ئەي پەدەر،
ئانى ئىزلەمەككە قىلۇرمەن سەپەر.
تاپائاسام ئانداغ ئېرۇر كوب شەرەپ،
ۋەگەرنە③ يېتەرمەن يەنە سىز تەرەپ.
ئەگەر يەتسە يولدا قازاۋۇ قەدەر،
مېنىڭدىن رىزالىق قىلىڭ ئەي پەدەر".
بالاسىدىن ئاڭلاپ بۇ سوزلەرنى شاھ،
كوزىگە ئالىب ياش ئۇرۇب قاتتىغ ئاھ.
دىدى: "ئەيكى جاندىن ئەزىزراق بالام،
نەۋەجھىدە مۇنداغ قىلۇرسىز كالام؟
چىقىب تەختىم ئۈززە سەن ئولغىل خەلەپ،
سېنىڭ خىزمەتىڭدە بولاي مەن تەلەب.
كى يەئنى سەن ئولغىل ۋىلايەتكە شاھ،
تاپارغا ئانى مەن قىلاي ئەزم راھ".
دىدى شاھزادە: "بىلىڭ ئەي ئاتا،
خۇدا نەزدىدە بۇ ئېرۇر كوب خاتا.

---

① مانەند — ئوخشاش.
② سەنگ — تاش.
③ ۋەگەرنە — ئانداق بولمىغاندا.

كى پەرزەند قىلماق ئاتا خىزمەتىن،
كېرەكمەسكى قىلماق بالا خىزمەتىن.
بۇ هادىس بولۇبدۇر ماڭا سەرنەۋىشت①،
ۋۇجۇدۇمنى هەق ئەيلەمىش غەم سەرىشت②.
كى تەقدىر ھەقغە قىلالماس ئىلاج،
گادادۇر ۋەگەر كىم باشى ئوزرە تاج.
ئوزۇم ئىزدەمەككە ئىجازەت بىرىڭ،
كى يول جابدۇقىغە خىراجەت بىرىڭ“.
بۇ پاسۇخنى③ قىلدى قىلىب گىريە- زار④،
كى سىررىنى ئاندا قىلىب ئاشكار.
شەھى مىرزەبانىڭ بولۇب ئەقلى لال،
مەگەر كىم يىقىلدى باشىغە جىبال⑤.
دىدىكىم: ”تۇشەرمەنكى دەريا ئارا،
خىتا جانىبىغە قىلىب ماجەرا⑥.
كى تەييار ئەيلەڭ نەچە چۇڭ كىمە،
ئالاي ئانچە لازىم ئېرور هەر نىمە“.

---

① سەرنەۋىشت — پېشانىگە پۈتۈلگىنى؛ تەقدىر.

② غەم سەرىشت — غەم ئارىلاش.

③ پاسوخ — جاۋاپ.

④ گىريە- زار — يىغى- زار.

⑤ جىبال — تاغ.

⑥ ماجەرا — ئېقىش.

بۇ سوزلەرنى ئاڭلاب شەھى مىرزەبان،
"يىغاچچى يىغىلسۇن" دىدى شۇلزامان.
يىتىب كەلدى قالماي يىغاچچى تامام،
ئىكى - ئۈچ كۈن ئىچرە ئۈرۈب تىز گام①.
كى تەييار بولدى كىمە يەتتە يۈز،
بەش - ئون كۈن ئىچىدە بارىسى توكۇز②.
قىلىب راست ئاندىن سەپەر جابدۇغىن،
ئەرەم باغى سارى كېتەر جابدۇغىن.
ئاتا بەردى رۇخسەت قىلىب ھەم دۇئا،
دىدى مەسئۇد ئامىن، قىلىب ئىلتىجا.
ئاتا ۋە ئاناسى توكۇب ياشىنى،
قوشۇب بەردى سابىت كوكۇلداشىنى.
بۇ مەزكۇر سەفىنە③ ئىدى يەتتە يۈز،
بارى قەسرى ئايۋان بىلە بوندى تۈز.
كىرىب بىر كىمەگە نەچچە يۈز كىشى،
بىلە بارماق ئولدى ئۇلارنىڭ ئىشى.
كى شاھزادە تۈزدى كىمە ئىچرە بەزم،
توشۇب بەھر④ ئىچىگە سەپەر قىلدى ئەزم.
پەدەر، ۋالىدە، ئەل قىلىب نالە - زار،
توكۇب ئەشك كوزدىن چۇ ئەبرى باھار.
دىدى: "نۇر دىدەم ئۇنۇتما مىنى،

① گام — قەدەم.
② توكۇز — توكۇس، تولۇق.
③ سەفىنە — كېمە.
④ بەھر — دەريا، دېڭىز.

كى سىپارىش قىلاي مەن خۇداغە سېنى”.
قىلىب شاھزادە فىغان بىرلە ئاھ،
دىدى: ”خىزمەتىڭگە يىتۈرگەي ئىلاھ!”.
يانىب كەتتى ئوردا سارى مىرزەبان،
بۇلار بولدى دەريا ئىچىدە راۋان.
چۇ پەرزەند قاشىدىن يانىب كەلدى شاھ،
كى ئۇزلەتنى① قىلدى ئۆزىگە پەناھ.
يۈرۈب شاھزادە دەمى يوق قارار،
كى قىرىق نەچچە كۈن ئۆتتى لەيلى ناھار.
بۇ مۇددەتدە بولدى خىتاغە يېقىن،
خەبەر تاپتى ئاندىن كى فەغفۇرچىن②.
خىتا شاھى ئاڭلاب بۇ ئاۋازنى،
دىدىكىم: ”ئىيتىڭ بارچە دەرۋازىنى!”
چۇ مەسئۇد بەرمەي كىشىگە خەلەل③،
كى ئىنئام، ئىھسان قىلىب ئەلگە بەل.
ئۇلۇسغە زەرەردىن قىلىب ئىجتىناب④،
ئىچەر ئىردى دايىم خۇمارى شاراب.
چىقىپ كەلدى شەخسى خىتا شاھىدىن،
دىدى: ”كەلدىڭىزلەر قايو راھىدىن⑤.
يەنە نىتۇرۇر شەھرىڭىزنىڭ ئاتى،

① ئۇزلەت — يالغۇزلۇقتا ئولتۇرۇش، ئۆزىنى خىلۋەتتە تۇتۇش.
② فەغفۇرچىن — جۇڭگو خاقانى.
③ خەلەل — زىيان يەتكۈزۈش.
④ ئىجتىناب — ئۆزىنى ساقلاش، ساقلىنىش.
⑤ راھ — يول.

چۇشەنىڭ نە يەرگە يىتەر نىسبەتى؟
بۇ يەرلەرگە توشتى نەبائىس بىلە①،
سەپەر ئەيلەدى قايسى هادىس بىلە؟“
مۇلازىملەر ئەيدى: ”ئىشى ئۇزگەچە،
كى ئىستەب تاپارغا كىشى ئۇزگەچە.
خۇسۇمەت تەرەپتىن يىراق كاردۇر،
دىسەك راست سوزنى فىراق كاردۇر“.

خىتا ئەلچىسىگە كويۇردى لىباس،
كى ئىنئام قىلدى يەنە بىقياس.
بۇلار كوچتى يۇرمەك ئۇچۇن بەھرىگە،
يانىب كەتتى ئەلچى خىتا شەھرىگە.
كى فەغفۇرچىنگە بايان ئەيلەدى،
ھەمە ۋاقىئەنى ئايان ئەيلەدى.

بۇ سوزلەرنى فەغفۇر ئىشتكەن زامان،
كى مەسئۇد جانابىغە بولدى راۋان.
يىتىب كەلدى كىردى سەفىنە ئارا،
بار ئىردى سەفىنە ئارا خوش سەرا②.
سەرا ئىچرە ئىچتى ئىكولان شاراب،
تۇرۇب خىزمەتىدە نەچە ئەل قاراب.
چو كىشتى③ ئىچىدە تۇرۇب ئىككى كۇن،
ئۇلۇغ بەزم قىلدى تۇرۇب كۇن-تۇن.

---

① نەبائىس بىلە — نىمە سەۋەپ بىلەن.

② سەرا — ساراي، ئۇي.

③ كىشتى — كېمە.

كى شاھزادە ئاچتى كەرەم بابىنى①،
كورۇپ شاھى فەغفۇر بۇ ئىنئامنى.
زىياپەت ئىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ،
ئىلىك ئىشلەبان ئۇل تەھەييۇر قىلىپ.
خىتا شاھى مۇنداق تەۋەسسۇپ بىلە،
كورۇپ باشلاب ئۇيگە تەكەللۇپ بىلە.
تۇشۇردى ئۇيىگە تۇتۇپ ئىھتىرام،
زىياپەت قىلۇرغە قىلىپ ئىھتىمام،
كى بەش كىچە ـ كۇندۇز تۇزۇپ مەرىكە،
مۇغەننى ۋە مۇترىب قىلىپ تەھرىكە②.
يىغىپ چىن ئىچىدەكى نەققاشنى،
سوراپ مەست قىلغان قارا قاشنى.
ھەمە خەلقلەردىن قىلىپ ئانچە دەرك،
مۇساپىرلىردىن ئىتىپ قانچە دەرك.
ئۇنى ھىچ ئادەم بىلەلمەس ئىدى،
ئۇنىڭ چارەسىنى قىلالماس ئىدى.
بار ئىردىكى چىندە بىراۋ كوھنە سال③،
ئەرەم باغىن ئەتتى ئانىڭدىن سوئال.
جاۋابىغە مۇنداق دىدى: ”ئەي شەباب④،
بۇ ئىشقە قىلۇرسىز ئەگەر ئىز تىراب.

① باب ـــ ئىشىك.
② تەھرىكە ـــ ھەركەتكە كېلىش.
③ كوھنە سال ـــ ياشانغان ئادەم.
④ شەباب ـــ ياش يىگىت.

كى قۇستەنتەنىيە بىلادى ئەزىم①،
ئېرۇر ئاندا كوپراقكى نازۇ - نەئىم②.
كېلۇر ئاندا ھەر بىر تەرەپدىن كىشى،
كى تۇججار③ لىقدۇر ئۇلار ۋەرزىشى④
بىرى كەلسە بىرسى كېتەر ھەر قايان،
ئۇزاق شەھرىلەرگە بولۇرلەر راۋان.
بارىب ئول شەھەرگە قىلىڭلار سوئال،
بىلۇر ئادەمى بار ئەلەل ئېھتىمال"⑤.
دىدى شاھزادە: "قاچان يەتكەمەن،
قايو تور بىرلە ئاسان ئەتكەمەن؟"
دىدى: "يۈكۈن ئىچرە يۈرۈك سۇ بىلە،
بۇ خوشلۇقنى تاشلاب، يۈرۈك 'ھۇ!' بىلە.
يېتەرسىزكى ئانداق تاپارسىز ھوزۇر،
خەبەر ئاندىن ئالىب بولۇرسىز سۇرۇر"⑥.
كەل ئەي ساقى بولدۇم پەرىغە ئەسىر،
بۇ تەشۋىش يولۇمدا بولۇك دەستىگىر.
شارابنى مۇغەننى بىلە كەلتۈرۈك،
قىلىب مەستى مەقسەت سارى يەتكۈرۈك.

---

① بىلادى ئەزىم — چوڭ شەھەر، چوڭ مەملىكەت.

② نازۇ - نەئىم — نازۇ - نىمەت.

③ تۇججار — تىجارەتچى سودىگەر.

④ ۋەرزىش — مەشق - مەشغۇلات.

⑤ ئەلەل ئېھتىمال — ئېھتىمالغا يېقىن

⑥ سورۇر — خۇشلۇق.

شەھزادە چىن شاھى بىرلە ئەلۋىدا ئەيلەپ قۇستەنتەنىيە تەرەپىگە ئەزم قىلغانى ۋە دەريا ئىچرە باد مۇخالىپ① پەيدا بولۇپ، كىمەلەر غەرق بولغانى، شەھزادە مەسئۇد بىرلە سابىتنىڭ كىمەسى ھەم شىكەست بولۇپ تەختە پارەدە قالغانى، بۇ ئىككاۋغە ئاۋارەلىك ۋە سەراسىمەلىك ئىچىدە جۇدالىق تۈشكەنى

خىرەد كىشتى ئۈزرە تىكىپ بادبان②،
قىلۇر بەھر ئىچرە قۈيۈندەك راۋان.
چىقىپ شاھزادە خىتا شەھرىدىن،
كوڭۈل ئۈزدى گويا بۇزۇغ دەھرىدىن③.
دېڭىز ئىچرە كىردى بىلىپ يولنى جەزم،
كى قۇستەنتەنىيە سارى قىلدى ئەزم.
گۈلۈستان ئەرەمنى تەئەممۇل④ قىلىپ،
يۈرۈپ سۇ ئىچىدە تەۋەككۇل قىلىپ.
كى لىللا ئەيلەپ دەرەملەر نىياز⑤،
پەقىر خەيلى⑥ بولدى بەسى سەرفەراز.
يۈرەر ئېردى دەريا ئارا بارچە خەلق،

---

① باد مۇخالىپ — تەتۈر شامال.
② باد بان — يەلكەن.
③ دەھر — زامان، جاھان.
④ تەئەممۇل — ئويلاش.
④ كى لىللا ئەيلەپ دەرەملەر نىياز — خۇدا يولىدا پۇل سەدىقە قىلىپ.
⑤ پەقىر خەيلى — كەمبەغەللەر.

بەناگاھ ①مۇخالىب② بوران ئۇردى ھەلق③.
بولۇب دۇد ياڭلىغ جاھاننىڭ يۇزى،
نىمە كورمەس ئولدى خالايىق كوزى.
چاقىن بولدى، يامغۇر ياغا باشلادى،
كىمە سۇغا تولدى ئالىب تاشلادى.
بوران زورى ئۇردى، كىمە ئۇردى مەۋج،
دەمى④ پەست بولماي، بولۇب بەلكى ئەۋج.
بولۇب رەئد⑤ ياڭلىغ شامالنىڭ ئۈنى،
بولۇب غالىب ئانداغ بالانىڭ كۈنى.
كىتىب ھىس، قىلالماي تۈنۈ-كۈننى پەرق،
سىنىب بەزى كىمە بولۇب ئەھلى غەرق.
چۇ قوزغالدى بادى مۇخالىب شەدىد⑥،
خالايىق جانىدىن ئۈزۈلدى ئۈمىد.
كى مەسئود خۇداغە قىلىب ئىلتىجا،
دىبان بىزنى قىلغىل بالادىن جۇدا.
بۇ مەجھۇئلارغە⑦ يىغى-زار ئىدى،
ئالىب سۇغە سالدى نىمە بار ئىدى.
كىلىب سائەتىدىن كىيىن بىر قۇيۇن،

① بەناگاھ — تۇيۇقسىز.
② مۇخالىب — تەتۈر.
③ ئۇردى ھەلق — ئورۇۋالدى.
④ دەمى — بىردەم.
⑤ رەئد — گۈلدۈرماما.
⑥ شەدىد — قاتتىق.
⑦ مەجھۇئلار — يىغىلغان كىشىلەر، خالايىق.

نەھەڭ① سۇ ئىچىدە چىقاردى بويۇن،
ئۇرا باشلادىكىم دېڭىز ئىشتىرەك،
چىقىپ سۇ ھاۋاغە ئىككى-ئۈچ تىرەك.
گەھى ئۈستۈن ئىلتىپ، گەھى قەئرىگە،
كىمەنىڭ بارسى چۆمۈپ بەھرىگە.
چۇ شەھزادە بولدى بەسى ۋەھمىناك،
بولۇپ يار-ھەمدەملىرى كوپ ھەلاك.
كېتىپ كىشتىلەر كوپ، مەگەر قالدى ئاز،
چۇ مەسئۇد تەلەبدىن قىلىپ ھەققە راز.
بۇ قالغان كىمەلەر ئارا تولدى سۇ،
سۇيىنى ساچارغە قىلىپ جۇستىجۇ②.
خالايىقلار ئانداغ يىغى باشلادى،
كى ئالتۇن-كۈمۈشنى ئالىپ تاشلادى.
دىدى سابىت: "ئەي شەھ، خۇدا قىلدى قەھر،
دەمى پەست بولماي ئۇرار مەۋج بەھر".
كى مەسئۇد ۋەھشەت بىلە ئېردى مەست،
بولۇپ ھەم بۇلارنىڭ كىمەسى شىكەست.
كى سابىت تەۋەھھۇم③ بىلە قىلدى زار،
بولۇپ تەختى پارە ئۇزە④ بەر قارار.
دەر ئېردىكى: "بىزدىن نىچۇك ئۆتتى سەھۋ؟"

① نەھەڭ — لەھەڭ.

② جۇستىجۇ — ئىزدىشماق.

③ تەۋەھھۇم — قورقۇش.

④ تەختى پارە ئۇزە — بىر پارچە تاختا ئۈستىدە.

AltunOq

كېتىپ ھۇشى ۋەھشەت بىلە ئەقلى مەھۋ①.
كى قىرىق كېچە - كۈندۈز تۆكۈپ ياش سەھاب②،
كۆتەرىلدى ئاندىن سامادىن ھىجاب③.
كى شەھزادە كوردى كوكولداشى يوق،
مۇۋەددەتدە گويا قارىنداشى يوق.
كى مەسئۇد ئەيلەب ياقاسىنى چاك،
دېدى: "قايدا بولدى ئېكەن ئول ھەلاك؟
داغى بىزگە مۇنداغ ياۋۇقدۇر④ مامات.
ئەمەستۇركى مۇمكىن چىقارغە ھايات"،
چۇ سابىتنى يىغلاب قىلۇر ئېردى ياد،
قىلىب نالە - ئەفغان بىلە ئاھ - داد:
"سېنىڭ بىرلە بولسام ئېدى كاشكى،
نە سوز بىرلە ئۆلسەم ئېدى كاشكى!"
كى مەسئۇدغە دېدى تىرىك قالغان ئىل:
"بۇ غەمدە ياشىڭنى ئاقىزدۇرمە سىل
ئەگەر قىلسا بىزنى خۇدايىم تىرىك،
كى ھەق فەزل ئەيلەب ئاچىلسا ئىشىك.
كورۇشمەكنى ئەيلەر ئىلاھىم نەسىب،
تىرىك بولسا ئاخىر بولۇرمىز قەرىب،
بار ئېردى كىمە ئىچرە يۈزمىڭ كىشى،
بولۇبدۇر ئۇلار غەرق بولماق ئىشى.

① مەھۋ — يوقىلىش.
② سەھاب — بۇلۇت.
③ ھىجاب — پەردە.
④ ياۋۇق — يېقىن.

مەگەر ئەللىك ئۈچ تەن قالىبدۇر ھايات،
باقاسىز جاھاننىڭ ئىشى بىسۇبات①.
ئۈزۈڭنىڭ سالامەتلىگىڭ خوب ئېرور،
مۇرادىڭنى بىر كۈن خۇدايىم بىرور".
قىلىب شاھزادە بۇ ياڭلىغ سادا،
بۇ مەزمۇننى قىلدى ئۇ شۇلدەم ئادا:
"غەمى ئىشق بولدى مېنىڭ ھەمدەمىم،
جاپاۋۇ سىتەملەر ئېرور مەھرەمىم.
ئەمەسمەن جاپايى جاھاندىن يىراق،
مەگەر سەرنەۋىشتەم مېنىڭ ئەلفىراق"②.
دېبان يىغلادىكىم بەسى زار-زار،
فەنا③ شەربەتىنى قىلىب ئىختىيار.
بولۇب جىسمى لەرزان مەھاباتدىن④،
ۋەلى قالماي ئەسلا مۇناجاتدىن.
بولۇب قالغان ئەل‌ھەم ئۇلۇمگە ياۋۇق،
گەھى ئاچلىقدا گەھى بولدى توق،
دېدى شاھزادە: "كېتۈرگىل تائام،
قويۇب ھەم تۇتۇڭلار خۇمارىمغە جام!"
ئالىب كەلدى فىلھال غىزا ۋە شەراب،

---

① باقاسىز جاھاننىڭ ئىشى بىسۇبات — تۇراقسىز جاھاننىڭ ئىشى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ.

② مەگەر سەرنەۋىشتەم مېنىڭ ئەلفىراق — پىراق، ھىجران پېشانەمگە پۈتۈلگەن ئىكەن.

③ فەنا — يوقلىش.

④ مەھابەت — قورقۇنچ.

يەنە گىرىيە قىلدى غىزاغە قاراب.
دېدى: "قايدا ئاقىتىكى سابىت دەلىر①،
تېنى ھەم نە يەردە لەھەڭگە ئەسىر.
قانى نەۋجۇۋانلار، قەياشلار قانى،
ئەزىز جاندىن ئارتۇق ئاداشلار قانى؟"
بۇ ھالەتدە تۇرغان زامان نەچچە كەس،
كىمە جانىبىغە كېلۇر ئېردى بەس.
دېدى شاھزادە: "نىچۇك جان ئېرور؟
يۇزى قىز ياڭلىغ، كوزى قان ئېرور!
كىمەچىلار ئەيدى: "بۇلار زەڭگىدۇر،
بۇ بائىسدىن ئانىڭ قارا رەڭگىدۇر.
بۇ دەريا يۇزىدە قاراقچى بولۇب،
كى ئەلنى تۇتارغا ماراقچى بولۇب.
تومۇر تارغاقنى كىمەدىن ئالىب،
كى ئادەمگە ئانى يىراقدىن سالىب.
ئىلىب ئۇستىخاندىن، يېقىن كەلتۇرۇب،
ئۇ شۇلدەم يىمەككە ئانى ئولتۇرۇب".
تۇرۇب ئېردى مۇنداغ قىلىب گوپتە-گۇ②،
يېتىب كەلدى زەڭگى ئىتىب جۇستوجۇ.
يېقىن كەلدى، قىلدى ئىكولان ئۇرۇش،
ئاقىب قان سەفىنە ئارا ئۇردى جوش.
ئاتىب شاھزادە لەئىنلارغە تىر،

① دەلىر — باتۇر.
② گوپتە-گۇ — گەپ-سوز.

نەچە زەڭگىن ئەتتى ئۇلۇمگە ئەسىر.
ئاتىب تارغاقىنى بۇ كاپىرلار ھەم،
كى مەسئۇد ئىلىگە قىلىب كوب ستەم.
كى قىرقىدىن زىيادە كىشى دامغە،
ئىلىندۇردى ئاخىر ئەجەل كامغە.
قىلىب شاھزادە ئۇلار بىرلە جەڭ،
كى زەڭگى گۇرۇھى كىلىب قىلدى تەڭ.
قالىب ئىردى سەككىز كىشى كەمەرا،
بۇلارنىڭ ھەم ئولغان تىنى كوب يارا.
مەئەلقىسسە مەسئۇد تاپالماي ئىلاج،
سۇكۇت ئەتتى زەڭگى كىلىب ئۇردى كاج①.
دىدىكىم: "ئاجايىب ئىكەنسەن دەلىر،
كى ئالدىڭدا بولسا قىلىۇر گىرىيەشىر.
بەشەر ئىچرە يوقتۇر سىنىڭدەك كىشى،
ئەگەر بولسا بولماس مۇنىڭدەك ئىشى".
ئالىب باردى مەسئۇد بىلە خەلقىنى ھەم،
تۇتاشتى بۇلارغا مەگەر نار② غەم.
توكۇب ياش كوزىدىن قىلىب ھەم دۇئا،
نىجات ئەتمەك ئۇزنى ئىدى مۇددىئا.
ئالىب باردى شاھى قاشىغە راۋان،
كى بىر بىشە③ ئىچرە تۇتۇپدۇر ماكان.
چۇ شاھزادە قىلدى نەزەر شاھىغە،

① كاج ـــ گەجگىگە ئۇرۇش.
② نار ـــ ئوت.
③ بىشە ـــ جاڭگال.

دېدى كىردۈك ئەمدى ئەجەل راھىغە.
ئالىپ كىردى زەڭگى شەھى قاشىغە،
ئەجەب تۈشتى ۋەھشەت بۇلار باشىغە.
باشى مىسلى گۈمبەز، بويىدۇر مۇنار،
ئىككى قوللىرىدۇر بەئەينى چىنار.
قۇلاغى گىلەمدەك، كوزى چۈن رىكاب①،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كورسە خاب②.
ئېرور بۇرنى مورا، ئاغىز ھەم چۇ غار،
ئاغىز-بۇرنىدىن ھەم چىقار دۇد، نار.
كى مەسئۇدنى كوردى بۇ زەڭگى لەئىن③،
دېدى: "كەلتۇرۇڭلار قاشىمغە يېقىن!"
ئالىپ قالدى نەچە كىشىن ئول پەلىد④.
بولۇب بىھۇش مۇرغى بەدەندىن پەرىد⑤!
دېدى شاھى زەڭگى: "بۇ شاھزادەنى،
تۇتۇڭلار قولىدىن سەككىز ساددەنى.
ئاتاڭ توھپەسى دەپ قىزىمغە بېرىڭ.
ئىشىمنى قىلىب پات قاشىمغە كېلىڭ!"
ئالىب يۇردى مەسئۇد بىلە ھەمدەمىن،
قىلۇر ئېردى ھەر كىم ئۆزىنىڭ غەمىن.

---

① رىكاب — ئۈزەڭگە.
② بولۇر زەھرە پارە كىشى كورسە خاب — كىشى چۈشىدە كورسە ئۆتى پارە بولىدۇ.
③ لەئىن — لەنىتى
④ پەلىد — ئىپلاس
⑤ پەرىد — ئۇچماق.

بۇ سەككىز كىشىنى يىتۈردى① ئاگا،
دېدى: "شاھى زەڭگى ئىبەردى ساگا.
بۇلارنى قىزىمغا بىرىڭلار پىسۇن،
كى خۇشنۇد② بولدۇم ئاتامدىن دېسۇن".
بۇ بىچارەلارنى ئالىب بەدنەھاد③،
ئاتاسىغا تەزىم قىلىب بولدى شاد.
چىقىب كەتتى زەڭگى مۇنى كوردى ئول،
كى شەھزادە ئىشقى ئاگا تاپتى يول.
كى مەسئۇدغە ئاشىق بولۇب يەئنى قىز،
دېدى: "يەتكۈزۈڭلار مۇنى باغقە تىز!"
بار ئېركەن قاشىدا نەچە خادەمى،
ئانىڭ ھەر بىرىسى بەشەر ھادىمى④،
ئالىب كىردى باغقە چۇ شەھزادەنى،
قىلىب راست ئىچمەك ئۇچۇن بادەنى.
نەچە نەۋئى مېۋە تىرىب كەلدى پات،
ئانىڭ لەززەتىدۇر شەكەر يا نەبات.
جاھاندا نە مېۋە ئېرور ئاندا بار،
ۋەلى قىلمادى ئول ئۇنى ئىختىيار.
تۇرۇب باغ ئىچىدە قىرىق نەچچە كۈن،
گەھى ئاچ گەھى توق ياتىب تۈن ۋە كۈن.

---

① يىتۈردى — يەتكۈزدى.

② خۇشنۇد — خۇشال بولۇش.

③ بەدنەھاد — ياۋۇز — بەت قىلىق.

④ بەشەر ھادىمى — ئىنسانىي بۇزغۇنچىلىقتا ئۇچراتقۇچى.

لەئىنلارنى كورسە كۆلۈپ يالبارىب،
خەلا① يىغلابان ئول يۈزى سارغارىب.
سوراب ھالىن ھەر كۈن لەئىن دوختەرى②.
ئانى كورمەكىگە كىرىب ئىچكەرى.
نەۋا ساز قۇشنى قەبەس ئىچرە بەند.
چۇ مەسئود قاشىدا قويۇب خۇدپىسەند③.
دىبان: "مۇندا كوڭلۇڭ مالال ئولماسون،
جامالىڭ قۇياشى زاۋال ئولماسۇن،
بۇ باغنىڭ ئىچىدۇر بەسى خۇش ھاۋا.
ئاسىب قوي قەپەسنى قىلۇر خۇش نەۋا".
كوزىن سالدى مەسئود بۇ زەڭگى سارى،
يىقىن كەل دىسە ھەم قاچىب ئول نارى.
بويىدۇر ئىكى-ئۈچ ياغاچتىن ئۇزۇن،
يوغانلىقىدا گويا مۇناردىن فۇزۇن.
ھەمە ئوزۋى④ ئىردى ئاتاسى كەبى،
چىكىلدى رەقەمغە بالاسى كەبى.
ۋەلى ئىككى ئەمچەك ئىرور ئىككى مەشك⑤.
ئانىڭ ھەيبەتىدىن كىلۇر كوزگە ئەشك.
پالاسىم يۈزىگە ياپىغلىق ئىرۇر،
كى چۇمبەل مەسەللىك ئاسىغلىق ئىرۇر.

---

① خەلا — خالى جاي.
② دوختەر — قىز.
③ خۇدپىسەند — ئوزىگە ئىشەنمەك.
④ ئوزۋ — ئەزا.
⑤ مەشك — تومۇرچىنىڭ يەل كۆرىگى.

ئىكى كوزە ئەتمىشى قۇلاقىغە بەند،
كى پىرايە① ياڭلىغ قىلىب ئول پىسەند.
سۇۋاپ ئۇپيا ياڭلىغ يۈزىگە ئاهاك،
قويۇب ھوسمە ياڭلىغ قاشى ئوزرەزاك.
كى رۇخسارەسىگە بىرىب سىردا رەڭ،
ئۆزىنى بىلىب دىلبەرۇ شوخ-شەڭ②.
كى شەھزادە كوردى بۇ ھەيئەت بىلە،
كىشى كورمەگەن ھىچ بۇ سورەت بىلە.
قاچاي دىسە بولماس، ئاگاراھ يوق،
بۇ خەۋپ ئىلە چىقتى لەبىگە ئوچۇق.
قىلىۇر ئىردى ئىشۋە③ بۇ زەڭگى بەچە④.
مەگەر ئۈچرادىكىم ئىزىتقۇ كىچە.
قۇچاقىغە ئالدى بۇ شەھزادەنى،
بەسى تىترەتىپ سەرۋ ئازادەنى.
دىدىكىم، ”مىنىڭ سىز، نىچۇك ھالىڭىز؟
قايۇ كۈن بىلە كەچتى ئەھۋالىڭىز؟“
قىلىب سوزنى مۇنداغ يۈزىگە قاراب،
كى شەھزادە بەرمەي مۇڭا ھىچ جاۋاب.
قىلىب باتىنىدە⑤ خۇدادىن تەلەب،
خالاس ئولماقىغە نىچۇكدۇر سەۋەب.

---

① پىرايە — زىبۇ-زىننەت.

② شەڭ — ئۇياتسىز؛ گۈزەل، چىرايلىق.

③ ئىشۋە — ناز قىلىش.

④ بەچە — بالا.

⑤ باتىنىدە — كوڭلىدە، ئىچىدە.

قويۇب بەردى يەردە بۇ زەڭگى بەچە؛
"تۇرۇڭ مۇندا يانە كېلەي كەچكىچە!"
چىقىپ باغ ئىچىدىن راۋان بولدى ئول،
تۇرۇپ قالدى مەسئۇد دىلى كوپ مەلۇل.
بارىپ ئويگە زەڭگى تەپەككۇر قىلىپ.
مۇبادا قاچار دەپ تەھەۋۋور① قىلىپ.
"مۇنى قويماڭىزلار ئۇ يەردە بىكار،
مۇشەققەتلەر ئەيلەپ تۇتۇڭ خار-زار.
كى ئۇن تارتماقىغە بېرىڭ يارغۇچاق،
چۇ تەئىتىل② قىلسا ئۇرۇڭلار تاياق!"
ئۇچ ئاي يارغۇچاقغە قىلىپ ئىشتىغال③،
ئانىڭ مىھنەتىدە زەئىپ بولدى هال.
يۇزى سارىغ ئولدى، قولى ئابىلە④،
شىكەنجى زامانغە بولۇپ شامىلە⑤.
دېدى: "قوي بۇ ئىشنى كېتۇرگىل ئوتۇن،
بۇ خىزمەتنى قىلغىل، يېگىل نان پۇتۇن!"
ئالىپ پالتۇ بىرلە ئۇزۇن بىر مەهار⑥،
ئوتۇن توشۇماقنى قىلىپ ئىختىيار.
بۇ مىھنەتنى تارتىپ يەنە توت ئاي،

---

① تەھەۋۋۇر — باتۇرلۇق، قەيسەرلىك.
② تەئتىل — ئىشتىن باش تارتماق.
③ ئىشتىغال — شۇغۇللىنىش.
④ ئابىلە — قاپارغان.
⑤ شامىلە — ئوز ئىچىگە ئېلىنغان، يولۇققان.
⑥ مەهار — ئاغامچا.

بولۇپ خەستە پۈشتى دېدى: "ئاھ-ۋاي!......"
بۇ مېھنەتكە قالماي دەمى تاقەتى،
قاچاي دېدى گەرچە يېتەر ئاپەتى،
بارىپ بىشە① ئىچرە بۇ پەژمۇردە ھال②،
كېسىپ شاخلىرىنى يىغىپ ئەتتى سال.
ئالىپ سالنى يىلدام دېڭىزغا سالىپ،
ئۈنىڭ ئۈزرەسىغە ئۈزىنى ئالىپ.
قىلىپ ياد ھەقنى چۈ ئەيلەپ گۈرىز③،
كى مىلتىق ئوقىدىن يۈرۈر ئېردى تىز.
يىگىرمە كۈن ئىچرە بۇ ئەتۋاردا④،
تەھەررۈك⑤ بىلە يۈردى ئەبھاردا⑥.
بەناگاھ بادى مۇخالىف⑦ يېتىپ،
كورۇپ ئانى مەسئۇد ھۇشىدىن كېتىپ.
كى "لاھەۋلە"⑧ بولدى زەبانىغە زىكىر،
مەگەر ئولدۇم ئەمدى دېبان قىلدى پىكىر.
بۇ خەۋپ ئىلە گىريان بولۇپ زار-زار،
كى دەريادا جانۋار ئىدى بىشۇمار.

---

① بىشە — جاڭگال، ئورمان.
② پەژمۇردەھال — ھېرىپ-چارچاپ.
③ گۈرىز — قاچماق.
④ بۇ ئەتۋاردا — شۇ يوسۇندا.
⑤ تەھەررۈك — ھەركەتلىنىش.
⑥ ئەبھار — دېڭىز.
⑦ بادى مۇخالىف — تەتۈر شامال.
⑧ "لاھەۋلە" — بىر دۇئانىڭ ئىسمى.

Altun0q

سۇدىن باش چىقارسا ئەگەر بىر نەھەڭ،
قاچار ھەيبەتىدىن چۇ شىرۇ پەلەڭ①.
بۇ ياڭلىغ دەرەندە② ئىچەي دىسە سۇ،
ئالىب قۇيرۇغىدا قىلىب لوقمە بۇ.
ئۇچار قۇشنى ئالماق ئۇچۇن چەكسە دەم،
ئەگەر بۇركۇت ئولسا بولۇب ئولھەم.
ئاڭا لۇتف قىلدى خۇداي تائال،
ياپۇشتى دىڭىزنىڭ قىراقىغە سال.
ئوزىن ئالدى فىلھال جەزىرە سارى.
بارىب يەتتى مەسئۇد قىراقدىن نارى.
دىدى ھەقغە ھەمدۇ سانا ۋە سىپاس،
قىلىب شۇكر ھەددىن فۇزۇن بىقىياس.
ياتىب كىچە ئاندا فەراغەت بىلە،
كورۇب بىشەلەرنى تەراۋەت③ بىلە.
چەمەنزارلىقىدىن ئېرور شىۋەسى،
يىمەكلىككە كوپرەك ئېرور مىۋەسى.
يەنە كوپرەك ئېردى سىبائو - تەيۇر④،
كى ئىنسان يىمەككە قىلۇرلەر غەيۇر⑤.
دىدى بۇ يامان يەر ئىكەن تۇرمايىن،

---

① پەلەڭ — يولۋاس.
② دەرەندە — يىرتقۇچ.
③ تەراۋەت — مۇسەپپا - ساپ.
④ سىبائ — يىرتقۇچ ھايۋن، تەيۇر — ياۋا قۇش.
⑤ غەيۇر — غەيرەتلىك.

ئۆزۈمنى ھەلاكەت سارى ئۇرمايىن.
چۈمەسئۇدغە ئەتتى بۇ ۋەھمى ھۇجۇم،
تۈشۈب كۈن زىمىنغە، كورۇندى نۇجۇم①.
بار ئېركەن بۇ بىشە ئارا چوڭ دەرەخت،
چىقىب ئۈستۈنىگە ئانى قىلدى تەخت.
كى شاھزادە تۇردى شەجەردە② قاراب،
كېلىب كوب دەرەندە يىمەككە ماراب.
بۇ ۋەھشەتدە بولدى تەنى زىلزىلە،
چىقىب سۇ ئىچىدىن قىلىب غۇلغۇلە.
بۇ ھايۋانلار ئىدى چۇخوك③، پەلەڭ،
دەلىرى زامانلار بولۇر مورلەڭ④.
ئەگەر بولسا سۇنىڭ يۈزىدىن راۋان،
پۈتى سۇغا چوكمەي يۈرۈرلەر ئامان.
سۇ ئىچرە ئەدەددىن زىيادە نەھەڭ،
كېلۇر سەۋتى⑤ ئانداغ چۇ ئۇد بىرلە جەڭ.
ئېرور جانۋارلار يەنە بىر گۇرۇھ،
ئۇلۇغلۇقدا جىسمى ئىدى مىسلى كوھ⑥.
ئۇنى نەدىمىشكىم ھۇۋەلۋاقىئە،
ئېرور پەست ئاندىن قاتىق سائىقە⑦.

---

① نۇجۇم — يۇلتۇز.
② شەجەر — دەرەخ.
③ خوك — سۇ چوچقىسى.
④ مورلەڭ — ئاقساق چۈمۈلە.
⑤ سەۋت — ئاۋاز.
⑥ كوھ — تاغ.
⑦ سائىقە — گۈلدۈرماما.

ئەگەر قىلسا قۇيرۇغىنى ھەلقەۋار،
كوزى سۇ ئىچىنى قىلۇر شەمئدار.
كى مەسئود ئويۇماي ئوتۇب بۇ كىچە،
بەدەن چەشمەسىدىن ئاقىب سۇ كىچە.
كى مەئدۇم بولدى، ئىدى مۇشك ناب①،
ئاچىب كوك ئەرۇسى② يۇزىدىن نىقاب.
دېگىنىز ئىچرە كىردى ھەمە جانۋەر،
كى شاھزادە بولدى بۇ يەردىن مەمەر③.
يۇرۇب سال ئارا چۇن قىرق روز — شەب،
بۇ مۇددەتدە يەتمەي ئاڭا ھىچ تەئەب④.
كورۇندىكى ئاندىن ئەجىب بادىيە⑤،
سەمەرلىك⑥ يەر ئىردى ئوشۇل ۋادىيە⑦.
ئاتى قەھقەھ ئىردى كۇلۇر ئەل كەبى،
قۇلاقغە يېتىب شەرپىسى يەل كەبى.
يەنە بىر شەجەرنىڭ تۇشۇب مىۋەسى،
كى ئاللا - ئاللا دىمەك شىۋەسى.
چىقار شاخغە سەكرەب تاڭ ئاتقان زامان،
تۇتۇب ئوز ساپاغى ئوزە ئول ماكان.

---

① مۇشك - ناب — ساپ ئىپار.
② كوك ئەرۇسى — كوكنىڭ قىزى، كېلىنى.
③ مەمەر — ئوتۇپ كېتىش.
④ تەئەب — ھارغۇنلۇق.
⑤ بادىيە — چول - باياۋان.
⑥ سەمەرلىك — مىۋىلىك.
⑦ ۋادىيە — دالا، ئولكە.

بار ئېركەن يەنە بىر ئاجايىب سەمەر،
قاشى، كوز ـ قۇلاغى ئېرۇر مىسلى پەر.
ئانىڭ تەئمەسىدۇر① بىغايەت لەزىز،
بارى مىۋەلەردىن نىھايەت لەزىز.
بولۇب ئاندا قايىم يەنە بىر دەرەخت،
دىبان ۋاق ـ ۋاق ئېرۇر يەنە سەۋت سەخت②،
ئانىڭ ئىستىمائى③ قىلىب ئەلنى مەست،
قاچان سۇبھە بولسا بولۇر سەۋتى پەست.
يەنە بىر دەرەختى ئەجەبدىن ـ ئەجەب،
ئۈرۈب شۇئلە ئوتلار بولۇر روز شەب.
تۇتۇب ئاسماننىڭ يۈزىنى تۈتۈن،
گۇمان قالمادى ھىچ دەرەختى پۈتۈن.
ۋەلى يەتمەس ئېركەن ئوتىدىن زەرەر،
بارىب كورسە يانە ئېرور تازەتەر.
قوپۇب بولدى مەسئۇد بۇ يەردىن راۋان،
كېلىب سالغە تۈشتى يەنە بەدەزان④.
كى ئوتتۇز كۈن ئىچرە يۈرۈب بەھر ئارا،
ئەجەب كۈننى كوردى بۇزۇغ دەھر ئارا.
كورۇندى جەزىرە ھاۋاسى بەلەند،
كى قۇشلارنىڭ ئانچە نەۋاسى بەلەند.
ئوزىن ئالدى ئاندا چىقىب سالدىن،

---

① تەئمە ــ تاماق.
② سەخت ــ قاتتىق.
③ ئىستىمائى ــ ئاڭلىنىشى.
④ بەدەزان ــ ئۇندىن كېيىن.

يىدى مېۋە تاتلىغ ئىكەن بالدىن.
ئاچىلغان گۈلى خۇش مۇئەتتەر ئىدى،
كى مەيخارەلەردەك① يۈزى تەر ئىدى.
ئېرور رەۋزە② ياڭلىغ ئەجەب ياخشى جاي،
دەرەختى بار ئېردى ئەجەب هاي-هاي.
كى مەسئۇد قىلاي دەب ئىدى مۇندە نەۋم③،
ئەدەددىن فۇزۇدراق يىتىب كەلدى قەۋم.
تەنى ئادەم ئوخشار، باشى ئىت باشى،
يەنە ئىتقا ئوخشار، كوزى ۋە قاشى.
كى تۇستى بۇلارنىڭ سەرى راھنى④،
تۇتۇب دەرمەھەل ئىككى هەمراھنى.
ئىتىن پارچەلاي دىدى دەرمەھەل،
كى مەسئۇد تۇتتى قىلىب هەم جەدەل.
ئاتار ئېردى بىر-بىر باشىغە كىسەك،
دىدى تەڭرى بەردى كى بىزگە ئىشەك.
كېلىب بىرسى مىندى ئانىڭ بوينىغە،
دىۋىندى قولىنى سالىب قوينىغە.
ئالىب باردى، قىلدى قولۇ پۇتنى بەند،
نەسىهەتلەر ئەيلەب قىلار ئىدى خەند.
بۇ ئات باش ئويىدە تۇرۇب تۆرت كۈن،
قاچىب چىقتى ئاندىن يېرىم هەسسە تۈن.

---

① مەيخارەلەردەك — مەي ئىچكەن ئادەمدەك.

② رەۋزە — جەننەت.

③ نەۋم — ئۇيقۇ.

④ سەرى راھ — يولباشچى.

يۈرۈپ كېچە-كۈندۈز قاپاردى پۇتى،
تەھەررۈككە يەتمەي دەمى، قۇۋۋەتى.
چىقىپ باردى ۋادى ئارا چۈن دەلىر،
كى بولدى يەنە رودپايغە ئەسىر.
بار ئىركەن بەشەرگە بەسى كىنەسى①،
باشى ھەم بۇلارنىڭ بەشەر سىنەسى.
پۇتىدۇركى گويا پىلىنىڭ پۇتى،
ئىدى شىردىن، ھەم فۇزۇن قۇۋۋەتى.
ئەگەر بولسا بىشە ئارا چوڭ دەرەخت،
پۇتى بىرلە چىرمابكى زور ئەتسە سەخت.
ئالۇر يىلتىزىدىن قومارىپ ئانى،
بۇ يەڭلىغ ئىكەندۇق بۇلارنىڭ پەنى②.
ئالىپ يۈردى شاھزادەنى بەند ئېتىپ،
بەناگاھ يەنە بىر ماكانغە يېتىپ.
دىدى مۇندە تۇرغىل مىنەرمىز سېنى،
قاچارسەن تۇتۇپ ئولتۇرەرمىز سېنى.
ياتىپ نەچچە كۈنلەر بۇلار قاشىدە،
ئىتەك تولدى تامغان ئانىڭ ياشىدە.
مىنىپ كۈندۈزىدە كىچە قىلدى قەيد،
كى شەھباز بولدى ئوقابىغە③ سەيد④.
نىگاھبانلىق ئەتتى ئۇلاردىن بىرى،

① كىنە — دۈشمەنلىك، ئۆچ، ئاداۋەت.
② پەنى — ھىلىسى.
③ ئوقاب — بۈركۈت.
④ سەيد — ئوۋ.

يېقىن ياتتى ساقلاپ ئىككى - ئۈچ قېرى.
دېدى شاھزادەكى، "ئەي بىرۇبار،
نەھان كار - بارىم ساڭا ئاشكار!
بەغىر خۇنغە ئالۇر ئېرور قاتمۇ - قات،
مېنى ئەيلەگىل بۇ بالادىن نەجات!"
تەلەب بىرلە كوزدىن توكەر ئېردى ياش،
قاراسا تۇرادۇر تۇگۇرمەنچە تاش.
چۇ شاھزادە ئالدى قولغە ئانى،
ئاڭا قاتتىق ئۇردى يوق ئولدى جانى.
كەل ئەي ساقى كورسەت ماڭا ياخشى يول،
بولوبدوركى كوڭلۇم ئەدودىن① مەلۇل.
ئەگەر لۇتف قىلساڭ مەيى ئەرغىۋان②.
بولۇب مەست يولغا بولايىن راۋان.

شاھزادە رودپايلار قەۋمىدىن نەجات تاپىب، مەيمۇنلارنىڭ قولغە گىرىپتار بولغانى

قەلەم جۇرئەت ئەيلەب، نىگون③ ئەتتى باش،
رەقەم چەكتى مۇنداق قىلىب ئەشك ياش.
كى شەھزادە ئاندىن يۇرۇب نەچچە تىز،
كى بادى سابا ئەزم قىلغانچە تىز.
يېتىب كەلدى ناگاھ بايابانىغە،
بەسى تۇشتى تەشۋىش ئانىڭ جانىغە.
گۇلۇستانلىق ئېردى، شەجەر ھەم تولا،

① ئەدو — دۇشمەن.
② ئەرغىۋان — قىزىل.
③ نىگون — پەس، تۆۋەن.

يىمەككە لەزىزراق سەمەر ھەم تولا.
گۈلى ۋەرد، لالە ئېرور بىھىساب،
شەجەر ياپراغىدىن قۇياشغە ھىجاب①.
تەراۋەتدە جەننەت كەبى خۇش ھاۋا،
سۇيى شىرىن ئېردى، مەرىزغە② داۋا.
يۈرۈر ئېردى ئاندا سەياھەت قىلىب،
كى تۇرغان زامان ئىستىراھەت قىلىب.
كېلىب تورت مەيمۇن قولىدىن تۇتۇب.
قىلىب كوب سىتەملەر كوڭۇل سۇۋۇتۇب.
ئالىب باردى شاھى قاشىغە راۋان.
نەزەر قىلدى مەسئود ئاگا شۇل زامان.
ئىگىز فەرش ئوزرە قويۇبدۇركى تەخت،
چىقىب ئۇستىگە بىر شاھ نىكبەخت③.
ياتىبدۇركى سالى④ تېخى نەۋ جۇۋان،
ئېرور شەۋكەتىدىن مەگەر نەسلى خان.
كى شاھزادە قىلدى بۇ شەھغە سالام.
قىلىشتىكى سائەت ئىكەۋلان كالام.
دېدى: «كۇرسى كەلتۇر بۇ مېھمانىمە،
ئۇنى مۇستەقەر⑤ قىل قويۇب يانىمە.
ئالىب كەلدى كۇرسى ھەمە ئوزۋى سىم⑥،

---

① ھىجاب — پەردە.
② مەرىز — كېسەل ئادەم.
③ نىكبەخت — بەختلىك.
④ سالى — ياش - قورامى.
⑤ مۇستەقەر — ئورۇنلاشتۇرۇش.
⑥ سىم — كۈمۈش.

ئانىڭ ئۆزرە سالغان ماتا ئەبرەشىم.
كى مەسئۇدغە دىدى شەھ كامران①،
"بۇ يەرلەرگە كەلمەس ئىدى ھىچ جان.
نە بائىسدىن تۇشتۇڭ بايان قىل ماڭا؟
ھەمە ئۆتكەن ئىشنى ئايان قىل ماڭا".
دىدىم، "سەپەرگە ساياھەت ئۈچۈن،
قىلىب ئەزمى دەپئى مالالەت ئۈچۈن②.
مېنىڭ بىرلە چەندان كىشى بار ئىدى،
مۇھىم ئىشلىرىمدە ماڭا يار ئىدى.
ئەبەس③ بىرلە دىلنى بىرىب دەھرىگە،
كىمە ئۈزرە چىقتۇق تۇشۇب بەھرىگە.
ئىچەر ئىردۇك ئاندا دەم ئالماي شاراب،
مۇغەننى ۋە مۇترىب كوزىگە قاراب.
قازايى قەدەردىن كىمە بولدى غەرق،
قىلالماي نە مەشرىق④، نە مەغرىبنى⑤ پەرق.
قالىب تەختى پارە ئۈزە مەن غەرىب،
بولۇبدۇرمەن ئاخىر بۇ يەرگە قەرىب.
تۇتۇب ئالدى مەيمۇن گۇرۇھى مېنى،
بىھەمدۇللا كوردۇم بۇ يەردە سېنى".

---

① كامران — بەختلىك، مەقسىدىگە ئېرىشكەن.
② قىلىب ئەزمى دەپئى مالالەت ئۈچۈن — **خاپىچىلىقنى يوقىتىش** مەقسىدىدە.
③ ئەبەس — بىھۇدە، بىكاردىن.
④ مەشرىق — شەرق.
⑤ مەغرىب — غەرپ.

دىدى شاھى مەيمۇن: "ۋافاسىز فەلەك،
ستەمگەر، مۇشەئبەد①، ھاياسىز فەلەك.
ماڭا قىلغان ئىشنى قىلىبدۇر ساڭا،
ساڭا قايداغ ئەتمىش قىلىبدۇر ماڭا.
مېنىڭ سەرگۈزەشتىم ئېرور بۇ تەرىق،
بولۇبمەنكى سىزدەك كىمەدە غەرق.
ئوزۇم شاھى مىسرى بالاسى ئىدىم،
بالا يوق② كوزىنىڭ قاراسى ئىدىم.
كىمە ئىچرە كىردىم تاماشا ئۈچۈن،
كى مەيخارلىق ئەتتۈك ئالالا ئۈچۈن.
ئۇرۇب مەۋج دەريا كىمە بولدى غەرق،
مېنى تاشلادى ھەم بەئەتراپى شەرق.
تۇتۇب نەچچە مەيمۇن كېتۈردى ھۇجۇم،
ئالىب كەلدى مۇنداق ئىكەندۈق رۇسۇم③.
قاچانكىم بۇلارنىڭ كېتەر سەرۋەرى④،
ئوزىدىن قويالماس ئىكەن مېھتەرى⑤.
تۇتۇب بىر كىشىنى بۇ مەئۋايىغە⑥،
قويۇب پانى بولغان⑦ كىشى جايىغە،

---

① — مۇشەئبەد — ھىلىگەر، سېھرىگەر.
② بالا يوق — بالا ئەمەس، بالا دېمەيكى.
③ رۇسۇم — قائىدە - يوسۇن.
④ سەرۋەر — باشلىق.
⑤ مېھتەر — ئۇلۇغ، مەرتىۋىلىك كىشى.
⑥ مەئۋا — جاي.
⑦ پانى بولغان — يوقالغان، ئۆلگەن.

نە ئەمر ئەتسە تۇتۇپ، سوزلىرىن،
ئۇنى شەھ، رەئىيەت بىلىپ ئوزلىرىن.
قاچان ئولسە ئول ھەم بۇ ئايىن بىلە،
بىراۋ ئولتۇرۇپ تەخت تەزيىن① بىلە،
ۋەھالەنكى بولدى ماڭا يەتتە يىل،
بۇلار شەھرى ئىچرە بولۇبمەن قەبىل②.
بۇ نەۋئ شاھلىقدا ئوتۇبدۇر كۇنۇم،
ۋەلى نەسلى ئىنسان ئېرور خاتۇنۇم.
ئوتۇبدۇركى مەندىن بۇرۇن داۋەرى③،
بۇ خاتۇن ئىمىشتۇر ئۇنىڭ ئەسمەرى"④.
قىلىپ گۇپتۇگۇنى، تۇگەندى كالام،
كى مەسئود يىمەككە كېتۇردى تائام.
تەبەق ياقۇت ئېردى يەنە خۋانى⑤ ئود⑥،
ئەسەل بىرلە مىۋە ئالىب كەلدى زۇد⑦.
تۇتۇپ بەردى مەينى قەدەھ مۇل قىلىپ،
ئىچىپ ھەم غىزانى تاناۋۇل قىلىپ.
بولۇب شاھزادە بۇ نىئمەتدە سىر⑧،

---

① تەزيىن — زىبۇ-زىننەت.
② قەبىل — ئوخشماق.
③ داۋەر — ھوكۇمچى.
④ ئەسمەر — مىۋە.
⑤ خۋان — داستىخان.
⑥ ئود — بىر تۇرلۇك دەرەخنىڭ ئىسمى.
⑦ زۇد — تېز.
⑧ سىر — توق.

تاپىپ قۇۋۋەت جىسمى بولۇپ مىسلى شىر.
كى مەسئۇدغە تۇتقاچ ئۆزى جامنى،
كورۇپ بارچە مەيمۇن بۇ ئىكرامنى.
كى ھەيرەتدە قالدى بۇ ھەمدونەلەر①،
تۇرۇپ چۆرەسىدە قەبىھ گونەلەر②.
تاۋازۇئلار ئەتتى ئەدەددىن زىياد،
بۇ ھۆرمەتكە مەسئۇد بەسى بولدى شاد.
ھىكايەتلەر ئەيلەپ بۇرۇن چاغدىن،
سوئال ئەتتى ئاندىن ئەرەم باغدىن.
بۇ مەنزىلنى بىلمەس ئىدى ھىچكىم،
كى بىچارە كوڭلى ئارا تۇشتى بىم③.
دىدى: "لەھزە قىلسام يۇرۇپ سەيرى باغ،
كوڭۇل بولسا ئەندەك بۇ غەمدىن يىراغ".
قوشۇپ بەردى سۇلتان مۆڭا بىر كىشى،
يۇرۇپ بىرلە رەھبەرلىك ئۇلدى ئىشى.
چىقىپ شاھزادە قىلىپ ئاھ سەرد،
مۇلاقات④ بولدى ئاڭا پىرمەرد⑤.
بۇ مەزىلكى پىرنىڭ ماكانى ئىدى،
ئاڭا بۇ ھەزىن دىل⑥ چۇ ھالىن دىدى.
بۇ سوزلەرگە پىرنىڭ بولۇپ ئەقلى لال،

---

① ھەمدونە — مايمۇن.
② قەبىھ گونە — بەت چىراي، سەت.
③ بىم — قورقۇش.
④ مولاقات — يولوقۇش، ئۇچراش.
⑤ پىرمەرد — ياشانغان كىشى.
⑥ ھەزىن دىل — كوڭلى مەيۇس.

ئىچى ئاغرىدى، ئانچە بولدى مالال.
"قويۇبسىز ئەجەب مۇشكۇل ئىشقە قەدەم، —
دىدى، — سىزگە قىلسۇن خۇدايىم كەرەم".
بۇ ھالدا كورۇندىكى بىر تاغ سارىغ،
سارىغ بولغان ئوخشا شەپەق ۋاقتى مىغ.
سوئال ئەتتى مەسئود ئانى پىردىن،
"بايان ئەيلەگىل!" دىدى تەقرىردىن.
دىدى پىر: "ياقۇت ئىرور ئول تامام"،
دىدىكىم، "كورەلى، قىلالى خىرام".
يېقىن باردى ئاندا ئۇچۇلان يۇرۇب،
تاماشالار ئەتتى بۇ تاغنى كورۇب.
دىدى شاھزادە: "نىدىن بولدى زەرد؟"①
بۇ نەۋئ دىدى پاسۇخ② ئاڭا پىر مەرد:
"بولۇر مىندا ھەددىن زىيادە ئىسسىغ،
كونەس تابىشدىن③ بولۇبدۇر سارىغ.
ئەگەر تۇرسا تاشلار يەنە يەتتە يىل،
بولۇر لەئلى ئاندىن بۇ مەزمۇننى بىل.
بۇ ياقۇتلاردىن ئالىب شاھزاد،
كى ئاتغە سۇۋارە④ بولۇب مىسلى باد⑤.
يانىب كەلدى ئاندىن بۇ مەسكونەگە⑥،

① زەرد — سېرىق.
② پاسۇخ — جاۋاپ.
③ تابىش — نۇر، ئىسسىقلىق، تەپت.
④ سۇۋارە — ئاتقا مىنىش.
⑤ باد — شامال.
⑥ مەسكونە — تۇرار جاي.

موھاۋىر① بولۇپ شاھ ھەمدونەگە.
بۇ ياقۇتنى توھپە قىلىپ تۇتتى ئۇل،
كى سوگرا غىزا يەپ، شاراپ يۇتتى ئۇل.
دېدى شاھى مەيمۇن: "تۇرۇلۇڭ نەچچە كۈن".
قوپۇپ شاھزادە قىلىپ مۇنداق ئۈن:
"بۇ مىقدار ئىشرەت ماڭا بولدى بەس،
تەۋەققۇفدىن ئەتمەڭ ماڭا ھىچ نەفەس.
ماڭا بۇ سەپەرنىڭ ئىشدۇر زەرۇر،
بۇ يولنىڭ غەمدۇر بەئەينى سۇرۇر" ②.
چۈ شاھ كوزلىرىدىن ئاقىپ ئانچە ياش،
بۇلۇت باتىنىدىن كوب ئاققانچە ياش.
كى مەسئۇدغە ئاخىر ئىجازەت بىرىپ،
دېدى: "لۇتىف قىلسۇن خۇدايى غەرىب!"③.
يەنە بەردى بىر ئات ئاڭا مىنگەلى،
بىرىپ توشە④ ياخشى ئىگىن كەيگەلى.
كى ھەمراھ قىلدى بىر ھەمدونەنى،
"يانىپ كەل، قاچان يان دېسە ئۇل سىنى".
چىقىپ كىردى يولغە ۋەلى دەردى سوز⑤،
بۇ مەيمۇننى ھەمراھ قىلىپ نەچچە روز،
قاجان يۇرمەسە ئات بۇ مەيمۇن كىلىپ،

---

① موھاۋىر — سوھبەتداش.
② سۇرۇر — خوشاللىق.
③ خۇدايى غەرىب — غېرىپلەرنىڭ خۇداسى.
④ توشە — يول ئوزۇقى.
⑤ دەرد - سوز — غەم - غۇسسە.

كى ئاغزىغا ئاتنىڭ قوللىغىنى ئالىپ.
غەزەپ بىرلە تىشلار ئىدى ئاغرىتىپ،
ماڭىپ ئات پەيدىن بۇ مەيمۇن يىتىپ.
يۈرۈبان ئىكولان بۇ ئادەت بىلە،
يانىپ كەتتى مەيمۇن ئىجازەت بىلە.
كى مەسئۇدغە ھەمرا ئىدى بىر كىشى،
ئۆزى كاردانى① ئۇلۇغ بىر ئىشى.
تۇشۇپ بەردى ئاندىن ھەمول ئاتنى،
ئوقۇر ئېردى بىدىل② بۇ ئەبياتنى:
"پەرى سەندىن ئايرو يۈرەك قان ئېرور،
كى زۇلفۇڭدەك ھالىم پەرىشان ئېرور.
بولۇبدۇر ئوتۇڭدا بەغىرلار كەباب،
فىراقىڭدا جىسمىم غەمارى خاراب".
مەئەل قىسسە بىر-بىرقەدەملەر باسىپ،
يىغى بىرلە غەمنىڭ تانابىن كىسىپ.
كى ئارام ئالماي يۈرۈپ ئاچ-توق،
يىتىپ باردى بەھرى مۇھىتغە ياۋوق.
غارايىپ شەجەرلەر بۇ مەنزىلدە بار،
بۇ يەردە تۇرارنى قىلىپ ئىختىيار.
تاماشالار ئەتتى كى ئەتراپىنى،
يۈرۈپ كوردىلەر بارچە ئەكنافىنى.

---

① كاردان — تەجرىبىلىك.

② بىدىل — ئىشق ئازاۋىنى چەككۈچى ئاشىق.

بۇ مەنزىل ئاتىنى دەر ئېردىكى لات①،
زېمىنلەردە ئالتۇن ئىكەن قاتۇ-قات.
يەنە چۆب سەندەل بىلە زەئپران،
قىياس ئەتسە يوقتۇر ئاڭا ئەسلى سان.
يەنە مورلار② ھەم ئېرور بىھساب،
كىشى كورسە خەۋپى قىلۇر پىچتاب③.
بار ئېردى كالادەك جەسامەت④ ئاڭا،
ئېرور شىر ياڭلىغ شىجائەت ئاڭا.
كىشى كەلسە ئالماق ئۇچۇن زەئپران،
بۇلارغا كورۇنمەي ئالۇرلار ناھان.
ئەگەر بولسا كاھىل⑤ بۇ كەلگەن كىشى،
يېتىب ئارقاسىدىن يىمەكدۇر ئىشى.
يەنە بىر ئۇلۇغ قۇش قىزىلدۇر كوزى،
ئېرور رەڭگى ئەسۋەد⑥ شوتوردەك ⑦ ئوزى.
كى مەسئۇدغە ئۇردى كېلىب پەنجە ئول،
رەپىقىن⑧ ھەم ئالدى قىلىب رەنج ئول.
ئۇچۇب يۇردى سۇرئەت بىلە تاغ سارى،
بار ئېركەن بۇ يەردىن ماكانى نارى.

---

① لات — جاينىڭ ئىسمى.

② مور — چۈمۈلە.

③ پىچتاپ — تولغىنىش.

④ جەسامەت — گەۋدە-چوڭلۇق.

⑤ كاھىل - بىپەرۋا، ھورۇن.

⑥ ئەسۋەد — قارا.

⑦ شوتور — تۆگە.

⑧ رەپىقىن — دوستىنى، ھەمراسىنى.

بۇلارنى بالاسى قاشىدا قويۇب،
يىدى بىر كىشىسىن بالاسى تويۇب.
ۋەلى قەسد قىلماي ھەزىن جانىغە،
ئۇچۇب كەتتى ئول قۇش باياباناغە.
بۇ ھالەتدە كەلدى ئۇلۇغ ئەژدەرى①،
ئىدى كوھ② ياڭلىغ ئانىڭ مەنزەرى.
چىقارسا ئاغىزدىن كى ئوت بىرلە دۇد،
بولۇر ئىردى قايداق نىمەرسە نابود.
چۇ شەھزادە ئەيدى خۇدا ئىسمىنى،
ئۇرۇب تىغ، كەستى يىلان جىسمىنى.
خالاس ئولدى ئاندىن قىلىب ھەققە شۇكر،
سىپاسو، سانا③ شاھى مۇتلەققە④ شۇكر.
يىتىب كەلدى بۇ قۇش ماكانىغە پات،
كېلىب ئۇردى غەمكىن يۇزىگە قانات.
ۋەلېكىن قىلالماس ئىدى ھىچ زەرەر،
كى فىلھال قىلدى بۇ يەردىن مەمەر.
نە كىم بار ئىردى قولىدا داۋام،
نىگىنى سۇلايمان ئەلەيھىسسالام.
ئۇرۇب پويە⑤ ئەللىك كۇن ئول روز-شەب،
كورۇب يولدا ھەدسىز شىكەنچى تەئەب.

---

① ئەژدەر — ئەجدىھا.
② كوھ — تاغ.
③ سىپاسو، سانا — ماختاش، ھەمدو سانا.
④ شاھى مۇتلەق — خۇدا.
⑤ پويە — قەدەم.

شەجەردىن كورۈنمەس ئىدى ئاسمان،
كى بىر شاخىن ئەتتى چىقىب ئاشيان①.
كورۈندىكى بىر تاغ بىغايەت بەلەند،
تۈشۈب، يۈردى ئول تاغ سارى مۈستەمەند②،
چىقىب تاغقە تۈرلۈك مۈشەققەت بىلە،
ئوزىنى ئالىب زار مىھنەت بىلە.
قىلىب ھەر جاۋانىبلارغە نەزەر،
تىۋبەن دامەنىدە③ كورۈندى شەھەر.
بار ئېردى ئىچىدە ئىمارەت تولا،
يەنە قەلئەسىدە زەراپەت④ تولا.
بارىب كوردى دەرۋازەسىن نەۋجۈۋان،
بالىغ ئۈستۈخانى بىلە پاسىپان.
قالىب شاھزادە تەھەييۇر بىلە،
ئاچىب كىردى ئاخىر تەپەككۈر بىلە.
ھەمە تاملارى نەقشى ئاراستە⑤،
كى سەنگ رىخام⑥ بىرلە پىراستە⑦.
قىلىچ قالقان ئىلە نەچە رەڭ لىباس،
تۈرۈبدۈركى ئاندا ئېرور بىقىياس.

---

① ئاشيان — ئۇۋا.
② موستەمەند — بىچارە.
③ دامەن — ئىتەك.
④ زەراپەت — نەپىس، گۈزەللىك.
⑤ ئاراستە — زىننەتلەنگەن.
⑥ سەنگ رىخام — ئىسىل تاش.
⑦ پىراستە — بىزەلگەن.

بۇ يەردە كورۇنمەي دۇرۇر ھىچ جان،
دىدىكىم تاپاي بۇ شەھەردىن نىشان.
ئوقۇب تەگرى ئىسمىن ئالىب خەنجەرى،
تاماشالار ئەتتى كىرىب ئىچكەرى.
قىلىبدۇر بىر ئويدە پەرشى رەپىئ①،
يۇزى سەنگى گىر ھەم بىغايەت ۋەسىئ②.
ھەمە تاملارىنىڭ يۇزى سىمۇ-زەر،
قويۇبدۇر جاۋاھىر ئاڭا سەر-بەسەر③.
بۇ پەرىش ئوزرە قويمىش ئاجايىب سەرىر④،
ياندا مۇئەللەق لىباسى ھەرىر،
ئاسىبدۇر تورۇسقا چۇ ئالتۇن قەپەس،
قۇشى بىر-بىرىدىن ئىرور خوشنەپەس.
كى ئاندىن كورۇندى يەنە بىر ساراي،
نەچە ھوجرەسى بار، ئەجەب ياخشى جاي.
چە ھارىغە قويغان جاۋاھىرلىرى،
ئۇرۇب شۇئلە ئانداق مەھ ئەنۋەرى⑤.
ھەمە خانە ئالتۇن ئىشىكلىك ئىدى،
مۇنىڭدىن بىرىسى ئېتىكلىك ئىدى.
ئالىب قوللىرىغە كى ئەسباب ھەرب⑥،

---

① پەرشى رەپىئ — ئىسىل گىلەم.
② ۋەسىئ — كەڭ.
③ سەر-بەسەر — پۈتۈنلەي.
④ سەرىر — تەخت.
⑤ ئەنۋەر — نۇر، يورۇقلۇق.
⑥ ئەسباب ھەرب — قورال.

كى قوپلغه قاتتىق قىلىب ئېردى زەرب①.
سىنىب قوپلى بولدى ئىشىك ھەم كۇشاد②،
كى بىر ھۇرۋەشنى كورۇب بولدى شاد.
ئۇزى تەخت ئۇزره يۇزىده نىقاب،
ئاچىب كورسه گويا يۇزى ئافتاب.
ئېرور زۇلفى مۇشكىن چۇ پىسته دەھەن③،
كى ھەر تار مىژگانلارى④ سەپ شىكەن⑤.
كۆزى ئەفسۇن⑥ ئىردى قاشى ھەم كامان،
نەزەر قىلسا دىلغه ئاتار ئوق ناھان.
تىشى دۇر كەبىدۇر لەبى ھەم زىلال،
مەيان بارىك⑦ ئاندائكى نەۋرەس نىھال⑧.
ۋەلى مۇرده⑨ ياڭلىغ ياتىب، تەبرەمەس،
ئۇلۇك دىسه رەڭگى ئۇلۇكتەك ئەمەس.
خىيال ئەتتى بۇ قىز ئېرور ئۇيقۇلۇق،
دىبان قولدا باشىن كى ئىرغاتقولۇق.
كى بىدار بولماي مۇنىڭ بىرله قىز،

① زەرب — ئۇرماق.
② كۇشاد — ئېچىلماق.
③ دەھەن — ئېغىز.
④ مىژگان — كىرپىك.
⑤ شىكەن —
⑥ ئەفسون — جادۇ.
⑦ مەيان بارىك — بېلى ئىنچىكه.
⑧ نەۋرەس نىھال — ياش كۆچەت.
⑨ مۇرده — ئۆلۈك.

AltunOq

كى ئاغزىغا قويدى تاپىپ كوزگو تىز.
قاراب تۇردى مەسئۇد قاشىدا ئۇنىڭ،
ئەرەق① بولدى كوزگو باشىدا ئۇنىڭ.
كورۇب تەرنى دىدى: ئەمەستۇر ئولۇك،
يەب ئەپسوس قىلدى چۇ شاھزادە سوك②.
تۇرار لەۋھ سەنگىن③ بۇ قىز يانىدا،
ئالىب چىقتى، قويدى كى ئەيۋانىدا.
قوپۇب ئورنىدىن قىز، تاپىپ تازە جان،
قارار ئېردى ھەيرەت بىلە ھەر قايان.
ئالىب كىردى ئاندىن يەنە لەۋھنى،
ياتار يانە مۇردە كەبى قىز تەنى.
ئالىب لەۋھەنى ئەتتى بۇ يەردىن يىراق،
كى ئىلگىركىدەك ئول يەنە بولدى ساق.
قاراب تۇردى مەسئۇد ئاڭا روبىرە،
دىدى قىز: "تۇتاتادۇر مېنى مەسخىرە.
ۋە ياكىم قىلۇرمۇ سوز ئەيتۇرمۇ شەرم④،
قىلاي ئەمدى كوڭلىن سوزۇم بىرلە نەرم"⑤،
كى ئول تەختەنى ئول قويۇب تاشقىرى،
كى فىلھال كىردى يەنە ئىچكەرى.
سالام ئەتتى دوختەر بۇ شەھزادەگە،

---

① ئەرەق — تەر.
② سوك — غەم - قايغۇ.
③ لەۋھ سەنگىن — تاش تاختا.
④ شەرم — ھايا، ئۇيۇلۇش،
⑤ نەرم — يۇمشاقلىق، مېھرىۋانلىق.

داغى قىلدى تەكلىپ بىچارەگە،
دېدى شاھزادە: "ئىچۈك جان سەن؟
بۇ ئەندوھ بىرلە يۈردك قان سەن!"
كى دوختەر بۇ سائەت ئۇرۇپ ئاھ سەرد:
"ئىشتكىل سوزومنى كى ئەي شىرمەرد.
بۇ ئەيۋان كەيۋان پەرىغە ماكان،
بۇ مەنزىلگە كەلمەس ئىدى ھىچ جان.
نەۋەجھىدە① تۈشتۈڭ بۇ مەنزىل ئارا،
سوزۈڭنى بايان قىل چۈ داستان سەرا②".
دېدى شاھزادە: "سوزۇمنى ئەگەر،
دېسەم كوپ تۇگەنمەس دەيىن مۇختەسەر③.
بار ئېركەن بۇ توندا پەرى سورەتى،
دىلئارا ئاتالمىش بۇ دىلبەر ئاتى.
كوزۇم تۈشتى بولدۇم ئاڭا مۇبتەلا.
بولۇبدۇركى بۇ سورەت جانغە بالا.
مېنى قىلدى ئانداغ فىراقى زەبۇن④،
كېتىب ھۇش-ئەقلىم كېلىبدۇر جۇنۇن⑤.
ئانى ئىزدىمەككە قىلىب ئىختىيار،
كىمە ئىچرە كىردۈك بولۇب نەچچە يار.

---

① نەۋەجھىدە — نىمە سەۋەپ بىلەن.
② داستان سەرا — داستان سوزلەش.
③ موختەسەر — قىسقا.
④ زەبۇن — يېڭىلىش، ئەسىر بولۇش.
⑤ جۇنۇن — ساراڭلىق.

بە ناگاھ كى توكتى ياشنى سەھاب①،
ھەمە كمە ئچرە تولۇب قالدى ئاب②.
دەمى پەست بولماي ياغا باشلادى،
بارى خەلقلەرنى سۇغە تاشلادى.
قالىب تەختە پارە ئوزە مەن غەرىب،
قازا بىرلە بولدۇم بۇ يەرگە قەرىب③.
ئون ئۈچ يىل ئېروركى بۇ ياڭلىغ سەفەر،
قىلۇرمەن ھەمىشە سەفەرنى گۈزەر.
دىسەم سەرگۈزەشتىم بەسى ئېردى راز.
كېيىن دەي سوزۇمنى ھىلى ئاڭلا ئاز“
دىدى: ”بەئدە④ قىلغىل فەسانە⑤ ماڭا،
كى ئەي قىز ئوزۇڭدىن نىشانە ماڭا!“
دىدىكىم، ”ئاتامدۇر سەرەندىبغە شاھ،
ئولۇس خەيلىغە⑥ بەلكى پوشتى پەناھ.
بار ئېردى ماڭا ئىككى ھەمشىرەئى.
بولوب بىر كۈنىدە كوڭۈل تىرەئى⑦.
دىدىكىم، قىلالى تاماشايى باغ.
ئۈچۇلان قىلىبان تەمەننايى باغ

---

① سەھاب — بۇلۇت.
② ئاب — سۇ.
③ قەرىب — يېقىن بولماق.
④ بەئدە — كېيىن.
⑤ فەسانە — ھىكايە.
⑥ خەيل — گۇرۇھ.
⑦ تىر — قاراڭغۇ.

بۇ باغ ئېردى ئانداغ تەراۋەت شەرەپ،
كىرىب ئاندا يۈردۈك باقىب ھەر تەرەپ.
چۈزەربەختى بىرلە تەنىم ئۈزرە سەتر①،
يۈزۈمدە ياپىغلىقكى زەررىن چەتر②
بە ناگاھ پەيدا بولۇب بىر بوران،
قاراسىدىن ئۇلدى زىيالىق نەھان.

بۇ سائەتدە بىر قۇش قاشىمغە كېلىب،
مېنى تۇتتى، يۈردى ھاۋاغە ئالىب.
ئانىڭ ۋەھمى بىرلە كېتىب ئەقلى ھۇش،
دەمى سوزلەمەي،③ بەلكى بولدۇم خەمۇش④.
يەنە سائەتىدە كوزۇمنى ئاچىب،
قارادىم نىقابدىن يۈزۈمنى ئاچىب.
ۋەلى بىلمەدىمكى نىچۈك ئاپەتى،

بۇ مۇددەتدە ئۆتتى كى بىر سائەتى.
قاشىمدە تۇرۇبدۇركى بىر نەۋجۇۋان،
بولۇب خەۋپ بىرلە يۈزۈم چۈن سامان.
نەكىم يات ئىدى ئۇل ئىكى سورەتى،
ئەسەر قىلدى جانغە ئانىڭ ھەيبەتى.
پەسىھ لەفزى بىرلە دىدى ئۇل شەباب⑤،

---

① سەتر — پەردە يېپىنچا.

② چەتر — سايىۋەن.

③ دەمى سوزلەمەي — بىردەم سوزلىيەلمىدىم.

④ خەمۇش — شۈك بولۇپ قالماق، جىم بولماق.

⑤ شەباب — ياش يىگىت.

تەلەتتۇفلار① ئەيلەپ يۈزۈمگە قاراپ:
"نىدىن مۇنچە قورقارسەن ئەي نازىنىن؟
ماڭا قىلما ھەرگىز قاباغىڭنى چىن!②"
ئاتامنىڭ ئاتى شاھى پىرى ئېرور،
ھەمە پەرىلەرنىڭ ئەمىرى ئېرور.
قىلۇر، ئېردىم ھەر كۈن بۇ ئالەمنى سەير،
كىزىپ ھەر تەرەپنى ئۇچۇپ مىسلى تەير③.
جامالىڭغە تۈشتى بەناگاھ كوزۇم،
كى ھەجرىڭدە پەژمۇردە④ بولدى يۈزۈم.
ئالىپ كەلدىم ئاندىن بۇ يەرگە سېنى،
ئەدو⑤ بىلمەگىل كىم، ھەبىب⑥ بىل مېنى.
بۇ مەئۋاغە ھەرگىز كىلالماس بەشەر،
داغى ھەم پەرىلەر تاپالماس ئەسەر»
گەھى ھەزل بىرلە گەھى چىن ئويۇن،
قىلۇر، بەرمەدىم مەن ئاڭا ھىچ بويۇن.
ياتىپمەن ئىلاجىن قىلالماي ئاڭا،
ۋەھالەنكى بولدى ئون ئۈچ يىل ماڭا.
بولۇپ خەشم⑦ قىلدى مېنى موندا بەند،

---

① تەلەتتوف — مېھرىۋانلىق قىلىش.
② چىن — تۈرۈش، قاپاقنى تۈرۈش.
③ تەير — قۇش.
④ پەژمۇردە — سولاشماق، سۇلماق.
⑤ ئەدو — دۇشمەن.
⑥ ھەبىب — دوست.
⑦ خەشم — غەزەپ.

بولۇبدۇر بۇ تەختە باشىمدا كەمەند".
دىدى ئەرز ھالىن، بەسى يىغلادى،
كى رومال بىرلە كوز ئارىغلادى.
دىدى شاھزادە: "چىقاي تاشقارى،
پەرى كەلگۈچە مەن بولايىن نارى.
ئەگەر كورسە بىشەك مىنى ئولتۇرۇر،
سىنىڭ ھەم باشىڭغە بالا كەلتۇرۇر".
دىدى قىز: "تەۋەھھۇم① بىلە چەكمە ئۇن،
يەنە بىر كېلۇرغە ئاگا تورت كۇن!"
كەل ئەي ساقى مەي تۇتكى بولدۇم ئەسىر،
ئىچىپ قۇۋۋەتىدىن بولاي نەررە شىر②.
يىتىبدۇر ئەدۇدىن چۇ ئىشكەنجەئى،
ھەلاك ئەيلەمەككە ئۇراي پەنجەئى.

شاھزادە ئۇتكەن ۋاقىئاتنى سەرەندىب پادىشاھىنىڭ قىزىغە بايان قىلىب، دىلئارا تەرىپىدىن سوز ئاغاز قىلغانى ۋە قىز دىلئارا بىلە كۆرۈشكەن مۇژدەسىنى③ ئايان ئەيلەپ، شاھ پەرىنىڭ ئوغلىنى قەتل قىلىب، شەھەر ۋاستەگە ئازىم بولغانى.

مورەۋۋى زامانى چىكىب تۇرپە رەنج④،
بۇ ياڭلىغ دىمىشلەر، ساچىب ئەلگە گەنج⑤.

---

① تەۋەھھۇم — ۋەھىمە.
② نەررە شىر — ئەركەك شىر.
③ موژدە — خۇش خەۋەر.
④ رەنج — مۇشەققەت.
⑤گەنج — غەزنە.

چۇ شەھزادە بىر-بىر دىدى سوزلەرىن،
فىغان بىرلە دەريا قىلىب كوزلەرىن.
دىدى قىز: "ئىشتىگىل ساڭا خۇشخەبەر،
ماڭا ئول كورۇنگەن ئىزور سىمبەر①.
ئانام ئىردى ئانداغ زەنى كاملە②،
كىچىك سىڭلىمىزغە بولۇب ھاملە.
يىڭىلماس ئىدى ھىچ ئىباداتىدىن،
كېچە بولسا قالماي مۇناجاتىدىن.
تۇغۇلدىكى پەرزەند، تاپىب سىھھەتى،
باغ ئىچرە كىرەرگە قىلىب رىغبەتى.
ئىگىز پەرشى ئۇزرە سالىب ياخشى رەخت،
ئانام ياتتى ئاندىن قويۇب سەڭگى تەخت③.
تۇشۇب بىر زەئىپە④ ھاۋا ساردىن،
سالام ئەتتى بىزگە كورۇب ناردىن.
ئانى كوردى قورقۇب يىقىلدى ئانام،
قۇچاغىدا ياتقان ئىدى ئول ئۇكام.
بۇ خاتۇن ئانانىڭ يۈلەب باشىنى،
يېڭىدە ئىرتتى، سۇرۇب ياشىنى.
دىدى: "قىلما ۋەھشەت ئىرورمەن پەرى،
كى شەھبال پەرىنىڭ گۇلى ئەھمەرى⑤.

---

① سىمبەر — كۈمۈش بەدەن.
② زەنى كاملە — كامالەتكە يەتكەن ئايال.
③ سەڭگى تەخت — تاش تەخت.
④ زەئىپە — ئايال.
⑤ گۇلى ئەھمەر — قىزىلگۈل.

كى يەئنى ئىرورمەن ئانىڭ مەھرەمى،
غەم-ئەندوھ كۈنلەر ئارا ھەمدەمى.
گۈلۈستان ئەرەمدۇر مەقامىم مىنىڭ،
كى ھەر سارى بارماق نىزامىم مىنىڭ.
بولۇپ ھامىلەدىن شىكەم① ئىچرە بار②،
تۇغارغە بۇ يەرنى قىلىپ ئىختىيار.
نىدىن باغ ئىركەن بەسى خۇش ھاۋا،
ياتىپ مۇندا تاپتى ئىشىم ھەم نەۋا.
تۇرۇپ نەچچە كۈنلەر يىمىشدىن يىدىم،
سىنىڭدىن رىزالىق قىلايىن دىدىم".
چىقاردى يىڭىدىن بىر ھەمياندا دۇر،
بۇ دۇرلارغە ھەميان ئىچى ئىردى پۇر.
چۇ ھەميانىنى ئالدى قولىغە ئانام،
قوپۇپ تەزىم ئەتتى قىلىپ ئىھتىرام.
ئانام دىدى سۇڭرا ئاڭا: "ئەي پەرى!
پەرىلەر گۇرۇھى ئارا سەرۋەرى.
بۇ يەردە تۇغۇلغان بالاڭنى ماڭا،
نەمودار③ ئەيلە بىرەي سۇت ئاڭا!"
بۇ سائەت كىتۇردى قاشىغە بوشۇك،
ياتىبدۇركى بىر قىز گۆھەردىن سۈزۈك.
بەئەينى يۈزى ماھى تابان كەبى،

---

① شىكەم — قوساق.

② بار — يۈك.

③ نەمودار — كورسەتمەك.

نە تابانكى، مېھرى دۇرەخشان① كەبى.
قۇچاقىغا ئالدى ئىمىزدى ئانام،
دېدىكىم، "قىزىڭغا ئېرور قايسى نام؟"
"دىلئارا ئاتادىم" — دېدى ئاتىسى.
بايان ئەتتى بىر-بىر ھەمەزاتىنى.
ئانام دېدى: "بولسام مۇنىڭ دايەسى،
ماڭا دېدى خۇشراق ئېرور سايەسى"،
پەرى دېدى پاسۇخ: "ئېرورسەن بەشەر،
مۇڭا دايە بولماقتىن ئەتكىل ھەزەر.
ئەگەر سەن ساغىنساڭ قىزىمنى قاچان،
پەرىلەرنى باشلاپ كېلۇر ھەر زامان".
تۇگەتتى سوزىنى چۇ قويدۇم قەدەم،
ھەمىن سائەت ئۇلدى كوزۇمدىن ئەدەم②.
بىر ئاي ئۇتتى ئاندىن يەنە كەلدى ئۇل،
بۇ ئادەتدە كەلگەن ئىدى نەچچە يىل.
دىيارىمدە بولسام ئىدى كاشكى،
دۇچار قىلغاي ئېردىم دېدى كاشكى".
دېدى شاھزادە: "سەن ئۇلساڭ نىجات،
يېتۇرگەيمەن ئاندا يۇرۇب سەيرىپات".
دېدى قىز "گەر ئەتسەڭ، بۇ ئىشقا سەبەب،
خەلاسىمغا مەن ھەم قىلايىن تەلەب.
كى ھىلە بىرلە ئالىب قاچساڭىز،
دەمى تۇرمايىن ھەم قەدەم باسساڭىز".

① مېھرى دۇرەخشان — نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياش.
② ئەدەم — يوقلىش.

دېدى شاھزادە: "پەرىلەر تاپار،
ئىچى ئاغرىماس ھېچ ئىكونى چاپار".
دېدى قىز: "يوقاتساڭ پەرىزادنى،
كى بەئدە تاپارمىز ھەمە دادنى.
ۋە لېكىن قىلۇرغە بۇ ئىشغە ئىلاج،
سۇلايمان نىگىنى ئېرور ئىھتىياج".
دېدىكىم، "بۇ خاتەم ھىلى مەندە بار،
ۋە لېكىن پەرىلەر ئەمەس ئاشكار".
دېدى: "بولسا مۇنداغ فەسانە قىلاي،
پەرى جايىدىن ھەم نىشانە قىلاي.
كۆنىكىم ئىكۆلان تەكەللۇم قىلىب،
سوئال ئەتتىم ئاندىن تەبەسسۇم قىلىب.
ئەگەر قىلسا ئىنسان پەرى بىرلە جەڭ،
پەرى خەيلىن ئەتسە بەشەر ئەھلى تەڭ.
ئەگەر ئۇرسا خەنجەر ۋە يا ئۇرسا ئوق،
بولۇرمۇ تېنىدىن ئانىڭ روھى يوق؟"
دېدىكىم، "پەرىگە بۇ مۇئتاد① ئېرور،
ئەمەس جىسمىدە روھ پەرىزاد ئېرور.
قىلۇر جانىۋارنىڭ تەنى ئىچرە بەند،
ئۆزى ئولمەس ھەرگىز زەخىم ئەتسە چەند②".
دېدىم: "جانىگىزدۇر قايو تەن ئارا؟"
دېدى: "يوقتۇر ھالا بۇ مەسكەن ئارا".
دېدىم: "جان نە سورەت ئېرور كورسەتىڭ،

① مۇئتاد ـــ ئادەتلەنگەن.
② چەند ـــ قانچىلىك.

AltunOq

كى ئاندىن نەئىشلەر قىلۇرسىز قىلىڭ".
دىدى خەشم بىرلە: "بۇ يەردە ئەمەس،
كىشى بولسا دوستۇم بۇ سوزنى دىمەس"،
دىدىم: "مۇندا قىلدىڭ غىرىبلىقدا بەند،
ئەمەستۇرمەن ھەرگىز ساڭا دىل پىسەند".
دىدى: "قىلسا ھەركىم كورەرگە ھەۋەس،
سۇلايمان ئىگىنى تاپار بولسا بەس.
كى بەھرى مۇھىتنىڭ لەبىگە بارىب،
ئۈزۈك پەزلى① بىرلە ئالۇر ئاقتارىب".
دىدىم: "جانىگىزنىڭ نەدۇر سورەتى،
نە بائىس بىلە بىلگۈرۈر سورەتى؟".
دىدى: "ئول ئىگىنىنى قولىغە سالىب،
بۇ مەزكۇر دەريا قاشىغە كېلىب.
كى قىلسا دىڭىزنىڭ سۈيىغە نەزەر،
ئۈرۈب مەۋج قاتتىق بولۇر شور-شەر②.
چىقار ساندۇق ئاندىن مۇئەللەق ئۈرۈب،
ئىگىندار قولىغە مۇنى كەلتۈرۈب،
ئاچىب باقسا ئاندىن كەبوتەر چىقار،
مېنىڭ جانىم ئولدۇر دىدى ئەسلى زار".
دىدىم يانە: "ھەر كىم كەبوتەرنى بەس
يوق ئەتسە بولۇرسىزمۇ قەتئى نەپەس؟③"
دىدى: "بولسا ھەركى كەبوتەر مامات،

① پەزلى — خىسلىتى، ئارتۇقچىلىغى.
② شور-شەر — شارىلداش.
③ قەتئى نەپەس — نەپەس ئۈزۈلۈش.

كېتەر مەندىن ئۇلدەم ئۇمىدى ھايات".
يەنە دېدىم ئاندىن: "بۇ يەر قايسى جاي؟"
دېدى: "ئاتى ئىسپەندى باش ئەي ھۇماي".
دېدىمكى، "سەرەندىبنى قىلسام خىيال،
بارىب كەلمەكىمگە ئېرورمۇ مەھال؟"①
دېدىكىم، "پەرىلەر بىر ئايدا يېتەر،
كى ئىنسان بۇ يولغە نە چارە تاپار؟
ئەگەر يۈرسە بىر يىل لەيلو ـ ناھار②،
سەپەر مېھنەتىدە بولۇب خاكسار③.
يېتەر ئېھتىمالى ھەمول شەھرىگە،
ۋە لېكىن ياۋوقتۇر ئەجەل زەھرىگە.
نە كىم يوللارىدا دېگىمز، تاغ ئېرور،
گەھى چول ـ بايابان، توپراغ ئېرور.
گەھى سۇلارى بار ئۇزاقتىن ئۇزاق،
ئىگىزدە قاراساڭ كورۇنمەس قىراق".
قىز ئەتتىكى تەقرىر بۇ ئەفسانەنى،
قىلىب پەھم مەسئۇد بۇ ھەققانەنى.
دېدىكىم، "قىلالى دېگىمز سارى ئەزم④،
بىھەمدوللا⑤ بولدۇق خالاس ئەمدى جەزم!"
بۇ دەريا لەبىگە كېلىب شاھزاد،

---

① مەھال — مۇمكىن بولماسلىق.
② لەيلو ـ ناھار — كېچە ـ كۈندۈز.
③ خاكسار — ئاياق ـ ئاستى بولۇش، خارلىق.
④ ئەزم — نىيەت — قەتئىي نىيەتكە كېلىش، سەپەر.
⑤ بىھەمدوللا — خۇداغا شۈكرى.

تەززەررولار① ئەتتى، قىلىپ ھەققە داد.
بۇ سائەتدە دەريا سۈيى ئۇردى مەۋج،
كى ساندۇقنى تاشلاپ يەنە تۇردى مەۋج.
بۇ ساندۇقنى مەسئۇد ئالىپ شۇلزامان،
كى بولدى پەرىنىڭ ئۆيىگە راۋان.
كىرىپ ئۆيگە فىلھال ئىتىپ رەۋزەنىن②،
قىلىپ قەسد تۆكمەك پەرىنىڭ خۇنىن.
كەبوتەرنىڭ ئۇردى باشىغە قىلىچ،
ئاقىپ قان تەنىدە قىلىپ ئۇردى پىچ③.
كى سائەت ئولماي ئوتۇپ ۋاقىئە،
بولوپ ئاسماندىن ئۇلۇغ سائىقە④.
كى باد مۇخالىپدەك ئورلەپ غۇبار،
يىقىلدى پەرىنىڭ تەنى چۇن مۇنار.
دىدى: "ئۇشبۇ پەرى ئېرور!" كوردى قىز،
ھەزىن دىل⑤ قولىغە يۈزىن سۇردى قىز.
ياغىپ قان ھاۋادىنكى باران⑥ كەبى،
ئىكى كۇنغىچە خۇن رىزان⑦ كەبى.
دىدىكىم، "بۇ يەردىن فىرار⑧ ئەيلەيىن،

---

① تەززەررو — يىغى - زارە.
② رەۋزەن — تۆشۈك.
③ پىچ — تولغىنىش.
④ سائىقە — گۈلدۈرماما.
⑤ ھەزىن دىل — مەسئۇد كوزدە تۇتۇلىدۇ.
⑥ باران — يامغۇر.
⑦ خۇن رىزان — قان توكۈلۈش، قىرغىن.
③ فىرار — قېچىش.

يەنە بىر ماكانغە قارار ئەيلەيىن".
چۈ شاھزادە ئاھەڭ ئىتىب① مىسلى باد②،
پەرى ئۇلگەنىدىن بولۇب ئانچە شاد.
يېتىب كەلدى دەريا لەبىگە ئىكاۋ،
ئالىب قوللارىغە بىرەردىن كىپاۋ.
كېسىب شاخ، تەييار ئىتىب سالنى،
ئىچىگە سالىب بارچە ئەمۋالنى③.
خۇدايى جاھانغە تەۋەككۈل قىلىب،
كى ئانى نىشانە تەئەممۇل④ قىلىب.
قولى بىرلە سالنى قىلىب تەھرىكە⑤،
يۈرۈر ئىردى، تۈزدى شامال مەرىكە.
يۈرۈتتى چاقىندەك قىلىب ئىزدىھام⑥،
يەنەكى جەزىرە سارى ئۇردى گام⑦.
قىراقغە ئىكولان چىقىب سالدىن،
دىدى شۈكرى ھەقغە بۇ ئەھۋالدىن.
ھىكايەت قىلىب دەھرى ئاسارىنى⑧،
ئىكولان دىبان قەۋلى ئەخبارىنى.

---

① ئاھەڭ ئىتىپ — نىيەت قىلىپ.
② مىسلى باد — شامالدەك.
③ ئەمۋال — مال - مۈلۈك.
④ تەئەممۇل — چوڭقۇر ئويلاش.
⑤ تەھرىكە — ھەركەتلەندۈرۈش.
⑥ ئىزدىھام — توپلىنىش.
⑦ گام — قەدەم.
⑧ ئاسار — ھادىسە.

كىرىپ بىشە ئىچرە يىدىلەر غىزا،
ئىدى خورما ئاندا ئەدەدسىز تولا.
تىرىپ خورمالارنى سالىب سالغە،
يەنە تۇردىلەر سەير ئىشغالغە.
مەئەل قىسسە يۇردى دىڭىزدا ئۇچ ئاي،
بۇ مۇددەت كورۇنمەس ئىدى هىچ جاي.
هىراسان① ئىدىلەر نەچە كۇن يۇرۇپ،
ئوزىن ئالدىلار ياخشى بىشە كورۇپ.
بەناگاه يەتتىكى ئىنسان ئۇنى،
دىدىكىم تۇغۇبدۇر سائادەت كۇنى.
كىلىب كورسەلەر بارچە تۇججارلار،
بىرى - بىرسىدىن نەقلى ئاسارلار②.
چۇ شەهزادە قىلدى بۇلارغە سالام،
ئەلەيك ئالدى سوڭرا دىدى: "ئەي بالام!
نە يەردىن كىلۇرسەن، بارۇرسەن قايان؟
نەدىن رەڭگى — رويۇڭ ئىرور زەپەران؟
بايان ئەتتى مەسئۇد هەمە هالىنى،
داغى هەم دىدى قىزنىڭ ئەهۋالىنى.
ئىشتتى بۇ سوزلەرنى تۇججار ئىلى،
تەلەتتوپلار ئەيلەب بەسارەت ئىلى③.
دىدى: "بىزگە شەهرى ئىرور "رابىتە"،

① هىراسان — قورقۇش.
② نەقلى ئاسار — هىكايە سوزلىگۇچى.
③ بەسارەت ئىلى — زىرەكلەر، دانىشمەنلەر.

قەدىمدىن ئاتابدۇر مۇنى "ۋاستە".
قىلىمىز بۇ يەردىن سەرەندىبغە ئەزم،
يۇرۇك بىرلە ئەيلەب بۇ يوللاردا جەزم».
دىدى شاھزادە: "قايودۇر يىقىن؟
بارالىكى ئاندا قىلىب مۇئتەمىن①.
بۇلار دىدى: "ۋاستە ياۋوقراق ئېرور،
ھاۋاسى نە ئانچەكى خوبراق ئېرور.
ئېرور شاھىمىز ئىسمى تاجۇل مۇلۇك،
ئۇزى پەقرپەرۋەر تۇرۇر خۇش سۇلۇك»②.
بۇ بىچارەلەركىم تابىب خوش خەبەر،
قوپۇب قىلدى "ۋاستە" سارىغە گوزەر.
بايان ئەتتى قىزغە نە كىم ئاڭلادى،
يىغى باشلادى چۇن سوزىن تىڭلادى.
"كى 'ۋاستە' غە تاجۇلمۇلۇك باش ئېرور،
بىلىڭكى ئانامغە قارىنداش ئېرور".
يىتىشتى شەھەرگە قىلىب يولنى سەير،
كىرىب شەھر ئىچىگە ئىشى بولدى خەير.
قىلىب قىزنى بىر ئوي ئىچىدە نەھان،
ئۇزى بولدى شەھنىڭ قاشىغە راۋان.
كىرىب شەھرىنى كىردى دىۋانىغە،
مولاقات بولدى جاھان بانىغە.
كى تەگرى سالامىن كېتۇردى بەجا،
ئەلەيك ئالدى سوزگە قىلىب ئىبتىدا.

---

① مۇئتەمىن — كوڭلى ئىمىن بولۇش.

② سۇلۇك — مۇئامىلە.

دىدى: "قاي ساردىن كېلۇرسەن غەرىب،
نەدىن مۇنچە مېھنەتكە بولدۇڭ قەرىب؟"
كى شەھزادە قىلدى سوزىنى بايان،
يەنە قىزنىڭ ھەم زىكرىنى ئەتتى ئايان.
قۇلاق سالدى بىر ـ بىر ھىكايەتكە شاھ،
ئاقىپ ياش كوزىدىن ئۇرۇپ قاتتىق ئاھ.
قوپۇپ چوست① بولدى ئاتىغە سۇۋار،
كورۇشمەككە قىلدى قىزىن ئىختىيار.
يېتىپ باردى تاجۇل مۇلۇك يول يۈرۈپ،
توشۇپ ئاتىدىن شەھ بۇ قىزنى كورۇپ.
كى پېشانەسىگە سويۇپ يىغلادى،
بۇ قىز ھەم ئانىڭدەك ئويۇپ يىغلادى.
ئاقىپ كوزلەرىدىن چۇ خۇنابەئى،
يىقىلدى ئوزىدىن كىتىپ شابەئى②.
باشىدىن يولەپ شاھى تاجۇلمۇلۇك،
ئاتا ماتەمىدەك بەسى قىلدى سۇك③.
كى فىلھال ئىبەردى سەرەندىبغە كەس④،
بۇلارنى ئويىگە قىلىپ مولتەمەس⑤.
ئالىپ كەلدى قىزغە مەھاپە بەلەند،
كى مەسئۇدنى توتتى بەسى ئەرجۇمەند⑥.

---

① چوست ــ چاققانلىق.
② شابە ــ قىز، چوكان.
③ سۇك ــ ھەسرەت، غەم ـ قايغۇ.
④ كەس ــ كىشى.
⑤ مولتەمەس ــ تەكلىپ، ئىلتىماس قىلىش.
⑥ ئەرجۇمەند ــ ئېزىز، قىممەتلىك.

بىرىب ئات، قىممەت باھا جامەلار①،
كى دىۋان ئارا تۈزدى ھەنگامەلەر②.
سەرەفراز ئېتىپ ناز-نېئمەت بىلە،
ئۆتۈپ نەچچە كۈن ئەيش-ئىشرەت بىلە.
دىدى خەستە دىلغە③ شاھى "ۋاستە":
"قىلالى سەرەندىب سارى رابىتە.
بۇ قىزنى قىلالى ئاتاسىغە ۋەسل④،
كى خونابە يۇتقان ئاناسىغە ۋەسل.
دىدى كوڭلى غەمكىن خوشھال ئېرور،
پەقىر موستەمەندىغە بۇ ئىقبال ئېرور".
قىلىب مەشۋەرەتنى⑤ كى تاجۇلمۇلۇك،
ئەدەدسىز ئارابە ئۆزە قويدى يۈك.
چىقىب نەچچە خادىم ئۆنى ئەرگەشىب،
قىلىب تەي⑥ يولىن كوب داۋاننى ئاشىب.
چۇ شەھزادە بىرلە شاھى "ۋاستە"،
ئاغا ۋە ئىنىدەك قىلىب رابىتە.
بىر ئايدىن زىيادە يۈرۈپ ئېردى يول،
كى شەھرى سەرەندىبغە بولدى ۋەسۇل⑦.

---

① جامە — كىيىم-كېچەك.
② ھەنگامە — بەزمە.
③ خەستە دىلغە — مەسئۇدغە.
④ ۋەسىل — يەتكۈزۈش.
⑤ مەشۋەرەت — مەسلىھەت.
⑥ تەي قىلماق — يول باسماق.
⑦ ۋەسۇل — يېتىپ كەلمەك.

ئاڭا يىغلار ئېردى سەرەندىب شەھى،
ئاناسىنىڭ ئولغان ئىدى چوڭ بىھى①.
قىزى كەلگەننى قىلىب ئىستىما②،
بولۇب غەم تاغى كوڭلىدىن ئېرتىفا③.
ئىكولان قىزىنىڭ چىقىب ئالىغە،
نەچە مىڭ كىشى كەلدى ئىقبالىغە.
سەبىل④ ئوزرە مەمنۇن بولۇب ئىككى خىل،
سەرەندىبغە ئانداغ يۈرۈب مىسلى سىل.
كى تاجۇلمۇلۇك بىرلە شاھزادەنى،
ئەسىر ئەيلەگەن ئەبر مىھزادەنى.
تەكەللۇف قىلىب شاھى دىۋانىغە،
ئالىب كىردىلەر قەسرى ئايۋانىغە.
تۈزۈب بەزم چەكتى رىۋايەتكە تىل،
جاھان ۋاقىئاتىن قىلىب قال - قىل⑤.
قىلىب شاھى تاجۇلمۇلۇك ئانچە راز⑥،
كى مەسئۇد ھىكاياتىغە كەلدى باز⑦.
نە ئىشلار كېلىبدۇر ئانىڭ باشىغە،

---

① بىھى ــ ياخشىلىق، خوش پېيىل.

② ئىستىما ــ ئاڭلاش.

③ ئېرتىفا ــ كوتىرىلمىش.

④ سەبىل ــ يول.

⑤ قال - قىل ــ پاراڭ.

⑥ راز ــ سىردىشىش.

⑦ باز ــ يەنە.

ھەدەف① بولغاننى پەلەك قاشىغە.
نە جەڭلەرنى قىلدى پەرى بىرلە ئول،
ئون ئۈچ يىلدىن ئەفزۇن② قىلىب سەير يول.
نە خىزمەتلەر ئەتتى شەكەرخەندىغە③،
كى شاھى سەرەندىب جىگەر بەندىغە④.
بۇ مەجلىسدە ئانداغ تۈزۈب داستان،
ئىشىتكەننى قىلدى سەراسەر⑤ بايان.
ئەمىرى سەرەندىب ئىشىتتى سوزىن،
قىلىب چەشمە ياغلىغ كى ئىككى كوزىن.
دىدى: "كەلتۈرۈڭلار مەسئودنى،
موھەييا قىلىڭ مەي بىلەن ئودنى⑥.
قىلاي تەختىم ئوزرە زىياپەت ئاڭا،
كى زەر يىبتىن تونلار ئىنايەت ئاڭا!"
ئالىب كىردى چىرلاب ئۇنى شۇل زامان،
سالام قىلدى شەھنى كورۇب نەۋجۇۋان.
كى تاجۇلمۇلۇكدىن بىلىب ئەرجۇمەند،
قويۇب بەردى فىلھال سەردىرى بەلەند.
چىقىپ تەخت ئوزرە ھەم ئولدى جەلىس⑦،

① ھەدەف ـــ نىشان.
② ئەفزۇن ـــ ئارتۇق.
③ شەكەرخەندە ـــ شىرىن كۈلكە.
④ جىگەر بەند ـــ بالا، پەرزەنت.
⑤ سەراسەر ـــ باشتىن ـ ئاياق.
⑥ ئود ـــ بىر خىل ساز قورالى.
⑦ جەلىس ـــ سوھبەتداش.

AltunOq

کی شاھی سەرەندىب بىلە ھەم ئۇنىس①.
مەتائى ھەرىردىن بىرىب جامەئى،
ئۇچۇيلەن ئەجەب تۇزدى ھەنگامەئى.
تەكەللۇملار ئەيلەب چۇقەندىن نابات،
دىدى: "بولسام گەر دەھر ئىچرە ھايات،
ئەگەر بولسا كوڭلۇڭ ھەزىن ئىشتىباھ②،
باشىڭنى سىلاب ھەم بولايىن پاناھ.
قوبۇل ئەيلەسەڭ بەلكى پەرزەند ئىتەي،
كى نەۋرەس نىھالىمغە پەيۋەند ئىتەي.
مېنىڭ تابىئىمدا ئېرور نەچچە شەھر،
بىرەي تاپسا كوڭلۇڭ ئانىڭ بىرلە بەھر».
دىدى: "شاھزادە دىلىم خەس ئېرور،
بۇ قىلغان كىرامىڭ ماڭا بەس ئېرور.
قىلۇر ئېردى سۇلتان نەسىھەت ئاڭا،
قىلىڭ سەبر ـ تاقەت، باقىڭ دەپ ماڭا.
كى پەرزەند ئەيزون قىلىب پەرۋەرىش،
دىمەڭ يات ھونەرنى بىلىڭ بەلكى خىش.
نە ئىشنى قىلۇرغە قىلۇرسىز خىيال،
قىلىڭ بى تەۋەھھوم كى بولماڭ خىلال"③.
ۋەلى شاھزادە يۇرۇب باشى مەست،
بۇ ئىززەتكە بولماس ئىدى پاي بەست④.

---

① ئۇنىس ــ ئۇلپەت.
② ئىشتىباھ ــ گۇمان، كوڭلى غەشلىك.
③ خىلال ــ ئىككىلەنمەك.
④ پاي بەست ــ چۈشەلمەك، باغلىنىپ قالماق.

تۇرۇب مۇندا ئۇل ھوكمى ئالى بىلە،
مەگەر دىلبەرىنىڭ خىيالى بىلەن.
كەل ئەي ساقى ساغەر ماڭا تۇت مۇدام!
سېنىڭ بىرلە مەجلىس تۇزەي سۇبھ — شام.
ئىچىپ مەسلىكدىن تاپىب ۋەھد ھال،
كى مەھبۇبۇم ئىلە قىلاي قىلو - قال.

شاھزادە (مەسئود) دىلئارا فىراقىدا گىريان ۋە پەرىشان ھال بولغانى، پادىشاھى سەرەندىب تەسكىن خاتىرە ئۇچۇن شاھزادەنى شىكارغە ئالىب چىقىب، يانىب كەلگەنىدە سابىتنى سەرەندىبنىڭ گۇزەرگاھىدا كورۇب، ئىككولان مۇلاقات بولغانى

رەقەمكەشكى پىكردىن قىلىب كاۋىشى①،
بۇ ياڭلىغ بىرۇر سوزگە ئارايىشى②.
چۇ مەسئودنى خەيلى غەم③ئەتتى زەبۇن،
تۇزۇك④ قەددى كوكدىن بولوب سەرنىگۇن⑤.
قىلۇر ئېردى دايىم دىلئارا سوزىن،
كى خوناب غەمدىن قۇرۇتماي كوزىن.
دېدى شاھ: "قىلما دىلىڭنى مەلال،

① كاۋىش — قېزىش، كولاش.
② ئارايىش — زىننەت.
③ خەيلى غەم — غەم لەشكىرى.
④ تۇزۇك — تۈپ - تۈز، كېلىشكەن.
⑤ سەرنىگۇن — بېشىنى تۆۋەن قىلمىش.

بۈگۈن ـ ئەرتە مەھبۇب كېلۇر ئېھتىمال“.
كى شاھزادە ئەيلەب ئىدى ئىزتىراب،
نەكىچە ـ نە كۈندۈز يېرلىغە قاراب.
تەسەللى خاتىر دىبان شەھرىيار①،
دىدىكىم، ”قىلالى شىكار ئىختىيار“.
ئالىب كەلدى مىنمەك ئۈچۈن ياخشى ئات،
كى زەررىنە②، زىن پوش③ ئىدى قاتمۇ ـ قات.
چۇ شەھزادە مەيلى شىكار ئەيلەدى،
چاپىب ھەر تەرەپكە شىتار ئەيلەدى.
يانىب كەلدى ئاۋدىن خالايىق تامام،
بىرىسى بىرىدىن قىلىب ئىزدىھام④.
كى بىچارە غەمكىن يۈرۈب مىسلى تەير،
ھەممە كوچىلاردا قىلۇر ئېردى سەير.
مۇلاقات بولدى ئاڭا بىر كىشى،
ئۇزى خاكسارو گادايلىق ئىشى.
كىيىب جىسمىغە بىر دەرىدە⑤ چاپان،
ساچىدور پەتىلە⑥، يۈزىدۇر سامان.
باشى ھەم بەرەھنە⑦، ئاياغى ياياق،

---

① شەھرىيار — پادىشا.
② زەررىنە — ئالتۇندىن تىكىلگەن.
③ زىن پوش — يوپۇق.
④ ئىزدىھام — تىقىن، تىقىلىش.
⑤ دەرىدە — يىرتىق.
⑥ پەتىلە — تۈگۈن ـ تۈگۈن.
⑦ بەرەھنە — يالىڭاچ.

بىلدە تانايو قولىدا تاياق.
ئاقار ياش كوزىدىن ئۇنىڭ دەمبەدەم،
بىرىب روزە① كورگەن كىشلەر دەرەم.
گۇمان قىلدى شەھزادە كورگەن زامان،
مەگەر سابىت ئولغاي مەكىنو ماكان②.
دىدى بىر كىشگە: "ئالىب بار مۇنى،
قاچۇرماي نىگەھبانلىق③ ئەت ھەر كۇنى".
كى شەھزادە ئەمرىن ئاۋان④ بىلمەدى،
ئىشارەت سوزىنى قىياس قىلمادى.
دىدىكىم، "بۇ سايىل⑤ گۇناھكاردۇر،
ۋە كوچىلاردا دىلئازاردۇر".
ئالىب باردى زىندان ئارا قىلدى بەند،
كى سابىت بۇ ئىشغە قىلۇر ئىردى خەند.
يانىب تۇشتى مەسئود ئۇنۇنتى ئۇنى،
ئوتۇب كەتتى ئۇچ كۇن دىمەدى قەنى.
كى تورتۇنچى كۇندە كېلىب يادىغە،
كى بىچارەنىڭ يەتتى فەريادىغە.
دىدى: "كەلتۇرۇڭلەر مۇساپىرنى تىز،
نەيەردىن كىلىبدۇر ئۇنى بىلگەمىز".

---

① روزە ــ ئۇلۇش.

② مەكىنو ماكان ــ بىر جايدا تۇرۇپ قېلىش.

③ نىگەھبانلىق ــ قاراۋۇللۇق.

④ ئاۋان ــ شۇ مىنۇتتا.

⑤ سايىل ــ تىلەمچى.

ئالىب كەلدى قىلىچ سىپاھى① بارىب،
يەتىب كەلدى سابىت يۈزى سارغارىب.
دېدى شاھزادە: "نەدۈر ھالىڭىز؟
موغەييەر② بولۇبدۇركى ئەھۋالىڭىز.
دېدى: "سالدى زىندان ئىچىگە مېنى،
دېبان ھوكم قىلدى بۇ ئىشغە سېنى".
غەزەپ قىلدى مەسئۇد نىگەھبانغە كوب،
قىساسىغە ئاندىن تۇتۇب ئۇردى چوب③.
كى قوغلاب چىقاردى ئۇنى تاشقارى،
كى سابىتنى باشلاب كىرىب ئىچكەرى.
دېدى شەھزادە: "بايان قىل ماڭا،
سوزۈڭنىكى بىر-بىر ئايان قىل ماڭا".
مۇساپىر كوزىدىن ئاقىزدۇردى ياش،
بارى ئوتكەن ئىشنى ئاڭا قىلدى پاش.
سوزىن قىلدى مەسئۇد دىلو جاندا پەھم،
يېقىلدى بۇ ياڭلىغ تىگەر قوشغە سەھم④.
گۇمان ئەتتى تۇرغان مەخادىملارى⑤،
دېدى دۇشمەنىدۇر مولازىملارى.
كورۇب توشتى كوڭلى ئارا ۋەھشەتى،
كى بىھۇش بولدى يېتىب ھەيبەتى.

---

① سىپاھى — بىر ئەسكەر.
② موغەييەر — ئۆزگەرگەن.
③ چوب — تاياق.
④ سەھم — ئوق.
⑤ مەخادىم — خىزمەتچى.

چىقاردى، غەرىبنى بۇ يەردىن سوقۇپ،
زەغەن، چۈغزى① ياڭلىغ باشىغە چوقۇپ،
ئۆزىنى قىلدى پىنھان تاپىپ بىر خالا،
دېدىكىم، باشىمغە كېلىبدۇر بالا.
كى مەسئۇدنىڭ ئەقلى بولۇپ ئېردى مەھۇ②،
ياتىب سائەتىدە يەنە بولدى سەھۇ③.
كوكولداش سوردى باقىب ھەر قايان،
دېدى: "قايدا باردى ھەمۇل مېھرىبان؟"
دېدى ئەل: "چىقاردۇق ئانى تاشقارى،
تاياق بىرلە ئۇردۇق كېتىبدۇرنارى".
كى شەھزادە قاتتىق چېكىپ ئاھ سەرد④.
دېدى: "دۇشمەن ئېرمەس، ئېرور شىرمەرد.
گۇنەھسىز قىلىبمەن بۇ يەردىن يىراغ،
ئانى مەن تاپارغە كوڭۇل ئېردى داغ.
تاپىب يەتكۈرۈڭلەر قاشىمغە ئانى،
ئېرور ئاز پىر ئەتسەم باشىمغە ئانى".
چۇ شەھزادە ئەمرى تاپىب ئېردى ئەۋج،
چىقىب خەلق ئىستەب ئۇنى مەۋج-مەۋج.
بەناگاكى تاپتى ئانى بىر كىشى،
ياتىب ئېردى مەخپى بولۇب دەرۋىشى.
ئالىب يۈردى مەسئۇد قاشىغە راۋان،

---

① زەغەن — قاغا، چۈغىز — ھۇقۇش.
② مەھۇ — يوقىلىش.
③ سەھۇ — تىتىك، ھوشيار.
④ ئاھ سەرد — سوغۇق ئاھ.

دىدى: بولدۇڭ ئەمدى بۇ يەردە ئامان.
ھاماناكى كوردى كوكولداشنى،
قۇچاقىغا ئالدى تۇكۇپ ياشنى.
دىدى، قىلما ۋەھشەت①، ۋاپادارىغە،
كى ئىسمىنى ئىزھار ئېتىپ يارىغە.
يىراق ئۇچتى ھۇشى ئىشتكەن زامان،
يىقىلدى ئەتتى كى، ئۇلدى، گۇمان.
كورۇپ شاھزادە قىلىپ ئىزتىراب،
ساچىپ ھەمدەمىنىڭ يۈزىگە گۇلاب.
كېلىپ ھۇشىغە ئول كوتەردى باشىن،
كى سەيلاب② ياڭلىغ ئاقىزدى ياشىن.
كى مەيخارەلەردەك ئىكاۋئېردى مەست،
تەسەللى خاتىر بىرىپ بولدى پەست.
كىيەرگە كېتۈردىكى ئول دەم لىباس،
كىيىپ تونىنى ئالدى چۇشاھى ئاساس.
ئالىپ كىردى قەسرى ئارا ئىچكەرى،
تۇرۇپ نەچچە خادىم چۇ كۇك ئەختەرى③،
قىلىپ ئەيش ـ ئىشرەت بىلە بولدى سىر،
بەسى كوردى دولەت بۇ ئىككى ئەسىر.
خۇدا پەزل قىلدىكى سابىتغە ۋەھ،
ئۇنىڭ ھالىدىن ھەم خەبەر تاپتى شەھ.

---

① قىلما ۋەھشەت ــ قورقما.

② سەيلاپ ــ كەلكۈن، تاشقىن.

③ چۇكۇك ئەختەرى ــ ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك.

كېلىپ كوردى تۈتتى بەسا① ئەرجۈمەند،
بولۇپ شاد خۇررەم ئىككى مۇستەمەند.
قىلىپ جەمئ بارچە ئاكابىرلارىن②،
ئالىپ كەلدى ساقى سىمەنبەرلەرىن③.
موغەننىلار ئەيلەپ نەۋا سازلىق.
بولۇپ ئوي ئىچرە نەغمە پەردازلىق.
تۇتار ئېردى ساقى دەمادەم④ ئاياق⑤،
بولۇپ مەست، ھېچكىم ئەمەس ئاندا ساق.
ئەدەم بولدى پەرتەۋ بولۇپ كۈن فىرود⑥،
سىيە جۇرمى باشتىن كوتەردى سەئود⑦.
كى سابىتنى ئانچە قىلىپ سەرفەراز،
دىدىكىم، بايان قىل ماڭا ئانچە راز⑧
قويۇپ ئورنىدىن ئول تاۋازۇ بىلە،
دىدى ئوتكەن ئىشنى قىلىپ سىلسىلە⑨،
چۇ شاھى سەرەندىب ئىشتكەن ھامان،
بۇ كۈنلەرىن كورمەس دىدى ھېچ جان.

---

① بەسا — كوپ، تولىمۇ.
② ئاكابىر — ئۇلۇغلار، مەنسەپدارلار.
③ سىمەنبەر — كۈمۈش بەدەن.
④ دەمادەم — توختىماستىن، ئۈزلۈكسىز.
⑤ ئاياق — كاسا، قەدەھ.
⑥ فىرود — تۆۋەنلەش.
⑦ سەئود — كوتىرىلىش.
⑧ راز — ئىچكى سىر.
⑨ سىلسىلە — زەنجىر، رەتلىك، سىستىمىلىق.

نەكىم كوردى مەسئود ئانى كوردى ئول،
نە يوللار كەزدى كىرىب يۈردى ئول.
مەئەل قىسسە مەسئود ئىدى غەم بىلە،
كىچە ـ كۈندۈز ئانىڭ كوزى نەم بىلە.
سورار ئېردى هەر كۈن دىلئارانى ئول،
كوكۆل مۆلكىن ئالغان سۈمەنسانى① ئول.
كىرىب باغ ئىچىگە ئىكى خەستە دىل،
مەي ئىچمەككە ئوزنى قىلىب مۈشتەغىل②.
تۇرۇب ئېردى سائەت هاۋا بولدى گەرد.
شىتا③ پەسلى ياكلىغ. زامان بولدى سەرد④.
بولۇب چۈن ساماناڭ يۈزى قىپقىزىل،
قاراۋۇ سارىغو هەم ئاقو ياشىل.
چۇ بىر لەمھە⑤ قەۋسى ـ قەزەھ⑥ چەكتى ياي،
تولۇئ ⑦ ئەيلەدى كەيندىن تولۇن ئاي.
نۇزۇل⑧ ئەيلەدى باغ ئارا نىك بەخت،
كى چەتر ئارا قۇردى زەررىنە تەخت،
چىقىب تەخت ئوزرەكى تابان كەبى،

---

① سۇ مەنسا — گۈلبەدەن.
② مۈشتەغىل — شۇغۇللىنىش.
③ شىتا — قىش.
④ سەرد — سوغۇق.
⑤ لەمھە — بىر دەقىقە، پەيت، ئان.
⑥ قەۋسى ـ قەزەھ — هەسەن ـ هۈسەن.
⑦تولوئ — چىقماق.
⑧ نۇزۇل — چۈشۈش.

نەماھكى، خۇرشىد رەخشان① كەبى.
چۇ بەرپا قىلىپ خىمە② ۋە بارگاھ،
پەرىلەر قىلىپ باغنى جايگاھ.
دىلئارا چىقىپ تەختكە ناز ئىلە،
پەرىلەر تۇرۇپ بارچە ئەئزاز ئىلە.
مەلىكە كىرىبان سالام ئەيلەدى،
تۇرۇپ يەر ئۆپۈپ ئىھتىرام ئەيلەدى.
دىلئارا كورۇپ بولدى ھەيرەتتە لال،
دىدى: "ئەي مەلىكە بايان ئەيلە ھال!"
چىقىپ ئالدىغە مەرھەبا ئەيلەدى،
رەفاقەت③ روسۇمىن ئادا ئەيلەدى.
دىدى: "قايدا ئىردىڭ ماڭا قىل بايان،
نەئىش ئۆتكەنىن ئەيلە بىر-بىر ئايان.
قايۇ زالىمگە گىرىپتار ئىدىڭ،
قايۇ جايدا رەنجى بىمار ئىدىڭ،
ئاتا جانىغە سالىب ئىردىڭ فىراق،
ئاناڭ كوڭلۇگە يۈز تۈمەن ئىشتىياق".
دىدى ئول: "ئايا خوبلار سەرۋەرى،
مىنى قەيد قىلغان ئىدى بىر پەرى.
نەچە يىل يۇرۇپ ئىلكىدە ئىنتىزار،
كى يىغلار ئىدىم ئەيلەبان ئاھ-زار.
خۇدا رەھم ئىتىپ ئەيلەدى ئىلتىپات،

---

① رەخشان — پارلۇق.

② خىمە — چېدىر.

③ رەفاقەت — يولداشلىق.

AltunOq

كېلىپ ئاندا بىر شەخس بەردى نىجات.
چۈ قەتل ئەتتى ئۆلدەم پەرىزادنى،
ئۇنىڭ جانىغە قىلدى بىدادنى.
تۈمەن رەنج ئىلە قىلدى ئاندىن خالاس،
بەرەيى خۇدا① قىلدى جانىمغە خاس.
ئاگا نام شەھزادە مەسئۇد ئېرور،
ئانىڭ زاتىدا پەزل مەئبۇد ئېرور.
ئەجەب دىلرەبا، شوخ بەرنا يىگىت،
ئۆزى سەرۋ قەد تۇرپە دەنا يىگىت.
ۋەپا بەھرىدە ئۆلكى دۇررى يىتىم،
قىلىب پاك تىنەت② خۇدايى كەرىم.
بەشەر جىنسىدە ماھ تاباندۇر ئول،
شاھىنشاھلىق تەختىدە خاندۇر ئول.
بىراۋ سورەتىگە كىرىپتار ئىمىش،
ئانىڭ ئەسلىدىن بى خەبەردار ئىمىش.
جاھانغە كېلىپان كورۇبتۇر مىسال،
ھەمۇل مىسلىدىن زاھىر ئولماي ۋىسال.
ئون ئۈچ يىل يورۇب تابىمامىش بىر نىشان،
بۇ ھەسرەت بىلە بولمىش ئازوردە③ جان".
دىلئارا دىدى: "قايىدادۇر ئول جۇۋان،
ناھاندىن④ نازارە قىلاي بىر زامان".

---

① بەرەيى خۇدا — خۇدانىڭ رەيى بىلەن.

② تىنەت — مىجەز، تەبىەت.

③ ئازوردە — قايغۇ ـ ئەلەم.

④ ناھاندىن — يوشۇرۇن جايدىن.

دىدىكىم، ”مەلىكە، بۇ مەئۋادادۇر،
خىيالى ئۇنىڭ سەرۋ ئازادەدۇر①“.
دىلئارا قىلىپ كورگەلى ئىزتىراب،
كېلىپ كوردى چۇن روزەنە② دىن ماراب.
يەدى بىر نەزەردە پەرى تىرى ئىشق③،
شىكار ئەتتى ئولدەم ئۇنى شىر ئىشق.
كويۇب ئىشق ئوتىغە نىستان④ كەبى،
بۇ ئوتدا بولۇب مار بىجان⑤ كەبى.
تەھەممۇل⑥ قىلىپ تۇردى بىردەم قاراب،
چىكەر ئېردى مەسئۇد سەرۇدى⑦رەباب.
ئوقۇب ئېردى ئوز ھالىغە بىر غەزەل،
دىلئارا ئىشىتتى تۇرۇب ئول مەھەل.
چۇ مەزمۇنىدۇر بويى دەردو فىراق،
مىسالى يېقىندۇر ۋىسالى يىراق.
تەرەننۇم⑧ قىلۇر ئېردى ئەيلەب نەۋا،
نەۋاسىدا بۇ مەئنى ئېردى ئادا.

---

① سەرۋ ئازاد — كېلىشكەن، خۇش قامەت.

② روزەنە — توشۇك، كاما.

③ تىرى ئىشق — ئىشقنىڭ ئوقى.

④ نىستان — قومۇشلۇق.

⑤ ماربىجان — جانسىز يىلان.

⑥ تەھەممۇل — سەۋرى - تاقەت.

⑦ سەرۇد — كۈي، ناخشا.

⑧ تەرەننۇم — كۈيلەش.

غەزەلى مەسئود

خىلئەتى① جانغا مۇنەققەش بولدى جانان سورەتى،
بولدى جانان سورەتى بۇ جىسمىم ئارا جان سورەتى.
جاننى جانانغە نىسار ئەتتىم پەرىمۇ، ھورمۇ،
قالمادى ئەي دوستلار كىم مەندە ئىنسان سورەتى.
ئىزدىبان كەزدىم جاھاننى تابمادىم سالىب سوراغ،
زارنى سەرگەشتە② ئەيلەب قىلدى ھەيران سورەتى.
ئۇتغە توشكەن قىل كەبى جانىمنى ئەتتى پىچ-پىچ③،
ھەلقە-ھەلقە ئەيلەدى زۇلپى پەرىشان سورەتى.
خەنجەرى ھىجران ھۇجۇمى ئەيلەدى باغرىمنى چاك،
بىر قىيا باقماق بىلە ئول غۇنچە خەندان سورەتى.
تىرە كوڭلۇمنى مۇنەۋۋەر ئەيلەسە يوقتۇر ئەجەب،
نەييىر④ ئەزەم بولۇب خۇرشىد رەخشان سورەتى.
تەلبەراي ئەتتى كوڭۇل يادى بىلە مەجنۇن كەبى،
ئەيلەدى ئالەم ئىلىدىن بىزنى پىنھان سورەتى.
رەھم ئىتىب مەن. تەلبەگە قىلسا ئۇزىنى ئاشكار،
زاھىر ئولغاي ئول پەرىدىن لۇتپى ئىھسان سورەتى.
ئولگۇچە قىلسام تەلەب ۋەسلى مۇيەسسەرمۇ ئىكەن،

---

① خىلئەت — تون.

② سەرگەشتە — ھەيران، ئازغۇن.

③ پىچ-پىچ — تولغانماق.

④ نەييىر — يورۇق، نۇر.

ئەسلىنى تابىماق بەسى مۇشكۇلكى ئاسان سورەتى.
دانە ـ دانە ئەيلەسەم ئەشكىمنى[1] ئەبرى[2] چۇن باھار،
كوزدىن ئاقغان سۇ بولادۇر لەئلى روممان[3] سورەتى.
ئەيتىب ـ ئەيتىب يىغلاساڭ مەسئود يوقتۇر ھەمدەملىك،
بىداۋا دەردىڭگە بولماي سىھھەت ئىمكان سورەتى.

دىلئارا ئىشىتتى بۇ ياڭلىغ ماقال،
تۇشۇب ئول زامان جانىغە ئوزگە ھال.
زامانى كېتىب ھۇشىدىن ئول پەرى،
بۇ قىز ھەم بولۇب ئول پەرى ياۋەرى[4].
سېپىپ يۈزىگە بويى ئەنبەر گۇلاب،
پەرى ئول زامان ئەيلەدى تەركى خاب[5].
بۇ ھەم ئاشقانە سەرود ئەيلەدى،
قولىغە ئالىب ساز ئود ئەيلەدى.
دىبان ئىشقى ھەرپى بىلە نەچچە سوز،
پەرى ھەم بەشەرغە ناھان تىكتى كوز.

غەزەلى دىلئارا

تۇناشتى بىر كورۇب ئوتلۇغ يۈزۈڭنى شوئلەئى ھىجران،
ۋوجۇدۇمنى كۇل ئەيلەب، ئەيلەدىڭ توپراق بىلە يەكسان.

---

① ئەشك ــ كوز يېشى.
② ئەبر ــ بولۇت.
③ روممان ــ ئانار.
④ ياۋەر ــ ياردەمچى.
⑤ تەرك خاپ ــ ئۇيقىنى تاشلاش.

كىلىب مەن قافتىن① تائىشقىنىڭ قافىغە بولدۇم بەند،
تىلسىماتى مۇھەببەتدىن خالاس ئولماق ئەمەس ئىمكان.
ھەدەڧ② قىلدى قاشىڭ يايى خەدەڭى③ خەستە كوڭلۇمنى،
ئورۇن تاپتى كوڭۇلدا جاندەك ئول شىرئىلەلىق پەيكان.
كوڭۇل پەرۋاز ئەيلەب بۇ زامان شىرىن كالامىڭدىن،
چىكەر يادىڭ بىلە بۇلبۇل مەسەللىك ھەر زامان ئەفغان.
نەچە يىل چەكسەڭ ھىجران ئىچرە كىم رەنج ئوقۇبەتنى،
كورۇبمەن مىڭ ئوقۇبەت ئاھكىم ھەجرىڭ ئارا پىنھان.
ھىمايىن ئىردىم ئەمما دامى ئىشقىڭغا بولۇبمەن قەيد،
چىگىلمىش رىشتەسى جانغە قۇتۇلماغلىق ئەمەس ئاسان.
قىلىب بىتاب جىسمىمنى نىتەيكىم ئىشقى تىرەڭكى،
جاھاندا بارمىدۇر مەندەك بالا دەشتى ئارا قالغان.
نەۋا ئەيلەب مۇھەببەت بىرلە بىزنى بىنەۋا قىلدى،
كى قوزغاب جان قۇشىنى داغكىم بۇ سەۋت④ ئىلە ئەلھان⑤.
جامالى پەرتەۋىدىن⑥ روشەن ئەتتى تىرە كوڭلۇمنى،
ئانىڭدەك كىم مونەۋۋەر قىلدى چاھنى⑦ يوسۇپى كەنئان⑧.

---

① قاف — كويىقاپ تېغى.

② ھەدەڧ — نىشان.

③ خەدەڭ — ئوق، ئوق - يا ئوقى.

④ سەۋت — ئاۋاز.

⑤ ئەلھان — كۈي، كۈيلەش.

⑥ پەرتەۋ — نۇر، يورۇق.

⑦ چاھ — قۇدۇق، زىندان.

⑧ يۇسۇپى كەنئان — كەنئانلىق يۇسۇپ (يۇسۇپ پەيغەمبەر).

ۋەفا مەۋجۇد ئەمەس جىنسى بەشەردىن مەن گۇمان قىلسام،
سەرىشتىدۇر① تاغافۇل② لايىدىن مۇشتەق③ ئېرۇر نىسيان④.
غەمى ئىشقىڭ كوڭۇلدا باغلانىب ئانداغكى توبەرتو⑤،
بولۇبدۇر كوڭلۇم ئىچرە بەستە-بەستە غۇنچە ياڭلىغ قان.
دىلئارانىڭ دىلىنى ئالدى دىلبەركىم نەۋا ئەيلەپ،
ئانىڭ يادى بولۇبدۇر بۇ كوڭۇل تەختى ئۇزە سۇلتان.

دىلئارا نەۋا چەكتى مۇنداغ كالام،
چۇ مەسئۇد دىماغىغە يەتتى مەشام⑥.
چىقىب ئول زامان خانەدىن تاشقارى،
نە كوردى يانىدا تۇرۇبدۇر پەرى.
كى مەھبۇب كورەرنى قىلىب ئارزۇ،
تۇرۇب ئېردى بولدى ئىكاۋ روبەرۇ.
چۇ مەسئۇد كوردى سالام ئەيلەدى،
پەرى ھەم يىگىتكە قىيام ئەيلەدى⑦.

---

① سەرىشت — يارىلىش؛ ئارىلاشما.
② تاغافۇل — كورۇشنى خالىماسلىق، مەنسىتمەسلىك.
③ مۇشتەق — ئىشلەنگەن، ياسالغان.
④ نىسيان — ئۇنتۇش، ئەستىن چىقىرىش.
⑤ توبەرتو — ئىچ-ئىچىگە.
⑥ مەشام — پۇراق، ھىدلاش.
⑦ قىيام ئەيلەدى — قوپتى، ئورنىدىن تۇردى.

رۇبائى مەسئۇد

شۈكرى لىللا يارنى كوردۇم ئىنايەت باغىدا،
ئۆيلەدۈركىم غۇنچە ئاچىلدى گۈل ياپراغىدا.
ئوزىدەك سەرگەشتە ئەيلەب دەھر ئارا چەرخى نىگۇن①،
ۋەھشى قىلغان ئېردى كوڭلۇمنى بەلىيەت تاغىدا.

مۇلاقات ئولۇب ئول كىچە سەرۋ گۈل،
تۇتۇب جام زەررىندە② بىر - بىرگە مول③.
كورۇب دىلبەرىنى بۇ شەۋكەت بىلە،
قالىب ئاندا مەسئۇدكى ھەيرەت بىلە.
"ئايا مەھۋەشا!④ يار جانىمۇسەن،
بۇ ئەفسۇردەگى تەن ئارا جانمۇ سەن؟
نەچە يىل چېكىب سەن ئۇچۇن رەنجنى،
زاماندىن كورۇب تۇرپە ئىشكەنجنى⑤.
بولۇب رەھنەمون⑥ بەخت كوردۇم جامال،
تاپىب بۇ كېچە تۇشمۇ ياخود خىيال".
دىلئارا دىدى: "ئىشقىڭ ئەتتى خاراب،

① چەرخى نىگۇن — تەتۇر پەلەك.
② جام زەررىن — ئالتۇن قەدەھ.
③ مول — شاراب.
④ ئايا مەھۋەشا — ئەي مەھۋەش!
⑤ ئىشكەنج — ئازاپ، قىيناق.
⑥ رەھنەمون — يول باشلىغۇچى.

ئوتتۇك قىلدى جان دىلىمى كاباب.
كوڭۇلنى سالىب ئىشق زىندانىغە،
بەدەننى تىقىب ھەجر خۇمدانىغە.
كىشى مەن كەبى مۇبتەلامۇ ئىكەن،
كى ھىجران ئارا بىنەۋامۇ ئىكەن“.
ۋەساقىغە① باشلاب خىرام ئەيلەدى،
كى ئۇيقۇنى كوزدىن ھارام ئەيلەدى.
ماكانىغە تۇشتى يانىب ئول پەرى،
قارار ئەتتى مەنزىل ئارا ھەربىرى.
ياتىب كەلمەس ئەمما بۇلار ئۇيقۇسى،
كى ئاشىق، مەشۇق بولۇب قايغۇسى.
پەرىزاد ئانچە پەرىشان ئىدى،
ئۇنى كورگەنگە پۇشايمان ئىدى.
مەلىكە پەرىنىڭ كىرىب قاشىغە،
كورەر غەم ياغىبدۇر مۇنىڭ باشىغە،
دىدىكىم دىلئارا يۈزىگە قاراب،
”نە بولدۇڭ بولۇبدۇركى چەھرىڭ خاراب؟“
دىدى كوزلەرىنى قىلىب ئەشكبار②:
”ئوزۇڭىزنى مەندىن تۇتارسىزمۇ ئار.
راۋا كورسەڭىز گەر ئولۇمنى ماڭا،
قىلاي جان تەسەددۇق رىزامەن ئاڭا.
ئەگەر ئالىڭىزدا بولۇرمەن ئەدەم③،

① ۋەساق — ئوي، تۇرار جاي.
② ئەشكبار — ياش توكۇش، كوزىگە ياش ئېلىش.
③ ئەدەم — يوقىلىش.

كى قىلماسمەن ھەرگىز ئاڭا ھېچ نەدەم"①.
دىلئاراغە تەسىر قىلىب بۇ سوزى،
كى سارغاردى زەپەر كەبى گۇل يۇزى.
دىدىكىم، "ئىلاجىن قىلاي ئاڭا ھەم،
بۇ يول مېھنەتىدىن يىمە ئەسلى غەم.
مېنىڭ بىرلە ھەمراھ ئېرور نەچچە دىۋ،
قىلالماس ئىشىمغە ئۇلار پىكرى رەۋ②.
بۇدىۋلار بىرىگە قوشاي سىزنى مەن،
يېتەرسىزكى ئاندىن يۇرۇب بى مېھەن"③.
كى شەھزادە بولدى بۇ ئىشغە رىزا،
قوپۇب قىلدى تەزىم دىدى: مەرھەبا!
يەنە نۇكتە④ سۇردى دىلئارا ئاڭا:
"بۇ سوزلەرنى مەخپى دىدىم مەن ساڭا.
قاچان تۇت ئىچىڭدە يەنە قىلما پاش،
مەگەر پاش قىلساڭ ئۇزەڭ بىل ئاداش".
چۇ باغ ئىچرە سوزنى قىلىب ئول تامام،
ئوزىنىڭ مەقامى سارى ئۇردى گام.
كىرىب كورسە خىمە⑤ ئارا نەچچە قەۋم،
سىكىن ماڭدى، قىلدى دىلئاراغە نەۋم⑥.

---

① نەدەم — پۇشايمان قىلىش.
② رەۋ — توساق.
③ بى مېھەن — قىيىنچىلىق تارتماستىن، ئوڭايلا.
④ نۇكتە — چوڭقۇر مەنىلىك سوز.
⑤ خىمە — چېدىر.
⑥ نەۋم — ئۇيقۇ.

ياتىب سائەتىدە يەنە ئاتتى تاڭ،
پەرى خەيلى سالدى ئوي ئىچرە پاراڭ.
نە پەرى، نەدىۋە مۇنى تۇيمادى،
مەگەر كىم دىلئارا كوزى ئۇيمادى①.
مەلىكە ئويىدىن كېلىپ ئەرتەگان،
دىلئاراغە قىلدى كالامى ناھان②.
دېدىكىم، "بۇياڭلىغ ئىرور ئىختىيار،
ئىرور خوب بولغاي مەگەر ئاشكار".
دېدى قىز: "بۇ سىرنى كىشى بىلمەسۇن،
پەرى - يو بەشەرگە خەبەر قىلماسۇن.
تاپايىنكى باغدا ماكانى خالا،
بۇ سوز بولماغاي ھىچ كىشىگە مەلا"③.
دىلئارا دېدىكىم، "بارىب چىرلاڭىز.
دەڭىز كورسەتۇر يۈزىنى گۇل مەڭىز!"
سويۈندى مەلىكە بويۇن قىلدى خەم،
بۇ سائەتنى گويا بىلىپ موغتەنەم④.
كى مەسئۇدغە قىلھال ئىبەردى كىشى،
ئۈزىگە بىرىب ئانچە ئارايىشى.
"كېلىپ داخىل ئولسۇن پالان جايىغە،
مۇلاقات ئەيلەي ئۇنى ئايىغە".
چۇ شەھزادە ئاڭلاب قىلىب خەندەئى،

---

① ئۇيمادى — ئۇخلىمىدى.
② كالامى ناھان — يوشۇرۇن سوز.
③ مەلا — ئاشكار.
④ موغتەنەم — غەنىمەت، مۇھىم پۇرسەت.

AltunOq

كىيىپ قاتمۇ - قات جامە زىنندەئى.
كەمەر بەندە زەررىن چۇ ئىقلىم خىراج،
ياساندى باشىغە قويۇب دۇررى تاج.
كىلىب چۇن كىرىب خانەئى خاس ئارا،
نەۋا باشلادى مىسلى داستان سارا.
ئوتۇب نەچچە سوزلەر دىدى سوزنى ئەسل،
چۇ شەھزادە قىلدى ئايان كار ۋەسل.
ئىشتتى دىلئارا بۇ تەقرىرنى،
قىلايىن بۇ ئىشنىڭكى تەدبىرنى،
دىدى دىۋ كەلسۇن ھەمىن پۇرسەتى،
يىتىپ كەلدى بىر دىۋ قىلىب سۇرئەتى.
دىلئاراكى ئالدى قولىغە قەلەم،
يازىب نامە دىۋگە دىدى قوي قەدەم.
دىدى يانە بىر دىۋگە تۇتغىل مۇنى،
مامامنىڭ قاشىغە يىتورگىل مۇنى.
قاچان يەتسە سەندىن ئاڭا بىر شىكەنج،
ئىشتسەم قىلۇرمەن ساڭا تۇرپە رەنج.
كىلىب دىۋ ئىشتىن قارار ئەيلەدى،
بۇ ياڭلىغكى مەركەب① سۇۋار ئەيلەدى.
كى بوينىنى ئانداغ تۇتۇب قۇچتى ئول،
ھاۋا جانىبىغە ئىتىك ئۇچتى ئول.
قاراسە كورۇنمەس ئىدى ھىچنىمە،
دىدى دىۋ ۋەھشەت قىلىب غەم يىمە.

① مەركەب — ئات - ئۇلاق.

يۇرۇپ بەئزى ھالەت بۇلۇتدىن ئىگىز،
كى يانىڭ ئوقدىن ئىدى بەلكى تىز.
ئىكى-ئۇچ كۇن ئوتتى چۇ دىۋلار كېلىپ،
پەرى شەھرى ئوزرە ئوزىنى ئالىپ.
دىدى: ”تۇشكىل ئەمدى قارارىڭ بۇدۇر،
كورۇشكىل كىرىپ غەمگۇزارىڭ بۇدۇر.
كورەركىم شەھەرنىڭ ھەمە قەلئەسى،
زەر ئەندۇ① قىلغانكى شۇ بەسى.
جاۋاھىردا قىلغان ئىمارەتلارى،
ئېرور رەۋزە② ياڭلىغ تەراۋەتلارى.
ئاقار سۇلارى ئاب كەۋسەر كەبى،
گۇلىنىڭ بويى مۇشك ئەنبەر كەبى.
دىلئاراكى چەكمىش ئىدى خامەنى،
يىتۇرگىل دىبان دىۋگە ئول نامەنى.
بەسى سورئەت ئەيلەب كېلىپ ئىلگەرى،
بارىب ئېردى كورمىش ئىدى ئول پەرى.
چۇ شەھزادە ئول يان سىكىن ئۇردى گام③،
كېرىپ قىلدى سەرۋى پەرىغە سالام.
كوزىدۇر كۇمۇش رەڭ، لىباسى قىزىل،
كويەر ئوتغا ئوخشا يۇزىدۇر قىزىل.
دىدى: ”مۇندا كەلدىڭ نەۋەجھى بىلە،

---

① زەر ئەندود — ئالتۇن قاپلانغان.

② رەۋزە — جەننەت.

③ گام — قەدەم.

سوزۈڭنى ماڭا قىل قىلايىن سىلە“①.
چۇ شەھزادە بىر-بىر دىبان سوزلەرىن،
تاۋازودا يەرگە قويۇب يۈزلەرىن.
بىلىب سەرۋ بانۇ مۇنىڭ ھالىنى،
كىلىب رەھمى سوردىكى ئەھۋالىنى.
دىدى: ”ئادەمىزاد باشىڭنى كوتەر،
خۇدا خاھىش ئەتسە ئىشىڭىز پۈتەر.
بۇگۇن كەچكە قويماي ئەرەم باغىغە،
بارايىن ئىشىڭ سەئيى قىلماقىغە.
قىلاي سوزلەرىڭنى ئاناسىغە ئەرز،
قوبۇل ئەتسە ئەيلەي ئاتاسىغە ئەرز.
دىگەيمەنكى ئانداغ دەلىللار ئاڭا،
گۇمان يوق قىزىنى بىرۇر ئول ساڭا“.
پەرى سەرۋبانۇ بۇ ياڭلىغ كالام،
كى قىلدى گۇلۇستانغە ئەيلەب خىرام.
چۇ مەسئۇدنى ئالدى كىلەب بىر پەرى،
يۇرۇب ئالدىدا يەل كەبى ئول قىرى.
يىتىب باردى ئول كۇن ئەرەم باغىغە،
ئەرەم يوقكى، تۇشتى سەنەم باغىغە.
دىدى سەرۋ: ”تۇرغىل بۇ مەسكەن ئارا②،
ۋەلى ھازىر ئول بۇ نەشىمەن، ئارا③

---

① سىلە — سوغات.

② مەسكەن — تۇرار جاي.

③ نەشىمەن — ئولتۇراق جاي.

كى شەھبالغە ئەيلەي بۇ سوزنى بايان،
چىقىب ئاندىن ئەيتاي ساڭا ھەم ناھان“.
چۇ مەسئۇدغە قىلدى بۇ يەرنى قارار،
ئۆزى بولدى شەھبال سارىغە مەرار①.
تۇرۇب قالدى ئاندا بەسى غەم بىلە،
شەجەرنىڭ توبىدە كوزى نەم بىلە.
كى دەپئى مالال② ئول قىلۇر ئىردى سەير،
كى باغ ئىچرە سايرار ئىدى نەچچە تەير③.
ئىرور تەرزى ئانداغكى جەننەت نەما④،
تەۋەسسۇپ بىلە ئەسلى كەلمەس بەجا.
كېلىب خاتىرىغە پەدەر، ۋالىدە،
يوق ئىردى كوكولداشى ھەم ئالىدە.
يەنە ياد ئەيلەب دىلئارانى ھەم،
توكۇب خۇن ئالۇد⑤ ياشىن دەمبەدەم.
دەر ئىردىكى، ”مۇنداغ جاپانى پەلەك،
قىلۇرسەنمۇ جازانى سەن ئەي پەلەك.
ماڭا مۇنچە رەنجۇ ئەلەم قىلغۇچە،
تۇمۇغدىن⑥ قۇزۇنراق سىتەم قىلغۇچە.
راۋادۇركى مۇنداغ باشىمغە ئۇلۇم،

---

① مەرار — يۇرۇش، ئوتۇش.
② دەپئى مەلال — خاپىچىلىقنى ساقايتىش.
③ تەير - قۇش.
④ جەننەت نەما — جەننەت كورۇنۇشلۇك.
⑤ خۇن ئالۇد — قان ئارىلاش.
⑥ تومۇغ — دوزاق.

كويۈپ ئاسمانغا ساۋۇرسا كۈلۈم".
يۈرۈر ئېردى يىغلاپ تەۋەھھۇم قىلىپ،
يېتىپ كەلدى جىنلار تەكەللۇم قىلىپ.
نەزەر قىلدى مەسئۇد شەجەر شاخىغا،
قونۇپتۇر پەرىلەر سەمەر شاخىغا.
دىدى: "ئەي مۇساپىر ئاتىڭدۇر نىمە،
ماكانىڭ نەيەر، نىسبەتىڭدۇر نىمە؟
بۇ يەرلەرگە كەلدىڭ قىلۇرسەن نە ئىش؟
بەشەر مۇندا كەلمىش، ئېرورمۇ رەۋىش؟"
كى مەسئۇد دىدى سوزنى باشتىن ئاياغ،
ئىشىتتى بۇلار، بولدى خامۇش دىماغ.
تۈشۈپ ئول شەجەردىن بارىسى ئۇچۇپ،
كى مەسئۇدنى ئالدى قولىدىن قۇچۇپ.
دىدى: "شاھ پەرى ئېردى سۇلتانىمىز،
كى دەريايى قۇلزەم ئارا خانىمىز.
بار ئېردى بىر ئوغلى ئانىڭ خوپ دەلىر①،
قىلىپ پەندە بىرلە ئۇنى سەن ئەسىر،
ئۈرۈپ تىز شەمشەر ئۇنىڭ جانىغا،
بويابسەن ئويىنى قىزىل قانىغا.
بۇ يەرگە كېلىشتىن بۇدۇر مۇددىئا،
سېنى تاپتۇق، ئولدى، ھەمە ئىش ئادا".
قىلىپ ئېردى مەسئۇد بۇ ياڭلىغ كالام،
كى شەھبال خەيلى② ئەلەل ئېھتىمال.

① دەلىر — باتۇر.
② خەيل — گۇرۇھ.

بۇلار شاھ پەرىنىڭ گۇرۇھى ئىدى،
ئاداۋەت بىلە پۈرشۇگوھى① ئىدى.
يۈرۈپ ئىستەبان بارچە ئەتراپنى،
كىزىپ دەھرىنىڭ ھەممە ئەكناپىنى②.
تاپىپ ئالدى مۇندا ئۇنى قىلدى بەند،
سالىپ قول-پۇتىغە ئۇزۇلمەس كەمەند.
ئالىپ يۈردى قۇلزەم سارى تىز-تىز،
بۇ غەم بىرلە مەسئۇد بولۇپ ئەشك رىز③.
كېلۇر ئىردى جىنلار قىلىپ ماجرا،
نۇزۇل ئەيلەدى④ شەھرى قۇلزەم ئارا.
كورۇپ شاھ پەرى قىلدى ئاندىن سوئال،
جاۋابىغە دىدى پەرىلەر ماقال:
"يۈرۈبمىز جەزىرە، داۋانىنى كىزىپ،
يەمەنۇ يەسەرو⑤ جاھانىنى كىزىپ.
نە مەشرىق، نە مەغرىب، نە شەھرو نە راغ⑥،
كى بىر سائەت ئولماي بۇ ئىشتىن فەراغ⑦.
كېلىپ تەپتىش ئەتدۇك ئەرەم باغىنى،
نە گەشتى⑧، نە گۇل بىرلە ياپراغىنى.

---

① پۈرشۇگوھ — تولغان.
② ئەكناپ — ئوپ-چورە.
③ ئەشك رىز — ياش توكۇش.
④ نۇزۇل — پەسكە چۈشمەك.
⑤ يەمەن-يەسەر — ئوڭ-سول.
⑥ راغ — چىمەن، دالا.
⑦ فەراغ بوشىماق — خالاس تاپماق.
⑧ گەشت — ئەتراپ، ئايلانما يول.

يۇرۇپ ئېردوق ئانداغ قىلىپ باغنى سەير،
كى قاتىلنى تاپتۇق خۇدا قىلدى خەير①.
كى ئوغلۇڭنى ئوالتۇرگەنىگە ئوزى،
جەۋابىن دىدى، راست ئېركەن سوزى".
دىدى شاھ پەرى: "ئوالتۇرۇكلەر مۇنى،
كى ئوغلۇمغە ئوخشا توكۇالسۇن خۇنى!"
بار ئېردى ۋەزىرى بۇ مەجلىس ئارا،
دىدى: "قەتىل قىلماق بولۇبدۇر راۋا.
كىشى نى يىرق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر②،
ۋەلى زىندە③ قىلماق ئېرور كوپ بەسىر.
يىتۇرمىش پەرىلەر ئەرەم باغىدىن،
ئاڭا شاھ شەھپال بۇرۇن چاغىدىن.
ئىكاۋ دۇركى تاپسا مۇنىڭدىن خەبەر،
گۇمانسىز قىلۇر بىزنى زىرور-زەبەر"④.
دىدى شاھى قۇلزەم: "سوزۇڭ خوب ئېرور،
قىياس ئەيلەسەم ئانچە مەرغۇب ئېرور،
بۇ ئىنسانغە زىندان بىلەن كوپ ئازاپ،
قىلالىكى بولسۇن مەجالى خاراب".
چۇ مەسئۇدنى زىندان ئارا قىلدى بەند،
گىرىپتار بولدى پەقىر، مۇستەمەند.

---

① خەير — ياخشىلىق.

② يەسىر — ئوڭاي، ئاسان.

③ زىندە قىلماق — تىرىلدۇرمەك.

④ زىرو-زەبەر — ئاستىن-ئۇستۇن.

مەئەل قىسسە شەھىال سارايىغە سەرۋ،
سىۈزىن ئەيغالى كىردى جايىغە سەرۋ.
يانىپ كەلگەن ئېردى دىلئارامى ھەم،
سوزىن ئاڭلاغۇنچە يىدى تۇرپە غەم
كى شەھىالغە لەيزىن دىدى ئاشكار،
سوزىن زەيلى① ئانداغ ئېرور بىشۇمار②.
ئىشىتتىكى شەھىال، ئىچى ئاغرىدى،
"بۇ يەرگە ئانى كەلتۇرۇڭلەر!" — دىدى.
كى مەسئۇد قاشىغە پەرىلەر بارىب،
يانىپ كەلدى ئاندىن تاپالماي بارىب.
دىدى: "تەپتىش ئەتكىل، كىتىبدۇر قايان؟"
يەنە باردى ئىستەب يەنە شۇل زامان.
سورار ئېردى جىنلار يۇرۇب دەربەدەر،
كېلىب بىر پەرى دىدى مۇنداق خەبەر:
"كېلىب شاھ پەرىنىڭ مولازىملارى،
ئالىب كەتتىلەر بەھرى قۇلزەم سارى".
قىلىب سەرۋبانۇ بۇ يەردىن خىرام،
دىلئارا قاشىغە قىلىب ئىزدىهام.
كى تەقدىر ئەتتى بۇ ئەفسانەنى،
يوق ئولمىش دىيان كوڭلى مەستانەنى.
دىلئارا بۇ سوزنى ئىشىتكەن زامان،
يىقىلدىكى ئولدەم دىدى: "ئاھ جان!......"

---

① سوزىن زەيلى — سوزنىڭ ئورامى.
② بىشۇمار — سانسىز.

قالىپ تەۋرىنەتتىن① ياتىپ مۆردەدەك،
كۆزىن ھەر بىرىگە چاتىپ مۆردەدەك.
كۆرۈپ سەرۋىبانۇ قىلىپ ئىزتىراب،
ئالىپ كىردى، ساچتى يۈزىگە گۈلاب.
تۇرۇپ سائەتى كۆڭلى تاپتى زىيا،
كەنارە ئالىپ سوردى ھالىن مۇما.
دىلئارا دىدى ئەرز ھالىن ئاڭا،
"ئاتامغە دىگىل ھەرنە دەرمەن ساڭا.
ئەگەر بولسا مەسئۇد قاشىمدا تىرىك،
يانىم ئاستىدا گەرچە خارا يىرىك②.
يىمەكلىككە زوقۇم③، سۇمۇرمەككە زەھەر،
ئەگەر سالسا يۈز مىڭ بالالارغە دەھەر④.
بۇ مىھنەتدە ئۆمرۈم ئۆتەر روز-شەب،
ئىرور جانغە راھەت ئەمەستۇر تەئەب.
ئەگەر مىڭ يىل ئولسام جاھان ئىچرە شاھ،
ئەدەم بولسا⑤ ئاشىق بۇ شاھلىققە ئاھ!"
چىقىپ سەرۋىبانۇ ئانىڭ قاشىدىن،
بولۇپ جەيبى⑥ مەبلول⑦ كوزى ياشىدىن.

---

① تەۋرىنەتتىن — ھەركەتتىن.
② خارا يىرىك — يىرىك تىكەن.
③ زوقۇم — زەھەر.
④ دەھەر — زامان، جاھان.
⑤ ئەدەم — يوقلىش.
⑥ جەيپ — كوزنىڭ چانىغى.
⑦ مەبلول — نەم.

دىدى سوزنى بىر ـ بىر ئاتاسىغە ئول،
ئەچى ئاغرىبان كوب بالاسىغە ئول.
چۇ ئەمر ئەتتى قاتىغ پەرى خەيلىغە،
يىغىل دەبكى بەھرى ـ بەرى خەيلىغە.
بولۇب تورت يۈز مىڭ پەرى تۈردى جەزم،
كى دەريايى قۇلزەم سارى قىلدى ئەزم.
يىتىب باردى قۇلزەم ئارا بىر گۇرۇھ،
بۇ لەشكەرلەر ئېردى ئەجەب پۇرشۇكۇھ①.
چىقىب شاھ پەرى ھەم تۈزۈب تۈردى سەپ،
قىلۇرغە بۇلار بىر ـ بىرىنى تەلەب.
كورۇب لەشكەرىنى گۇزەر ئەيلەدى،
ئىكۇلان تۇرۇب كەررۇفەر② ئەيلەدى.
بۇ مەجمۇئ③ ئانداق قىلىب سەخت④ جەڭ،
بولۇب شاھ پەرى چىنان مورلەڭ⑤.
قويۇب جەڭنى ئاندىن قاچا باشلادى،
ئۆزىن بەھرى قۇلزەم ئارا تاشلادى.
كى شەھبال جونۇدى⑥ پەيىدىن يۈرۈب،
نەچە لەشكەرىنى تۇتۇب ئولتۇرۇب.
كىرىب ئارقاسىدىن بۇلار دەمبەدەم،

① پۇرشۇكۇھ ــ ئۇلۇغۋار.
② كەررۇفەر ــ ھۇجۇم.
③ مەجمۇئ ــ توپلانغانلار.
④ سەخت ــ قاتتىق.
⑤ مورلەڭ ــ توكۇر چۇمۇلە.
⑥ جونۇد ــ قوشۇن، لەشكەر.

ئەسىر ئەيلەدى شاھى قۇلزەمنى ھەم.
ئالىب كەلدى شەھبال قاشىغە راۋان،
بولۇب شاھ پەرىنىڭ يۈزى زەئفىران.
چۈ تىترەب تەنى بىدىل زان كەبى،
باشى ئايلانىب چەرخى گەردان كەبى①.
دىدى شاھى شەھبال، كى "ئەي بىخىرەد②،
بۇ ئىشلەرنى قىلماق ساڭا نىدۇر ھەد؟"③
دىدى: "ھەرنە قىلساڭ قىلۇرسەن مىنى،
ۋە لىكىن تاپالماس سەن ھەرگىز ئۇنى".
دىدى شاھى شەھبال كى، "مەسئۇدنى تاب!
ۋە گەرنە كورەرسەن تۇمەن مىڭ ئازاب!"
دىدى شاھ پەرى: "قەتل قىلغان غەلەت④،
كى جىسمىغە توپراغ ياپىلغان غەلەت.
قىلىب ئىردىم ئانى كى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئۆتۈب روزچەند⑤.
قىلىڭ قەيدلارنى⑥ پۇتۇمدىن كۇشاد،
ئۇنى كەلتۈرۈرگە قىلاي ئىجتىھاد.
مىنىڭ بىرلە چەندان پەرىنى قوشۇڭ،
تاپائالماسام مەن يەنە كەلتۈرۈڭ".

---

① چەرخى گەردان — پەلەك چاقى.
② بىخىرەد — ئەقىلسىز.
③ نىدۇرھەد — نىمە ھەددىڭ بار.
④ غەلەت — خاتا، يالغان.
⑤ روزچەند — نەچچە كۈن.
⑥ قەيد — كىشەن - زەنجىر.

دېدى: "پۈت ـ قولنى قىلىڭلار رەھا①،
كى ئەمرىمنى قىلھال كېتۈرسۈن بەجا".
يازىب قويدىلار، ئۇل كىرىب راھىغە②،
پەرىلەرنى باشلاب كىرىب چاھىغە③.
ئالىب ئاغزىدىن تاش، كىرىب ئىچكەرى،
كى مەسئود قولىدىن تۇتۇب بىر پەرى.
ئالىب باردى شەھبال قاشىغە راۋان،
كورۇب بولدى ئانداغ ئاڭا مىھرىبان.
يەنە شاھ پەرىغە قىلىب شەپقەتى،
روجۇئ④ ئەيلەمەككە بېرىب رۇخسەتى.
دېدى: "خەلقىڭ ئىلە ماكانىڭغە يان.
كى تەختىڭدە ئولتۇر بولۇب ھۆكمىران!"
قوپۇب تەئزىم ئەتتى تاۋازۇ بىلە،
يانىب كەتتى بارچە تاۋابىئ بىلە.
كەل ئەي ساقىيا ساغەر ئەتكىل ئاتا،
ئوكۇش ھاجەتىم بولسۇن ئاندىن راۋا.
كى دىلبەر ئېىسىدىن تاپاي بىر نەسىم⑤.
ۋەتەن ئەسلىنىڭ گۈللەرىدىن شەمىم⑥.

---

① رەھا ــ بوشىتىش.

② راھ ــ يول.

③ چاھ ــ قۇدۇق، زىندان.

④ روجۇئ ــ قايتىش.

⑤ نەسىم ــ يۇمشاق.

⑥ شەمىم ــ خۇش پۇراق.

شەھبال پەرى مەسئۇدنى گۈلۈستان ئەرەمگە ئالىپ كېلىپ بەش مەسئەلە سوئال قىلغانى، شەھزادە ئاڭا بىرىن-بىرىن جاۋابى ساۋاب ئەيتقاندا، قىزى دىلئارانى ئاڭا نىكاھ قىلىپ، پەرىزاد لەشكەرى بىرلە ئاتاسى پادىشاھ مىرزەبان قاشىغە ئىبەرگەنى

چۈناقىل بۇ ياڭلىغ ئىرور شوخ شەڭ①،
قىلۇر پىكرى خەيلى بىلە سەخت جەڭ.
كى شەھبال تۈزدى بۇ ياڭلىغ ماقال:
"بۇ ئىنساندىن ئەيلەي بەش ئىشنى سوئال،
ئەگەر بەرسە بىر-بىر سوزۇمگە جاۋاب،
قىزىمنى بىرۇرگە قىلاي ئىزتىراب".
دېدىم، "بەشەرگە نە ئىشدۇر قەرىب؟"②
"ئۇلۇمدۇر يېقىنراق" دېدى ئولغەرىب"،
دېدى: "دەھر ئىچىدە نەدۇر ياخشىراق؟"
دېدىم، "تىرىكلىكدە زوق، ئىشتىياق"③.
دېدىم، "جاھاندا نەدۇر بىشۇمار؟"
دېدىم، "ئۇلۇكدۇر زىمىن ئىچرە بار".
دېدى: "زەن④ ئىرور كوب ۋە ياخەيلى مەرد⑤؟"
"كى خاتۇن ئىرور كوب" — دېدى ئەھلى دەرد.

---

① شەڭ — گۈزەل، نەپىس.

② قەرىب — يېقىن.

③ زوق - ئىشتىياق — ئىشق - مۇھەببەت مەنىسىدە.

④ زەن — ئايال.

⑤ مەرد — ئەر كىشى.

دېدىكىم، "سۆزۈڭنىڭ دەلىلى نېمە؟
سۆز ئەيتۇرسەن ھەرگىز دەلىلسىز دېمە".
دېدى: "ئەر دېگەيلەر ئۆزىن ئەر كىشى،
ئەمەس ئەركى خاتۇن سۆزىن دەر كىشى".
دېدىكىم، "قىيامەت قاچان بولغۇسى؟"
دېدى: "ئول كۈننى خۇدا بىلگۈسى.
كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس① ئېتەر،
ئۆزىن كۇپر ئىلگە تەشخىس② ئېتەر".
كى شەھبالغە كەلدى بۇ ئەلپاز خۇش،
دىلىدە مۇھەببەت مەيى ئۇردى جۇش.
دېدى: "بارىكاللا، مۇرادىڭغا يەت،
نە ئىش خاتىرەڭگە يېتەر قىل ئەبەت".
يىغىب ئۆز سىپاھىن قىلىب دەبدەبە،
كى شەھزادە بىرلە تۈزۈب دەمدەمە③.
ئالىب يۈردى ئاندىن ئەرەم باغىغە،
قىزىنى ئاتا ئەقد ④ قىلماقىغە.
بۇلاردىن تاپىب سەرۋىنازى خەبەر،
كى ئالدىغە چىقتى تۇتۇپ مۇئتەبەر.
يەنە نەچچە پەرى تاۋازۇ بىلە،
ئېسەنلىك سوراب چىقتى تابىئ بىلە.
كېلىب تۇشتىلەر شان-شەۋكەت بىلە،

① تەخسىس — خاسلاش، بېكىتىش.
② تەشخىس — بەلگىلەش، خىلغا ئايرىش.
③ دەمدەمە — پاراڭ.
④ ئەقد — نىكا.

ئۆز ئۇرداسىغە تورپە ئىززەت بىلەن.
دىلئارانىڭ ئېردى دىلى كوب مەلال،
فىراقىدا يىغلاب زەبۇن بولغان ھال.
چۇ مەسئۇدنى كوردى تىرىلدى مامات،
ئانىڭدىن ئىچەر كىمسە ئابى ھايات.
كى شەھبال ئەھلى قىلىب مەشۋەرەت①،
قىلىب بىنەۋاغە، نەۋا مەرھەمەت.
دىدىكىم، "كورۇبسەنكى ھىجراندا رەنج②،
پەلەك روسىيە③ دىن يىتىب كوب شىكەنج④
ئەگەر قىلماسام مەن سوزۈڭنى قوبۇل،
راۋا كورمەس ھەرگىز خۇدا ۋە رەسۇل.
كى مەسئۇدغە ئەيدى بۇ گۇفتارنى⑤،
كى بەرمەك ئۈچۈن ماھى رۇخسارنى⑥.
قىلىب تويغە جابدۇق ئۈچ ئايدىن زىياد،
كى تەييار بولدى قىلىب ئىجتىھاد.
زىياپەت ئىشىغە قىلىب ئىبتىدا،
كى قىرىق نەچچە كۈن ئىچرە بولدى ئادا.
كى مەسئۇدغە قىلدى دىلئارانى قەيد،

---

① مەشۋەرەت — مەسلىھەت.

② رەنج — مۇشەققەت.

③ روسىيە — قارا يۈز، شەرمەندە.

④ شىكەنج — ئازاپ.

⑤ گوفتار — سوز.

⑥ ماھى رۇخسار — بۇ يەردە دىلئارا كوزدە تۇتۇلىدۇ.

كۆڭۈل كامى① ئەتتى ئۇشۇل كىچە سەيد②.
بولۇپ بىر يىل ئاندا بۇلار مەسكەنى،
مۇدام③ ئېردى ئىشرەت بىلە مەئمەنى④.
كى شەھبال چىرلاپ پەرىزادنى،
دېدى بىرلە كەلگەيكى دامادنى⑤.
يېتىپ كەلدى فىلھال قۇياش بىرلە ئاي،
تاۋازولار ئەتتى ئىكى نىكوراي⑥.
چۇ دامادغە قىلدى بۇ ياڭلىغ خىتاب:
"بۇ يوللاردا كوردۇڭ تۈمەن مىڭ ئازاب.
كى ئىشق نامەسىدىن ئوقۇبسەن سەبەق،
بىھەمدوللا بەردى مۇرادىڭنى ھەق.
كېتىپ شام رەنجۇر⑦، ئېتىپ ساڭا تاڭ،
دىلى تىرەدىلدۇر⑧ ئاتا ۋە ئاناڭ.
نەكىم داغ پەرزەند ئېرور كار سەخت،
فىراقىن كوتەرمەك زەھى بار سەخت".
دېدى شاھزادە: "سوزۇڭ توز ئېرور،
كى سەندىن ئويۇرمەك نېچۈك يۈز ئېرور!"

---

① كام — مەقسەت.
② سەيد — ئوۋ.
③ مۇدام — داۋاملىق، دائىم.
④ مەئمەن — جايى.
⑤ داماد — كۈيوغۇل.
⑥ نىكوراي — خۇش پېكىرلىك، گۈزەل تەبىەت.
⑦ شام رەنجۇر — ئازاپ كېچىسى.
⑧ تىرەدىل — كوڭلى خاپا، دىلى غەش.

چۇ شەھبال بولدى بۇ سوزلەغە شاد،
كۆلۈب لەۋز ئەيلەب ھەمۋل خۇش نەھاد①.
دىدى: ”سەن يانىغە ئەمەسمەن رىزا،
ۋەلى يەتسە ھەقتىن ئاتاڭغە قازا.
كىتەر بۇ جاھاندىن ئانىڭ كوڭلى داغ،
داغى روھى بولماس ئانىڭدىن فەراغ②.
ئەگەرچە بەشەرغە بۇ يولدۇر بەئىد③،
بايابان تاغ بىرلە چۇلدۇر بەئىد.
ئەگەر بەرمەسە ھەق ئاڭا نۇسرەتى،
يىتەلمەسكى مىڭ يىل ئوتەر مۇددەتى.
مەگەر قىلسا ئاھەڭ پەرىزادلار،
كى سەير سەبوكرەۋ④ راۋان بادلار.
ئوتەر ئىككى ئون كۈن ۋە ياكىم بىر ئاي،
يىتىب شەھرىڭىزگە تاپار ئاندا جاي.
بارىڭلاركى، ھالا تۇرۇب ئازغىنە،
خۇدا خاھىش ئەتسە كېلىڭلار يەنە“.
مەئەل قىسسە يانماق ئىشىن قىلدى ئول،
نەدىسە بىجان دىل ئەتتى قوبۇل.
ھەمە لازىماتىن قىلىب شاھىبال،
ئاقىزدى سۇلار كوزدىن ئەبر مىسال.
كى خاتىر مەلۇل باقتى پەرزەندىغە،

① نەھاد — تەبىەت، خۇلق - مىجەز.
② فەراغ — ئارام تېپىش.
③ بەئىد — يىراق.
④ سەبوكرەۋ — تېز يۇرىدىغان، چاققان.

تەسەللى بىرىپ تۇر پەيۋەندىغە.
"سەن ئىردىك ماڭا مىسلى روشەن سىراج①،
تاپالماسمەن ئەمما قەدەرگە② ئىلاج.
ئىبارماسقە سىزنى ماڭا چارە يوق،
ئەمەستۇر ماڭا، هەم ساڭا چارە يوق.
دىدىكىم، دىلئارا قىلىپ ئەشكىبار:
"نە دەرسەن قىلۇرمەن ئانى ئىختىيار".
چۇ شەهبال ئىتىپ ئەمرى ئىرشادنى③،
يىغىلسۇن دىبان دىۋ پەرىزادنى.
بولۇپ يەتتە مىڭ جەمئ دىۋ، پەرى،
سەپەرگە مۇقەييەد بولۇپ هەر بىرى.
مۇلاقات ④ بولدىكى شەهبالغە،
تۇرۇپ ئالدىدا قەۋل-ئەقۋالغە⑤.
ۋەزىرىغە قىلدى بۇ ياڭلىغ خىتاب.
هەمە پەرىلەردىن بىلىپ ئىنتىخاب⑥،
سەپەر مۇددەتىچە ئىلىپ زادنى⑦.
بىلادىغە⑧ يەتكۈر بۇ دامادنى⑨.

---

① سىراج — چىراق.

② قەدەر — تەقدىر، قىسمەت.

③ ئىرشاد — يولىيورۇق.

④ مۇلاقات — يولۇقۇش.

⑤ قەۋل-ئەقۋال — گەپ-سوز.

⑥ ئىنتىخاب — تاللاش.

⑦ زاد — يول ئوزۇغى.

⑧ بىلاد — مەملىكەت.

⑨ داماد — كۈيوغۇل.

بارىب ۋاسىل ئۇلاغاي ئاتاسىغە ئۇل،
كى مەجرۇھ بولغان ئاناسىغە ئۇل.
چۇ تەزىم قىلدى ۋەزىرىغە خۇش،
بۇ خىزمەتنى بارچە پەرى بىلدى خۇش.
ئىكۇلان كېتەرنى قىلىب ئىختىيار،
بولۇب دىۋ بويىنغە مەسئۇد سۇۋار ①.
بۇ مەجمۇئ بىرلە يۇرۇر بولدى جەزم،
قىلىب ۋالىدەينى ② بۇلار بىرلە ئەزم.
يۇرۇب بىر ئۇچ كۈن دىدى: "مەرھەبا،
شەھى مىرزەبانغە دەگىزلار دۇئا".
ئۇزاتتى ۋە ياندى ئەرەم سارىغە،
كېلىب تۈشتى تۇردى يىغى-زارىغە.
قىزى پۇرقەتىدە يانىپ ئېردى مەست،
نەچە كۈنلەر ئۆتتى، يىغى بولدى پەست.
دىلئارا ۋە مەسئۇد بىلە كوب پەرى،
يەنە نەچچە دىۋلار يۇزى بەد تەرى.
سەرەندىبغە تۈشتى يۇرۇب تورت كۈن،
سويۇندىكى سابىت ئەدەددىن پۇزۇن.
چىقىب ئالدىغە چۈن مەلىكە كورۇب،
دىلئارا كەپىنى③ كوزىگە سۇرۇب.
دىدىكى، "ساغىنسام يوق ئېردى ئىلاج،
بەھەمدۇللا تابتىم باشىم ئوزرە تاج".

---

① سۇۋار — مىنمەك.

② ۋالىدەين — ئاتا - ئانا.

③ كەپ — ئالقان، قول.

مەئەل قىسسە سابىت بىلە ھەم بۇ قىز،
قىلىۇر ئېردى ھىجران بىلە ئەشك رىز.
ئىكولان بولۇب ئاشىقى بىقارار،
ۋىسالىغە بولغان ئىدى زار-زار.
ئەمرى سەرەندىب بىلە مەسلىھەت،
قىلىب چۈن مۇھىم كارىغە مەشۋەرەت.
كى بەزم ئالالا قىلىب يەتتە كۈن،
ئوتۇب ئەيش-ئىشرەت بىلە نەچچە كۈن.
چۇ سابىتغە قىلدى بۇ قىزنى نىكاھ،
ۋىسالى خۇمىدىن① ئاگا تۇتتى راھ②.
راۋان بولدى ئاندىن چىقىب بەسرىغە،
كېلىب تۇشتى بىر ئاي ئوتۇب ھەسرىغە③.
شەھەر ئىچرە تۇشتى قىلىب غۇلغۇلە،
كورۇشتى خالايىق ئىتىب ۋولۋولە.④
چۇ شەھزادە كوردى ئاتاسىنى ھەم،
ئوزىن يەرگە تاشلاب ئاناسىنى ھەم.
چۇ سابىت كورۇب ھەم پەدەر مادەرىن⑤،
قىلىۇر ئېردى گىريە كورۇب ھەربىرىن.
دىلئارانى ئانداغ تۇتۇب ئەرجۇمەندە،

---

① خۇم — كوزا.

② راھ — شاراپ.

③ ھەسر — قەلئە - شەھەر.

④ ۋولۋولە - چۇقان - سۇرەن.

⑤ پەدەر - مادەر — ئاتا - ئانا.

شەھەرنى تامام ئەتتى ئائىنە بەند①،
تۈزۈب بەزم ئىشرەت ئىشىنى ئۈچ ئاي،
نەپەرى، نەدىۋە، نە مىسكىن، نە باي.
بولۇب مەرىكەنىڭ ئىشى ھەم تامام،
دىدىكىم، پەرىلەر قىلۇرمىز خىرام②.
بۇلارغە ئىنايەت قىلىب مىرزەبان،
دىدى: ”ئەجرى بەرسۇن خۇدايى جاھان.
كورۇبسىز مۇشەققەت، بولۇڭلار رىزا،
كى شەھبالغە ئەيتىڭ مېنىڭدىن دوئا“.
دىلئاراكى يازدى ئاتاسىغە خەت،
ئاناسىغە، بەلكى موماسىغە خەت.
پەرىلەرغە بەردى ئامانەت دىبان،
كى بەسرىغە تۇشتۇڭ سالامەت دىبان.
ئالىب قالدى نەچچە پەرىزادنى،
دىمان يەتتە ـ سەككىز مىئادنى.
بۇ مەجمۇئ تۇشتى ھاۋا سارىغە،
ئۇلۇس قالدى ھەيران بۇلار ھالىغە.
شەھى مىرزەبانكىم بىھوكمى ئىلاھ③.
كى مەسئۇدنى قىلدى ئۇز ئورنىدا شاھ.
بولۇب سابىت ئانىڭ قاشىدا ۋەزىر،

---

① ئائىنە بەند ــ زىننەتلەش.
② خىرام ــ قايتىپ كېتىش.
③ بىھوكمى ئىلاھ ــ خۇدانىڭ ھوكمى بىلەن.

كى پەرۋانە ياڭلىغ ئىدى مۇستەدىر①.
تۇرۇب نەچچە كۇندىن كېيىن مىرزەبان،
قازا يەتتى، بولدى باقاغە راۋان②.
كى شەھزادە ئەلگە بىرىب ئەدل ـ داد،
كىچىك ـ چوڭ خالايىق بەسى ئېردى شاد.
يۇز ئەللىك يىل ئىچرە بولۇب شاھى بەسىر،
كى ئەمنۇ ئامانلىق بىلە ئۆتتى ئەسىر③.
دىلئاراكى تابتى ھەرەملىقتە ئەۋج،
بۇ مۇددەتدە مەسئۇد ئاڭا بولدى زەۋج④.
ئەقايىم⑤ ئىچىدە ئاتى بولدى پۇر،
ئانىڭدىن پەدىدار⑥ بولۇب ئىككى دۇر،
شۇ ئائى⑦ جاھانغە سالىب پەرتەۋىن⑧،
كورەر ئېردى ئەھلى يەسەرو يەمىن.
چۇ مەسئۇد بولدى جاھاندىن فەنا⑨،
باقا ئەرزىن ئەتتى دەپ ھەمدۇ سەنا.
قۇشكىم دىلئارا قولىدىن قاچىب،
فىراقىدا توپراق باشىغە ساچىب.

---

① مۇستەدىر — چەمبەرسىمان.
② باقاغە راۋان — ئاخىرەتكە سەپەر قىلىش.
③ ئەسىر — ۋاقىت، زامان.
④ زەۋج — ئەر.
⑤ ئەقايىم — خالايىق.
⑥ پەدىدار — پەيدا بولۇش.
⑦ شۇ ئائى — نۇر، جىلا.
⑧ پەرتەۋ — پارقىراش.
⑨ فەنا — يوقىلىش.

توكۇب كوزلەرىدىن چۇ دۇردانەنى،
ئوقۇب ئومرى ئىچرە بۇ ئەفسانەنى.
قازا ئوقى قىلدى كوبىنى هەدەپ①،
ماكانىدا بولدى دىلئارا خەلەپ②.
قىلىپ ئەدل، بولدى رەئىيەت نەۋاز،
كى بولدى ئەسرو③ زەلىل سەرفەراز.
ئاڭا هەم ۋەفاسىزلىغىنى ئەتتى دەهر④،
قازا ساقى تۇتتى ئاڭا جامى زەهر.
سۇمۇردى ئەمارى⑤ تەن ئولدى شىكەست،
قاراڭغۇ ئوي ئىچرە ئول ئەتتى نەشەست⑥.
كەل ئەي ساقى تۇتغىل زىيايىغە راه⑦،
مۇرادىم ئىشىگىن قىلىب ئىفتىتاه⑧.
ئىچىپ يانە سوزنى ئاغاز ئىتەي⑨،
غەرىب بىنەۋا ئەهلىن هەمراز ئىتەي⑩.

تامام

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ر. جارى

① هەدەپ — نىشان.

② خەلەپ — ئورنىدا ئولتۇرۇش (تەختكە ۋارىس بولۇش).

③ ئەسرو — ناهايىتى.

④ دەهر — زامان.

⑤ ئەمارى — جىنازا.

⑥ نەشەست — ئولتۇرماق.

⑦ راه — شاراپ.

⑧ ئىفتىتاه — ئاچماق.

⑨ ئاغاز ئەتمەك — باشلىماق.

⑩ هەمراز — سىرداش دوست.

موللامەھەممەت نىيازى

شائىر موللامەھەممەت نىيازى 19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، قەشقەر يېڭىسار - قوناساق كەنتىدە ياشاپ، ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ ئۆتكەن. موللامەھەممەت نىيازىنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان يىللىرى مەلۇم ئەمەس. ئەمما موللامەھەممەت نىيازىنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن پۈتكەن «مەنسۇر» ناملىق داستانىنىڭ يېزىلغان ۋاقتى ھىجرى 1273 - يىلى (مىلادى 1855 - يىلى) بولۇپ، بۇ داستان دەۋرىمىزگە قەدەر ساقلىنىپ كەلگەن.

داستان ئەسلى نەسرى قىسسە بولۇپ، شائىر ئۇنىڭغا قىزىقىپ پارس تىلىدىن تۈركى تىلغا تەرجىمە قىلىپ نەزم بىلەن داستان قىلىپ ئىشلىگەن.

موللامەھەممەت نىيازىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى ھەققىدە بىزگە ئاز مەلۇمات يېتىپ كەلگەن. كۆزىتىشىمىزچە، كەمبەغەل ئائىلىدىن كېلىپ چىققان شائىرنىڭ ئىجادىي ئەسەرلىرى خېلى كۆپ بولۇپ بىزگە پەقەت بۈندىن 125 يىل ئىلگىرى يازغان مۇشۇ داستانىلا يېتىپ كەلگەن. بۇندىن باشقا شائىرنىڭ ئەسەرلىرىدىن خەلق قولىدا ساقلىنىۋاتقانلىرى بار بولۇشى ياكى ئىگىسىز تاشلىنىپ قالغان بولۇشى، ھەتتا بەزىلىرى يوقالغان بولۇشى كېرەك. ھازىرقى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشقا ئاتلىنىپ ئىلمىي ئىزلىنىشكە يۈرۈش قىلىۋات-

قان مەزگىلدە شائىر موللامەھەممەت نىيازىنىڭ بىرەر پارچە ئىجادىيىتىنىڭ تېپىلىشى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا بىر بايلىق قوشۇلغانلىق بولىدۇ. شۇڭا ئەدەبىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانغۇچى يولداشلارنىڭ شائىر موللامەھەممەت نىيازىنىڭ ئەسەرلىرى ھەققىدە ئىزلىنىش، توپلاش خىزمىتىدە تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

موللامەھەممەت نىيازىنىڭ ياشىغان دەۋرى ئەڭ جاھىل، ئەڭ قەبىھ فېئودالىزىم دەۋرى ئىدى. شائىر بەگ، ئاخۇن موللىلار ۋە مۇشتۇمزور بايلارنىڭ ئادالەتسىزلىك، جاھالەتچىلىك، قالايىقانلىق قىلىشىدەك جىنايەتلىرىگە غەزەپلىنىدۇ. بۇ غەزىپىنى ئۆز داستانىدا مەنسۇر ۋە نەسمى ئارقىلىق بايان قىلىپ، فېئوداللىزىم جەمىيىتى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىدۇ ۋە جەمىيەتنى شەپقەتسىز قارىلايدۇ.

داستاندا خەلقنىڭ ئەركىن تۇرمۇشنى كۈيلەيدۇ ۋە جەمىيەتتىكى ئەڭ يامان پەسكەشلىك، ئوغرىلىق، ياغانچىلىق، بۇزۇقچىلىق، ھەسەتخورلۇق......قاتارلىق يامان ئىشلارغا قارىتا لەنەت كۆزى بىلەن قاراپ، خەلققە پەندى-نەسىھەت قىلىپ، توغرا يولدا مېڭىشنى ۋە گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلەتتە بولۇشنى دەۋەت قىلىدۇ.

داستاندا موللىلارنىڭ قالايىقلىق، خوشامەتكويلۇق، چېقىمچىلىق بىلەن مەنسۇرغا بوھتان چاپلاپ، شاھقا يامانلاپ سۈيىقەست قىلغىنىنى كۆرسىتىپ:

قازىلار پەتىۋاسى بىرىبان ھەقنى باتىل① قىلدىلار،
كۆپۈر② ئېيتىپ ئىمانە كەلمەس كەلماتىكا ئار③ ئەيتدىلار......
ئۇلۇغ كىچىك ئاخۇنلار، شاھ ئالدىغا باردىلار،
سوزىنى بايان قىلدىلار، شەيخ مەنسۇرنى ئىدىيا......
قازى مۇپتى بولغانلار، ھارام شۈبھە④ يىكانلار،
ۋاللا كاپىر دىدىلار، شىھادەتنى⑤ بەردىيا.
موللىلارنى كورگەندە تاشى ئاق، ئىچى قارا دەرئاندە،
ئىشتىپ موللالار ئاندە، يامان كورۈر ئىدىيا......
رىۋايەتلەر پۈتۈلدى "دىندىن چىقتى" دەپ ئىدى،
ئىشلىتىپ پادىشاغە سۈندى، شاھى قوبۇل قىلدىيا.
پادىشامۇ قارغۇلارچە، ھەققە باتىللىق قىلىپ، خەلق ئۈستىدىن قارا ھوكۇم چىقىرىدۇ:
ئانداق بولسا تۇتىڭىز، قول پۇتىنى باغلاڭىز،
دار ئالدىغا ئىلتىڭىز — دىبان ھوكۇم قىلدىيا.
شاھدىن ئىنئام ئالدىلار، نەسىمىنى تۇتدىلار،
كاپىر بولدۇڭ دىدىلار، ھوكۇم بۇدۇر دىدىيا......
بەش يۈز موللا يىغلىدى، ئىلتىبان دارغا تاتدى،
دار ھەم نالەلار قىلدى، پەريات ئېيتىپ تۇردىيا......

---

① باتىل — يوققا چىقىرىش.
② كۆپۈر — يالغان.
③ كەلماتىكائار — نومۇس.
④ شۈبھە — گۇمانلىق نەرسە (ھارام نەرسە).
⑤ شىھادەت — گۇۋالىق.

شۇندىن كېيىن زالىملارنىڭ دەھشەتلىك قانلىق پاجىئەسىنى كۆرگەن ئاممىنىڭ نەپرىتىنى ئىزھار قىلىدۇ:

مەنسۇرنىڭ يارەنلىرى، يىغلاشىپ بارچەلارى،
ئەيا مەنسۇر باغرىلارى، ئوتقا كۆيۈپ پىشتىيا.

ئانال ھەق دەپ ئوت كويار، مەنام ھەق دەپ يانار،
بەزى خەلقلەر ئىشىتار، بەزى يىغلاپ ياندىيا.

سويدىلار خەنجار بىلان، ئولدەم نەسىمدىن تىرەسىن،
باش قويۇپ جۇملە مالايىك كوكدا پەريات ئەيتتىلار.

شائىر مەنسۇر ۋە نەسىمى سوزى بىلەن ھوكۇمرانلارنى ئادەم قىياپىتىگە كىرىۋالغان قارا مەلئۇنلار ۋە بۇ دۇنيادىكى مۇنكىرلار-دۇر دەپ شىكايەت قىلىدۇ:

قازى يۇ، موللا يۇ، مۇپتى بارچەسى قەللاپلار،
قوي تىرەسىنى سويىسۇن، بونادان جاللاتلار......

بى تاھارەت سۇپى پىلان ھەم ئانىڭ ھوكمى پىلان،
ناھەق سويدىلار تېنىمنى، كېلىپ كورگىل سەيىيدا......

ھەم شەرىئەت، ھەم تەرىقەت، ھەم ھەقىقەت ئولمىسام،
مۇنكىرىدۇر موللالار، كېلىپ كورگىل سەيىيدا......

تاشى ئاق سوزنىڭ مەنىسىن پىلمادىلار موللالار،
تاشى ئاق ئىچى قارا دىكان سوز ئەردىيا.

شائىر يەنە داستاندا جەمىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ ھاياتى، ئەركىنلىگى، تۇرمۇشىنى قوغداپ، ئىنساني ھوقۇقىنىڭ بولۇشىنى تەكىتلەپ، مەنسۇر بىلەن ئانالنىڭ ئەركىن مۇھەببىتىنى ھىمايە قىلىدۇ.

مەنسۇر: ئانال ھەقنىڭ ئاتىنى، تىلدا ئەيتۇر پاكىنى،
كىچە - كۈندۈز دادىنى، ھەققە قىلۇر ئەردىيا......
ئەيتۇر سوزى ئانال ھەق، يەنە ئەيتۇر مىنىم ھەق،
موللالار ئىشتىپ ناھەق، بۇ نە سوزدۇر دىدىيا......

ئانال: توبىدا قالدى بىر بوغۇم① مەنسۇرغا ھەم بىر يۇتۇم،
كىلىبان تۇتدى ئولدەم، مۇنى ئىچكىل دىدىيا.
مەنسۇر ئىچتى بىر ئورۇت② ئىچىگە چۈشتى بىر غلوت③،
توپىسىز دەريادە ئول ئوت، توشۇپ ھەيران بولدىيا،

ئۇ يەنە روھانىلار ھايات - ئەركىنلىكىگە قارشى دەپ كورسىتىدۇ.

قازى، موپتى بارچەسى، بولدى مەنسۇرغا ئىشى،
مۇنداق دىسە ھەر كىشى كاپىر بولۇر دىدىيا......

دىمەك شائىر مەنسۇرنىڭ ھەققانى ئەركىنلىك ئىزلىشىگە تىلەكداشلىق بىلدۇرىدۇ.

شائىر بۇ داستانىدا كىشىلەرنىڭ ياخشى ئەخلاق - پەزىلەتلىك بولۇشى، يامان ئىشلاردىن يىراق بولۇشىنى تەكىتلەيدۇ:

گۇناھلارنىڭ يىمانى ھەم زىنا، ھەم غەييەت، يالغانچى،
خۇدانىڭ نەھىنى④ قىلغان ئىدانلار⑤ كورى⑥ دە مارى⑦.

---

① بوغۇم — يۇتۇم.
② ئورۇت — يۇتۇم.
③ غلوت — ئوت.
④ نەھىنى — مەنئى قىلغان ئىش.
⑤ ئىدانلار — كىشىلەر.
⑥ كورى — گىر.
⑦ مارى — ئىلان.

يورۇپ پىسقى پۇچۇر ئىچرە، خۇدانىڭ يادىنى تاشلاپ،
بۇ شەيتان يولغە باشلاپ كىردۇر ھەممىنى دوستيارى.

داستاننىڭ ئاخىرقى قىسمىدا پادىشا ئۆزىنىڭ ھوكمى بىلەن ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغان پاك بىر زات نەسىمىنىڭ جەسىدىدىن چىققان دات ـ پەريات، نالە ـ زارىنى بىۋاستە ئاڭلىغاندىن كېيىن، پادىشا ئۆزىنى ئورىۋالغان ئەمەلدار، روھانىلار، باي ۋە پومىششىكلار دائىرىسىدىن چىقىپ ئۆزىنىڭ جان دوستى بولغان نەسىمگە ناھەق ئۆلۈم ھۆكۈم قىلغىنىغا چوڭقۇر ئەپسۇسلىنىپ، ئېچىنىپ نەسىمى جەسىدىنى قۇچاقلاپ، كوزلىرىدىن قان ياشلىرىنى ئاققۇزۇپ، ئەپۇ سوراپ، نەسىمىنىڭ تەزىيىسىنى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈپ ئوز قولى بىلەن دەپنە قىلىدۇ.

ئەي نەسىمى غەمدا كويدۇڭ، چۈنكە بولدۇڭ سەن شەھىت،
ھەق پىلۇر ئەينەن يىقىن كېلىپ كوركىل سەييىدا.
شاھ بۇ سوزنى ئاڭلادى، قۇلاق تۇتۇپ يىغلادى،
رەۋان پەريات ئەيلادى، ئەمدى ئىسكا توشتىيا.
دات ـ پەريات ئەيلادى، ئەمدى، ۋا! باغرىما دەپ ئىدى.
ئاجايىپ بەرياد قىلدى، يىگۈرۈپ ئاتتىن چۈشتىيا ......
پارە قىلدى ياقاسىن، بىر ـ بىر يۇلدى ساقالىن،
دەريا قىلدى كوز ياشىن، ئاياغىنى قۇجتىيا① ......
شاھى ئەمىر ئولدەمدە، يىغلاپ ئەيتۇر ئول ھالدە،
ئەيا باغرىم مەن ساڭا، يۈزۈم قارا دىدىيا.
ئەيتمادى ھەرگىز ماڭا ۋە ئىزە بۇ ھالىڭ سىنىڭ،
شۇم رەقىبلار سوزى بىرلە نىلايىن ۋاسەييىدا ......

---

① قۇجتىيا ــ قۇچاقلاش.

ئۈززەت ئىگىران قىلدى، جىنازەسىن كۆتەردى،
ئىلتىپ سىپانە① ئىچرە باردى، تەگبىر ئەيتىپ قويدىيا.

شائىر مۇلامەھەممەت نىيازىنىڭ شېئىرىي ئۇسلۇبىدىن سۆز ئاچقىنىمىزدا، داستانىنىڭ ھېكايىسى قىزىقارلىق، پىكرى روشەن، تىلى راۋان، چۈشىنىشلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتىمىز.

بۇ ئەسەردە رېئالىزم بىلەن رومانتىزىم ئۆزئارا بىرلەشكەن. شائىر بۇ داستاندا ئۆز كۆزقارىشى، مەقسىدى ۋە غايىسىنى ئەسەرنىڭ قەھرىمانلىرى — مەنسۇر ۋە نەسىملەرنىڭ تىلى ئارقىلىق بايان قىلىدۇ. بۇمۇ داستاننىڭ بىر بەدىي ئالاھىدىلىكى.

قىسقىسى شائىر ياشىغان دەۋر ئەڭ بوغۇق ۋە ئەڭ سىبىسىق جاھالەت دەۋرى ئىدى. شائىر شۇنداق قەبىھ قارا دەۋردە ئىستىبدات روھانىلار ئۈستىدىن ئۇچۇق شىكايەت قىلىپ ئۆز كۆز قاراش ۋە غايىسىنى چوڭ يۈرەك بىلەن مەردانىلارچە ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مانا بۇ شائىر مۇلامەھەممەت نىيازىنىڭ ئىلغار پىكىرلىك ئەدىب ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

مەمتىمىن خۇداۋەردى

---

① سىپانە — مازار، كەڭ ساراي.

AltunOq

داستانى «مەنسۇر»

داستاننىڭ كىرىش سۆزى

كەرمىڭ ئىككى يۈز يەتمىش ئۈچ تارمىغىدۇر تەنبە،
خىركوش① يىلى ھېيت قۇربانىڭ ئون تۆتى كۈنگە دۇشەنبە.
كوڭۇلگە مۇتەتپىق كەلگەچ يۇرۇبمىز نەچچە كۈن ياپلاپ،
بۇ موللامەھەممەت نىياز پوتۇردى ھەممىنى شايلاپ②.
يىگىسار مەۋزەئىدەيىنە قوناساق كەنتىدە بىزلەر،
بۇ موللامەھەممەت نىيازنى ھەردەم دۇئادە ياد ئىتىگىزلەر.
بولۇپمەن ئەي بۇرادەر دەھرىدە③ غەمنىڭ كىرىپتارى،
جاھان ئىشقالىدىن④ ھەردەم يېتار جانىمغە ئازارى.
غەرىۋ بىناۋا⑤ ئاجىز قۇلۇڭغا رەھىم قىل يار دەپ،
ئۈممەت تۇتقۇم دۇئالاردىن مەنۇ بىچارەئى زارى.
كەسوبىھى شام⑥ گۇناھىمغە ئەلەددەدام⑦ يىغلارمەن،

---

① خىركوش — توشقان.
② شايلاپ — تاللاپ.
③ دەھرىدە — زاماندا.
④ ئىشقالىدىن — مەشغۇلات.
⑤ بى ناۋا — كەمبەغەل.
⑥ كەسو بىھى شام — كېچە - كۈندۈز.
⑦ ئەلەددەدام — ھەمىشە.

دۇئا ئىچرە پارامۇش قىلمىغىز ئەي دوستلار خالى①،
كە تاشلابمەن ئۆزەمنى دەرگاھىڭىزغە بولماغاي ھىچكىم،
شكەستەر② ناتىۋان③ كاتىپغا قىلغايكىم خويدارى.
كەيىنغلاپ كەلسە دەرگاھىڭغە يارەپ قويماغىل نومىد④،
كەيىنغلاڭ دوسلار كىم كىچە ـ كۈندۈز قىلىشىپ زارى.
كەتىرە⑤ ئىشقىنى دەرگاھ قۇشىدىن ئانداغ ئەيتىمىش كىم،
ئىرۇر دائىم رەقەم يازماق كىتاپ قىلماق بۇدۇر كارى⑥.
كەمەن بىچارە ئاجىز بەندەمنىڭ ھالىغا رەھىم ئەتكىن،
سىنىڭ يادىڭدا داد ئەيلەپ كىچە يىغلارمەن ھەر بارى⑦.
ئايا دوسلار خۇدانىڭ يادىدىن ھىچ بولماغىل غاپىل⑧،
خۇدايارى پىلە⑨ بولغىن بۇ دۇنيا ئىشى بىكارى.
گۇنالارنىڭ يامانى ھەم زىنا ھەم غەيبەت، يالغانچى،
خۇدانىڭ نىھىنى⑩ قىلغان ئى يرانلار كوردە مارى،
يۇرۇپ پىسقى ـ پۇچۇر ئىچرە خۇدانىڭ يادىنى تاشلاپ،
بۇ شەيتان يولىغا باشلاپ كىرىپتۇر ھەممىنى دوستيارى.

---

① خالى ــ ئېسىدىن چىقارماسلىق.
② شكەستەر ــ سۇنۇق.
③ ناتىۋان ــ بىچارە.
④ نومىد ــ نائۇمىت.
⑤ كەتىرە ــ قاراڭغۇ.
⑥ كارى ــ ئىش.
⑦ بارى ــ ھەر ۋاقىت.
⑧ غاپىل ــ بىخۇت، بىخۇتلۇق
⑨ پىلە ــ بىللە.
⑩ نىھىنى ــ مەنئى قىلغان ئىش.

ھېيت قۇربانىنىڭ ئۈن توتىنچى دۈشەنبە كۈن بۇ خەت تامام بولدى.

دۇئادە ياد قىلغاي دەپ كىتاپ قىلماق بۇدۇر كارى.
كى ئار ئەتمەڭ يارانلار موللامەھەممەت نىياز بۇ پەقىر قۇلنى،
بۇ موللامەھەممەت نىيازىنىڭ كوڭلىگە بەرمەڭ ھەرگىز ئازارى.

داستانى «مەنسۇر»

ئەۋۋەلادىن ھەم باشلايىن،
بۇ ھىكايەت ئىشلايىن،
كوڭۈل كىردىن تاشلايىن،
ئۇتكان قىسسە ئەردىيا.
ئۇشبۇ قىسسە نەسرى ئەردى،
چۇن① ماڭا بىشارەت قىلدى،
نەزىم قىل دەپ ھەم ئىدى،
تۇركى تىلگا دىدىيا.
سەۋەپ قىسسە بۇ ئېرور،
ھىكايىتى مەنسۇردۇر،
ئىچى تولا لائەل② دۇر،
تاڭسۇق قىسسە ئەردىيا.
شەھرى مىسىر ئىچىندە،

① چۇن — ۋەقتىكى.
② لائەل — ياقۇت، گوھەر.

زوق دەرياسى بار ئاندە،
مەنسۇر ئاتلىق بىر بەندە،
قارار قىلۇر ئەردىيا.
ئۆزى ئىزدور ياش يىگىت،
ياش ھەم بولسا تاش يىگىت،
كوزى تولا ياش يىگىت،
يىغلاپ يۈرۈر ئەردىيا.
يىغلار ھەقنىڭ خۇپىدىن،
كوڭۇل دۇنيا سۇپىدىن.
دايىم كەبە① توپىدىن،
خالى بولماس ئەردىيا.
ئانال ھەقنىڭ ئاتىنى،
تىلىدا ئەيتۇر پاكىنى،
كېچە - كۈندۈز دارىنى،
ھەققە قىلۇر ئەردىيا.
بوركلوك② يۈرگان قىز ئەردى،
ئۆزىنى خەلقتىن ئۈزار ئەردى.
ئاغزىدە غەم سوز ئەردى،
ئاللا دەپ يۈرۈر ئەردىيا.
ئۆزى مىسلى بىھىشت ھورىدۇر،
چىلتەن③ لاركا قوشۇلۇر.

① كەبە ــ تاۋاپ.
② بوركلوك ــ ئۇراقلىق، يوگەكلىك.
③ چىلتەن ــ قىرىق ئەۋلىيا.

ئىچار شاراپ ئەنتەھۇر①،
خاس ئەۋلىيا ئەردىيا②.
كېچە بولسە شامدىن سۈڭ،
ئەل بارىسى ياتقان سۈڭ،
چىقار ئەردى ئاندىن سۈڭ،
تاڭ ئاتقۇنچە ئەردىيا.
چىلتەنلەرگە قوشۇلۇپ،
غار ئىچىندە يىغىلىپ،
شاراپ ئىچەر سۇنۇشۇپ،
بارچە ۋەلى ئەردىيا.
ساچ بېغىنىڭ ئۇچىنى،
باغلاپ مەھكەم ساچىنى،
باشىغە مۇنساكىنى③،
سالىپ يۈرۈر ئەردىيا.
بۇ سىرلارنى ئاڭلابان،
بارچە خەلقلەر تىڭلابان،
ئانال نىلار قىلۇر دىبان،
بارى تەنە قىلدىيا.
ئىدى ناكە مالامەت،
تەممەت④ ئايەت قىيامەت،

---

① ئەنتەھۇر — پاك شاراپ.

② ئەردىيا — ئەۋلىيا.

③ مۇنساكىنى — ئىچەك.

④ تەممەت — قېرى خوتۇن.

ئانال سىرى ئاھانەت،
ئوقۇشۇرلار ئەردىيا.
ۋەقتى خۇپتەن كىتادۇر،
تاڭ ئاتقۇنچە ياتادۇر،
ئوزكا ئىشلار قىلادۇر،
دىبان خەلقلار ئىدىيا.
بارى ئەردى بىر ئەجۇزە①،
مەنسۇرغا ئىدى بىر سۇزە،
بىلىڭىز ياخشى قىزە،
ئىشى يامان ئەردىيا.
ئىدى سوزىنى بىر - بىر،
قىلدى مەنسۇرغا تەسىر،
كوڭلىگە قىلدى داستىكىر②،
ئانال ئىشىن ئىدىيا.
پارە - پارە يىگىتلار،
ئاشىق ئويناپ يۇرۇرلار،
مەنسۇر ئاندا باردىلار،
زامان قارار قىلدىيا.
بىر بەچچە③ نىڭ ئاشۇقى،
كەلدى مەنسۇرغا ياۋقى④.

① ئەجۇزە — بالا.
② داستىكىر — چىڭ تۇتۇش.
③ بەچچە — بالا.
④ ياۋقى — دوستى.

ئېسىگە چۈشتى مەشۇقى،
ئانى قولغە ئالدىيا.
مۇنىڭ ئاتى ئاشىقتۇر،
ئىزدىگانىم مەشۇقدۇر،
مەنسۇر ھەققە ئاشىقدۇر،
ياشى ئادا ئاقتىيا.
بەچچە تىلار ئاشۇقتىن،
مەنسۇر ئەيتۇر مەشۇقتىن،
ھىچ بىلمىدى نە ئىشىن،
كورنە ئىشلار بولدىيا.
بارغىل سىڭلىڭنى كورگىل،
ئانال سىرىن تۇيغىل،
نە ئىش قىلۇرىن پىلگىل،
كۈچلۈك يىگىت دىدىيا.
مەنسۇر بۇ سوزنى ئىشىتتى،
يۈراكىگا داغ ئوتتى،
سىرىنى كوڭلىدە تۇتدى،
ئارام قارار قىلدىيا.
سوڭرە بەچچە ئاھانەت،
كوپ ئىشىتتى نادامەت①،
ئانال سىرى مالامەت②،
بارچە قىلۇر ئەردىيا.

① نادامەت — پۇشايمان.

② مالامەت — كوڭۈل ئاغرىماق.

مەنسۇر ئانال سىرىنى،
بىلۇر ئەردى تۇرورنى،
بۇ خەلقلەرنىڭ جەۋرىنى①،
كوتىرالماس ئەردىيا.
سىڭلى يۇلى ھەق ئەردى،
بەغرى ھەققە داغ ئەردى،
تەنە قىلغان خەلق ئەردى،
بارى نادان ئەردىيا.
ئەۋلىيالار سۇلائىن،
ئەيتا بەرمەس كورگاندىن،
ئالتۇن تاپقا ئالتۇندىن،
قاچان ئەيتۇر ئەردىيا.
خەلقلەر مۇنى ئىشىتتى،
مەنسۇر قوبۇل قىلمادى،
ئانال يۇلدىن ئاڭلادى،
ئاڭا ھازىر بولدىيا.
بىر كۇن ئىدى شامدىن سۇڭ،
ئەل بارىسى ياتقان سۇڭ،
ئانال قوپدى ئاندىن سۇڭ،
مەنسۇر ئاڭلاپ تۇردىيا.
ساچ باغ ئۇچىنى بارىسىپ②،
مۇنساكىنى يۇرگانىپ،
يۇلغا كىردى تەبرانىپ،

---

① جەۋرىنى — جەۋرى - جاپا.

② بارىسىپ — سىلكىپ، ئويىنىتىپ.

يۇگۇرۇپ يۇرۇي بەردىيا.
مەنسۇر كەينىگە تۇشۇر،
ئانال قاراسىن كورۇر،
بىر دوبەنىڭ ئاراسىغا بارۇر،
ئانال بىرىپ كىردىيا.
دوبە① ئولدەم يارۇدى،
ئانال قاراسىن كوردى،
كىيىندىن مەنسۇر يۇگۇردى،
ئانال پىلماس ئەردىيا.
پىلماس ئانال يۇرگانىن،
مەنسۇر كەيندىن كەلگەنىن،
مەنسۇر بۇ يەردە يۇرگانىن،
تاڭ ئاجايىپ قالدىيا.
ئاناڭ ئىلگارى يۇردى،
مەنسۇر كەينىگە چۇشتى.
غار ئىشىككە يىتىشتى،
راۋان② ئانى كوردىيا.
ئانال ئىشىك كا يەتدى،
دەرىجەدۇن③ ئاچىلدى،
دەرھال غار ئىچرە كىردى،
ئىكىلىپ سالام قىلدىيا.

---

① دوبە — دوۋە.

② راۋان — ئوچۇق ئىنىق.

③ دەرىجەدۇن — دەرىزە ئىشىك

قايتىپ دارنى① بىركىتتى②،
مەنسۇر تاشقىرى قالدى،
ئىشىكدە ساقلادى،
چىلتەن③ لارنى كوردىيا.
ئۇل غار ئىچرە چىلتەندۇر،
ئىچكەنلىرى تەھۇر④ دۇر
كاسەلىرى دۇردۇر⑤،
شاراپ ئىچەر ئەردىيا.
ئانال قىلدى سالامى،
ئەلەيكە ئالدى تامامى،
نە كەچ قالدىڭ دەپ ئانى،
ئاڭا كالام⑥ ئىدىيا.
ئانال ئىدى ئاھانەت،
خەلقىم قىلۇر مالامەت⑦،
كوپ ئىشىتتىم نادامەت،
نە قىلايىن دىدىيا.
چىلتەن ئىدى ئاھانەت،
خەلقىنىڭ قىلسە مالامەت،

① دارنى — دەرۋاز.
② بىركىتتى — بېكىتتى.
③ چىلتەن — ئەۋلىيا، ماشايىخ.
④ تەھۇر — پاك شاراپ.
⑤ دوردۇر — گوھەر، ئىسىل پىيالە.
⑥ كالام — سوز.
⑦ مالامەت — تەنە - تاپە.

AltunOq

ئاخىر بولغۇك سالامەت،
دىبان① كالام ئىدىيا.
چىلتەن ئىدى ئاتاكىچ،
كەلدىك ئىرسە قىلدىك ئاچ،
بۇ شاراپنى تويە② ئىچ،
قولغە ئاياغ بەردىيا.
ئىچكىل ئاياغچى③ بولغىل،
بىر - بىرىمىز كايىتكوركىل،
ئاياق تۇتۇبان سۇنغىن،
پىز ئىچالى دىدىيا.
چىلتەن ئىدى ئۇشبۇ دەم،
ئىسكا كىلۇر نامەھرەم،
ئانال كوڭلى بولدى غەم،
بۇنە نەسوزدۇر دىدىيا.
چىلتەن ئىدى④ جانانە⑤،
بارمۇ ھەمرا ھەمخانە،
يولۇقتىمۇ بىگانە⑥،
يولىگىزدە دىدىيا.
ئانال ئىدى يۇلۇم راس،

① دىبان — دەپ.
② تويە — تويغىچە.
③ ئاياغچى — ساقى (شاراپ قۇيغۇچى).
④ ئىدى — ئېيتتى.
⑤ جانانە — سۆيۈملۈك.
⑨ بىگانە — يات كىشى.

سوپلىمادىم تېنىم راس،
قايتىپ ئىشكنى دەرخاس①،
ئىچىپ ئانى باقتىيا.
كوردى مەنسۇرنى ئولدەم،
ئىشىك ئارقىسىدا ھەم،
ئانالىنىڭ كوڭلى بولدى غەم،
بىلىپ قايتىپ كەلدىيا.

ئانال ئىدى يا ھەبىب②،
تاشقارىدە بىر غەرىپ،
تۇرۇرمۇندە سارغايىپ،
كىرالمايدۇ دىدىيا.

چىلتەن ئىدى ھەبىبە،
بەرگىل ئاگا نەسىبە،
بارچە ئەرۋاھ تەييىبە③
ئاندا ھازىر ئەردىيا.

ئۇل شارابى توكانسە④،
قالغان ئەردى بىر كاسە،

---

① دەرخاس — دەرھال، شۇ ھامان.
② ھەبىب — دوست.
③ تەييىبە — پاك ئەرۋاھ.
④ توكانسە — تۇگىسە.

ئانال قولىدا ئەردى كاسە،
تۇتۇپ تۇرۇر ئەردىيا.

ئانال ئىدى ئۇشۇل كەس①،
بارىن ئىچسە كوتەرماس،
ئۆزدى دەم تارتى بىر پەس،
بىر يۇتۇمى قالدىيا.

تۇبىدا قالدى بىر بوغۇم②،
مەنسۇرغا ھەم بىر يۇتۇم،
كىلبان تۇتدى ئولدەم،
مۇنى ئىچكىل دىدىيا.

مەنسۇر ئىچتى بىر ئورۇت③،
ئىچگا چۈشتى بىر خىلوت④،
تۇپسىز دەريادا ئول ئوت،
توشۇپ ھەيران قالدىيا.

مەنسۇر ئولدەم بولدى مەس،
ئوزىن ئول بىلمەي-كەس،

① كەس — شەخس.
② بوغۇم — تۈۋىدە قالغان بىر يۇتۇم.
③ ئورۇت — يۇتۇم.
④ خلوت — كويۇك ئوت.

نە سوزلار ئەيتۇر ئول مەس،
دىۋانە دار بولدىيا.

قايتىپ قويدى قەدەمنى،
ئۆزىن قىلدى ئەدەم① نى،
ئانال كورۇپ بۇ دەمنى،
يىغلاپ مۇنكىن②قالدىيا.

ئانال كوردى بۇ ئىشنى،
هەققە قىلىپ نالەشنى③،
قىلىپ نەچچە ساغىشنى،
ئىچى كويۇپ ياندىيا.

ئاكام يۇزىن كورمسام،
كاشكى شاراپ بەرمسام،
كوتەرماسىن مەن بىلسام،
بەرمەس ئەردىم دىدىيا.

مەنسۇر ئولدەم هەق دىدى،
سىڭلىم ئانال هەق دىدى،
يىنەمىنىم هەق دىدى،
مەست④ هەيران بولدىيا.

① ئەدەم — ئۆزىنى يوقىتىش.
② مۇنكىن — مۇڭلۇق.
③ نالەشنى — نالە قىلىش.
④ مەست — مەسلىك.

كوزى ئانىڭ قىزاردى،
قىزىل يۈزى سارغاردى،
تەن مۈلكى بۇزۇلدى،
قارار قىلماس ئەردىيا.

ئانال ھەققۇ مەن ھەم ھەق،
ئالدى ئىشقىدىن ئول سىبىق①،
ھەققە قىلىپ باغرىن داق،
ئىچى كويۇپ ياندىيا.

ھەق دەپ كوكسىگا ئۇرۇپ،
كوزىنى كوككا تىكىپ،
ئاغزىدىن كوپۇك ئاقىپ،
پام سەرگەردان بولدىيا.

ئەيتۇر سوزى ئانال ھەق،
يەنە ئەيتۇر مىنىم ھەق،
مۇللالار ئىشتىپ ناھەق،
بۇ نە سوزدۇر دىدىيا.

كاھى شەھەردە يۈرۈر،
كاھى چۆللەردە يۈرۈر،
دائىم ئىشى بۇ ئېرور،
قارارى يوق ئەردىيا.

① سىبىق — ئۆزىنى يوقىتىش.

موللالار ئىشتىپ مۇنى،
قولاق سالىپ ئۇننى،
ئەيتۇر مەنسۇر بۇ سوزنى،
خاتا قىلدىڭ دىدىيا.

مەنسۇر سوزنى ئاڭلاماس،
موللا سوزىن تىڭلاماس،
ئانال ھەق دىرىن قويماس،
پەرۋا قىلماس ئەردىيا.

مەنسۇر ئىرۇر ھەق پەرەس،
ئاللا بىرلە قەۋلى راست،
ئوزىنى قىلىپ بەندەئى خاس،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.

يىغا پىلماي ئوزىنى،
قان ياشارتىپ كوزىنى،
نەسىھەتنىڭ سوزىنى،
قولاق سالماس ئەردىيا.

كۈنلەردە بىر كۈن ئەردى،
ئۈچ يۈز موللا يىغىلدى،
مەنسۇر قىشىغا كەلدى،
ئايا مەنسۇر دىدىيا.

ئەيتماغىل ئانال يىرق دەپ،
كاپىر بولدۇڭ مەنسۇردەپ،
ئايەت ئىچرە بۇرۇر دەپ،
نەسىھەتلەر قىلدىيا.

پىلمادىلار ئوزلىرىن،
ئانال ھەقنىڭ مەنىسىن،
بارچە ئادەم ئىشىتكانىن،
بۇ نە سوزدۇر دىدىيا.

مەنسۇر خەلقتىن قىلماي ئار①،
بولما سابىر سوز تەييار،
موللالارنىڭ كوڭلى تار،
باقىپ كىتاپ ئاچتىيا.

راۋايەتلەر تىپۇدى،
سوزمەناسىن پىلمادى،
بارىپ پادىشاغە سۇندى،
سوزىن قوبۇل قىلدىيا.

قازى، مۇپتى بارچىسى،
بولدى مەنسۇرغا ئىشى،

---

① ئار — نومۇس.

مۇنداق دىسە ھەر كىشى،
كاپىر بولۇر دىدىيا.

پادىشا ئاڭا ھوكۇم ئەيتدى،
بارىپ مەنسۇرنى تۇتدى،
بوينىغا غەل① بەركەتتى②،
باغلاپ ئېلىپ كەلدىيا.

پادىشا ئالدىغا كەلدى،
پادىشا مەنسۇرنى كوردى،
مەنسۇر ئانال ھەق دىدى،
تىلىدىن قويماس ئەردىيا.

پادىشا ئىشتىپ سوزنى،
تىكىپ ئاڭا كوزىنى،
قىياپىلماي③ ئوزىنى،
ئولدەم يىغلاپ ياندىيا.

زاماندىن سوڭ ئاچتى تىل،
بۇ ھەقىقەتەن ئاشىق پىل،
ئوزىنى مۇنداق كىشى پىل،
قىلماس كاپىر دىدىيا.

---

① غەل — شال زەنجىر.
② بەركەتتى — بېكىتىدى.
③ قىيا پىلماي — ئوزىنى تۇتالماي.

سوز مەناسىن ئىدىلار،
كاپىر بولدى دىدىلار،
ئوزى گوۋا بىرەدۇر دىدىلار،
ئوز تىلىدىن دىديا.

قازى مۇپتى بولغانلار،
هارام شۇبهه يىگانلار،
ۋاللا كاپىر دىدىلار،
شهادەت① نى بەردىيا.

ئانداق بولسا قەستىگىز،
ئېلىپ دارغا ئاسىگىز،
تىل باشنى كېسىگىز،
هوكۇم ئانداق بولديا.

ئىسسىز② مەنسۇرنى ئالىپ،
دارنىڭ ئالدىغا بارىپ،
دار باشىغا سالىپ،
بارچە باقىپ تۇردىيا.

دارنىڭ باشى ئىلكىدى③،
دار هەم ئانال هەق دىدى،

① شهادەت ــ گوۋالىق.
② ئىسسىز ــ ئىسىت.
③ ئىلكىدى ــ ئىگىلدى.

ھرا ئۇل① مەنسۇرغا قوشۇلدى،
ئاۋازىنى بەردىيا.

تارتدى مەنسۇرنى دارغە،
دار يىغلادى زارىغە،
نادا② كەلدى ئۇل دارغە،
كوپ بوغما غىل دىدىيا.

يەتتە كېچە كۈن تۇردى،
ئانال ھەق دەپ دەم ئۇردى،
بارچە خالايىق كوردى،
تاڭ ئاجايىپ قالدىيا.

يەتتە كۈندىن سوڭ موللالار،
شەيخ مەنسۇرنى كوردىلار،
ئانال دەپ ئەيتۇرلار،
قادىر قۇدرەت دىدىيا.

پادىشاغە بېرىپ داد ئەيتتى،
كاپىر مەنسۇر ئولمىدى،
پادىشا ئولدەمدا دىدى،
نەۋاقىئە بولدىيا.

---

① ھرا ئۇل ـــ ساقچى.
② نادا ـــ ئاۋاز.

AltunOq

مۇندىن ئېلىپ باردىڭلار،
دەرۋازىغا ئاسىڭلار،
كورۇپ ھەيران قالدىڭلار،
ئەي زالىملار، دىدىيا.

پادىشا ھوكۇملار ئەيتىدى،
بارىپ مەنسۇرنى تۇتتدى،
مەنسۇرغا بىر ئىش يەتدى،
كوڭلى ھەيران قالدىيا.

دار باشىدىن چۇشۇرۇپ،
دەرۋازىغا ئاستۇرۇپ،
تۇرلۇك ئازاپ قىلدۇرۇپ،
ھوكۇم ئانداغ بولدىيا.

دەرۋازىغا كىم يەتسە،
ھەر كىم كىرىبان چىقسا،
قولىدا نە بار ئىرىسە
ئۇرۇپ ئوتسۇن دىدىيا.

ھەركىم مۇندىن ئوتادۇر،
مەنسۇرنى ئول ئۇرادۇر،
ئەسانى پەرۋان① پۇترۇر،
زەرەر قىلماس ئەردىيا.

① پەرۋان — پەرمان.

بىر ئىش قىلدى سىرايەت①،
داۋى② قىلۇر رىۋايەت،
بى رەھ③ لارغا ھىدايەت④،
بىر سوز يېتىپ كەلدىيا.

ئۇشۇل ۋاقتى دەر ئەردى،
مەنسۇر پىرى بار ئەردى،
شەيخ زۇلنۇن دەر ئەردى،
قۇتبۇل ئەقتاپ⑤ ئەردىيا.

شەيخ زۇلنۇن مىسىر يول،
باغ ئىچىندە تۇشتى ئول،
ئىچىلىپ ئەردى قىزىل گۇل،
سەيرى قىلۇر ئەردىيا.

شەھرى سىرى⑥ شەيخ ياندى،
دەرۋازىغا ئۇل يەتتى،
دەرزابان⑦ دەم⑧ ئەيتىدى،
ئەيا شەيخىم دىدىيا.

---

① سىرايەت — تەسىر.
② داۋى — رىۋايەت قىلغۇچى.
③ بى رەھ — يولدىن ئازغانلار.
④ ھىدايەت — توغرا يول.
⑤ ئەقتاپ — پىرى ئۇستاز.
⑥ سىرى — بويلاپ.
⑦ دەرزابان — دەرۋازىۋەن.
⑧ دەم — شۇل زامان.

ھوكۇم پادىشا بۇ ئىرۇر،
ھەركىم كىرىبان چىقابان① كىدۇر،
قولىدا نە بار ئىرۇر،
ئۇرۇپ ئوتسۇن دىدىيا.

زۇلنۇن مىسرى دەر ئەردى،
ئۇرماس ئەردى ھىچ كىشى،
ئانداغ بولسا ئۇرالى②،
ھوكۇم شاھدۇر دىدىيا.

كوردى مەنسۇر پىرىنى،
پىرى بىلۇر سىرىنى،
ئىككىلاسى ئەيتۇر ھال تىلىنى،
ياشىرۇپ پىنھان③ ئىدىيا.
پىرى ئىدى ئايا يار،
قۇتلۇق بولسۇن ساڭا دار،
ساقلىغۇچى كەر دىكار④،
مەردانە بول دىدىيا.

ئارىپ ئاشىق ئىرانلار⑤،

① چىقابان — كىرىپ چىقىش.
② ئۇرالى — ئۇرايلى.
③ پىنھان — يوشۇرۇن.
④ كەردىكار — تەڭرى.
⑤ ئىرانلار — دانا.

خەلقغە ئىپتىماس پۈشىد① لار،
گەنج② تاپقان ئىرانلار،
سىرىن قاچان ئەيتۇر دىدىيا.

شەيخ زۇلنۇن مىسىر ئۇل،
قولدە ئەردى بىر گۇل،
گۇلى بىرلە كوردى بىر يول،
ھوكۇم شاھ بولسە دىدىيا.

مەنسۇر ئولدەم دادىنى،
چىقاردى پەريادىنى،
تىلىدىن قويماي سىنانى③،
ئايا پىرىم دىدىيا.

يىغلاپ ئىدى ياپىرىم،
پىلۇر ئەردىڭ سەن سىرىم،
بۇ گۇل بىرلە ئۇرغانىڭ ياپىرىم،
ئەجەپ ئوتتى دىدىيا.

بۇ جاھىللار ھالىمنى،
پىلماس ئەردى سىرىمنى،

① پوشىد — سىر.
② گەنج — خەزنە.
③ سىنانى — تەڭرىنى.

پىلە تۇرۇپ ھالىمنى،
نە ئوردو كۆز دىدىيا.

پىرى ئاڭلادى سوزىنى،
يىنە چىلماي ئوزىنى،
يىغلاي - يىغلاي كوزىنى،
ئۇتۇپ يۇرۇي بەردىيا.

يىنە يەتتە كۇن تۇردى،
ئانال ھەق دەپ دەم ئۇردى،
بارچە خالايىق ئانى كوردى،
پەرۋا قىلماس ئەردىيا.

يول پىلمگان ئالىملار،
سىر تۇيمىغان زالىملار،
ئەرۇ - خاتۇن ئاملار①،
بارى خاران ئەردىيا.

ئۇلۇغ كىچىك ئاخۇنلار.
شاھ ئالدىغا باردىلار،
سوزىنى بايان قىلدىلار،
شەيخ مەنسۇرنى ئىدىيا.

پاشاھ ئىدى كەلتۇرۇڭ،
ئوتقا سالىپ كويدۇرۇڭ،

① ئاملار — ھەممە، ئومۇمى.

كۆل قلىبان سورۇك،
ئولماس بولسا دىدىيا.

پەرمان بولدى بويرۇك،
يىغىپ ئوتۇن كەلتۈرۈك،
ئوت قويغىل چىقسۇن تۇتۇنۇك،
مەنسۇر ئوتنى كوردىيا.

كورگاچ ئوتنى يىغلادى،
ئىچى باغرىن داغلادى،
دادىن خۇداغە ئىدى،
كويارىنى پىلدىيا.

مەنسۇر كوردى بۇ ئىشنى،
كويۇپ چىققان ئاتەشنى،
پەركا① قىلدى ساغىشنى،
نالە زارى قىلدىيا.

باغلادى قول ئاياغىن،
ھىچكىم پىلماس ئىچى داغىن،
پىرىمكا سوز ئەيتايىن،
خەۋەر قىلىك دىدىيا.

پىرى نىك قولاقىغا ئاغزىن،
قويدى ئىدى سىر سوزىن.

① پەركا ــ ئورلەش.

پىرشار① تىپ ئۇل كوزنى،
سوزنى قوبۇل قىلدىيا.

مەنسۇر ئىدى كويەرمەن،
كۆل بولۇبان ئۇچەرمەن،
پىرىم ساڭا سوز ئەيتۇرمەن،
كۆلۈم ئالغىل دىدىيا.

سۇڭاكلارىمنى يىققىل،
ئارىخ② قولۇڭغا ئالغىل،
ئىلتىپ دەرياغە سالغىل،
ئەزەل③ ئۇلدۇر دىدىيا.

ئۇچ كۈندىن سۇڭ دەريانى،
كوركىل خۇدا قەھرىنى،
باسىپ كېلۇر شەھرىنى،
ۋەيران قىلۇر دىدىيا.

ئۇلۇق ياشلىغ كەپىرە④،
ئەسىن⑤ پىلماس سەغىرە⑥،

---

① پىرشار — ياش ئاققۇزۇش.
② ئارىخ — پاك.
③ ئەزەل — ئەملى.
④ كەپىرە — چوڭ كىشىلەر.
⑤ ئەسىن — ئىسمى.
⑥ سەغىرە — كىچىك باللار.

غەرق بولماسۇن بۇ يەردە،
مۇسۇلمانلار دىدىيا.

مېنى موللالار كويدۇركاچ،
كولدىن ئالغىل بىر ئەۋج①،
ئىلتىپ سۇ ئالدىغا ساچ،
قايتىپ ئاقار دىدىيا.

ئىست ئىران مەنسۇرنى،
ئوتقە ياقتىلار ئانى،
مەنسۇرنىڭ يارانلىرى،
يىغلاشىبان قالدىيا.

موللالار كىم قىلدى خىشىن②،
قويۇپ ياندىلار ئاتەش،
ئوت ئىچىدە كويۇپ باش،
سەجدە قىلۇر ئەردىيا.

مەنسۇرنىڭ يارانلىرى،
يىغلاشىپ بارچەلىرى،
ئايا مەنسۇر باغرىلارى،
ئوتغە كويۇپ پىشتىيا.

① ئەۋج — ئوچۇم.
② خىشىن — ھىلە، ئالداش.

ئىسسىز① ئاشىق مەنسۇرنى،
ئوتقا ياقتىلار ئانى،
مەنسۇر ئانال ھەق دىرنى②،
تىلدىن قويماس ئەردىيا.

ئانال ھەق دەپ ئوت كويار،
مەنام يوق دەپ يانار،
بەزى خەلقلەر ئىشتار،
بەزى يىغلاپ ياندىيا.

نەچچە كۈندە ئوت ئۆچتى،
زۇلنۇن قەدىمى تۇشتى،
كۈل سوڭاكىنى يىغدى،
ئانال ھەقنى ئىدىيا.

كۈل سوڭاكلارىن قولغا ئالدى،
ئىلتىپ دەرياغا سالدى،
زوق دەرياسى مەۋج③ ئۇردى،
خىروش④ قىلۇر ئەردىيا.

---

① ئىسسىز — ئىسىت.

② ھەق دىرنى — دىگىنىنى.

③ مەۋج — دولقۇن.

④ خىروش — غەۋغا چىقىرىش.

ئۈچ كۈندىن سۈڭ ئول دەريا،
بولدى شەھرىگە پەيدا،
خەلقلەر قىلدى دادىلا①،
باستى دەريا دىندىيا.

شەيخ زۇلنۇن يېرى بارىپ،
كويكان يەردىن كۈل ئالىپ،
دەريا ئالدىغا ساچىپ
قايتىپ يەنە ئاقتىيا.

ئۇلۇغ دەريا قىيامەت،
شەھەر بولدى سالامەت،
شەيخ مەنسۇر كارامەت،
ئۇشبۇ تىرۇر ئەردىيا.

قايتىپ ئاقتى ئول دەريا،
قىلدى ئەپغان② دادىلا،
ئاشىقلارغا خۇدايا،
كورگۈز دىدار④ دىندىيا.

نىل دەرياسى جۇش ئۇردى،
بىر پارە كوپۈك بولدى،

---

① دادىلا — چۇقان. دات - پەريات.

② ئەپغان — يىغى - زار.

④ دىدار — جامال، يۈزي.

AltunOq

ئاناالهەق دەپ ئەيتۇر ئەردى،
پەرۋاز قىلۇر ئەردىيا.

نەچچە كۈنلەر قۇيىغە①،
ئىقىپ چىقتى بىر جۇيىغە②،
شەھرى ھەلىپ سارىغە③،
ئاقىپ راۋان بولدىيا.

جۇيدىن چىقتى ئارىغى،
ئاقىپ كىردى چار باغى،
خاسەلىق ئەردى ئۇل باغى،
ھەۋز④ ئىچگا توشتىيا.

شەھرى ھەلىپنىڭ شاھى،
ئانىڭ باردۇر بىر قىزى،
بويىغا يەتكان ئەزىزى،
كوپ تائەتلىك ئەردىيا.

شول ۋاقتىدا قىز باردى،
سەبرى⑤ چارباققە كىردى،

① قۇيىغە — تووْەنگە.
② جۇيىغە — سەيلە.
③ سارىغە — ساراي.
④ ھەۋز — كول.
⑤ سەبرى — سەيلە.

جەرباغ ئىچىنى كوردى،
سۇغا مەيىل① قىلدىيا.

كىنىزەكلارغە ئىدى②،
سۇ كەلتۇرۇڭ دىدى،
بىر دوختەر③نى بىيۇردى،
ھەۋز باشىغە كەلدىيا.

ھەۋز يۈزىدە نەئىرور④،
بىر پارە كويۇك يۈرۈر،
ئانالھەق دەپ سوز ئەيتۇر،
ئانى تۇتاي دىدىيا.

كوپۇك دوختەردىن قاچتى،
تۇتايىن دەپ ئەركەشتى،
يىغلاپ ياشىنى ساچتى،
خانىكا⑤ گە كەلدىيا.

ئىدى بارىپ ئول راۋان،
خانىكەكا بۇ ئايان،

① مەيىل — قاراش.
② ئىدى — ئىپىتتى.
③ دوختەر — قىز.
④ نەئىرور — نىمە ئۇ.
⑤ خانىكا — ھاكىم، خان.

بارىپ قالىڭ سىز ھەيران،
بىر سىر كوردۇم دىدىيا.

قوپتى راۋان شا قىزى،
راۋان بولدى ئول ئۇزى،
تۇشتى كوپۇككا كوزى،
ئولدەم قولىن سۇندىيا.

دوختۇرلارى كوپ ياندىن،
سۇندى قولىن ھەرياندىن،
جەھلىيەك① رۇختەر يۇتتى،
ئول كوپۇكدىن،
تاڭ ئاجايىپ قالدىيا.

قىرىق بىر رۇختەر ئىچدىلار،
بارچە مەستان② بولدىلار،
شول دەمدە پىلدىلار،
بارى ھامىلدار بولدىيا.

سۇلتان قىزى ھامىلدار بولغانىن،
پىلدى بويىدا قالغانىن،
ھامىلەدار بولغانىن،
قىز ئاناسى پىلدىيا.

① جەھلىيەك ــ بىلمەستىن.
② مەستان ــ ھۇشىدىن كېتىش.

قىز يىغلاپ بولدى خاراپ،
ئىدى بولۇپمەن كاۋاپ،
كاشكى مەن تىراپ①،
ئايا ئانام دىدىيا.

بىر كۈن ئىديول② باردىم،
كىنىزاكىمگا ئىدىم،
سەبرى③ چارباققا كىردىم،
تىڭلا ئانام دىدىيا.

كوردۇم ھەۋىز يۈزىدە يۈرىدۇر،
بىر پارە كۆپۈك يۈرۈر،
ئانالھەق دەپ سوز ئەيتۇر،
ئەقلىم ھەيران قالدىيا.

كوڭلۇم ئاڭا مەيىل③ قىلدى،
تېنىم ئاڭا قول سۇندى،
ئاقىپ ئالدىمغە كەلدى،
ئالىپ يۇتدۇم دىدىيا.

ئۇشۇل كۈندىن تا بۈگۈن،
تۇغدى ماڭا شىبۇ كۈن.

---

① تىراپ — تۇپراق.
② ئىد يول — ئىدى ئول.
③ سەبرى — سەيلە قىلىش.
③ مەيىل — مايىل بولۇش.

قالمىدى بەغرىمدە پۇتۇن،
كەبەم① ئانام دىدىيا.

قىزىن سوزىن ئاڭلادى،
ئىچى باغرىن داغلادى،
بىر پارەخۇن② يىغلادى،
شاھى بالام دىدىيا.

شەيخ مەنسۇر ھەللاجى③،
ئەۋلىيالارنىڭ تاجى،
ئاخىر بۇدۇر ئىلاجى،
تەقدىر ئەزەل دىدىيا.

ئوشۇل ھەمرا قىرىق دوختەر،
بولدى بارى ھامىلەدار،
ئاي كۈنى يېتىشىپ دىر،
بارى ھەيران بولدىيا.

قىزلارغا بولدى توققۇز ئاي،
ئىچكا چۇشتى قىلدى ۋاي،
نالە قىلۇر ئەي خۇداي،
مىنى ئالغىل دىدىيا.

---

① كەبەم — قىبلە ئانام.

② پارەخۇن — قان.

③ ھەللاجى — چىغرىقچى.

ھەيران ئەردى① ئاناسى،
گىريان② ئىدى بالاسى،
تاپالمايىن چارەسى،
شاغە خەۋەر قىلدىيا.

شاھ خانىكە يىغلاشتى،
خەلۋەت③ ئۆيىدا كىڭاشتى،
خەلق مۇنى ئىششىتتى،
نە ئايغۇ مىز④دىدىيا.

بىر كۈن بىلۇبان⑤ تۇغسا،
خالايىقلار ئىشتسا،
بىزنى مالامەت قىلسا،
نە ھەسرەتدۇر دىدىيا.

ياشۇرۇپ پىنھان⑥ ئولتۇرسەك،
خۇنى پىزكا ئول ناھەق،
مىكىر ساندۇققە سالساق،
كىشى پىلماس دىدىيا.

---

① ئەردى — ئىدى.
② گىريان — يىغلاش.
③ خەلۋەت — خالە.
④ ئايغۇمىز — قانداق قىلىش.
⑤ بىلۇبان — گۈزەل ھەيۋەت.
⑥ پىنھان — مەخپى.

بۇ كىڭاشنى خوپ كوردى،
ساندۇقچىلارنى يىغدى،
ئۇلۇق ساندۇق بۇيۇردى،
تاشىن مۆملاندۇردىيا.

ئىچىن ئالتۇندىن قىلدى،
تاشىن ياغاچتىن قىلدى،
ئۈستىن يەنە مۆملاندى،
نىمەتكار① قىلدىيا.

كەچ ھەم بول كۈن پاتتى،
قىزى ئالىپ تۈن قاتتى②،
دەريا لىبغە يەتدى،
خۇنخار③ قايىنار ئەردىيا.

قىزى ساندۇققە سالدى،
ئاغزىن مەھكەم قۇلۇپلادى،
ساندۇقنى سۇغا سالدى،
خوپلاشبان④ قالدىيا.

---

① نىمەتكار — گۈزەل.

② قاتتى — تۈن بويى.

③ خۇنخار — دولقۇن.

④ خوپلاشبان — خوشلىشىپ.

ئاتا ـ ئانا يىغلادى،
كۇندۇزىدە ياشۇندى①.
ئەل كوزىنى باغلادى،
كىچە ئويىگا كەلدىيا.

ئۇشبۇ پىللە قىرىق دوختەرنى،
هەيداپ ئانى، چىقاردى ئانى،
قىر باشىدا بۇلارنى،
تۇن يارىمدا قويدىيا.

بۇ قىرىقدۇر ئاناسى،
قىرىق قىزنىڭ بالاسى،
مەنسۇر ئانىڭ ئاتاسى،
ئىشت ساگىز دىدىيا.

قىلسە هەركىم مالامەت،
قىرغىزدىبان ئاهانەت،
لەنەي قىلغاي شۇل سائەت،
ئەۋلىيالار دىدىيا.

بۇ هىكمەتنى ئەيتىدىلار راۋى②،
خوجە ئەهمەت ياسوۋى،

---

① ياشۇندى — يوشۇرۇندى.
② راۋى — نەقىل، رىۋايەت.

ئەۋلىيالار مىسراسى①،
ئىشتىتىڭىز ئۇلار بىيان قىلدىيا.

ھىچكىم پىلماس بۇلارنى
خەيرى ئاز خۇدا ئۇلارنى،
قىز ئەيلادى بۇ سوزنى،
تىلدىن قويماس ئەردىيا.

ساندۇق ئاقتى تۈن - كۈن،
ئارام قىلماي ھىچ بىر كۈن،
كاھى ئاستىن كاھى ئۈستۈن،
تىنماي ئاقار ئەردىيا.

پىلماس ئول قىز ئاقانى،
ئاپتاپ چىقىپ پاتقانى،
گوھەر شەمئى② يارۇغى،
روشەن قىلۇر ئەردىيا.

كوپ كۈن ئوتدى بىخۇنغە③،
يېقىن يەتتى بىر يەرگە،
بىغداد ئاتلىق شەھرىگە،
ياۋق④ يېتىپ كەلدىيا.

① مىسراسى — باشلىق.
② شەمئى — چىراق.
③ بىخۇنغە — دەريا.
④ ياۋق — نىشانلىق.

بىر بالىغ جى دەرىيادا،
قارماق سالۇر بىر يەردە،
قارار قىلىپ بەس ئاندە،
بالىغ ئالدى ئەردىيا.

ساندۇق يېقىن يېتىشتى،
بالىغ جى نىڭ كوزى تۈشتى،
ئىچكا ئوت ياپۇشتى،
ئۈزۈپ بارىپ ئالدىيا.

سۇدىن ئانى چىقاردى،
ئول ساندۇقنى كوتاردى،
يۈرەك باغرى ئورتاندى،
ئويىكا ئالىپ باردىيا.

ئويىداكى خاتۇنى،
پەرزەنت ئوغلى يوق ئەردى،
ئوغۇل تاپتى ئول تۈنى،
ھەم كىرىبان كەلدىيا.

ساندۇق ئىچىدە قىز ئۇل،
تاپىپ ئەردى بىر ئوغۇل،
تەگرى قۇدرىتى غول①،

① غول — كوپ.

Altunoq

قەلەق① كۈشادە② تۇشتىيا.

كوركاچ ساندۇقنى مەردى③،
ئاچىپ ئانى باقتى،
ئوغۇل قىزنى كوردى،
ئول شادمان④ بولدىيا.

ئىككى ئوغۇل كىركاچكا،
كەلدى دولەت ئول ئاجغا⑤،
ئىچى ئانىڭ ھىچ ئاشغا،
تويغانى يوق ئەردىيا.

تۇتقان ئوزى زاتىنى،
ئوز ئوغلىنىڭ ئاتىنى،
ئەمىر قويدى خاتۇنى،
ئات ئاسمانى ئەردىيا⑥.

شاھ پەرزەندى تۇتقان زات،
نىسبى دەپ قويدى ئات،

---

① قەلەق — ھەيران.
② كۈشادە — خوشاللىق.
③ مەردى — يىگىت.
④ شادمان — خوشال.
⑤ ئاجغا — ئاسماندىن چۈشكەن.
⑥ ئەردىيا — جىسىم.

كىچە ـ كۈندۈز بىنىيان①،
دۇئا قىلۇر ئەردىيا.

ئىككىلاسى سەراسەر②،
پەللە يۇرۇر بەرابەر،
ئەمىر بولدى بىر ئادىر③،
باشىغا كال ④ تۇشتىيا.

ياشلىرى يەتتاكى يەتتى،
تۇتۇپ مۇللاغا بەردى،
قىرىق بەچچە⑤ ساۋاق ئالدى،
بىر مۇللادا ئەردىيا.

خوجائەخمەت قىلدى راۋايەت،
يەنە بىر سوز ھىكايەت،
دەرۋىش⑥كە ھىدايەت⑦،
ئۇشبۇ تۇرۇر ئەردىيا.

ئىككىلاسى مەكتەپتە،
ئوقۇپ يۇرۇرلار ئاندە،

---

① بىنىيان — توختاۋسىز.
② سەراسەرە — بالا.
③ ئادىر — يىتىم بالا.
④ كال — يارا، تاز.
⑤ بەجچە — بالا.
⑥ دەرۋىش — موللا.
⑦ ھىدايەت — توغرا يول.

ئەمىر كاالكا① ئولدەمدە،
ئەجەپ سوزلەر ئەردىيا.

نەسىم ئىدى ئەي ئاكا،
قۇدرىتى يوق تائالا،
بىغدات شەھرىگە پادىشا،
سەن بولۇرسەن دىدىيا.

مەن دىۋانە بولۇرمەن،
ھەركمۇڭ بىرلە ئولۇرمەن،
ئۇشبۇ سوزنى مەن دەرمەن،
خاتا بولماس دىدىيا.

قويدەك مىنى سويارسەن،
پوستۇمغا تىقارسەن،
ئىلىتىپ دارغا ئاسارسەن.
ئاكام مىنى دىدىيا.

ئەمىر ئولدەم ۋاھ دىدى،
پادىشا بولسام مەن دىدى،
ئەگەر بولسام شاھ دىدى،
ئولتۇرماسمەن دىدىيا.

① كاالكا ــ تاز.

تەختدە ئىكور① تۇرالى②
نەكىم③ كەلسە كۇرالى④،
ھوكۇم ئىكو⑤ قىلالى،
دىبان⑥ ۋەدە قىلدىيا.

نەچچە ئەھد⑦لار قىلدى،
ئەھە پەيمانلار قىلدى،
ئىنىم ماڭا نە بولدى،
ئۇلتۇركالى دىدىيا.

ئۇيدا بولسا مۇنداق دەر،
تۇزدە بولسا ئانداق دەر،
ئاخىر ئۇلۇم سەندىن دەر،
بۇ سوزنى دەر ئەردىيا.

ئەمىر ئاندا ئانت⑧ ئىچار،
كاللامۇللا⑨نى قۇچار⑩،

---

① ئىكور — ئىككىيلەن.
② تۇرالى — ئولتۇرايلى.
③ نەكىم — نىمە كەلسە.
④ كۇرالى — كورەيلى.
⑤ ئىكو — ئىككىيلەن قىلايلى.
⑥ دىبان — دەپ.
⑦ ئەھد — ۋەدە.
⑧ ئانت — قەسەم.
⑨ كاللامۇللا — قۇرئان.
⑩ قۇچار — قۇچاقلاپ.

مەلىكە تاغدىن ئۇچار،
تىتراپ يىغلاپ يۇردىيا.

كۇنلاردە بىر كۇن ئەردى،
بىر يەردىن بىر دىۋانە كەلدى،
مەكتەپتە ئوقۇر ئەردى،
بەچچەلارنى كوردىيا.

دىۋانە ئىدى ئولدەم،
ئايا مۇللام ئۇشبۇ دەم،
بىر ئەۋلىيا ئەر ئوقۇر ئەردەم،
بۇ مەكتەپتە دىدىيا.

مۇللا ئۇنى سىناي دەپ،
سىرىن ئانىڭ كوراي دەپ،
باللارنى پىلاي دەپ،
ئويىكا راۋان بولدىيا.

قىرىق بەچچەكا قىرىق پىچاق،
يەنە بەردى قىرىق تاۋۇق①،
خۇدا كورماس يەر تاۋۇپ،
بوغۇزلاغىن دىدىيا.

بىرى تامنىڭ تۇۋىدا،

① تاۋۇق — توخۇ.

بىرى چاھ①نىڭ ئىچىدا،
بىرى يارنىڭ تىكىدا،
بوغۇزلايان② كەلدىيا.

قىرىق بەچچەلار ئولدەمدە،
يىغىلدىلار بىر دەمدە،
تاۋۇقلارنى بوغۇزلار ئاندە،
بارى ھازىر بولدىيا.

موللار ئۇل زامان دىدى،
نەسىم كەلمىدى دىدى،
بەچچەلار راۋان③ ئىدى،
ئول دىۋانە دىدىيا.

بىر قولىدە پىچاق بار،
بىر قولىدە تاۋۇق بار،
كوچەلەردە يۈرۈر زار،
ئول دىۋانە دىدىيا.

يېتىپ كەلدى ئۇل زامان،
تاۋۇق ئولمەيدۇر ئامان،
موللا ئىدى ئەي ئوغلان،
تاۋۇق تىرىك دىدىيا.

① چاھ — قۇدۇق.
② بوغۇزلايان — بوغۇزلىغىلى.
③ راۋان — جارى قىلىشى، تەييار.

ئىدى رۋان ئول نەسىم،
خۇدا كورماس يەرنى كىم،
مەخلۇقاتتىن بەركەتدىم①،
تەڭرى هازىر دىدىيا.

موللا بولدى دەر كۇمان،
بىلا ئالمادى كۇمان②،
ئول دىۋانە دىر زامان،
يىنە هازىر بولدىيا.

ئىدى نىدايى③ موللا،
قىلدىم ساڭا تەۋەللا④،
ئول بەچچەنى خوپ سىنا،
هازىر بولغىل دىدىيا.

موللا يىنـە بىلاي دەپ،
بالالارنى سىناي دەپ،
ئوتىسىز ئوتۇن يانسۇن دەپ،
بۇ پىكىرنى قىلدىيا.

قىرىق بەچچەگا قىرىق قۇچاق،
ئوتۇن سالغىن ئوت ئوچاق،

① بەركەتدىم — يوشۇرۇش.
② كۇمان — گۇمان.
③ نىدايى — دانا بىلىملىك.
④ تەۋەللا — دوستلۇق.

ئۇتسىز كويىسۇن شۇل ئۇچاق،
ئەيا ئوغلان دىدىيا.

بەچچەلارنىڭ ئوتۇنى،
ھىچ چىقمادى تۇتۇنى،
نەسىم يىنە كەلمىدى،
موللا ئانى سۇردىيا.

يىنە ئىدى بەچچەلار،
ئول يۇرىدۇ كوجەلار①،
ئوتۇنلارىن لايلار،
سودراپ يۇرۇر ئەردىيا.

نەسىم ئولدەمدا كەلدى،
ئوتۇن قولغە ئالدى،
فى ئەلھال② تونۇرغا سالدى،
ئوت بولۇبان چىقتىيا.

موللا ئاندىن سۇئ پىلدى،
ئۇ نەسىمى ئەر ئەردى،
ئەي نەسىمى دەر ئەردى،
نەسلى سەيىيدا③ ئەردىيا.

① كوجەلار — كوچا.
② فى ئەلھال — دەرھال.
③ سەيىيدا — ئەۋلىيا.

ئەۋۋەل ئاتى نەسبى،
سۇگرا ئاتى نەسمى،
ئەزەلدە بولغان ئىسمى،
كېيىن نەسم ئەردىيا.

نەچچە كۈنلار موللادە،
نەسم ئەردى ئاندە،
سۈرەئى پەتەھتا① ئاندە،
نەسم ئوقۇر ئەردىيا.

موللا ساباقنى بەردى،
ئوقۇ نەسم دەپ ئىدى،
نەسم ئاندە نەئىدى،
ئەيا موللام دىدىيا.

ئەۋۋەل ئىتقىل مەنى سىن،
ئوزىن سوگرا ئوقۇيىن،
موللانىڭ ئاچچىغى كەلدى ئاندىن،
يۈزكا شەپەت② ئۇردىيا.

ئەۋۋەل ئوقۇ سورەسىن،
ئاخىر قىلاي مەنىسىن،
ئەۋۋەل سوراپ مەنىسىن،
نە قىلارسەن دىدىيا.

① پەتەھتا ــ قۇرئان ئىچىدىكى بىر سۈرە.
② شەپەت ــ شالاق.

نەسىم شەپەقنى يىدى،
كوز ياشنى ئاقىزدى،
مۇللا يۇزىكا باقتى،
ئەيا كورۇڭ مۇللام دىدىيا.

بۇ پەتەهنا سۇرەسى،
ئايان تۇرۇر مەنىسى،
باشدىن ئاياغ مەنىسى،
بىر بىرئىپىتىپ بەردىيا.

نەسىم قاراپ تىك تۇردى،
مۇللا يۇزىگە باقتى،
ئۇل هەم تىپانچە تەپتى،
هۇ! دەپ ئۇيدىن چىقتىيا.

هۇ! دەپ يۇگۇرۇپ چىقتى،
سەهرالارغا يۇزلاندى،
چول بايابان يۇزلاندى،
مەجنۇن سۇپەت بولدىيا.

سەبرە① قىلۇر جوللاردە،
سەرمەست② يۇرۇر يوللاردا،

---

① سەنرە — ئىككىيلەن.

② سەرمەست — دوست، چول-جەزرە.

AltunOq

كاھ ـ كاھ ئۇلۇغ كۈنلاردە،
ۋەتەن قىلۇر ئەردىيا.

داشت① باياباندە يۈردى،
كىيىكلار كارام② بولدى،
نەسىمنى ئىمىزدى،
خۇدا قۇۋۋەت بەردىيا.

قۇلان كىيىك كورت لاسە،
تۇلكى قارىساق③ ئاقساسە،
ھەرنەمە ئىيوپ④ يولۇقسە،
قوشۇلۇپ يۈرۈر ئەردىيا.

يالاڭ ئاياق، يالاڭ باش،
كوزلارىن ئاقىپ ياش،
كەبە سىرى قويۇپ باش،
سەجدە، قىلۇر ئەردىيا.

كاھى كىتار ھۇشىدىن،
كاھى كىلار ئۇزىدىن،

① داشت — بىھۇش.
② كارام — دوست.
③ قارىساق — بورە.
④ ئىيوپ — ئاقساق، چولاق.

كاھى ئايغان① سوزىدىن،
كۈپىر② كېلۈر ئەردىيا.

ئاشىق دايىم مەست يۈرۈر،
تىلكا كۈپۈر كېلۈر،
ھەرنە دىسە ئەپۈدۈر،
ئەقلى سەردان③ ئەردىيا.

تۈن-كۈن تىنماي قىل ئاشىق،
ئىكاسكا④ ھۈلايىق⑤،
ئۆزكەنجىدىن⑥ سالىپ ئوق،
ھىكمەت غەزەل ئىدىيا.

نەچچە يىللار كوپ ئوتتى،
ياشى كوپ ياشقە يەتتى،
چۆللارنى ۋەتەن ئەتتى،
ساقال بۈرۈت چىقتىيا،

---

① ئايغان — ئېيتقان.

② كۈپىر — كاپىر.

③ سەردان — ئەقلىدىن ئازغان.

④ ئىكاسكا — ئىككىسى.

⑤ ھۈلايىق — ئىزلەپ يۈرۈش.

⑥ كەنجىدىن — غەزنىسىدىن.

قايىدە بولسا چوقۇر①نى،
تاغلاردە تاش ئۆنكۈرنى،
سۇلار بۇزغان يەرلارنى،
ۋەتەن قىلۇر ئەردىيا.

ئاچتى رۋان كوزىنى،
كال ئەمرىنىڭ سوزىنى،
ئەر يەتكۈزۈپ ئۆزىنى،
نە ئىش قىلۇر دىدىيا.

بىر ئىشكى بار ئەردى،
ئوتۇنچىلىق قىلۇر ئەردى،
يازىدە ساتۇر ئەردى،
ئۇستۇ يۇرتۇق ئەردىيا.

شەھرى بىغىدا دەر ئەردى،
پادىشا بىر كۈن ئولدى،
رەسىم ئانداق خەلق ئەردى،
ئوغلىن قىلماس ئەردىيا.

ئەسراغ② قۇشى بار ئەردى،
دولەت قۇشى دەر ئەردى،

① چوقۇر — چوڭقۇر.
② ئەسراغ — باققان قۇش.

خەلقنى مىنادى① قىلدى،
بارچە كەلسۇن دىدىيا.

ئۇلۇغ كىچىك يىغىلدى،
بارچە ياسانىپ كەلدى،
داش باياباندا تۇردى،
بارى ئۇمىت ئەردىيا.

كال ئەمىر مىنىپ ئىشاكىكا،
ئارتىپ پۇتىن ئۇستىكا،
شور ئاققۇزۇپ باشىغا،
كېلىپ تۇرۇر ئەردىيا.

كاتتە - كاتتە ئەمىرلار،
ئۇلۇغ كىچىك، چوڭ بەگلار،
ئالدىدا ياساۋۇللار②،
قوشنى ئالىپ چىقتىيا.

بىسمىللا دەپ ئۇچۇردى،
خەلق ئىچىدىن قاچۇردى،
قايان كەتتى، يىتۇردى،
كال ئەمىركا كەلدىيا.

---

① مىنادى — جاكا - بۇيرۇق.
② ياساۋۇللار — قاراۋۇللار.

كىنارە① دەكال② ئەمىر،
تورۇر ئىدى قارا يەر③،
ئوتتۇنۇمنى كىم ئالۇر،
خىيالى يۇ ئەردىيا.

ئۇل دەم قۇش باشغا قوندى،
كال ئەمىر قول سۇندى،
قايداغ قۇش دۇر بۇ دىدى،
باغدىن مەھكەم تۇتتىيا.

ئۇشۇل دەمدا ئىردىلار،
بەگلار يىتىپ كەلدىلار،
ئۇچقان قۇشنى كوردىلار،
كال ئەمىردىن ئالدىيا.

بەگلار مىنادىن قىلدى،
تاڭلا كىلىڭلار دىدى،
ئاندا راۋان ئۇجۇردى،
يىنە كال ئەمىركا قوندىيا.

كەلدى بەگلەر چاپىشىپ،
يۇرەك باغرى ئالىشىپ،

① كىنارە — چىتىدە.
② دەكال — تاز.
③ قارا يەر — يەرگە قاراپ تۇرۇش.

كىمكا قوندى دىيىشىپ،
ئەمىر كالغە قوندىيا.

تارتىپ ئالدى بۇ قۇشنى،
قوبۇل كورەي بۇ ئىشنى،
كال ئەمىر كارۋىشنى،
تاڭلاتقى① كەلدىيا.

قۇشنى يەنە ئۇچۇرۇر،
كال باشىغە قۇنۇر،
ھەقدىن كەلكان ئولۇش ئىرۇر،
كال نى قوبۇل قىلدىيا.

بۇرادەر - بۇرادەر قىلدىلار،
ئېلىپ يۇرۇي بەردىلار،
رىۋان ھامال② ئەيتىدىلار،
بەگلار بارى ئەردىيا.

باشىن قىلدى سەرتىراش،
بويىن قىلدى شەك③ پاش،
يۈزى بولدى كۈن قۇياش،
كوركان ھەيران قالدىيا.

---

① تاڭلاتقى ــ ئەتىسى يەنە.
② ھامال ــ كوتىرىش، يۆرۈش.
③ شەك ــ ئەترە، ئىپار سېپىش.

سېپىت نەسىم نە ئەيتۇر،
چۆللەردە ھوكمەت① ئەيتۇر،
گاھى شەھەركا بارۇر،
دەشتدا يۇرۇر ئەردىيا.

مۆللالارنى كوركاندە،
تاشى ئاق، ئىچى قارا دەر ئاندە،
ئىشتىپ مۆللالار ئاندە،
يامان كورۇر ئەردىيا.

كۆنلاردە بىر كۈن ئەردى،
ئىككى دىۋانە كەلدى،
نەسىمى كا قوشۇلدى،
ئۈچ دىۋانە بولدىيا.

ئۈۋچى شەھەركا كىردى،
بارىپ پىرلارنى كوردى،
نەچچە كۈن خىزمىتىن قىلدى.
داشتكا چىقار بولدىيا.

پىردىن رۇخسەت ئالدى،
پىرى قولىن چىقاردى،
دىۋان قويىنغە سالدى،
بىر پىتىر نان ئالدىيا.

① ھوكمەت — مۇناجەت، نالە قىلىش.

نانني ئۆلگ يانغا بىر شىپىت①،
تۇس يانىغا بىر شىپىت،
دىۋانەنىڭ بىرىنە،
ئۇشۇل نانني بەردىيا.

يەنە قوينىغا سالدى،
بىر قىزىل ئالما ئالدى،
پىچاقنى چىقاردى،
ئالما پوستىن سويدىيا.

ئالما باغىن تۇتتى،
رۋان② قولىغە ئالدى،
سەيد نەسىمغە بەردى،
تازىم قىلىپ ئالدىيا.

پىر دۇئا قىلدىلار،
بولار تەقسىر دىدىلار،
رۇخسىتىنى ئالدىلار،
سەھراغە تۇرۇي بەردىيا.

ۋەتەنلارىغە باردى،
تۇرۇپ دەملارنى ئالدى،

---

① شىپىت — ئاشىق دىۋانە.

② رۋان — مېكىش، دەرھال.

بۇ سىرغە ھەيران قالدى،
بىر - بىرىدىن سورىدىيا.

نەسىم ئەيتۇر ئولدەمدە،
بىزنى تۇتۇپ بارۇر ئەندە،
ئول ئالمەنى بەركەندە،
پىلدىڭىزلارمۇ دىدىيا.

يەتتە كېچە كۈن بولۇر،
بىزنى پادىشا تۇتادۇر،
پىلىڭىزدىنى كومادۇر،
نان بەركانى دىدىيا.

قويدەك مېنى سويادۇر،
پوستىمكا تىقادۇر،
ئىلتىپ دارغا ئاسادۇر،
پىلىڭىزلار دىدىيا.

ئالمە بەركان سېنى قىلۇر يار،
تىنىڭنى باردار①،
مېنىڭ ھالىمنى تىڭلاڭلار،
بىر - بىر ئەيتابەر دىدىيا.

تېپىپ ئوتار ئوتكانلار،
ئورۇپ ئوتار كىركانلار،

① باردار — دارغا تارتىش.

نائنى بەرگان بۇ سىرلار،
تەيىن پىلىك دىدىيا.

پادىشا مېنى تۇتادۇر،
قويدەك ئاتىپ سويادۇر،
تىرىمكا تىقادۇر،
دارغا ئاسارۇ دىدىيا.

مۇڭلارىنى ئەيتۇشتى،
كوز ياشارتىپ يىغلاشتى،
تەقدىر ئەزەل دىيىشتى،
بويۇنلارىن سۇندىيا.

يىغلاشپان سوزلاندى،
شەھرى سىرى يۇزلاندى.
روھى كورۇپ ئەزەل دىدى،
بۇ غەزەلنى ئىدىيا.

غەزەل: "ئەھلى ئىمان ئىشلار،
ئالەمدە ئىنكار ئەيتىشلار،
جۇن① نەسىمى بۇدەم بىغداددە،
بىر دار ئەيتىشلار.

قازىلار پەتىۋايى بىر يان،

① جۇن — ۋاقتىنكى.

Altun Oq

ھەقتى باتىل① قىلدىلار،
كۆپۈر ئىتىپ ئىمانە كەلمەس،
كالماكىكا② ئار③ ئەيتدىلار،

سويدىلار خەنجەر بىلەن،
ئۆلدەم نەسىدىن تىرەسىن،
باش قويۇپ جۇملە مالائىك،
كوكدا پەريات ئەيتتىلار.

ئەي نەسىمى ۋاسىل ئۆلدۈك،
خالىقۇ رەھمانى④ غەسىن،
جەننە تىلمائىۋانى⑤ كوردۇم،
يەرنى كولزار ئەيتتىلار.“

نەچچە كۆنلار بولۇبدۇر،
بىر دىۋانە كىلىبدۇر،
ئاھانەتلەر قىلىپدۇر،
ئالىملاركا دىدىيا.

بىزنى كورسە نە دەيدۇر،
تاشنى ئاق مۇللا دەپ ئەيتۇر،

---

① باتىل — رەت قىلىش، بىكار قىلىش، بىھۇدە، يوق ئىش.
② كالماكىكا — كەلمەسلىك.
③ ئار — نومۇس.
④ رەھمانى — خۇدا، تەڭرى.
⑤ جەننە تىلمائىۋانى — 8 جەننەتنىڭ بىرى.

جان يىرىغا ئۇلجايدۇر،
بىزنى شاھىم دىدىيا.

بىزدە باردۇر بۇ ئىلملار،
پەيغەمبەر مىراسلار.
قۇرئان، ھەدىس① كىتاپلار،
كوڭلىمىزدە دىدىيا.

ئانچە قۇرئان ئوقۇدى،
ھەدىس بايان قىلدى،
دەلىل ھىكايەن ئىدى،
كاپىر بولدى دىدىيا.

رىۋايەتلەر پۈتۈدى،
دىندىن چىقتى دەپ ئىدى،
ئىلتىپ پادىشاغا سۇندى،
شاھى قوبۇل قىلدىيا.

ئانداغ بولسا تۇتۇڭىز،
قول پۇتىنى باغلىڭىز،
دار ئالدىغا ئىلتىڭىز،
دىبان ھوكۇم قىلدىيا.

شاھىدىن ئىنئام ئالدىلار.
نەسىمىنى تۇتتىلار،

① ھەدىس — پەيغەمبەر سوزى.

كاپىر بولدۇڭ دىدىلار،
ھوكۇم بۇدۇر دىدىيا.

سەتد سوزىن تىڭىمادى،
تامشى ئاق دىرىن① قويمىدى.
ئۇلدەم مولالار ئىدى،
ينە قويماس دىدىيا.

تاشى ئاق، سوزنىڭ مەنىسىن،
پىلمادىلار مولالار،
تاشى ئاق، ئىچى قارا،
دىكان سوز ئەردىيا.

بەشيۇز مولا يىغىلدى،
ئىلتىبان② دارغا تارتى،
دار ھەم نالەلار قىلدى،
پەريات ئېتىپ تۇردىيا.

دار ئۇشۇلدەم زار قىلدى،
بارخۇدايا دەپ ئىدى،
ئاشىقلارغا نەسىپ قىل دىدى،
دىدارىڭنى دىدىيا.

يەتتە كېچە كۈن تۇردى،
دار ئاستىدا دەم ئۇردى،

---

① ئاق دىرىن — دەيدىغىنى.
② ئىلتىبان — ئېپكىلىپ.

قۇدرىتى ھەق بۇ ئەردى،
جۇملە مەخلۇق ئەردىيا.

پەرۋايى يوق بۇ داردىن،
پەرمان كېلۇر ھەرياندىن،
زەرەر قىلما بۇ ئاشىقدىن،
كوپ بوغماغىل دىدىيا.

كوردى بۇ سىرنى مۇللالار،
شاھ غەيىنە خەۋەر بىردىلار،
دىۋانە ئۇلمادى دىدىلار،
شاھغە بايان قىلدىيا.

پادىشاھ ئىدى تۇشۇرۇك،
پوستىن تېنىدىن ئايرىلىك،
تىرەسكا سامان تىقىلىك،
دارغا ئاسىلىك دىدىيا.

ئەسىز① ئاشىق نەسەمىنى،
داردىن تۇشۇرۇپ ئانى،
كەلتۇرۇپ جەللاتلارنى،
پوستىن نىچۇك سويدىيا.

---

① ئەسىز — ئىسىت.

ئەسكى ياغاچ سالدىلار،
يۇزىن قۇيى① قىلدىلار،
قول ئاياغىن تاڭدىلار،
راۋان② پىچاق ئۇردىيا.

پىچاق ئۇردى ئوتمىدى،
ھىچ يىرىگا كىرمىدى،
ئەسكى زەرەر قىلمىدى،
نەسىم كوزىن ئاچتىيا.

ئولدەم كۆزىن ئاچتى،
كوردى نۇر تەجەللى③،
غەرق مەستى بولدى،
ھۇشى كىتىپ قالدىيا.

دىدى مىنى سويدۇرۇڭ،
تاپانىمدىن تىغ ئۇرۇڭ،
تىزرەك پوستۇمنى سويدۇرۇڭ،
دوستۇمغە باراي دىدىيا.

① قۇيى — تۈۋەن.
② راۋان — ئوتكۇر.
③ تەجەللى — خۇدانىڭ نۇرى.

سورسام تالىپ ۋە سالىن①،
كورسام ھەقنىڭ جامالىن،
بورۇھۇمنىڭ كامالىن②،
بەرجا③ قىلاي دىدىيا.

تاپانىدىن ياردىلار،
پوستىن رۋان سويدىلار،
پوستىغا سامان تىقتىلار،
يىنە دارغا ئاستىيا.

دار باشىدا پوستىنى،
ئەيتىپ قويماس دوستىنى،
مەشۇقىنىڭ تەلىبىنى،
غەزەل ئەيتۇر ئەردىيا.

ئۇچ كۇن ئەردى بۇ ئىشكا،
نەسىم كىردى نالەشكا④،
ئەمىر ئولدەم شىكاركا،
مۇندىن ئوتار ئەردىيا.

---

① سالىن —
② كامالىن — بەركەت.
③ بەرجا — ئورۇنلاشتۇرۇش.
④ نالەشكا — يىغلاش.

ئەمر ئوتار ياندىن،
نەسىم يىغلار قاندىن①.
غەزەل ئەيتىپ قىلدىن،
ئۇ ھالەتدا ئەردىيا.

غەزەل: ”كوزلارىمدىن ياش ئاقادۇر، دادلارى دادلار،
تىغنى ئىككىدا ئالىپ، قەللاتلار، جەللاتلار،
تپانىمدىن ياردىلار، كوكسۇمغىچە ھەم سويدىلار،
دادىمىزنى بەردىلار، شەدداتلار② بىدارلار③
جۇن پىچاق سىنىمگا④ يەتتى، يۇراگىم كىر ⑤ئەيلادى،
نالە جانىم ئاندا قىلدى، تەندە پەريادلار،
قازىيۇ، موللايۇ مۇپتى، بارچەسى قەللەپلار،

قوي تىرەسىنى سويسۇن بونادانۇ جاللاتلار،
ئەي نەسىمى سەجدە قىل، ئىمان كەلتۇر تەڭرىدا،
سەبرىسەر⑥ باشنى قويارلار جۇملەئى ئۇستازلار“.

سەيد سوزىن ئەيتدى،
پادىشاھ تىڭلا ماي كەتدى،

① يىغلار قاندىن — ئاھ ئۇرۇپ يىغلاش.
② شەدداتلار — زالىملار.
③ بىدارلار — ئادالەتسىز.
④ سىنىمگا — كوكسى.
⑤ يۇراگىم كىر — قادىلىش، سانجىلىش، قاتتىق ئاغرىش.
⑥ سەبرىسەر — كەينى - كەينىمدىن.

شىكاردىن يەنە ياندى،
دار يانىدىن ئوتدىيا.

پادىشا ئوتۇپ بارادۇر،
ئول پوستىدىن ئۇن چىقادۇر،
پادىشا بۇدادنى ئىشتادۇر،
ئات باشىنى تارتدىيا.

ئۇلۇغ كىچىك بەگلارى،
ياندا ئەردى بارى،
پادىشا سوزىنى ئىشتتى بارى،
بارچە بىقىپ تۇردىيا.

پوستى ئاندا نە دىدى،
ئەيا ئەمىردار دىدى،
تىڭلا سوزۇمنى دىدى،
بۇ غەزەلنى ئىدىيا.

غەزەل: "ھەق غە ۋاسلۇ① كىلىپ كور ئەمدى سەيىىدا،
سىزگە بەغدات ئەمىرى كىلۇر، ئەمدى كورگىل سەيىىدا،
سىر ھالىمنى ساڭا مەن ئەيتىپ ئەردىم ئەۋۋەلا،
ئاندا قوبۇل قىلمادىڭ، كىلىپ كوركىل سەيىىدا.
بى تاھارەت سوپى پىلان ھەم ئانىڭ ھوكمى پىلان،
ناھەق سويدىلار تىنىمنى كىلىپ كوركىل سەيىىدا.

① ۋاسلۇ — تەگىردىگە يەتكەن.

ئەسلى جەددىم① ئەۋۋەل ئاكا شاھى ئەلىمۇرتازا②،
جۇن ئەزىم③ مەھشەر كونىدا كىلىپ كوركىل سەيىىدا.
ھەم شەرىئەت ھەم تەرىقەت ھەم ھەقىقەت ئۇلىسام،
مۇنكەرىدۇر مۇللالار، كىلىپ كوركىل سەيىىدا.
ئەي نەسمى غەمدا كويدۇڭ چۇنكە بولدۇڭ سەن شەھىد،
ھەق بىلۇر ئەينەل يىقىن④ كىلىپ كوركىن سەيىىدا“.

شاھ بۇ سوزنى ئاڭلادى،
قۇلاق تۇتۇپ يىغلادى،
رەۋان پەرياد ئەيلادى،
ئەمدى ئىسكا توشتىيا.

دات پەريات ئەيلادى،
ۋاھ! باغرىما دەپ ئىدى،
ئاجايىپ پەرياد قىلدى،
يۇگۇرۇپ ئاتدىن چۇشتىيا.

پارە قىلدى ياقاسىن،
بىر - بىر يۇلدى ساقالىن،
دەريا قىلدى كوز ياشىن،
ئاياغىنى قۇچتىيا

① جەددىم — بوۋام.
② ئەلى مۇرتازا — ئەلى شاھ مەردان پىرلەر.
③ جۇن ئەزىم — سىرىپلار يولى.
④ ئەينەل يىقىن — ئۇز كوزى بىلەن كورۇش.

شاھ قاشىغا باردىلار،
بەگلارى بارى تۈشتىلار،
بارچەسى يىغلاشتىلار،
ماتەمنى تۇتدىيا.

ئىككى ئاياغىنى قۇچۇپ،
تاپانىغا يۈز قويۇپ،
تاقەت قىلالمايتۇرۇپ،
پەرياد ئەيتىپ يىغلادىيا.

شاھى ئەمىر ئولدەمدە،
يىغلاپ ئەيتۇر ئول ھالدە،
ئەيا باغرىم مەن ساڭا،
يۈزۈم قارا دىدىيا.

سىنىڭ سەيىد ئاكاڭ بار،
ھەق رەسۇلدەك باباڭ بار،
ئەلى ئارسلاندەك ئاكاڭ بار،
مىنى تۇتار دىدىيا.

ئۆزۈڭ سەن شەھىد بولساڭ،
قىيامەت يۈز كورسەڭ،
دىيەت① بەردەپ قەست قىلساڭ،
نە ئەيتۇرمەن دىدىيا.

---

① دىيەت — قان قەرز.

AltunOq

نەچچە لالەلار قىلدى،
يۇراكى قان يىغلادى،
ئاخىر سوزى بۇ ئەردى،
بۇ غەزەلنى ئىدىيا.

غەزەل: ”ۋاھ! خاتا قىلدىم مەن ئاخىر ئىلايىن ۋاسەيىيىدا،
ئاخىرەتنىڭ مەھشەرىدا ئىلايىن ۋاسەيىيىدا.
سىر ھالىڭنى ماڭا سەن ئەيتىپ ئەردىڭ ئەۋۋەلا،
قەۋلى① قىلدىم يەتمىدىم، مەن ئىلايىن سەيىيىدا.
ئەيتمادى ھەرگىز ماڭا ۋەئىزە بۇ ھالىڭ سىنىڭ،
شۇم رەقىبلار سوزى بىرلە، ئىلايىن ۋاسەيىيىدا.
ئول كارامەت ۋە شاپائەت تاڭلا مەھشەر كونىدا،
ھەم خۇدا قازى بولۇر، ئىلايىن ۋاسەيىيىدا.
يىغلادى ئول پادىشاھ ياشىن توكۇپ،
خۇنخۇۋار② بولدۇم ئەلەي غەئىلايىن ۋاسەيىيىدا“.

رەۋان يوتىسىن چۇشۇردى،
سوڭاكلاردىن يىغدى،
يوتىسىن قويۇپ ئۇ يەردە،
جىنازەسىن قىلدىيا.

ئىززەت ئىكرام قىلدى،
جىنازەسىن كوتەردى،

① قەۋلى — سوز.
② خۇنخۇۋار — قان ئىچكۇچ زالىم.

ئىلتىپ سىپانە① ئىچرە باردى،
تەكبىر ئەيتىپ قويدىيا.

نەسىمغە ئۇشبۇ رەۋىش،
ئەزەلدە بولغان بۇ ئىش،
ئۇ قۇتۇپ ئىشتىك بوكوشىش②،
ئۇشبۇ قىسسە ئەردىيا.

ئۇشبۇ قىسسەنى كوردۇم،
جانىم بىلەن ئوقۇدۇم،
نەسر ئەردى پارسى ھەم،
كوڭلۇمگا خوش كەلدىيا.

ئۇشبۇ كۇندىن تا بۇگۇن،
چۇشتى كوڭلۇمگا تۇن، كۇن،
نەزىم قىلدى توركىگا،
ئەجەپ بولۇر دىدىيا.

بۇ كوڭلۇمگا كەلدى،
جۇمە ئاخشىمى ئەردى،
ئىستىخارا③ نىيەتىن،
بۇگۇن قىلاي دىدىيا.

---

① سىپانە — مازار.
② بوكوشىش — ۋەقە.
③ ئىستىخارا — مۇۋەپپەقىيەت.

ئىرىغلاندىم بۇ كېچە،
نىيەت قىلدىم سۈك كېچە،
خەۋەر بولسا كېچە،
نەزىم قىلاي دىدىيا،

مۇستەئەد① ئىرۇر ئەردى،
پىلماسمەن نەۋەقت ئەردى،
مەنسۇر تۇشۇمكا كىردى،
گۈلدەك سۈنۈپ بەردىيا،

ئۇزى ئىرۇر ياش يىگىت ئاندە،
ئىككىندا② بار ۋەندە③،
كورۇنۇبان ئۇشبۇ هالدە،
ئەيا تالىپ دىدىيا.

ئىدى مېنى ئول مەنسۇر،
كوڭلۇڭنى قىلما رەنجۇر،
ئوقۇپ قەلەم كاغەز ئۇر،
بىزنىڭ ئۇچۇن دىدىيا.

خوجە ئەھمەت رادى④ قىلۇر راۋايەت،
مەنسۇر بولۇر ھىدايەت⑤،

---

① مۇستەئەد ــ تەييارلىنىش.
② ئىكىندا ــ ئىگىندە، كېيىمدە.
③ ۋەندە ــ ئاشىق كىيىم، دىۋانە كىيىمى، جەندە، **جۇلا.**
④ رادى ــ دەرىجە.
⑤ ھىدايەت ــ يولباشچى.

ئاللا بىزگە ئىنايەت①،
قىلغۇر دائىم دىدىيا.

قىرىق قىزلاردىن قىرىق بەچچە،
تۇغۇلۇپتۇر ئۇل كېچە،
تۇشۇپ ئەردى بۇ كېچە،
تەقدىر ئانداغ ئەردىيا.

ئوتتۇز قىزدىن ئوتتۇز ئوغۇل،
بولدى ئۇل نىيىتىغە يول،
تاپتى كارامىتىغە يول،
يۇگى ئانداغ ئەردىيا.

ئۇنىدىن②بولغان بۇ ئەردى،
ئاتى ئىچكىلىك③ ئەردى،
بۇ مۇسۇلمانلار ئىچىندە،
خاس ئەۋلىيا ئەردىيا.

بىشكا نەسىپ ئولدۇر،
نايمان، قىپچاق ئوشۇلدۇر،
كىرامەت بولغان چاغدۇر،
مۇنى بىلساڭ دىدىيا.

---

① ئىنايەت — مەدەتكار.
② ئۇنىدىن — ئۇنىڭدىن.
③ ئىچكىلىك — ئىسىم.

بەشكا① نەسىپ قويدى،
تەبىيەت كىسەك② دەپ ئىدى،
كىسەك تەبىيەت بىلساڭىز،
ئەۋلىيادىن ئەردىيا.

ئابا مۇسلىم ۋاقتىدا،
كەلدى لەشكەر جاغىدا،
ئىنابەتىنىڭ قاشىدا،
ئىتائەتلار قىلدىيا.

مەلىكەزات خاقانى،
قىلدى ئۇلۇغلاپ ئانى،
چىرىكىنىڭ باشچىسى،
ئانى قىلىپ قويدىيا.

مەلىكەزات بالاسى،
قىلىچ خاقان ئاكاسى،
قىزىل ئارسلان باباسى،
قىپچاقنىڭ بولۇر ئەردىيا.

يارلىغ بولدى خەلقغە،
ئىناۋەت قىل خاقىلە.

① بىشكا ــ بەشكە (سان ھىساۋى).
②كىسەك ــ ئەۋلىيالار، ئۇلۇغلار، سەيدىلەر.

كامال ساغداق قۇرجانە،
ئىشتىڭلار دىدىيا.

ھۆكۈمەتلىك خاقىلە،
شەرىئەتتە قاقىلە،
ساغداقلىرى ھامىلە،
نىشانە بۇ ئەردىيا.

خان ساغداتى نايماندە،
نىسبەت بولدى مۇسلىمغە،
ئابا مۇسلىم ۋاقتىدە،
ھوكۇم قىلۇر ئەردىيا.

خاس نايماننىڭ ئاكاسى
نايمان ئانىڭ بوكاسى،
سىپاھنىڭ بوكاسى،
شۇندىن قالىپ ئەردىيا.

تەقدىر ئەزەل ياراتقان،
ئەۋلىيادىن تاراتقان،
مەنسۇر كارامەت ئەيتكان،
بۇلار ئاندىن ئەردىيا.

شەيخىم ئەھمەت ياسۇۋى،
بايان قىلدى بۇ سوزنى،

تەھقىقى ئۇشبۇ سوزنى،
ئۇلار بايان قىلدىيا.

خاقىلەرنىڭ باباسى،
مەلىكەزاتنىڭ ئاكاسى،
بۇ ئىككىسنىڭ ئاتاسى،
بىر تۇغۇشقان ئەردىيا.

ئاندىن بىرى نەسەبلار،
نايمان، قىپچاقغە قالدىلار.
بۇ كارامەتنى ئاڭلىساڭلار،
ئەۋلىيادىن ئەردىيا.

بۇ ئىككى نەسەپ بار بولۇر،
خۇدا ئاڭا يار بولۇر،
ئەۋلىيالار مەدەتكار بولۇر،
ئىشىت ساڭىز دىدىيا.

«زەپەرنامە» داستانى توغرىسىدا

«زەپەر نامە» داستانى 19 - ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ نەمۇنىلىرىدىن بىرى. بۇ ئەسەرنى شۇ دەۋردە ياشىغان ئاقسۇلۇق شائىر موللا شاكىر يېزىپ چىققان. شائىر بۇ ئەسەردە ئاقسۇ خەلقىنىڭ مەنچىڭ ئىستىبداتچىلىرى زۇلمىغا قارشى كوتىرىلىشىنى تەسۋىرلەيدۇ. موللا شاكىر ئۆز ئەسىرىدە سايىت ھېكىم بەككە ئوخشاش سەلبى تىپ ئارقىلىق خەلق دۈشمەنلىرىنىڭ جىنايەتكارانە ئىشلىرىنى پاش قىلىدۇ، شۇنىڭدەك، مەنچىڭ ئىستىبداتچىلىرىنىڭ يەرلىك ئەمەلدارلاردىن پايدىلىنىپ ئاددى خەلقنى پاجىئەلىك رەۋىشتە ئەزگەنلىكىنى ۋە خانىۋەيرانچىلىققا ئۇچراتقانلىقىنى ھەققى پاكىتلار بىلەن گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ ئەسەر تارىخى ۋەقەلەرنى ھەقىقى رەۋىشتە بايان قىلغان، يەنە بىر تەرەپتىن، گۈزەل ئەدەبىياتىنىڭ ۋاستىلىرىدىن تولۇق پايدىلىنىلغان. ئەسەر خەلق تىلى بىلەن گۈزەل، ساددا ئۇسلۇپتا يېزىلغان.

بىز بۇ ئەسەر ئارقىلىق ئۇيغۇر شائىرى موللا شاكىرنىڭ قىسمەن تەرجىمھالىنى بىلۋالالايمىز. شائىرنىڭ مۇشۇ ئەسىردىن ئالغان مەلۇماتلار بويىچە ۋە ئۇنىڭ ئاقسۇدا بولغان سوقۇشنى يېزىشتا ھەر بىر يۇرت ۋە ھەر بىر مەھەللىنىڭ نامىنى ئوچۇق ئاتىغىنىغا قارىغاندا، شائىرنىڭ ئاقسۇدا تۇغۇلۇپ، ئاقسۇدا ياشىغانلىقىدا شەك يوق.

موللا شاكىر 1802 - يىلى تۇغۇلغان. شائىر بۇ «زەپەر - نامە»نى 61 يېشىدا يېزىپ چىققان. ئۇنىڭ ۋاپاتى توغرىسىدا ئېنىق مەلۇمات يوق. شائىر ئۆز ھاياتىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىنى ئۇچتۇرپاندا غېرىپلىقتا ئۆتكۈزگەنلىكىنى يازىدۇ. ئاپتور بەك پېقىر - لىقتا ھايات كەچۈرگىنىگە قارىماي، ئۆمرىنىڭ كوپ قىسمىنى تارىخ ۋە ئەدەبىيات ئىشلىرىغا سەرپ قىلغان. موللا شاكىر «زەپەرنامە»نىڭ بىر يېرىدە ئۆزىنىڭ 40 يىل سوز ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغانلىغىنى، يەنە بىر يېرىدە «زەپەر نامە»نى پەقەت 5 ئايدا يېزىپ پۈتتۈرگەنلىگىنى ئوچۇق يازىدۇ. بۇنىڭغا قارىغان - دا، شائىرنىڭ يەنە باشقا نۇرغۇن ئەسەرلىرىمۇ بولۇشى مۇمكىن.

«زەپەرنامە»نىڭ قولىيازمىسى 110 بەت بولۇپ، 4380 مىسرانى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلار ئىچىدىن تاللانما سۈپىتىدە بىرمۇنچە جايلىرى بېرىلدى. بەزى جايلىرىدا چۈشەنچە ئورنىدا شۇ قالدۇرۇلغان يەرنىڭ مەزمۇنى قىسقارتىپ بېرىلدى.

زەپەر نامە

(داستان)

موللا شاكىر

موللا شاكىر ئۆز زامانىسىدىكى مۇئەللىپلەر ھەم ئۆتكەن شەرق يازغۇ. چىلىرىنىڭ ئادىتى بويىچە «زەپەرنامە» داستانىنى باشلاشتىن ئىلگىرى «ھەمد» ۋە «نەئىتلەر»نى يازغاندىن كېيىن داستانىنىڭ بىر بولۇمىنى قوزغىلاڭ. غا باشچىلىق قىلغان خوجىلارنىڭ تارىخىغا بېغىشلاپ شۇنداق يازىدۇ:

مۇبارەك ئاتى خۇا جەسەيىيد جامال،
ئۇلار قۇتبى ئەقتاب① ساھىپ كامال.
بەشارەت بىرىپ ئەردى خەيرى بەشەر②،
دىدى چىنى ماچىنغا ئەيلەڭ سەپەر.
بار ئەمىش بۇ ماچىندا شەھرى كېتەك،
قىرىق شەھەرىدى بەزىلەر قىرىق يەك.
دۇئا بىرلە ئەيلەڭ ئۇلارنى ھالاك،
ھەممە قەۋمى بەد قاغۇسى زىرى خاك③.

---

① قۇتبى ئەقتاب — ئۇلۇغ كىشى مەنىسىدە.
② خەيرى بەشەر — ئادەمنىڭ ياخشىسى.
③ زىرى خاك — توپا ئاستىدا.

AltunOq

بىرۇرسىز مازار تاغ بىلە ئەردەۋىل①،
ئوتەر ئومرىڭىز دەۋرى ئون ئىككى يىل.
كى ئاباد ئېتىپ ئەيلەڭىز خانىقاھ،
بولۇر ئول زەمىن مەنزىلى تەكيە گاھ.
....

ئاتا ئەيلەگەي ھەق ساڭا بىر ئوغۇل،
كوڭۇل بولماغاي شادلىقتىن مولۇل.
مۇبارەك ئاتى مەۋلەۋى ئەرشىدىن،
ئوزى قۇتبىدۇر مۇرشىدى راھىدىن②.
مۇسۇلمان بولۇر تاغدا تۇغلۇق تومۇر،
بولۇپ ئەھلى ئىسلامدا ئوتكەي ئومۇر.
ئىلە شەھرىنى دىننى ئىسلام ئاچىپ،
جاھان سەپھەسىغە جاۋاھەر ساچىپ.
ئىلەنىڭ ئاتى ئەردىكى بولغۇسۇن،
بايان ئەيلەيىن مەخپى سوز قالماسۇن،
ئۇلار مەنزىلى بولدى شەھرى كوسەند،
بولۇپ مەخپى سوزلەردىن ئاگاھسەن.
كوسەندنىڭ ئاتى بولدى ئاندىن كۇچا
كۇچادا بولۇر مەنزىلى تەكيە گاھ③.
كۇچا شەھرىنىڭ چورەسى تاغدۇر،
خوجام مەنزىلى كىم چاھار باغدۇر.
كۇچا شەھرىدە شاھى ئالى جاناپ،

① ئەردەۋىل — ئاقسۇنىڭ بۇرۇنقى نامى.
② مۇرشىدى راھىدىن — دىن يولىغا باشلىغۇچى
③ تەكيەگاھ — تايانچ بازا، قورغان، قەلئە.

تولۇق قىلدى مەشرىقدا ئۇل ئاپتاپ.
گەھى ئەيتۇر ئەردى خالايىققا دەرس،
مۇرىد تەربىيەت ئەيلەدى ئەلغەرەز①.
بۇگۇر، كورلا ۋو شەھرى تۇرپان، قۇمۇل،
قىلىپ جانۇدىل بەيەتىنى قوبۇل.
كۇچا شەھرىنى ئەيلەدى پايتەخت،
قىلىپ پادىشاھلىقنى ئۇل نىك بەخت.
يانا كاشغەر، ياركەندۇ، خوتەن،
تۇتۇپ يارلىقىنى ھەمە جانۇ تەن.
يانا شەھرى بەر-بەر② بىلەن ئەۋدەۋدىل،
تۇرۇپ خىزمەتىدە ھەمە جانۇ دىل.

بۇ مىسرالاردىن كېيىن بەزى تارىخىي ۋەقەلەر ئۇستىدە توۋەندىكىلەرنى يازىدۇ:

كەل ئى ۋە ئىزىگۇي بىر سۇخەن ساز قىل،
قىلىپ قىسسە كوتە③ سوزۇك ئاز قىل.
كى يۇز يەتمىش ئۇچ يىل سەككىز شەھەر،
خەلق ئۇستىدە مەنچىك تاپتى زەپەر.
بۇ مۇددەتتە مەنچىڭلار، قالماق سوراپ،
رەئىيەتنى④ قىلدى ئۇلار بەك خاراپ.

---

①ئەلغەرەز — سوزنىڭ قىسقىسى.
② بەر-بەر — خەلق رىۋايەتلىرى بويىچە ئۇچتۇرپانىنىڭ ئەرەپچە ئىسقىسى.
③ كوتە — قىسقا.
④ رەئىيەت — پۇقرا، خەلق.

كېتىپ ئىلگىدىن شۇنچە مۇددەت ئۆتۈپ،
خوجاملارغا كەلدى پەلەك چۆرگۈلۈپ.
كېتىپ ئاتمىش بەشتە قالماق تامام،
كى يۈز سەككىزىدە بۇ مەنچىلىك مۇدام.
جاھانگىر كېلىپ ئەيلەدى جەڭگى سەخت①،
بۇ كاشغەردە قالدى ھەمە تاجۇ تەخت.
يانا قىلدۇرۇپ كاللا بىرلە مۇنار،
بۇ كاشغەر زېمىنغا كېلىپ ئۈچ قاتار.
قاچىپ كەتتىلەر يايداغ ئاتقا مىنىپ،
بۇ ئالتۇن كۈمۈشنى مەنچىڭغا بېرىپ.

موللا شاكىر سەككىز شەھەر ئۈستىدە ئەنە شۇ مىسرالارنى يازغاندىن كېيىن بۇ كىتاپنى نەزىم قىلغانلىقىنىڭ سەۋەپلىرىگە توختىلىدۇ.

پەقىرغا دىدى بىرنەچچە يارى خاس،
نەچە ئەھلى بەزمى جاۋاھەر شۇناس.
قىلىنسا بۇ جەڭنامەنى بىر كىتاپ،
ئوقۇغان ئىشتكەنلەر تاپقاي ساۋاپ،
ئومۇردە باقا يوق، بۇ پانى جاھان،
قالۇر دەھرىدە② ئۇشبۇ نامۇ نىشان،
ئوزۇم ھەم قېرى ئاجىزۇبىقوبۇل،
مىزاجىم زەئىپ ئەردى تەبئىم مولۇل.
بۇ سوز نەزم قىلغۇنچە يوقتۇر ماجال،

---

① جەڭگى سەخت ــ قاتتىق جەڭ.

② دەھر ــ دۇنيا.

بۇ زېھنىم پارامۇش① ئۆزۈم كەنگ② لال③،
سۆزۈمدە ئەگەر بولسا سەھۋۇ، خاتا،
بولۇپتۇ كەرەم بىرلە قىلغىل ئاتا،
كىتابىمغا قويدۇم «زەپەرنامە» ئات،
تىزىپ نەزمىگە سۆزنى با ئىئتىقات.

شائىر بۇ ئەسەرنى يېزىش ۋاقتىدىكى ئۆز ئەھۋالىنى يۇقۇرقىدەك شىكەستەلىك بىلەن ئېيتقاندىن كېيىن يېزىشقا باشلايدۇ:.

كەل ئى ۋەئىزىگۆي④ ئەيلىگىل راۋىيان⑤،
قىلىپ ئاقسۇدىن ئەمدى بىر داستان،
بۇزۇلمىش بىر ۋاقتىدا شەھىيار كۇچا،
كۇچادىن خۇرۇج⑥ ئەيلەدى بىر خوجا.
بۇ ئامبان⑦ ئىشتتى بۇ يەڭلىغ خەبەر،
ئىچىگە ئۇنىڭ توشتى بىر شۇرى شەر⑧،
ھېكىم بەگنى قىچقىر، دىدى شول زامان،
قاراڭغۇ كۆزىگە بۇ رۇشەن جاھان.
دىدى ئى سايىد بەگ ئىلاجىنى قىل،
بايان ئەيلە بىزلەرگە رۇشەن دەلىل.

---

① پارامۇش — ئۇنۇتقاق.
② كەنگ — گاچا.
③ لال — تىل كالۋالاشماق.
④ ۋەئىزگۆي — نەسىھەت قىلغۇچى.
⑤ راۋىيان — رىۋايەت قىلغۇچى.
⑥ خۇرۇج — قارشى چىقماق.
⑦ بۇ ئامبان — شۇ چاغدىكى مەنچىڭنىڭ بىر ئامبىلى.
⑧ شۇرى شەر — تەشۋىش.

چىقىپدۇر شۇ كۆنلەردە بىر شىرى نەر①،
بارابەر بولۇرغا قېنى ياخشى ئەر.
مابادا چىقىپ باي ۋە سايرامغا،
كېلۇر ئاقسۇغا سۈبھىدىن شامغا،
يىغىلدى ھەمە ئەملى سەردارى چىن،
كېڭەش، مەسلىھەت قىلدىلەر ئانچۇنىن.
كى دارىن، غالداي، دالو يەسى،
فىيە چىڭشايۇن، زۇڭياۋۇ، شويەسى،
ھە كىم، ئىشكاغا، غەزنىچى، شاڭ بېگى،
بۇ ئىشئۇلۇ دىۋان، مىراپ، مىڭ بېگى.
كېلىپ بىر تەرەپتىن چېرىك ئامبانى،
بۇ سوز چىن مۇدۇر، بارمۇدۇر يالغانى.
بۇ ئامبان، دالۇيە چېرىك خىرمەس،
بۇ تاشلاڭ بولۇپتۇر ھىلى نان يىمەس.
كېلىپ باي، سايرامدا چېرىك ژىغار،
ئۇلار پاشا ئەردى بولۇپ ئەمدى مار.
بۇ، ئون باش بىلەن قوشتاي، يانجىدىن،
بۇ نەيپۇت، دابانچى، شاختۇرا كانچىدىن.
دىدى خونرىزلەر كەلىسە لەشكەر ژىغىپ،
بارابەر بولۇر ئالدىغا كىم چىقىپ.
دىدى ئى سايىد بەگ ئىلاجى نەدۇر؟
بۇ ئەيغان سوزۇڭنىڭ جاۋابى نەدەر؟
بۇ قۇربان بىلە ئەيۋاڭ ـ ئەييۇپ قېنى؟
بۇ زىۋازەلەر يىرق قىلىپتۇر ئىنى.

① شىرى نەر ـــ ئەركەك شىر، باتۇر مەنىسىدە.

بۇ تۇنگان بىلەن چانتۇ بولدى شىرىك،
بۇلار ئەمدى قويمايدۇ بىزنى تىرىك.
ئەگەر ئاقسۇدا بولسا ئەيۋاڭ ھايات،
قىلۇر ئەردى بىزلەرنى ئەمدىن نەجات.
بۇ نەنلۇ① ۋە باچىڭدا② جۇڭۋاڭ ئىدى،
بىلىشلىك ئەجەپ تۇرپە③ دانا ئىدى.
بىچىنگە بىرىپ خاننى كورگەن ئۆزى،
كى تۇپراققە ئاغۇشتە④ ئايدەك يۈزى.
ئۇلۇغ خاننىڭ ئالدىدا كوپ ئىئتىبار،
كى چىن كوڭلى بىرلە ئىدى بىزگە يار.
بىچىندە بولۇپ جۇڭشى خان قىلدى ياد،
كى دوۋاڭ ئاڭا ئەيلەگەن ئىلتىپات.
كى شاڭيۇڭ ئەنى تۇتقان ئەردى ئەزىز.
ئىدى ساھىبۇل ئەقىل⑤ ساھىپ تەمىز⑥.
كى خاندىن كېلىپ خالتە ۋە ساۋغاسى،
كېلىپ يانبۇدىن ئوتتۇزۇ ئالتىسى.
كىيىملىك كىلۇرخانغا كۇچۇڭ تاۋار،
كى جۇڭ ۋاڭلىغى پىسسە ۋوتاجىدار.
بۇ تۇڭچى ئونىڭ قەددىنى بىلمەدى،

---

① نەنلۇ — جەنۇپتىكى ئالتە شەھەر.
② باچىڭ — سەككىز شەھەر.
③ تۇرپە — ئاجايىپ.
④ ئاغۇشتە — بۇلغانماق.
⑤ ساھىبۇل ئەقىل — ئەقىل ئىگىسى.
⑥ ساھىپ تەمىز — پەرق قىلغۇچى، دانا.

بۇ چانتۇ دىدى، كوزىگە ئىلمادى،
كى-خان قاشىدا ئەردى دانا ۋەزىر،
بۇ مەنسەپ بىگگە ئىدى دەستىگىر،
بۇ كەلگەن خەتىنى ئوقۇپ ئاشكار،
بۇلار ھەممەسى يىغلاشىپ زار - زار.
بولۇپ جەمئ ئۇلار باردى بۇتخانەگە،
سىرىن ئەيتمادى، بەلكى ھەمخانەگە.
ھەمە ئۇشبۇ ماتەمدە تۇتتى ئازا،
بۇ غەم، قايغۇ، ئەندىشە بولدى غىزا.
ھەمە بوز ئىگىن بىرلە ماتەم تۇتۇپ،
ساما سالدى گوياكى ئىتدەك ھۇلۇپ.
بۇ ئولگەنلەر ھەققىگە پوجاڭ ئاتىپ،
بۇ دارىنلارنىڭ ئەمدى باشى قاتىپ،
ئىزىزخان بىلە چاڭلوڭ، جانىن قىنى،
بىز دوۋاڭ بىلە شاڭفوڭ، توڭچى قىنى①.
بۇ ئوتكەنلەرنى يىغلاشىپ قىلدى ياد،
مىسالى بۇ كونا جاھاندۇر راباط.
ئەزەلدىن دىدى بۇ جاھان بىۋاپا،
بۇ ئومرۇمدە، دولەتدە يوقتۇر ۋاپا.
نەدۇر يىغلىماقتىن كى بىزلەرگە سۇد②،
جاھاندا ھەمە بولدىيۇ ھەم نەبۇد③.
كى ئەيۋاڭ قىلىپ ئەردى ئادەم سىنى،

---

① 18 - ئەسىردىكى مانجۇ ھاكىملىرى.
② سۇد — پايدا.
③ نەبۇد — بولمىدى.

تاپسپ تاجلىق ئالدىڭىز تەختىنى.
بولۇپ ئەردى كاشغەرگە قۇتلۇق ھەكىم،
بۇ يەڭلىغ بولالىغان ئەمەس ھېچكىم.
بۇ دەۋلەتنى ئەيۋاڭغا خىزمەت قىلىپ،
دىدى تاپدىڭىز ماڭا ئىززەت قىلىپ.
ئۇلۇغلارغا خىزمەتنى قىلغان كىشى،
بۇ يەڭلىغ بولۇبدۇر ئىنىڭ كاج ئىشى،
بۇ ئامبان ھېكىم بەككە قىلدى سوئال،
سورايمەن دىدى ئەيتىڭىز بى مالال.
دىدى ئى ھېكىم بەگ ئاتاڭ كىم ئىدى،
نە يەردىن بۇ مەنسەپنى تاپقان دىدى.
ھېكىم بەگ ئاتاسىن قىلالماي بايان،
جاۋابىن بېرەلمەي باقىپ ھەرقايان.
باشىن ئىرغاتىپ، قاشىن تەبرەتىپ،
بۇ ئامبان كۇلۇپ ئول زامان سوز قاتىپ،
دىدى ئى سايىد راستىنى ئاڭلادىم،
ھېكىملىقىنى باشتىن ساڭا شاڭلادىم.
دىدى ئى ھېكىم بەگ خۇدانىڭ ئىشى،
ئەجەپ كاجگۇندۇر پەلەك گەردىشى.
بۇدارىن ھېكىمنى قىلىپ ئىمتىھان،
بىلۇرمەن دىدى راستىنى قىل ئايان.

ئاپتور بۇ يەرگە كەلگەندە ئەسەرنىڭ سەلبى قەھرىمانى سايىد بەگنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى پاش قىلىش ئالدىدا، ئۇنىڭ كەمبەغەللىكىنى باشتىن كەچۈرگەن تۇرۇقلۇق ئەزگۇچىلەر تەرىپىگە ئۆتۈۋالغانلىقىنى قاتتىق

نەپرەت بىلەن ئىپادىلەپ سايىد بەگنىڭ كېلىپ چىقىشىنى ئۇزىگە ئېيتقۇزىدۇ.

كوچادا ئاتام ئەردى شەيخى مازار،
قەلەندەرچىلىكتە يۈرۈپ خار - زار.
ۋە لېكىن سەھەرلەردە بىدار ئىدى،
ھەمىشە مازارلاردا يىغلار ئىدى.
ھۈنەر يوق ئاتام ئەردى بىر نامۇراد①،
مىنەرگە تاپالماي ئېشەك بىرلە ئات.
تىرىلىغى قىلۇرغە قېنى يەر ۋە سۇ،
كۆلانى كىيىپ دەر ئىدى ھۇيى ھۇ.
كى ئارام ئالالماس ئىدى بىر سەلىم،
قولىدا ھاساسى، يانىدا چىلىم.
ئىشى دايىما بەڭ، تاماكۇ چېكىپ،
قولىدا راباىنى ناخۇن چېكىپ②.
ئوقۇر ئەردىلەر ئاشىقانە غەزەل،
بۇ يەڭلىغ ياراتمىش ئانى لەم يەزەل③.
باشىدا كۆلاھى، قولىدا سوتا،
كوكۈلدە خۇداغا قىلىپ ئاھۇ - ۋاھ.
بۇ دارىنغا ئەيدى ئاتامدا يوق ئىش،
كى مېھنەت بىلەن ئۆتكۈزۈپ يازۇ - قىش.
سايىد بەگ قىلىپ سوزىنىڭ راستىنى،
يارشۇرماي كورۇپ ئەردى چان دوستىنى،

① نامۇراد — بەختسىز.
② ناخۇن چېكىپ — تىرناق بىلەن چېكىپ.
③ لەم يەزەل — خۇدا.

بۇ ئامىران كۆلۈپ بارچە تۇرغان خىتاي،
تىزىغە قاقىپ ئەيدىلار هاي ـ هاي.
كى بىزلەرگە قىلدى هېكىم راستلىق،
دىدى راستلىق مەردى شەهبازلىق①.
خۇدايىم قىلىپ پادىشاهىنى گادا،
گادا گاهىدا ئەيلىگەي پادىشا.

شائىر بۇ جايغا كېلىپ سايىد بەگنىڭ كېلىپ چىقىشىنى، ئۇنىڭ پەس، يامان ئەخلاقىنى، مەنچىڭ ئەزگۈچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ خەلقنى زۇلۇم قامچىسى ئاستىغا ئالغانلىقىنى تووەندىكىچە يازىدۇ:

كەل ئى نۇكتەدان② بىر سۇخەن③ سازقىل
قىلىپ داستان قىسسە ئاغاز④ قىل.
ئاتاسى سايىدنىڭ ئىدى توختى شاھ،
مەمەت تاجى بەككە ئىدى ئول تاغا.
كۆلارنى قويۇپ، كەيدىلەر موزانى،
كورۇڭكىم بۇ بەد ئەسلى مەي گوزانى.
ئاناسىنىڭ ئاتى بى بى رابەدۇر،
تەلەپدان ئوزى، مەخسىدى كەئبەدۇر.
ئوزى پەنج ۋەقت⑤ دايىما سەۋم⑥ ئىدى،

---

① شەهباز ــ يۈرەكلىك باتۇر.
② نوكتەدان ــ زىرەك، ئەقىللىق.
③ سۇخەن ــ سوز.
④ ئاغاز ــ باشلىماق.
⑤ پەنج ۋەقت ــ بەش ۋاقت نامازدىن كىنايە.
⑥ سەۋم ــ روزا.

كېچەلەردە بىدارو بىنەۋم① ئىدى.
ئانانىڭ دۇئاسىنى قىلدى قوبۇل،
خۇدايىم ئاتا قىلدى ئىككى ئوغۇل.
قۇتلۇق بەگ، سايىد بەگ بۇ ئىككى ھېكىم،
بولۇپ شاھلىق تەختىدە مۇستەقىم،
ئاتاسى بولۇپ كاشغەردە ۋاپات،
ئاناسى يۈرۈپ ئەردى ئولمەي ھايات.
كى ھاكىم بولۇپ ئاقسۇغا شاھ سايىد،
خۇدادىن بولۇپ بىخەبەر شۇم پەلىد.
ئىچىپ ھەر كۈنى ئوردا ئىچرە ئاراق،
كى مەيخارەلىق② بىرلە تۈم - تۈم تاراق.
زىناۋۇ زالالەتدە③ پىسقۇ پۇجۇر④،
يېتىشتى ئاخىر دەۋلەتىگە پۇتۇر⑤.
تاپىپ ھەر كۈنى ئوردا ئىچرە جالاپ،
جالاپ بىرلە يەيدۇر تائامۇ كاباب.
نامازۇ نىياز بىرلە يىغتۇر ئىشى،
بولۇپ زۇلمى ناھەق ئىنىڭ قىلمىشى،
قىلىپ ئاشكارە بۇپىسقۇ پاساد⑥،
ماتائى شەرىئەتنى قىلدى كاساد.

---

① نەۋم — ئۇيقۇ.
② مەيخارەلىق — هاراقكەشلىك.
③ زالالەت — ئازغۇنلۇق.
④ پىسقۇ پۇجۇر — ئەخلاقسىزلىق، بۇزۇقلۇق.
⑤ پۇتۇر — زىيان.
⑥ پاساد — بۇزۇلۇش.

بۇ شەرئى شەرىگە بويۇن تولغادى،
ئەزىزانە ئاقسۇ ئۇنى قوغلادى.
ئاناسى نەسىھەت قىلىپ يىغلادى،
دىگەن سوزلىرىنى قوبۇل تۇتمادى.
يوق ئەردى ھېكىم بەگدە دەستۇرخان،
رىزادۇر ئەگەر نان ئۇچۇن چىقسا جان.
ئوزى تۇند خۇي① پاسقۇ ھەم بېخىل،
خۇيى، پەيلى مانەندى② ئوبۇ جەھىل③.
نەسىھەت قوبۇل قىلمادى شاھ سايىد،
بولۇپ ئالى مەرۋان، ئالى يەزىد④.
ئېتىپ بى ھاياسەگ⑤ خوجاملارغا ئوق،
بۇ تەھقىق بىلىڭ دىن — ئىمانى يوق.
كەل ئى نوكتەدان ئوگە سوزلەرنى قوي،
كېڭەش — مەسلىھەتكە قىلىپ جۇستۇجۇي،
دىدى جۇڭشى بولدى ئىلاجى نەدۇر،
قىلۇر ئىشلىرىڭ، كار - بارىڭ نەدۇر،
ئەگەر خوجا كەلسە ئۇرۇشماق كېرەك،
بۇ جانىڭ بارىچە تۇرۇشماق كېرەك.
ھېكىم بەگ دىدى مەن ئوزەم جەڭچىمەن،

---

① تۇند خۇي — خۇيى يامان.
② مانەند — ئوخشاش.
③ ئوبۇ جەھىل — يامانلىق بىلەن نام چىقارغان ئادەم.
④ ئالى مەرۋان، ئالى يەزىد — يامانلىق بىلەن ئات چىقارغان ئىككى سۇلالە.
⑤ سەگ — ئىت.

يېغى① بولسا رۇستەم ۋە يا تەھمتەن.
قاراپ ئەيدى ئامبانغا سىز غەم يېمەڭ،
ئالۇر ئاقسۇنى، ئۇشبۇ شىڭىزدىن دېمەڭ.
بۇ شەھيار كۇچا بىر كىچىك قەلئەدۇر،
ئېنىگدىن نە ئەندىشە نەۋھەمدۇر.
بۇ ئاز خەلقنىكى جۇغى قانچەدۇر،
كېلەدۇر بۇ يەرگە جانى نەچچەدۇر.
ئاغام كاشغەر تەختىدە ھۆكمىران،
ئۇزۇم ئاقسۇغا پادىشاھى زامان.
تاپىپ خوجانى مەن ئۇزۇم جەڭ قىلاي،
جاۋابىن بېرىپ مەن ئۇنى تەڭ قىلاي.
ھەمە كاشغەر، ياركەندۇ، خوتەن.
بۇ خان يارلىغىنى تۇتار جانۇ - تەن.
ئۇلار يارلاشىپ بەرسە بىزگە چېرىك،
بۇ دۇشمەنلەرنىڭ بىرسى قالماس تىرىك.
ئىلەدىن يېتىپ كەلسە قالماق، سۇلۇن،
سۇ ئۇستىدە بولغاي ئۇلار بىر قۇيۇن.
بېجىنگە يېتىپ بارسا ئۇشبۇ خەبەر،
ئۇ يەردىن يېتىپ كەلسە چېرىك ئەگەر،
ئەگەر كەلسە چېرىك بۇلەنجۇ، شىجۇ،
دىدىلەر يېغى بىر تەرەپكە قاچۇ.
يىغىلسا ئەگەر لەشكىرى بى گاران②،
قۇتۇلماس بۇلاردىن قاچىپ ھىچقاچان.

① يېغى — دۇشمەن.

② بى گاران — ناھايىتى كوپ.

بۇ تۇرپان، قاراشەھەر، ئۈرۈمچى، ماناس،
بۇ يەردە چېرىك ھەددىدىن بىقىياس①.
خەبەر ئاڭلاسا بىزگە لەشكەر كىلۇر،
بۇ شەھيار، كۆچالىق نەيەرگە بارۇر.
سايىد بەگ دىدى ھوددەنى مەن ئالاي،
بۇ دۇشمەنلەرنىڭ جانىغا ئوت قالاي.
بۇ دارىن تىزىگە سوقۇپ شۇل زامان،
بولۇپ مانجۇرلار خۇررەمۇ شادمان،
دىدى ئۇ ھېكىم بەككە تۇتقىل ھاراق،
ئىچىپ بادە مەست بولدى تومتۇم تاراق.
بۇ ماتەم ئىشىن ئارقىغا تاشلادى،
بۇلار قايتا باشىدىن ئويۇن باشلادى.
بۇلار ئامبان قولىغا ئالىپ بادەنى②،
كى تانلاپ ھېكىم بەگ دىگەن سادەنى.
بۇ دارىن ھېكىم بەككە تۇتتى ھاراق،
سايىد بەگ ماڭا دىدى كوزۇ قاراق.
سىنىڭ بار ئىكەن مۇنچىلىك ھىممەتىڭ،
شۇجائەت بىلەن بار ئىكەن غەيرەتىڭ.
ئوزۇڭ سەن ئۇلۇغ خانغا لايىق كىشى،
بارابەر بولالماس ساڭا ھېچ كىشى.
بۇ ئامبان قىلىپ دەمبەدەم ئىلتىپات،
بېرىپ خىزمەتىڭ، خانغا ھەم خانەزات.
ھېكىم بەگ قوپۇپ ئانچىنان مۇركىدى،

① بىقىياس — سان، ساناقسىز.
② بادە — ھاراق.

ئاياغىن قۇچۇپ خوش بولۇپ يىغلادى.
ھېكىم بەگ ئۆزى مەردى شەھبازدۇر،
چېرىك نەيسىسىگە كۈمۈش ئازدۇر.
بۇ ساۋلاردا ئاشلىق قالىبدۇر ساسىپ،
يېغى كەلسە بىزنى مۇبادا باسىپ.
كوكەردى، بۇ ئاشلىققا تۇشدى مىتە،
بۇ كەلگەن چېرىكلەرگە قانداق يېتە.
ساسىپ كاردىن چىقتى ئاشلىق ئەرىق،
يېمەك توھمە بولغاي قىرىقتىن - قىرىق.
ھېكىم بەگ دىدى يۇرتدا ئاشلىق تولا،
تولادۇر بۇ ئاقسۇدا قوي ۋە كالا.
چېرىك جەلبەسى يامبۇدىن يەك ھازار①،
ئېنىڭ كورلاڭى بولسۇن ئون مىڭ تاغار.
بېرەي ئىككى مىڭ ئات، بەش مىڭ كالا،
بۇ جۇڭشى دىگەن يۇرتقا كەلگەن بالا.
كى مىڭ مىلتىقۇ يەتتە يۈز ئوق يانا،
توكۇپ خاندانىنى ئول بى ھايا.
كى بىر مىڭ قىلىچ، ئالتە يۈز نەيزەسى،
يەقىرنىڭ ئۇلۇغ خانغادۇرجۇڭلەسى②.
بۇ تەيپۇ③ بىلەن ئالتمىش زەمبىرەك،
خەزىنەمدەدۇر ھەرنە بولسا كىرەك.

---

① يەك ھازار — بىر مىڭ.

② جۇڭ — ساداقەتلىك.

③ تەيپۇ — توپ، زەمبىرەك.

بىرەي يەتتە مىڭ مال، بەش يۈز شۇتۇر①،
كى بىر مىڭ ئېشەك، تاپقانىم ئۇشبۇدۇر.
چىرىك نىڭ ئەگەر بولسا ھەر كەم كۈسى،
بىرەر سايىد ھاكىم دوزەخ گۈندىسى.
ھېكىم بەگ بۇ سوزلەرنى ئېيتقان زامان،
بۇ ئامبان بولۇپ خۇررەمۇ شادمان.
خەت ئەيلەپ سىنى ئاقسۇغا ۋاڭ قىلاي،
يەنە بەيسەۋۇ تاجلىق شاڭ قىلاي.
ساڭا ئاقسۇنىڭ مۈلكى بولسۇن جاساق②،
قىلالماي ئۇتۇپ ئەردى ئەھمەد ئىزاق.
قىسارسەن لەئەل جۇڭسى مەرجانىدىن،
كى كەيشەك تاپارسەن ئۇلۇغ خانىدىن،
قىلىشتى بۇلار ئانچۇنان گۇپتىگۇي،
ھېكىم بەگ دىدى ئاقسۇنىڭ شەھرى ئۇي.
شەھەر پەستەدۇر ئۇشبۇ دەريا ئېگىز،
نۇچۇكتۇر بۇ ئىشنى خىيال ئەتسەگىز.
قۇيارلار يىغى كەلسە سۇنى ئاچىپ،
قۇتۇلماس بۇ توپاندا ھىچكىم قاچىپ.
شەھەردە تۇرۇپ بەرسە قىلغاي قەبەل③،
چىرىكنى ئالىپ مەن چىقاي دەر مەھەل.
چىرىك بىرلە سايرام، قىزىلدا ياتاي،

① شۇتۇر — توگە.
② جاساق — بىرەر شەھەر ياكى رايوننى بىر كىشىنىڭ نامىغا ئۇتكۇزۇپ بېرىش.
③ قەبەل — قامال.

كى تاشتىن قىلىپ يوللارنى باغلاتاي.
بېقىپ خوَيزانى باي، سايرامدىن،
توسوَپ ئالدىنى شالدىراڭ تاغدىن.
يىغنى ئالوَرمىز سوَنى بەرمەسەك،
كى تاشتىن قويوَپ ئارقىدىن ئەيلەسەك.
قىلوَرمىز ئانى تەشنەلىكدە هالاك،
تومۇز كوَنلەرى بولغوسى سىنە چاك.
هېكىم بەگ قىلىپ سوزلارىنى ئادا،
بۇ تەئىزىم تاۋازۇئىنى قىلدى بىجا.
بۇ ئامبان توۇروَپ ئىرغىتىپ باشىنى،
توكوَپ ئەبىر باران كوز ياشىنى.
سېنىڭدىن كىلوَر بىزگە كوپ ياخشىلىق،
دىگەن سوزلىرىڭ ياغۇ سوَتتىن ئىلىق.
بۇ ئامبان دىدى بارما مەندىن يىراق،
جوَدالىق ئوتىدا چېكىپ ئىشتىياق.
بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئېتىقاد،
بۇ توَڭگان خونرىزى① بى ئىئتىماد②.
چېرىكنى ئالىپ بارما سايرام سىيان،
ۋە لېكىن ئارامىزدا توَڭگان يامان.
ئىروَرسەن مېنىڭ تەن ئارا قوَۋەتىم،
كى غەم كوَنلەرى موَنسىم، ئوَلپەتىم.
ئىروَرسەن تېنىم ئىچدە ئارام جان،

① خونرىز — قان توككوَچى.
② بى ئىئتىماد — ئىشەنچسىز.

بۇزۇق كۆلبەم① ئىچرە يېڭى مېھمان.
جاھان باغى ئىچرە ئاچىلغان گۈلۈم،
قەپەس ئىچرە سەن سايراغان بۇلبۇلۇم.

ئاپتور بۇ جايغا كەلگەندە مەنچىلىك ئامبىلنىڭ سايىد ھېكىم بەگدىن رازى بولۇپ ئۇنى ماختات پۇلەۋاتقانلىقىنى تولىمۇ كۆلكىلىك قىلىپ تەسۋىرلىگەندىن كېيىن، ئامبالنىڭ ئۇنىڭغا بۇيرۇغىنى تۆۋەندىكىچە يازىدۇ:

دىدى سىز بارلىق ئەمدى ئىشلەنچى خام،
تۇرۇبدۇر قىلۇر ئىشلىرىڭ ناتامام.
ئىككى يول توغامىدا يولىدا ياتىپ،
توسۇپ ئالدىنى كەلگەننى ئاتىپ.
سايىد بەگ ئۇرۇپ ئانچۇنان لاپۇ قاپ،
بۇ ئامبان قىلىپ چەشمە② سىنى سىراپ،
بۇ ئامبان دىدى شەھەردە تۆڭگانى بار،
ئەگەر بولسا شۇ خەيزە تۆڭگانغا يار.
بۇزۇلسا شەھەر بىزگە دىشۋار سەخت③،
كېتۇر ئىلگىمىزدىن دىدى تاجۇ-نەخت.
بۇلار ئەيلەدىلار چىرىكنى شۇمار④،
بۇ قالماق، مەنچىلىك دۇسەد يەكھازار⑤،
مۇساپىر، مۇجاۋىر ئىدى يەتتە يۈز،
بۇ خەيلى سۇپاھ ئەردىلەر ئىككى يۈز.

---

① كۆلبە — كىچىككىنە ئۆي.
② چەشمە — بۇلاق.
③ دىشۋار سەخت — بەك قىيىن.
④ شۇمار — ساناق.
⑤ دۇسەد يەكھازار — ئىككى يۈزمىڭ.

مىراخور①، بەكاۋۇل②، بۇرچى③، ئويچىسى④،
يانا ناغرا، كاناي، سۇرنايچىسى.
كوتەرتىپ بۇ كۇنلۇك تۇغ ۋە ئەلەم،
چالىپ ئالدىدا ناغرا ناققارا ھەم.
بۇ پەرراش⑤ ئوتۇنچى بىلەن چايچىسى،
ھاپىزلار كېلىپ بىر توققۇز نەغمىسى.
ھەمە ھۇرپەگەر⑥ خەلقى ئەھلى بازار،
بولۇپ مانجۇ، يەرلىك بازى سەھازار⑦.
چېرىكى ئانىڭ ئىككى مىڭدىن ئوشۇق،
ئانىڭ ئارقىسىدىن توشۇبدۇر توشۇق.
بۇ سوكۇ قىمار بازنى يىغدى تامام،
كېيەرگە ئىگىن جابدۇقى ئەردى كام.
تۇمۇرچىگە نەيزە - قىلىچ ئەپتۇرۇپ،
ئەگەر ئەتمىسە باشىغە تەپتۇرۇپ.
ھۇكۇم قىلدى بەرگىل تۇمۇر يا كومۇر،
دىدى ئۇستالار زايە ئەتتى ئومۇر.
قازانچىغا قۇيدۇردى قىرلىق چۇماق،
ھەمە جابدۇغى پۇتتى يوق ئات، ئۇلاق.

---

① مىراخور — ئات باقار.
② بەكاۋۇل — زىياپەتتە تاماق باشقۇرغۇچى.
③ بۇرچى — ئاشپەز.
④ ئويچى — ئوي باقىدىغان.
⑤ پەرراش — كورپەچى.
⑥ ھۇرپەگەر — ھۇنەرۋەن.
⑦ سەھازار — ئۇچ مىڭ.

ھېكىم بەگ دىۋانغا دىدى ئات چاپىڭ،
ئەگەر بەرمەسەگەر دەنغە پاپىڭ.
نە يەردىكى ئات بولسا ئالدى تالاپ،
يۈرۈپ دوغىلار ئۆيمۇ - ئۆينى بۇلاپ.
شەھەر ئىچرە ھېچ كىمدە ئات قويمادى،
ھارامزادە سەگ پۇل ئېلىپ تويمادى.
قىمار بازارلارغا بەردى ئاتنى ئالىپ،
خالايىقلارنى ژىغلاتىپ قاخشاتىپ.
يامانلارنى يىغدۇردى، كەتتى يامان،
يامانلار كېتىپ بولدى ئاقسۇ ئامان.
دىدى ئاقسۇنى بەرمەگەيمەن قويۇپ،
تۇرۇپمەن بۇ ۋاختىلاردا جاندىن تويۇپ.
ئەگەر بۇ بولۇق كەلسە شەھيار، كۈچار،
مېنىڭ لەشكىرىم باردۇر سەد ھازار①.
بۇ ئامبان دىدى شەھەردە تۈگگان تولا،
بىركىپ يوق ئەتسەك مۇنى ئەۋۋەلا.
بۇ خۇي - خۇيلارنىڭ ھەر بىرى شىرى نەر،
بىرى قانچە خەلقنى قىلۇر زىر - زەبەر②.
دىدى شەھەر ئىچىنى سەرەنجام ئېتىپ،
چىرىك بىرلە جامغا يۈرۈك ئەزم③ ئېتىپ،
سايىد بەگ بۇ ئىشقا نە تەدبىردۇر،
بىلالمام نە چارە، نە تەقدىردۇر.

① سەدھازار — يۈزمىڭ.
② زىر - زەبەر — ئاستىن - ئۈستۈن.
③ ئەزم — قەست.

AltunOq

ھېكىمغا دىدى كورسەتىلىك مەسلىھەت،
قايۇ ئىشتا بولغاي ماڭا ئەمنىيەت①.
بۇ ئامبان دىدى ئايلانىبدۇر باشىم،
خىيال ئەيلەسەم كوزدە تۇرماس ياشىم.
كېچە بولسا ئەمدى ماڭا ئۇيقۇ يوق،
بۇ سىنچاي، تاماكۇ، بولەك توھمە يوق.
كىكىرتەكتىن ئوتمەيدۇ ئەمدى غىزا،
تىرىك يۇرگەنىمگە بولۇپ نارىزا.
كوڭۇل خوشلۇغى ئۇچ بالام تەتەيىم،
كى مۇنداق كېلىبدۇر مېنىڭ تەلەيىم.
بۇداردىن بۇ سوزنى دىدى يىغلادى،
ئولۇمگە ئوزىنىك بېلىن باغلادى.
ھېكىم بەگ دىدى ئەيلىدىم بىر خىيال،
بۇ خوي - خوينى ئەمدى يوق ئەتمەك ھامان.
بۇ ۋاختىدا چېرىك بىزدە بەك ئازدۇر،
بۇ تۇڭگانلار مەردى شەھبازدۇر.
ھېكىم بەگ دىدى نەچچە كۈن سەبىر ئېتىڭ،
جاھان تېچلىقتۇر شەھەردە ياتىڭ.
دىدى ئەيلەگەيمەن بۇ ئىشقا ئىلاج،
مۇڭا سەرەپ ئېتەي قانچە بولسا خىراج.
سانايلى بۇ تۇڭگانلار قانچە بار،
بۇ مەنچىڭلىنى ئەيلىگەيلەر شۇمار.
بۇلاردىن ئالىپ ھىلە بىرلە ئەدەد،
كى بىزلەر تۇرۇپ سىزگە قورقماق نەھەد.

① ئەمنىيەت — تېچلىق.

بۇ شاڭلۇ ئىمامغا قىلدى جاكا،
ياشنى ئۇكام دەپ ئېرىنى ئاكا.
ساناپ ئۆتكۈزدۈك خەلقىڭىز نەچچە بار،
كى بىر - بىر ئانى ئەيلەدىلەر شۇمار①.
ئىمام خەلقىنى ئەيلەدىلەر ئەدەد،
ئىدى يەتتە يۈز يەتمىش جەمئى مەرد.
بۇ مەي - مەيچىنى، ئەيلەدىلەر شۇمار،
بۇ تىرىققۇز يۈز ئوتتۇز يەتتە ئەردى كۈبار②.
ھېكىم بەگ دىدى ئانبانغا سىز شۇك تۇرۇڭ،
كى ھىممەت قىلىپ، بۇشۇماي بەك تۇرۇڭ،
دىدى بۇ شەھەردە ئۇرۇشماق يامان،
بىلۈرمىز دىدى يا ئۆيان، يا بۇيان.
دىدى مۇندا باردۇر بالا - بارقامىز،
ئۇرۇشساق ئۇرۇكتۇر يانا ئارقامىز.
بۇ تۇڭگان بىلەن سۇلھى قىلساق بۇلۇر،
ئاڭا ياخشى ئەيتىپ ياراشساق بۇلۇر.
دىدى ئۇشبۇ نەۋبەت سۈزۈمگە كىرىڭ،
بۇ تۇڭگان بىلەن ئەھدى پەيمان قىلىڭ.
دىدى سۇلھ قىلساق بىلۈرسىز ھامان،
بۇ ئىشدا دىدى يوقتۇر ھېچبىر زىيان.
ئىلەدىن يېتۇر بىزگە نۇرغۇن كۆمەك،
نەچچە كۈن دىدى سەبىر قىلماق كېرەك.
غەنىمەت تۇرۇر نەچچە كۈن بىزگە جان،

① شۇمار — سانىماق.
② ئەردى كۈبار — چوڭ ئەر كىشى.

تاپىلغاي ھايات بولسا يۈز مىلڭ جاھان.
بۇ دارىن دىدى سەن ئاتا، مەن بالا،
كى بولغىل دىدى مەن ئىنە، سەن ئاغا.
ئىشىتتى بۇ ئامباندىن ئۇشبۇ جاۋاپ،
كېلىپ قاش ئاتىپ تۇردى باشىن سىلاپ.
ھەر ئىشنى قىلۇرسەن ئۇزۇڭ بىل دىدى،
ئۇزۇڭنىڭ خىيالىچە قىلغىل دىدى.
بۇ شاڭلۇ ئىماممغا بۇ سوز دىدى،
بۇ سۇلھى قىلىشماقىنى مەقبۇل دىدى.
بۇدارىن قويۇپ بەرسە سىزلەگە چاي،
دىدى سۇلھى قىلساق بولۇر ھاي - ھاي.
كېڭەشتى بۇ تۇڭگانى بەردى جاۋاپ،
ئۇرۇشسا ئىكۇۋ سۇلھى قىلماق ساۋاپ.
بېجىن خەلقى خۇيخۇيلار بولسا ياراش،
ئەزەلدىن ئىكۇلان ئىرۇرمىز قاياش.
شەھەر ئەتراسىدا دىدى بۇ مازا،
بۇ شىگىردىن ئوزى ئەيلەگەن خانىقا.
كى سىزنىڭ ئۇچۇن نەزرىنى مەن بېرەي،
تۇنەي بىر كېچە خانىقاغا كىرەي.
ئاتامدىن قىرىق مالۇ سەككىز كالا،
دىدى رەد بولۇر باشقا كەلگەن بالا.
كى مىڭ جىڭ گۈرۈنىچ، جەمى يۈز جىڭچە ياغ،
قالارخا ئۇتۇنى يىگىرمە ئۇلاغ.
نانى ئىككى مىڭ، بەش تاغار سەبزەسى،
پەقىرنىڭ بۇدۇر ئاتاغان نەزرەسى.

ئۇلۇغ داشقا سالسۇن كالا بىرلە قوي،
بۇ پوشكالۇ قۇيماق بىلە يىدى بوي،
يىغىلدى بۇ تۇڭگانىلار خاسۇ ئام،
بۇ شاڭلۇمۇ ئەززىنلىرى ھەم ئىمام.
بۇ ئەئلەم بىلەن مۇپتىيۇ ھەم خەتىپ،
بۇ قازى مۇدەررىس بىلەن مۇھتەسىپ.
بۇ ئىشان خەلىپەمۇ ئەززىن، ئىمام،
ھەممە چوڭ ـ كىچىك ئەھلى قەۋمى تەمام.
يىغىلىپ ھەمە جەمئى خەيلى سۇ ياھ،
بۇ سۇلھى ئىشىغا دىدى مەرھەبا.
كى سورۇن قىلىپ تارتىشلار ئابۇ — ئان،
ئۇ دۇخەيلى① بىر بىرگە بولدى ياراش.
سىپارە ئوقۇشتى ھەمە قارىلار،
ھەمە پازىلۇ② مۇتتەقى③ ھاجىلار.
تىلاۋەت قىلىپ، بەئدى خەتمە دۇئا④،
تۇتۇپ ئەھدى قىلدى كالامى خۇدا.
بۇ تۇڭگانلار مانجۇ بىلەن قىلدى ئەھد،
قۇتۇلدى بۇ غەمدىن ھەمە ئەھلى دەرد.
بۇ قارى ئالىب نەزر يۈز سەر كۈمۈش،
كۈمۈشنى ئالىب خۇش بولۇپ قىلدى جۇش.
بۇ ئامبان يۈرۈپ ئەمدى بۇتخانەگە،

---

① ئۇ دۇخەيلى — دۈشمەن گۇرۇھى.
② پازىلۇ — بىلىمدان.
③ مۇتتەقى — ئۆزىنى پاك تۇتقۇچى.
④ بەئدى خەتمە دۇئا — دۇئانى تۈگەتكەندىن كېيىن.

يىتىپ باردى يەرلىك سەنەمخانەگە①،
بۇ غالدا يودالىۋىيە بىرلە نىيۇن،
پىچەرچى، پىيە، زۇڭياۋۇ چىڭشايۇن.
چىرىك ئامبانى بىرلە دالىۋياسى،
يانا باشقا شۇيا ۋە مالىۋياسى.
بارىپ بۇتنىڭ ئالدىدا تۇردى قاتار،
دىدى ئەپۇ ئىبتىنىڭ بىزدىن ئۇتسە خاتا.
كى بىر بۇت ئىرۇر ھەممە بۇتدىن ئەزىز،
يىكەن ئۇستىگە چاپلاغان بىر سىغىز.
بۇ تەخت ئۇستىدە ھەممەسىدىن بەلەند،
ئىدى قەددى سۇرەتدە ھەم سەر بەلەند②،
باشى ئەردى گۇنبەز، ئانىڭ ئاغزى غار،
ئىككى بازۇسى③ ئەردى شاخى چىنار.
سالىنغان قورساقى ئانىڭ يامىدەك،
مىسالى ئىككى كوزلىرى جامىدەك.
تاۋانا ئوزى يۇزلارىدۇر قىزىل،
قىزىللىق ئىرۇر سىرلاغان ئا بۇ گىل.
باشىغا قويۇق ئەردى زەررىنە④ تاج،
بۇ بۇت بى ماجال⑤ ئولتۇرۇپ نائىلاج.
ئاڭا تەبىەت ئەيلەگەن بىر ساقال،

---

① سەنەمخانە — بۇتخانا.
② بەلەند — بىشى ئىگىز.
③ بازۇ — بىلەك.
④ زەررىنە — ئالتۇن.
⑤ بى جامال — كۇچسىز.

تۇرار نەچچە بۇت ئالدىدا پايىمال.
بۇ بۇتلار تۇرۇبدۇر بۇ ئۆيلەردە زىچ،
تېگىغە ئانىڭ تىزغا لى پۇختە خىش.
مۇنى سىرلاغان ئوگزەسىدۇر ئىگىز،
بۇ ئۆيلەردە يوق زىلچە ياكى كىگىز.
بۇ ئۆينىڭ ئىچىدە ئىگىز - پەس سۇپا،
يانا تۆرت تەرەپتە ئىگىز كۇرسى با.
قويۇبدۇر سۇپا ئۇستىدە كاتتا تەخت،
تۇرۇبدۇر بۇ تەخت ئۇستىدە يىرىم تەخت.
ئوشۇل بۇت ئىرۇر ھەمە بۇتدىن يوغان،
بۇ كۇنبەزمە سەللىك ئىرۇر نەۋ جاۋان①،
نەچەسى ئانىڭ ئولتۇرۇپ كۇرسىدا،
نەچەسى يانا ياندىشىپ يانىدا،
بىرىگە بىرى ئوخشاماس ياڭزاسى،
قولىدا تاماكۇ بىلەن غاڭزاسى.
بەرەھمەن② قويۇبتۇر، بۇ بۇتنى باقار،
قېنى باققانى ئاچ قويۇپتۇر باكار.
تۇرۇپ ئالدىدا، بەئزىسىدۇر ئورە،
بۇ چوڭ بۇت دىدىم ھەممەسىگە تورە.
ھەمە بۇت دىدىم قانچە دۇر ئى تاغا،
دىدى سى شى چى ③ يا دىدى سى شى با④.

---

① نەۋجاۋان ــ ياش.
② بەرەھمەن ــ بۇت شەيخى.
③ سى شى چى — 47.
④ سى شى با — 48.

بۇ بۇتلار تۇرۇبدۇر ھەمە تەشنە، ئاچ.
بەرھنە ئگىن يوق ھەمە يالاڭاچ.
كى ھىچ توھمە يوق ساڭزا، جىلك موماسى،
كى يوقتۇر كىگىز، يوتقانى، كورپەسى،
كورۇنمەس ئويىدە چاگۈن يا قازان،
بۇ ئاچلىق بىلان رەڭگى بولمىش خازان.
يوق ئىركەن ئۇنى، ياغۇ ئاشلىق ـ تۇلۇك،
ھەمە قوشنىدۇر يوق ئوزىدە مۇلۇك.
زىمىستان سوغۇق بۇتلار قانداق قىلۇر،
نەچەسى ئوز ئورنىدا توڭلاپ قالۇر.
بۇلار چوڭ ـ كىچىك بۇتقا يىغلار ئىكەن،
باقالماي بۇ بۇتلارنى قىينار ئىكەن.
پۇتىدا ئانىڭ ئەردى زەررىن كەپىش،
قويۇپ ئالدىغا نەچچە تۇرلۇك يىمىش.
بۇ نۇقلى پاتازا① بۇ قەندى گىزەك،
تۇرار كۇرسى ئۇستىدە ئۇ بىركىمەك.
بىرسى زىمىستاندا يالغۇپ ياتار،
بىرسى قوپالماي تالغۇپ تۇرار.
بولۇبدۇر دىدىم ئۇشبۇ بۇت نان يىمەس،
بۇ مانجۇلىغا تىش يارىپ سوزلىمەس.
يىمىشكە قاراپ باقمادى بىر قىيا،
ئۇياتچانمىكىن قىلدى ئىلدىن ھايا.
بۇ قاتتىق يىمىشكە تىشى ئوتمەدى،
دىدىم بۇ جەھەتتىن قاراپ باقمادى،

① نۇقلى پاتازا ــ شىكەردىن ياسالغان يىمەكلەر، مەنپەسلەر.

بۇ ئوقلى نابات بىرلە قويدى ئۈرۈك،
ئانى ھەم يىمەي ئولتۇرار بۇ ئولۇك.
ئولۇك دۇر دىسە ئولتۇرادۇر قاراپ،
يانا بىر قولىدا يۈزىنى سىلاپ.
ئانىڭدىن بولەك باردۇر نەچچەسى،
بۇ بۇتنىڭ ئىرۇر ئەبرى ۋە نەبرەسى.
بۇ بۇتدىن يىراق ئولتۇرۇبدۇر بىرى،
بۇ دەججالدەك زىشتى رۇيدۇر① تۇرى.
قۇچاغىدادۇر سۈت ئىمىتكەن بالا،
مۇنىڭدىن بولەك ئوزگە بۇتلار تولا.
بىلى خەم② بولۇپ ھەم ئاقارمىش باشى،
كى يىغلاپ تۇرادۇر ئاقادۇر ياشى.
بۇ بۇت خاتۇنىدۇر ۋە يا دەللەسى،
قىرىنىڭ يانىدا تۇرار پەللەسى.
بۇ چوك بۇت ئاتا ئولتۇرۇبدۇر قاراپ،
قولىدا بالاسى باشىنى سىلاپ.
بىكاردىن بىكار يىغلاماس بۇ خاتۇن،
سالارغا كىگىز يوق، قالارغا ئوتۇن.
دىدىم ئۈشبۇ بۇت نامۇراد بۇت ئىكەن،
مۇڭا گور كىبەنلىك ئىككى ئات ئىكەن.
ئاتىغا تاپالمايدۇ ئارپا — بىدە،
كى توڭلاپ قالىبدۇر تۇرار ئورنىدا.
يىمەيدۇ بۇ ئات ئوت، سامان يا بوغوز،

① زىشتى رۇي — يۈزى سەت.
② خەم — پۈكۈلۈپ.

ۋە يا ئۇرنىدىن تەبرەمەيدۇ ھۇنۇز.
بۇ بۇتنىڭ يېمەككە يوق ئەركەن ئاشى،
ئۇلۇبتۇر بۇ خىزمەتتە تۇرغان كىشى.
بۇ بۇتدا كورۇنمەيدۇر بويى ساپا،
قىلالماس دىدىم ھىچكىشگە ۋاپا.
جۇلۇسىدا تۇرغان بۇ ئىككى سىيمىز،
كىيەرگە ئىگىن يوق، سالارغا كىيىمىز،
ئانىڭ رەڭگىدىن ئاش يېگەن تەرى يوق،
تۇرادۇر ئورە، مۇردە① بار، قەبرى يوق.
بىراۋ ئەيتادۇر ئۇشبۇ بۇت رىنجىدۇر،
پۇتى مۇنجى لەقۋا ۋۇ پالەنجىدۇر.
قۇلاغى ئىشتىمەيدۇ كوزى بەسىر②،
تەبىبكە ھېلى ئولتۇرۇر مۇنتەزىر.
كى ئىشدە بولۇبدۇر .ھېلى بۇكىسەل،
كە بۇ تەر كابابى، بۇ يۇردى ئەسەل.
تەبىبنىڭ ئوزى مەردى دانا كېرەك،
دىدى مۇللا سىدىق تاۋازۇ كېرەك.
كېلىپ شەربەتى كى مۇكاسىن بىرۇر،
بۇ بۇتنىڭ ئوشۇللار جازاسىن بىرۇر.
ئېغىز بۇرنىغا ئورمۇچۇك تۇ كىرىپ،
بۇرۇن ئاغزىدىن جانۇ-جانۋار كىرىپ.
تۇتۇپ باشىدا قارلىغاچ ئاشيان③،

① مۇردە — ئولۇك.
② بەسىر — قارغۇ.
③ ئاشيان — ئۇۋا.

هايا قىلمايىن باشقا ساۋقاغان.
بولۇپ باش كوزى جانۇ - جانۋار پوقى،
بۇ ئاجىزلىقى، قوۋەتىنىڭ يوقى.
تۇرار داۋزاسىدا ئىككى ياساۋۇل①،
بۇ ھەيبەت بىلەن چاغلاماڭ سىز ئۇسۇل.
كورەرسىز ئۇمۇدىنى تەڭلەپ تۇرار،
سورابىراق كىرىڭ باشىڭىزغا ئۇرار.

★

كەل ئى ئوكتەدان دەي بۇ ئەپسانەنى،
بۇ ئامبانلارنىڭ ئەھدۇ پەيمانەنى.
قويۇپ جوزانى جوزا ئۇستىدە كات،
ئاڭا نەچە قۇر تىزدى نۇقلە - نابات.
نەچە ئاتۇ قويلارنى كەلدى تاپىپ،
سويۇپ چاۋاسىن قوي باشقا يايىپ.
بەرەھمەن تۇرۇپ قىچقىرىپ ۋاڭ - ۋاڭ،
ياغاچنى بۇ چاڭغا ئۇرۇپ جاڭ - جاڭ.
ئوقۇدى ئوزى رەسمىچە بىر غەزەل،
كى يىغلاپ بۇ ئامبان دىگەن لاي غەزەل،
بۇ چاڭدىن چىقىپ نەچچە تۇرلۇك سادا،
بۇ مەنچىڭلار كوپ يىغلاشىپ بى ئىبا②.

---

① ياساۋۇل — خىزمەتكار.

② بى ئىبا — تارتىنماي.

AltunOq

قويۇپ پىڭزانى① جوزا ئۆزرە قاتار،
تىزىپ جوڭزانى② قويدى نەچچە قاتار.
قويۇپ پىڭزانى جوڭزاسىغا شاراپ،
تىزىپ جوزاغا قويدى نوقلە كاباپ.
بۇ كاغەزنى كويدۇردى پوجاڭ ئېتىپ،
بۇ بۇت ئالدىدا يىغلادى دۇم ياتىپ.
ھەمە تۇردى باشىدىن جۇلاسىن ئېلىپ،
قاراپ تۇردى سائەتچە باشىن سېلىپ.
ئېلىپ بۇتنىڭ ئالدىدىن ئىچتى ئاراق،
ئانىڭ ئەھدۇ پەيمانى بۇدۇر ساياق.
بۇ غەم قايغۇدىن كوڭلى دىلجەمئ بولۇپ،
تاۋازۇ بىلەن گەردەنى خەم③ بولۇپ،
بۇلار بولدىلار خۇررە ھۇشادىمان،
نەچە كۇن بولار ياتتى ئەمنۇ ئامان.
بۇ ئامبان ھېكىم بەككە سوز باشلادى،
دىدى ھالىنى، كوزىنى ياشلادى.
دىدى ئى سايىد بەگ قىلاي سىزگە ئەرز،
تۇرۇپتۇ ماڭا يەتتە يۇز يامبۇ قەرز.
ھەر ئايدا ئىككى يامبۇدۇر لى چېنى④،
نۇچۇك ئەيلەيىن كەلسە مەي - مەي چېنى.
بۇ مەنسەپ ئۈچۈن پۇل ئېلىپ خەرجلەدىم،

---

① پىڭزا — كوزا.
② جوڭزا — رومكا.
③ خەم — بولۇپ ئېگىلىپ.
④ لى چېەن — ئوسۇمى.

بۇ جىڭشى بولارىنى مەن بىلمەدىم.
مېنى ھەر كۈنى يامبۇنى دەپ تۇتۇپ،
خىيالى مېنى كەتكۈسى خام يۇتۇپ.
پۇل ئالدىم ئانى بولمادى سوققانى،
كى ئامبان قويۇبدۇر ئانى باققانى.
بۇ تاپقان پۇلۇم يامبۇنىڭ لېچىسى،
تېخىچە تۇرۇپتۇ ئانىڭ بىگچىنى①.
ئۇرۇق - تۇققانىم ماڭا بورۇن بولۇپ،
بۇ مەي مەيچى ئالدىدا كورىن② بولۇپ،
كوڭۇل خوشلۇغى تەتەبىم، ئۇچ بالا،
بالا ئۈستىدە ئەمدى كەلدى بالا.
بۇ دەردىمنى كىملەرگە ئىزھار ئېتەي،
دىسەم باش ئالىپ بىر تەرەپكە كېتەي.
سايىد بەگ دىدى قەرزدىن غەم يىمەك،
ماڭا دىدىڭىز، ھېچ كىشىگە دىمەك.
ھاكىملىققا مىلك يامبۇ بەردىم پاقىر،
كى سىزگە بولۇرمەن يانا دەستىگىر③.
بېرۇرمەن بۇ شەھيار، كۈچادىن ئالىپ،
بېرۇرمەن دىدى ئاقسولۇققا سالىپ.
يىغىنى يىرىق ئەتسەك بولۇر ئەۋۋەلا،
كۈچادا خەزىنەم، دەپىنەم تولا.
ئەدەددىن تولا ۋاڭ بېگىمنىڭ پۇلى،

---

① بىگچەن — دەسمايىسى.

② كورىن — مېھمان.

③ دەستىگىر — ياردەمچى.

ئىزۇر شاھ ئول، مەن ئانىڭ بىر قۇلى.
بۇ غەم قايغۇ ئەندىشە قىلغان بىكار،
دىدى قەرزىڭىز بىر بۇلۇڭدىن چىقار.
بۇ ئىشتىن يىمەڭ زەررە ئەندىشە غەم،
ماڭا ئەيتۇرۇڭ بولسا بىر نەرسە كەم.
قىلالى بۇ شىگرىن بىلەن ئەمدى جەڭ،
كى ھەر نەرسە تاپساق ئارامىزدا تەڭ.
بۇ ئامبانىنىڭ ئاغزى قۇلاققا يېتىپ،
يانا بۇرنى ماڭلايدىن ئاشىپ.
ئۇلۇغ خانىنىڭ ئالدىدا بار ئابروي،
بۇ جۇڭشى ئىشىغە قىلىپ جۇستۇ جۇي①.
بۇ جامدىن ئىرىنمەي خەت ئەيلەپ تۇرۇڭ،
بۇ تاڭشىندا تۇتقانى باغلاپ تۇرۇڭ.
بۇ دالويە بولدى ساڭا ھەم سەپەر،
زىرىكمەي بارۇرسىز بۇ نارى سەقەر②.
دېيىشمەي ئىككىۋ ھىچ سوز قالمادى،
باشىدىن جۇلاسى ئالىپ مۇڭگۇدى.
قىلىشتى بۇ ئامبان بىلەن خەيرىباد،
بۇ يامۇن ئىچىدىن چىقىپ خەيرىباد③.
چالىبان تەبەل ناغرا نەققارەنى،
بەجا كەلتۇرۇپ رەسمى شاھانەنى.
تۇشۇپ ئالدىغا مەنچىلىك لەشكەرى،

① جۇستۇ جۇي — ئىستەك، سوراق.
② نارى سەقەر — دوزاق ئوتى.
③ خەيرىباد — ياخشى بولسۇن .

ئۇزىدىن چاغلاشىپ شىردەك ھەر بىرى.
بۇلار كەيىندىن ژۇردى قالماق، سۇلۇن.
ئاتىشماق، چاپىشماق ئاڭا بىر ئويۇن.
يۇرۇپ كەيىندىن ئەندىجان، كاشغىرى،
بۇ قىلغان ئىشى شەرئىدىن تاشقىرى.
مۇسۇلمان ئەگەر بولسا دۇشمەنگە يار،
جەھەننەمدە بولغاي ئانىڭ ئورنى نار.
بۇ ئاخۇنۇ ئەشرەپ، خەلىپە، ئىمام،
ھەممە بەگ بىلەن جۇملە ئەھلى كرام.
قىلىپ نەغمىچى نەغمىنى ئۇچ قاتار،
بۇ نەخشى غەزەلنى ئوقۇپ نەچچە بار.
چىقىپ يار باشىغا ھەمە ئامۇ خاس.
شەھەردە كىشى قالماي ھازەلقىياس①.
ئەلەم، تۇغۇ، بايراقۇ، كۇنلۇك تۇتۇپ،
سايىدا بەگ بارۇر غەم بىلەن قان يۇتۇپ،
بۇ شاھنىڭ باشىغا يىتىپ بۇ ئەلەم②.
ئەلەمدىن پۇلەم ئەللىگ ئەلتى ئەلەم③،
بۇ يەڭلىغ قىلىپ دەپدەبە ئەسئەسە④.
مۇرادى ئانىڭ ئاقسۇنى خام يىسە،
چىقىپ يار باشىغا ھەمە دوستۇر يار.
قولىدا تۇتۇپ يارىنى كەتتى يار.

---

① ھازەلقىياس ــ شۇ يوسۇندا، شۇنداق قىلىپ.

② ئەلەم ــ دەرت.

③ ئەلەم ــ بايراق.

④ ئەسئەسە ــ داغدۇغا.

قىلىپ ئەلۋىدا جايىغا ياندى يار،
پىراقىدا ئەيتۇر ئىدى يار ـ يار،
"كوكۇل ئوز مەيىن ياردىن كەتتى يار،
سەپەرگە بارىپ كەلمەدى يار ـ يار،
كوكۇلدە پىراقۇ ئوتتۇك بار ـ بار،
كويۇكدا نىتەي ژىغلاماي زار ـ زار".
چىقىپ ئاقسۇدىن يەتتىلەر جامغا،
تۇرۇشتى ئويۇن ـ كۇلكى ھەڭگامغا①.
بۇ جاڭپاڭ قويۇپ چۇرەسىن ڨاڭ سوقۇپ،
جىسەكچى جىسەپ جىڭ بىلەن جاڭ سوقۇپ،
بۇ تۇشكۇن، قونالغۇ ئانىڭ غەۋغاسى.
بىر ئادەمنى ھەيدەپ ئىككى دوغاسى.
يىغىپ ھەر پەگەرلەرنى قىلدى بازار،
ئىككى داۋزانىڭ ئالدىدا ئىككى دار.
بۇ سوكو قىمارباز يۇرۇيدۇر سۇلاپ،
يۇرۇپ ئويىۇ ـ ئوي كەلدى ئەلنى بۇلاپ.
ئىغىللاپ كالانى قوتان بىرلە قوي،
قىمارباز جالاپلارغا ھەر كۇندە توي.
كى تاڭشىن قىلىپ بارغانى ھەر ڨايان،
كى باسقۇنچىلىق بولسا قىزۇ جوۋان.
قويۇپ ئارپا بۇغدايغا لەشكەرلە ئات،
ئانىڭ ئەرزىگە يەتمەدى قىلسا دات.
سۇرۇك بىلە ئىلقىنى كەلدى سۇرۇپ.
تالاشسا ئانى باغلاتىپ ئولتۇرۇپ.

---

① ھەڭگام ـــ بىر ئىشنى باشلاشماق، سوقۇشماق.

كى داد ئەيلەگەننى ئاسىپ دارغا،
ئانى يەم قىلىپ قارغاۋۇ سارغا.
بوغۇم تۇتماغان مايسىلارنى ئورۇپ،
ئاتىغا بىرىپ، ئاتنى باغلاتتۇرۇپ.
ئانىڭ ئويناشى ھەر كۈنىدۇر قىمار،
كېچە - كۈندۈز ئالدىغا نەغمە نىگار.
ئەگەر بولسا ھەرجايدا لولى جالاپ،
ئانى كەلتۈرۈپ ئىچتى جامى شاراپ.
بۇ تاڭشىن مۇسۇلمانىنى كەلسە تۇتۇپ،
بۇ مەنچىڭلىغا باغلاتىپ ئولتۇرۇپ.
ھەم ئەپيۇن چىكىپ بەگ بىلەن بوزەنى،
جالاپنى قويۇپ تاپتى مەيگۈزەنى.
بۇ بەد بەخت لەئىن شەرئىنى تۇتمادى،
چاقىلغان تۇشۇك ياكى يەر يۇتمادى.
بۇ تاڭشىن قىلىپ ئىككى يولغا باشلاپ،
سايىد بەگ بۇ جاڭپاڭدا ياتىدۇ ماراپ.

شائىر سايىد ھېكىم بەگنىڭ قىمارۋاز، ئوغرى، لۈكچەكلەردىن چېرىك توپلاپ، خەلقنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغانلىقى ۋە تېچ ئاھالىنى خانىۋەيران - چىلىققا ئۇچراتقانلىقىنى ئەنە شۇ يوسۇندا پاش قىلغاندىن كېيىن، خەلق قوشۇنلىرىنىڭ ئەھۋالىغا ئوتۇپ يازىدۇ:

يىلى مار① ئەردى ماھى ئۇشۇر②،
دىدى ئەمدى پەيمانە تولسا تاشۇر،
خوجامغا بەشارەت بولۇپ ئول زامان،

---

① يىلى مار — يىلان يىلى.

② ماھى ئۇشۇر — ھوشۇر ئېيى.

بولۇپ چوڭ ـ كىچىك خۇررەمۇ شادىمان.
كى يارلىغ تۇشۇپ راشىدىن خاندىن،
كۇچادىن چىقىپ سەيىد بۇرھانىدىن.
بەشارەت خوجاملارغا مەغرىپ سارى،
ئۇلۇق پىشەنىڭ شەھىرلىرى ھەر بىرى.
بۇ شەھىيار، كۇچاردىن يىغىلسۇن تامام،
غازاتقا باراردۇر ھەمە خاسۇ ئام.
بۇ نەۋبەت ئۇيىدە كىشى قالماسۇن،
كىشى نەۋبىتىگە كىشى بارماسۇن.
يىغىلدى بۇ لەشكەرلەر ھەددىن پۈزۈن،
ھەمە زەۋ قۇشەۋق بىرلە مەستى جۇنۇن①.
مازارغا يىغىلدى ھەمە چوڭ ـ كىچىك،
ھىساپلاپ ئانى قىلدىلار بىر پىتىك.
سەيىدا راشىدىن خانغا ھەم تاجۇ ـ تەخت،
كۇچا شەھرى بولدى ئاڭا پايتەخت.
بۇلار مەشۋەرەت قىلدىلار ئانچۇنىن،
كى پىكىر ئەيلەدىلەر يەسۇرۇ ـ يەمىن②.
قاراشەھەر، تۇرپاندا مەنچىڭ تولا،
بۇ ئاقسۇ تەرەپتە مۇسۇلمان تولا.
دىدى ئاقسۇنى دەستىگىر③ ئەيلەسەك،
مۇزتىن بۇ مەنچىڭغا يول بەرمەسەك.
دىدى ئاقسۇنى بىز ئالۇرمىز ئاسان،

① مەستى جۇنۇن — بۇ يەردە كۇچكە تولۇپ مەنىسىدە.
② يەسەر يەمىن — ئوڭ ـ سول.
③ دەستىگىر — تايانچ، پاناھ، بازا.

دىدى يۈزگەلەر بارغۇسىدۇر قايان،
بۇ لەشكەر بولۇندى بولۇپ سۈلسىگىر①،
ئىككى كوھنا تۇرپان، بىرى ئەردەۋىل،
ھېسابىدا لەشكەرنى قىلدى ئەرەد،
يانامىڭ باشى پانسەد.
بۇ پىنجاھ بىلەن ئونبېشى قۇر باشى،
مىراخور، دىۋان، دۇرغا ۋە توپ باشى.
ئانىڭ ئۈستىگە دادخاھ خەلپەسى،
جاھاننى ئالىبدۇر ئانىڭ غەلبەسى.
يەنە يادى شەپ قويدى ئاندىن تۆرە،
سەپەرگە بارىپ تالەئىدىن كورە.
بولۇندى كۇچا لەشكىرى ئىككى توپ،
بۇگۇر، كورلا ۋە تاكى سەرھەدى② لوپ،
ئالىپ بىر تۈمەن لەشكەرى بىگاران،
باھادۇر سەيىد غازى ئىسھاق خان.
بۇ تاھىر خوجام خۇجائى ۋاھىدىن،
سەيىد ۋالىدىن، خوجا باھا ئىدىن.
بۇلۇپ ھەم سەپەر خوجائى دانىيال،
ئۇزاتتى ھەممەخشۇ ئەھلى ئايال.
بېرىپ غەزنەدىن نەچچە بايراق ۋە تۇغ،
بۇ لەشكەر ئوز ئىخلاسىدىن قىل قۇيرۇغ.
بۇلارغە بېرىپ نەچچە تۇرلۇك ئەلەم،
ياراق جابدۇغى قالمادى ھىچ كەم.

① سۈلسىگىر — 3 تىن بىرى.
② سەرھەدى — چېگرا.

بېرىپ غەزنىدىن چىپۇۋو زەنبەرەك،
نەچە تىۋەگە ئوق دورى غەم مەرگ①.
قىلىچ، نەيزە بىرلە مىلتىق، ئوقيا،
ئۈلۈقلارغا ھەم كەيدۈرۈپ سەروپا.
يەقىن نامراتلارغا ھەم بەردى ئات،
ئاق ئوي چادىرۇ بارگاھ بىرلە كات.
بۇ لەشكەر بولۇپ مىسلى بىر كوك تومۇر،
نەدولەت غازات بىرلە ئوتسە ئومۇر.
خوجام ئالدىدا نەچە خەلپە تورە،
دوبۇلغا كىيىپ ئولپاقۇ ھەم زىرە.
چالىپ نەچچە جۇپ ناغرا نەققارانى،
سەپىد مۇھرى كارناي سۇرنايىنى.
بارۇ يادى ھەق بىرلە ئاللا سالىپ،
بۇلار يۇردىلار تەبىل شادى چالىپ،
ئۈزاتتى ھەمەخشۇ قەۋمى قاياش،
مازار باغدا بەردىلەر ئابۇ - ئاش.
قىلىپ بەردى بەئداز② خەتمى قۇرئان،
سەيىد راشىدىن خان ساھىپ قران.
بۇ لەشكەر ئىشنى قىلىپ جا - بەجا،
دۇئا قىلدىلار خان خوجام پادىشا.
ئوزى سەيھە تارتىپ مۇناجات ئوقۇپ،
ھەمە يىغلاشىپ نەۋھە پەرياد ئۇرۇپ.
يىغى - زار بولدى جۇ ئەبرى باھار③.

---

① مەرگ — ئولۇم.

② بەئداز .— كېيىن.

③ ئەبرى باھار — باھار يامغۇرى.

قىيامەت بولۇپ ئۇل كۈنى ئاشكار.
ئاتاۋۇ ئاناسى ئوغۇلدىن جۇدا،
يانا ئايرىلىپ مېھرىبان گەد خۇدا①.
بۇ قەۋمى قېرىنداش، ئىگىچە ـ سىڭىل،
رىزالىق ئالىپ بىر بىرىدىن بەھىل.
ھەمە يارۇ ـ دوست قىلدىلار ئەلۋىدا،
دىدىلار خۇدا يولدا جان پىدا.
كى ئاخىر ئولەرمىز، شەھىد ئولمەسەك،
يىگەي قارغا ـ قۇزغۇن ئەگەر كوممەسەك.
ئەگەر تاپسا ئىمانىنى باكدۇرۇر،
دىدى ئەسلىمىز تودەئى خاكدۇرۇر.
شەھىدنى دىدى مۇردە ئەمەس ھايات،
بىرىلگەي جاۋاھىردىن ئىككى قانات.
كەل ئى ۋە ئىزىگۈي ئەيلەگىل راۋىيان،
بۇ خاتىپ خوجامدىنكى بىر داستان.
ھەمە لاۋۇ ـ لەشكەر بۇ خەيلى سىپاھ②،
كېلىپ قۇتلۇق ئوردا تىكىپ بارىگاھ،
چالىپ شادى تەبلى نەققارەنى،
سەپىد مودى، كاناي، سۇنايىنى.
چىكىپ دۇمبا ـ دۇمباكغا سەۋتى ـ سادا،
ھەمە چوڭ ـ كىچىك دىدىلەر مەرھەبا.
بۇ سەۋتۇ ـ ساداسى پەلەكتىن ئاشىپ،

---

① گەد خۇدا — يېقى ئويلەنگەنلەر.

② سىپاھ — لەشكەر، ئارمىيە.

AltunOq

مۇبارىز ئىرانلار① پىغانى تاشىپ.
بۇ لەشكەرلەرنىڭ يانسەيىن تاپشۇرۇپ،
بۇلار كام-كۇسىن راستلاتىپ، تاپتۇرۇپ.
بۇلارغا بېرىپ نەچچە تۇغلۇق ئەلەم،
بۇلارنى ئەدەد قىلدى سوردى قەلەم.
بۇ لەشكەر ئىدى ئىككى مىڭ يەتتە يۈز،
ئۆزىدىن ئىشتىپ دىدىم ئۇشبۇ سوز.
چىقىپ خان خوجام پادىشا،
باقىپ قىبلىگە قىلدى ئاندىن دۇئا.
ھەمە چوڭ-كىچىك يىغلاشىپ زار-زار،
مۇسىبەتتە بولغان كەبى ھازادار.
ئۇلار قىلدى بەئىداز خەتمە دۇئا،
ھەمە چوڭ-كىچىك يىغلاشىپ ئەلۋىدا.
دۇبۇلغا قوياق، جۇبىە ھەم ئوق-ياراق،
بۇلار كوك تومۇر بولدى باشتىن-ئاياق.
بۇ لەشكەرگە مەنسەبنى تەيىنلادى،
كى ھەر كۇن ھىسابىنى ئالغىن دىدى.
بۇ لەشكەرگە خاتىپ خوجامدۇر ئېمىر،
كى شاھىغا ئوسمان ئاخۇندۇر ۋەزىر.
بوتالى مىراپ بولدىلار داد خاھ،
ھەمەلاۋۇ-لەشكەر قىلىپ ئەزمى راھ②.
موھۇر موللا مۇسا قارانى ئاسىپ،
بۇلار ئارقادىن كەلدى بىر-بىر باسىپ.

① مۇبارىز ئىرانلار — كۇرەشچى ئەرلەر.
② راھ — يول.

بولۇپ پېشى لەشكەر[1] بۇرۇزى تورە،
شەھىد بولدى ئەجدىنى ئاندىن كورە.
كېيىپ جۇببە-جەۋشەن[2] بۇرۇزى قىمار،
بۇلۇپ كوك تومۇر يولدا دىڭما بۇلار.
بو سايرامدىن موللا مۇسا خاتىپ،
بېرۇر يول خېتى خەلقنى باجلاتىپ.
كېلۇر ئارقادىن خەلقنىڭ ئاۋازەسى،
كى ئاللا رىبان قىچقىدۇر بارچاسى.
قاتىلدى بۇ لەشكەر خوجامغا كېلىپ،
سوراپ ھالۇ ئەھۋال پۇرسىش[3] قىلىپ.
بۇ شەھيار، كۇچانىڭ سەھراسىدىن،
كېلىمىز دىدى سىرقى ئىخلاسىدىن.
بۇلار ئەزىم ئىتىپ يۇردىلەر شالدىراڭ،
يۇرۇڭ يول ئوزرە تېز بولۇڭ، ئالدىراڭ.
كۇچادىن چىقىپ يۇردىلار چاشتىگاھ،
بۇ سۇرئەت بىلەن ئەيلەدى ئەزىم راھ.
قۇياشقا بولۇپ بۇ قۇياش راھبەر،
قۇياش كەينىدىن يۇردى ئەھلى سەپەر.
قۇياش بولدى مەغرىپ سارىغا ناھان،
قىزىلغا يېتىپ باردىلەر ئول زامان.
كۇن ئولتۇردى، مەغرىپ سارىدا قىزىل،
قىزىللىق ئىچىدىن كورۇندى قىزىل.

---

[1] پېشى لەشكەر — لەشكەر ئالدىدا.
[2] جۇببە-جەۋشەن — ساۋۇت، تومۇر كىيىم.
[3] پورسىش — ئىسەنلەشمەك.

دىدىلەر بۇ يۇرتنىڭ ئاتىدۇر قىزىل،
ئىماراتنىڭ تۇپراغىدۇر قىزىل.
كى دەريا ئاقادۇر، ئاتىدۇر قىزىل،
يانا ئابۇ جارى ئاقادۇر قىزىل.
بۇ قىز ھەم جۇۋانلار سالاھى① قىزىل،
بۇ قىزلار قارادۇر، ئىچىدۇر قىزىل.
قىزىلنىڭ ئىچىدىن چىقىبدۇر قىزىل،
قىزىلنىڭ بۇ تۇرغان يېرىدۇر قىزىل.
ئانى يەرگۇدۇم بىر ماتائى قىزىل،
قىزىلغا بۇ ۋەقتتە كورۇندى قىزىل،
قىزىل كەتتى ئالەم كوزۇمگە قىزىل،
ئانىڭ ھىجرىدە كوزدە ياشىم قىزىل.
قىزىل ئاقتى ئەتراپى بولدى قىزىل،
قىزىللىق قىزىلدۇر سەرەشكىم قىزىل.
قىزىلغا تۇشۇپ، تىكدىلەر بارىگاھ،
ھەمە لاۋۇ-لەشكەر بۇ خەيلى سىپاھ.
بۇ سايىرامغا ئاڭلاندى ئاۋازەسى،
بۇ سايىرام ئېرۇر ئاقسۇ دەرۋازەسى.
قىزىلدا بار ئەركەن ئۇلۇغ بىر رۇگۋار،
قىلىچ بۇغراخان غازى ئاتلىق مازار.
قوشۇلدى قىزىل كەنتىنىڭ جەمئىسى،
بۇ شەيخۇ ئىمام باشلىغىن مەھەللىسى.
يانا نان-تۇقاچ، سۇت، قېتىغ، ئوت، ئوتۇن،
بالا-بارقاسى، ھەمە ئەرۇ-خوتۇن.

---

① سالاھ — كىيىم-كېچەك مەنىسىدە.

ئالىپ كەلدى نەزرى كالا بىرلە قوي،
ئانى داشقا سالدى قىلىپ يىدى-بوي.
سالىپ سەھنگە زىلچە بىرلە كىگىز،
ئالىپ كەلدى نەزرى يەنە نەچچە قىز.
دۇئا قىلدىلەر قىزلارغا باقمادى،
سەپەر ئۇستىدە قىزلار خۇشياقمادى.
قىرمىس بۇلاق① خەلقى ھەم پىش باز②،
ئالىپ كەلدى ھالىچە نەزرۇ-نىياز.
يايلاقلارغا نەزرى ئالىپ كەلگەن ئات،
بۇ جابدۇق بىلە ئەيلەدى ئىلتىپات.
خالايىقلار قىلدى خوجامنى تاۋاپ،
بولۇپ بى گۇنا، تاپتى بولغاي ساۋاپ.
تاۋابىدىن كىيىن بەئداز خەتمى قۇرئان،
خوجام ئىختىيار ئەتتى سايرام سىيان.
بار ئەردى شەھەر ئالدىدا لەنگەرى③،
ھېكىم بەگ ئىشىگە يۇرت سەردارلىرى.
بۇ ئاخۇنۇ ئەشرەپ، خەلىپە ئىمام،
ھەمە چوڭ-كىچىك يۇرت خەلقى تامام.
كېلۇر ھەر تەرەپتىن بۇ نەزرى-نىياز،
باشى ئات، كالا، قوي، چامغۇر، پىياز.
زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت④ بېرىپ،

① قىرمىس بۇلاق — جاينىڭ ئىسمى.
② پىش باز — ئالدىغا چىقماق، قارشى ئالماق.
③ لەنگەر — بېكەت.
④ دەستى بەيئەت — ئىتتىپاقىغا كىرمەك، تابە بولماق.

قىلىپ هال پۇرسىش، نەسىھەت قىلىپ.
چالىپ ناغرا، نەققارە شادىيانەنى،
نەچچە داشتلارغا دۇملەدى شادەنى.
هەممە چوڭ-كىچىككە بېرىپ ئابۇ ئاش،
ۋىدا قىلدى مەغرىپ سارىغا قۇياش.
بۇ مېھمانلارغا تۇتتىلەر سىن چاي،
دىدى بارىكاللا بىلەن هاي-هاي.
نەچچە توپ بولۇپ قىلدى نەغمە نىگار،
بۇ سۇرناي، قالۇن، راۋابى ساتار.
هەممە مەست بولۇپ قىلدى رەقسى ساما،
نە ياش قېرى بىرلە باباۋۇ ماما.

موللا شاكىر قوزغىلاڭغا خەلقنىڭ جان پىدالىق بىلەن قاتناشقانلىقىنى، ئۇلارنىڭ بار-يوقىنى ئازاتلىق يولىغا بېرىۋاتقانلىقىنى ئوتلۇق مىسرالار بىلەن يازغاندىن كېيىن، مەنچىڭلار بىلەن بولغان ئۇرۇش ئەھۋالىغا ئۆتىدۇ:

بۇ دۇشمەن كۇچادىن خەبەر ئاڭلاشىپ،
بۇ زىخۇيۇ① مەيمەيچى② كەتتى قاچىپ.
بۇ قالغانلىرى ئىككى يۈزدىن ئوشۇق،
كوچۇپ ئۆيدىن-ئۆيگە توشۇيدۇر توشۇق③.
كېلىپ ئالدىدا پەھلىۋانلار ئاتىپ،
چوماق نەيزەچى كەلدى ئەمدى يېتىپ.
يېتىپ كەلدىلەر زەمبىرەك بىرلە پور،

① زىخۇي — قوماندان.
② مەيمەيچى — سودىگەر.
③ توشۇق — يۈك.

بۇ مانچىڭلارغا لازىم بولۇپ ئەمدى گۆر.
بۇزۇپ ئوت قويۇپ داغ بىلەن جاڭزانى،
تامام ئولتۇرۇپ ئالدى كاللاڭزانى.
....
بۇ بابى شەھىرىنى قىلدىلەر جابەجا،
بۇ ئاقسۇ سارىغا قىلىپ ئەزمى راھ.
قويۇپ دادى خاھ بىرلە قازى كالان،
دىدى قىلماسۇن بىر - بىرىنى تالاڭ.
كىشىنىڭ مالىنى كىشى ئالماسۇن،
كىشىنىڭ دىلىنى كىشى چىگمەسۇن.
بولار ئەزىم ئېتىپ يۈردى ئاقسۇسىيان،
باھادۇر سەيىد غازى ساھىپ قىران.
....
خوجام ئاتلانىپ قوش تامدىن يۈرۈپ،
كېلىپ مار ئاقچى لەبىگە تۇشۇپ.
ئاقىب ئابى دەرياۋۇ ئابى مۇز ئات،
تىكىڭلار دىدى بارىگاھ بىرلە كات.
بۇ يايلاق ئېرۇركىم چۇمەنزارلىق،
كى بۇلبۇللار سايراپ خوش ئاۋازلىق.
بۇ چەشمى زۇلالىغا① ھەريان ئاقىپ،
كوكۇللەرگە تۇرپە ئەجەپ خوش ياقىپ.
بۇ دەريا سۇيى ئەردى مۇزدىن ساۋۇق،
ئانىڭ رەڭگى ئاق ۋە ئەسەلدىن چۇچۇك.
يۈرۈر ئويناشىپ قويلارنىڭ قوزەسى،

① چەشمى زۇلال — سۈپ - سۈزۈك بۇلاق.

يۇرۇر تىۋەلەر بوزەلەر تورەسى.
سىپىل ئۈستىنى قىلدى ناغراخانە،
بۇ دەريا لەبىنى قىلىپ چايخانە.
مۇزات دىمىگىل، بەلكى ئابى هايات،
تومۇز كۈنلىرى تەشنەلەرگە ناجات.
هارىپ تەشنەلەپ كەلسەلەر ئات، ئۇلاق،
قونۇپ يايلاسا بولغۇسىدۇر، بىراق.
بۇ يەردە تۇرۇپ ئەمدى بەش ـ ئالتە كۈن،
هەمە دەم ئالىپ، ئات، ئۇلاق تىنجىسۇن.
دىدى مۇزداۋانغا كىشى ماڭغۇزۇك،
بۇ ئۇرتەك قاراۋۇلنى قويماي بۇزۇك.
ئىلەدىن ئەگەر كەلسە نۇرغۇن چېرىك،
ئاراغا ئالىپ بىزنى قويماس تىرىك.
كى يول توسقالى قويدى بەش يۈز كىشى،
نەيەرگە يېتەدۇر پەلەك گەردىشى.

شائىر موللا شاكىر خەلق قوشۇنلىرىنىڭ دۈشمەندىن ساقلىنىش توغرىسىدىكى مەسلىهەتلىرى ئۈستىدە توختىلىپ يازىدۇ:

كەل ئى خوشەچىن① ئەيلەگىل راۋىيان،
قىلىپ ئاقسۇدىن شەمئى سوزى بايان②.
خوجاملار قىلىپ مەسلىهەت ئانچۇنىن،
خىيال ئەيلەدىلەر بەسەرۇ ـ يەمىن.
دىدى نەچچە كۈن مۇندا بولساق هايال،
دۈشمەن لەشكەرى كەلگۇسى ئېهتىمال.

---

① خوشەچىن — باش تەرگۈچى (يازغۇچىدىن كىنايە).
② شەمئى سوزى بايان — بايان شامىنى ياندۇرماق.

ئانىڭ بىرلە بىز ئەيلەسەك كار-زار،
ئەگەر بەرسە نۇسرەتنى پەرۋەردىگار.
بۇ دۈشمەن قولىدىن بولۇرمىز ئامان،
يېغى كۆچ كېلىپ ئالسا بىزگە يامان.
بۇ تاغ دامىنى بولغۇسى شورى شەر،
مۇسۇلمانلارنى ئەيلگەي دەربەدەر①.
ئىلە يولىنى ئالسا بىزدىن تۇسۇپ،
كېتۇر باي، سايرام سارى قول قويۇپ.
بۇ مەنچىلىك كېلۇر مۇزدابانىنى ئاچىپ،
دىدى بىز بارۇرمىز قايەرگە قاچىپ.
يېغى لەشكەرى مۇندا كەلمەستەراق،
بارالى ئانىڭ ئالدىغا تېزراق.
كى ئىلدام بارالى، كىشى تۇيماسۇن،
تۇيۇقسىزلا دۈشمەن كېلىپ قالماسۇن.
يېغى لەشكىرى مۇزدابانىدىن تۇشۇپ،
ۋە يا ئالسا يولغۇن راباتتىن تۇسۇپ.
دىدىلەر بو ۋەقتدە تومۇزدا ھاۋا،
بولۇر تاغ ئىچى سانىئى كەربالا②.
بۇ مەنچىلىك ئالۇر بىزنى چولگە قاۋاپ،
بولۇرمىز دىدى تەشنەلىكتىن خاراپ.

ئاپتور خەلق قوشۇنلىرىنىڭ مەسلىھەتلىرى توغرىسىدا بىرمۇنچە توختالغاندىن كېيىن دۈشمەن تەرەپكە چارلىغۇچىلار ئەۋەتكەنلىكىنى تو- ۋەندىكىچە تەسۋىرلەيدۇ:

① دەربەدەر — ئىشىكمۇ-ئىشىك.
② سانىئى كەربالا — ئىككىنچى كەربالا.

پىشىندىن كېيىنرەك نامازدىگەر،
بۇ چارلامچىلار يولغا كىردى بەدەر.
ئىدى نىسبى شەب قارا يۇلغۇن يىتىپ،
ھەممە ئۇيقۇدا مۇردا بەگلىغ يىتىپ.
بولەگگەردە دۇشمەندىن يوق ھىچ ئەسەر،
بۇلاردىن ئالالماي بۇ يەردىن خەبەر.
تىرەكنىڭ تۇبىدە ياتۇر ئون كىشى،
دىدىلەر بۇ تاڭشىنغا كەلگەن كىشى.
تۇرار ھەربىرىنىڭ يىنىدا چوماق،
بولۇپ تەكيە ئورنىدا ئىككى قۇلاق.
پۇتىدا چورۇق، خالتىسىدا خورەك①،
خورەك تارتىشىپ مىسلى بىر زەمبىرەك.
دىدىلەر بۇ پاۋانلار ئوگدا ياتۇر،
توشىدە كورۇپ ئەمدى بىزنى تۇتۇر.
ئىنىگدىن ئوتۇپ بىر خالەنى،
بۇ موللا پۇتۇپ پارچە بىر نامەنى.
دىدى: چارلىدۇق بىز بۇ يۇلغۇن قارا
بۇ يەر تىنچلىق، يوقتۇر ھىچ ماجارا.
بۇ يەرگە غەلەتتۇر يىغى كەلگەنى،
ئامانلىق دىدى كورسۇتۇك بەلگەنى.
ئىكۇلەن يانىپ شاختورا② ئەزىم ئېيتىپ،
بۇ سەككىز كىشى جامغا كەلدى يىتىپ.

---

① خورەك ــ ئوزۇق.

② شاختورا ــ جاينىڭ ئىسمى.

ياۋۇق يەتتى مەھەللىگىچە ئۇل زامان،
بۇ ئۇرتەك ئىچىدە ھەم تىنچ ـ ئامان.
كى بىر ـ بىر باسىپ كەلدىلەر ۋەھىمناك①،
بۇ ئۇچ جىڭغا جىڭچى② ئۇرار تاك ـ تاك.
بۇ ئات تاۋۇشىدىن ئىت خەبەر ئاڭلىشىپ،
ئىشەك ھاڭراشىپ ھەم قاچىر ماڭلاشىپ.
بۇ ئىتلار قاباشىپ سالىشتى غۇرۇ.
خەبەر ئالماسۇن دىدى بىزدىن بىرۇ.
بۇ جاڭگال سارىغا بولار ئەزم ئىتىپ،
تۇپۇرلەپ بۇلار كەلدى سۇغا يىتىپ،
دۇبە ئۇستىگە چىقتىلار قاراشىپ،
تاۋۇش قىلمايىن بىر ـ بىرىن ماراشىپ.
كورەركىم بۇ يىڭپاڭدا③ ئوتلار كويۇپ،
سىپىل ئۇستىدىن تۇغ ـ ئەلەم بەلگۇرۇپ.
ئاق ئوي ئالدىدا شەمئە پانۇسلارى،
يۇرۇپتۇر جىسەپ نەچچە جاسۇسلارى.
ئانىڭ بەزىسى كىپاك بىلەن جاك سوقۇپ،
يۇرۇر بەئزىسى تەبىل④ دۇمباق سوقۇپ.
كى تاك ـ تاك قىلىپ لەشكىرىنى جىساپ،
قىلىپ بەئزىسى ياتقانىنى ھىساپ.
بۇ يىڭپاك ئويۇپ چۇرەسى لاي سىپىل،
قارا ۋە قىزىل سىرلانغان نەچچە خىل.

---

① ۋەھىمناك ــ قورقۇنچ بىلەن.

② جىڭچى ــ جاك ئۇرىدىغان جىسەكچى.

③ يىڭپاك ــ ئەسكەرخانە، گازارما.

④ تەبىل ــ ناغرا.

بۇگۈن ئەرتىگە بويىغى تەبرەمەس.
كى مۇندىن تولا تۇرماقىم خوپ ئەمەس.
بۇ ئات يۇر توشۇپ يولغا كەتتى بەدەر،
مابادا بولۇر ئەمدى خەۋپۇ خەتەر.
بولۇپ بارى سەرسەر① مەسەللىك ئاتى،
قاباشىپ تۇرار جورغا تىگىنىڭ ئېتى.
كېلىپ جورغادىن ئىچتىلەر ئابى پاك،
بۇ سۇ جورغادىن جورقىراپ سۇيى خاك②.
بۇ مەشرىق سارى سۇبھى بەردى نىشان،
مۇنەۋۋەر بولۇپ ئەمدى روشەن جاھان
بۇ سۇدا تاھارەت قىلىپ تىز - تىز،
قوپۇپ يولغا كىردى قىلىپ رەستاخىز.
كېلۇر مەھەللەدىن سەۋتى بانگى ناماز،
ئوقۇشتى بۇلار تاغ ئۈزە تاڭ ناماز.
نامازدىن يانىپ يولغا بولدى راۋان،
جاناپ سەيدۇغازى ساھىپ قىران.
كېلىپ بارىگاھ ئىچرە بەردى سالام،
خوجام بەردى ئاندىن جاۋابى سالام.
بۇ مەنچىلىك دىدى بۇ مەھەل قايدادۇر،
بۇلار ئەيدىلەر جامدا يىگىپاگدادۇر.

موللا شاكىر ئەلچىلەرنىڭ كورگەنلىرىنى يازغاندىن كېيىن، سايىد ھېكىم بەگنىڭ خەلق قوشۇنلىرىغا قارشى ھەركەتلىرى ئۈستىدە توۋەندىكىچە توختىلىدۇ:

① بارى سەرسەر — ئىتتىك شامال.
② سۇيى خاك — تۇپراقتا.

كەل ئى ۋەئىزىگۈي ئەيلەگىل راۋىيان،
بۇ سايىد ھېكىمدىن كى بىر دەستان.
بار ئەردى بۇ ئاقسۇدا بىر نابكار،
ئىتاچى دىگەن كەنتدە جايى بار.
ئانىڭ ئاتىدۇر ئەندىجانلىق قوزى،
كى داغداردۇر پىشەنىڭ توڭگۈزى.
ئىدى ئىككى يۈز ئەندىجان لەشكەرى،
كى تەييار ئىسلامغا ئوق ئاتقالى.
بۇ لەشكەر باشى باي مۇھەممەت ئىدى،
قوزى ھەم ئانىڭ بىرلە بارغان ئىدى.
قالىپ داغولى، زەرقىدىن① بىر ئۇرۇغ،
كېتىپ دىنىمۇ ئىمانى قالدى قۇرۇغ.
سۇ كەيىندىن توشۇپ خامپاسىدىن پۈتۈن،
ئانىڭ ئاغزىدىن ئوت مەقئەدىدىن② تۈتۈن،
ئوزى سوزگە بۇرراۋەردى ھەرىپ③،
شاياتىن④ ئاڭا كۈن ئالۇر يالبادىپ.
بۇ شەيتان قوزى قاشىغا كەلمىگەي،
مابادا ئانىڭدىن زىيان يەتمىگەي.
بۇ ئاخۇن ئەشەرەپكە ھەم يارو دوست،
بۇ ئىشان خەلىپە ئاڭا مەغزى پوست.
بۇ ئەھلى سىپاھ چوڭ-كىچىك بەگ-بىگەت،

① داغولى، زەرقى — ئابامۇسلىم داستانىدىكى ھەييارلارنىڭ نامى.
② مەقئەد — ئولتۇرىدىغان جاي.
③ ھەرىپ — دۇشمەن، رەقىپ.
④ شاياتىن — شەيتانلار.

كېلىنىڭ قوزى باي، دىمايىن نارى كەت.
بۇ سوكۇ قىمار بازغا ئۇلپەت ئىدى،
بۇ لولى سەتەڭلەرگە چىپقەت ئىدى.
ئاڭا يوق ئىدى ھىچ ئويى بارماغان،
ئاڭا قالمادى ھىچ ھۇنەر قىلماغان.
يالاپ تەشمىگەن قالمادى مىس ـ تاباق،
تالاڭغا كېتىپ قالمادى ئات ـ ئۇلاق.
تۇغۇلغان يېرى يار باشى يول ئېرىق،
يامانلىق قىلىپ ئېلىگە بولدى قېرىق.
ئارارا بولۇپ ئەل ئۇنى خاھلاماي.
كى بولماس مۇنى بىر سيان① پالاماي.
ياتىپ تىڭزادا قالمادى نەرسەسى،
يانا بەڭ، تاماكو، چولاق غاڭزاسى.
ئانىڭ باشغا كەلمەگەن يوق ھىچ ئىش،
بۇغۇربەت بىلەن ئوتكۇزۇپ يازۇ قىش.
كىلىشەڭگۇ ھەم ئوزى كالتەك ئىدى،
بۇ قىلغان ئىشى بەلكى تەمتەك ئىدى.
بىلۇر ئەردى بۇ كىمسە ئىلمى مائاش②،
بۇ خۇشخۇيلىتىدىن ئىدى ھال سوراش.
ئاتاسى ئانىڭ ئەردى شاھ سالى باي،
بايان ئەيلەيىن، مەخپى سوز قالماغاي.
ئېغىلدا كالاسى، قوتان بىرلە قوي،
يانا يەرۇ ـ سۇ ئەردى با ئابروي.

---

① سيان — تەرەپ.

② ئىلمى مائاش — تىرىكلىك ئىلمى.

بىردىپ پۇل ـ مالدىن ئۇشرە ھەم زاكات،
ئىشىگىدە تۇرغان نەچچە ئاختا ئات.
ئۇزى پەنج ۋەقت ئەردى داخىل تەرىق،
ئاتاسى ئۇلۇپ گورغا قويدى ئەرىق.
يامانغا نەمۇلكۇ، نەپال، نەمال،
نە ئەھلى ئايال، نە ھارام، نە ھالال.
ئوغۇل كىم ئەگەر بولسا بەركاردۇر①،
دىمەنكىم بۇ ئوغلۇمغا دەر كاردۇر.
يىگىل، ئىچكىلۇ ئەيلە خەيرۇ ساخا،
بۇ ئومرىيۇ دولەتتە يوقتۇر ۋاپا.
زىمىن بولسا قويماي ئانى ۋەقىپ قىل،
قوبۇل قىلسا شايەد خۇدايى جەلىل.
بۇ قوزى ئىدىكىم يېتىم سوداگەر،
بۇرۇر تاغمۇ ـ تاغ، كەنتمۇ ـ كەنت دەربەدەر.
ماتائى خاتۇنلارغا ئەڭلىك ئۇپپا،
كىچە خالى قالسا چىقىپ شەسۇپا.
بۇ تاغ خەلقىغە ئەردىلەر ئاشنا،
كىشى يوق ئىدى ئاڭا نا ئاشنا.
ئەگەر ھەر كىشى كورسىلەر قوزىنى،
قىلىپ باش ئۇچا، قوزىغا قوزىنى.
تېغىن ۋاقتىدا بارسا تاقىقا ھارىپ،
كىيۇسىغا ئەيتۇر قالىپ مەن ھارىپ.
بۇ مېھمان ھارىپ كەلدى ئۇيدە ياتۇر،
بۇ ئوي ئىگىسى خىرمانىغا كېتۇر.

① بەركار ــ يامانلىق قىلغۇچى.

قوزى باي بۇگۈن كىچە ئۈي ساقلاسۇن،
ئاتنى بىدە، ئارپاغا باغلاسۇن.
بۇ مېھمانغا ئورۇن توشەكنى سالىپ،
دىدى ئەندەكى ئىستىراھەت قىلىپ.
قوزىغا يىغىپ ھەم سالىپ كورپەنى،
كوڭۇل خۇش قىلىپ قىلدى ئەل ھورپەنى①،
نەچە كۈن بۇلار ياتتىلار جامدا،
كى ھەر كۈن ئويۇن كۈلكۈ ھەڭگا مەدا.
بۇ تاڭشىنغا ھەر كۈن كىشى ماڭغۇزۇپ،
كى قويماي بارادۇر ئارانى بۇزۇپ.
بۇ ھەر كۈندە تاڭشىنچى بارىپ كېلۇر،
قاراسىنى كوردىلا قاچىپ كېلۇر.
كىشى بولسا ئانىڭ ئىچىگە كېرۇر،
خىيالى نىچۇكدۇر ئانى ھەم بىلۇر.
يىغلىغان چېرىكى ئانىڭ قانچەدۇر،
بۇ تاڭشىنچىلار تولا يالغانچىدۇر.
بارىپ كەلگەنى لاپ ئۇرۇپ داڭلاشىپ،
كوزى بىرلە كورسۇن ئانى چاغلاشىپ.
قوزى ئەردى سايىد ھېكمىگە ئىناغ،
غۇ ئىشقا دىدى مەن باراي، مەن سىناغ.
قوزى ئەيدى تاڭشىن بارۇرمەن دىدى،
بۇ ئىشنى قىلىپ ئوخشاتۇر مەن دىدى.
يانا بارماغىم، كەلمەگىم ئىككى كۈن،
خوجامنىڭ قاشىدا تۇراي ئىككى كۈن.

---

① ھورپە — ھۈنەر.

بۇ مۇھلەت بىلەن قوزى كەتتى بەدەر،
بارىپ ئاق بۇلۇڭغا سەگى بى پەدەر①.
بىراۋدىن سورادى خوجام قايدادۇر،
زىيارەت قىلۇرمەن جانىم تەندەدۇر.
بۇ كۈندە خوجام مەنزىلى چارقچى،
كىڭەشتۇك بۇ يۇرت خەلقى بارماقچى.
بارىشىپ ئىدۇك ئالدىغا پىش باز،
دىدى قىلمادۇق ھىچ نەزرۇ-نىياز.
بارادۇر بۇ يۇرت خەلقى نەزرى ئالىپ،
خوجام پادشاھنى زىيارەت قىلىپ.
دىدى تاپقانى ئات، قويۇ، كالا،
دىدى نان-توقاچ، سۇتۇ قايماق تولا.
قىلىپ ھەر كىشى قوۋەتىچە نىياز،
باشى ئىۋەدۇر، ئاخىرىدۇر خوراز.
ئانى تاپماغان بوداسىدىن ئۇتۇن،
كىشى قالمايىن ماڭدىلەر ئەر-خوتۇن.
قوزى ھەم سىمىز قوينى قىلدى ئۇچا،
ئۇ چانان — توقاچ بىرلە باردى دۇچا.
كىيىپ ئەڭنىگە ئەندىچانچە لىباس،
قوتانچە قىلىپ سەللەسىنى ئاساس.
پۇتىغا كىيىپ مۇزەئى ھەككەدار②،
بىلىگە ئاسىپ خەنجەرى ئابدار③.

① سەگى بى پەدەر — ئاتىسىز ئىت.
② ھەككەدار — گۈللۈك، گۈل چەككەن.
③ ئابدار — ئۆتكۈر، پارقىراق.

ئىچىگە كىيىپ ئىمچەئى بەقەسسەم،
قىلىپ بىر تەرەپ ۋەھىمى ئەندىشە ھەم.
تىزىپ خونخە كەلدى ئوچا بىرلە نان،
جانابى سەيىد غازى ساھىپ قىران.
كېلىپ بارىگاھ ئىچرە بەردى سالام،
خوجام بەردى ئاندىن جاۋابى سالام.
سوراپ ئىستەردى، قىلدى ئاندىن دۇئا،
قوزى گىرىيە①ئەيلەپ قىلىپ ئاھ ـ ۋاھ.
كېلىپسىز بۇ يەرگە نەيەردىن دىدى،
دىدى زاتىڭىز قايسى شەھەردىن دىدى.
دادىمىز كېلىپ ئەردى شەھرى بۇخار،
ئوزى سوداگەر ئەردى ئەھلى تۇجار.
كى بولغان ئىكەن ئاقسۇدا جايىدار،
مېنىڭدىن بولەك ئىككى پەرزەندى بار.
دادام ئالتە يىل بولدى قىلدى ۋاپات،
ئانامىز بۇ ۋەقتىلەردە باردۇر ھايات.
بۇ ئويدە نەچە ئەبرەۋۇ نەبرەسى،
ئوزۇمنىڭ بەش ـ ئالتە بالا بارقەسى.
دىدى تاققا كەلدىم تىجارەت ئۇچۇن،
كېلىپ ھەزرەتىڭغە زىيارەت ئۇچۇن.
كۇچادىن خوجام چىقتى ئىسلام ئاچىپ،
جاھاندىن ھەمە كۇپرۇ زۇلمەت قاچىپ.
كېلىپ باى ۋە سايرامنى ئالدى تامام،

① گىرىيە ــ يىغا.

تۇرۇپ خىزمىتىدە ھەمە خاسۇ ئام.
دىدى خۇش خەبەرنى پەقىر ئاڭلادىم،
غازانغا پەقىر ئەمدى بەل باغلادىم.
جانابىڭغا كەلدىم پەقىر قۇللارى،
باقۇرمەن ئەگەر بولسا دۇلدۇللارى.
مېنىڭكى مۇرادىم ئېرۇر سۇبھى-شام،
بەھەم① بولسا، خىزمەتتە تۇرسام مادام②.
مۇسۇلمانى كامىل ئىكەن قوزى باي،
مۇڭا ئاش قويۇپ بەئزازان سىن چاي.
يۈرۈپ ئىككى كۈن باردى ئۇ ھەرقايان،
بۇ لەشكەر بىلەن خۇررەمۇ-شادىمان.
تامام ئۇقتى ئۇسىرى ئەسرارىنى،
دىيىشتى بۇلار رازى پىنھانىنى.
ئاردا دىمەي ھېچ سوز قالمادى،
بۇ جاسۇسلىغىن ھېچ كىشى بىلمەدى.
ئىرادە قاچان ئاقسۇغا ماڭغالى،
ھەمىشە مۇسۇلمانلار كوز تۇتقالى.
ھېكىم بەگ چېرىك بىرلە جامدا ياتۇر،
بۇ جامدىن بۇيان مىدىرغاننى تۇتۇر.
بۇ يىڭپاڭنىڭ ئالدىدا قۇردۇردى دار،
ئاسىغلىق ئولۇكلەر تۇرادۇر قاتار.
ئولۇبدۇر دىدى يۈزدىن ئارتۇق كىشى،
قەپەسدە تۇرادۇر كېسىلگەن باشى.

---

① بەھەم — بىرلىكتە.

② مادام — ھەمىشەم.

تىلەپ ھەزرەتنىڭنى ھەمە چوڭ ـ كىچىك،
ئوتەرگە يولى يوق، كىچەرگە كىچىك.
بۇ يەردىن ھايال بولمايىن ماڭسالار،
خوجام بىر بارىپ ئاتسۇنى ئالسالار.
ھەمە چوڭ ـ كىچىك ئەيلەشىپ ئارزۇ،
كى ھەزرەتلىرىنىڭ دىدى ئاقسۇ.
قاراپ يولغا بولدى ھەمە مۇنتەزىر،
يېقىندۇر كوزى ئەمدى بولغاي بەسىر①،
خوجامغا بۇ سوزلەرنى بىر ـ بىر دىدى،
بۇ تەدبىرنى ھەرگىز كىشى بىلمەدى.
نامازشام بىلەن بۇ سەگى بىپەدەر،
كېلىپ ئاق بولۇڭ يولغا كەتتى بەدەر.
ئوتۇپ ئۇشبۇ قوچقار پاتماسىدىن،
يۇرۇپ سائەتى ئوتدى ئوغراقىدىن②.
ناماز ۋاقتىدا قارا يۇلغۇن كېلىپ،
ياتىپ سائەتى ئەندەك ئارام ئالىپ.
بۇ تورتۇنچى كۇن تۇش بىلەن جامغا،
يىتىپ كەلدىلەر ئۇشبۇ يىڭپاڭغا.
چادىردا ھېكىم بەككە تەئزىم قىلىپ،
بۇ ھارماڭ دىدى قوزىغا سوز قاتىپ.
دىدى قىلدىڭىزمۇ خوجامنى تاۋاپ،
كېلىپسىز قاراردا كايىپ ـ جاۋاپ.
بۇ ۋاقتتا دىدى خوجالا قاندادۇر،

① بەسىر — كورمەس، قارغۇ.
② ئوغراق — يۇرت ئاتلىرى.

چېرىگى دىدى قانچىلىك باردۇر.
ئىككى ئىگدىن ئازدۇر ـ ئىگدىن ئوشۇق،
بۇ چېرىكنىڭ ئالدىدا ئول بىر قوشۇق.
ئانىڭ ئاتلىغى ئاز، تولاسى ياياق،
يانا بىر تولۇم ئازۇقى، بىر تاياق.
بۇ ئەل ئەكسەرى باي سايرامدىن،
كېلىپدۇر بۇلار جاڭگالۇ تاغدىن.
بۇ شەھيار، كۇچا كەتدى كورلا، بۇگۇر،
ئانىڭ ئازراقى بۇ تەرەپكە كېلۇر.
بۇ مىلتىقۇ ئوقىياسى بەش يۇزچە بار،
ئانىڭدىن بولەك كەلگەندۇر ھاشار.
يانار مەنزىلدۇر ھېلى شاختۇرا،
بۇگۇن يا كېلۇر ئەرتە بۇلغۇن قارا.

شائىر سايىد ھېكىمنىڭ خەلق قوشۇنلىرى ئىچىگە ئۇستىلىق بىلەن كىرگۇزگەن جاسۇسى قوزىنىڭ قىلغان ھىلە ـ نەيرەڭلىرىنى مانا شۇنداق ئېپىتىپ ئوتكەندىن كېيىن، قوزىنىڭ يادا قىلدۇرۇپ يامغۇر بىلەن خەلق قوشۇنلىرىنى سۇغا چىلاش توغرىلىق سايىد ھېكىمگە بەرگەن مەسلىھەتىنى يازىدۇ.

بۇ ۋاقىتتا نۇشقا دىگەن تاغدا،
يادا قىلدۇرۇپ ئوت قورۇر چاغدا.
بۇ قۇربان دىگەن ھەممىنىڭ ئۇستاسى،
ھەممە مالچىلارنىڭكى گۇل دەستىسى.
يادا قىلدۇرۇر مالچىلار مال بېرىپ،
ئانى ھەم ئالۇر ئوز مالىنى باقىپ.
ئوزى ئەھلى دولەت ئېرۇر ئەغنىيا،

خىيالىم ئالىپ كەلسە قىلغاي يادا.
ھاۋانى تۇتۇپ قىلسا ناگاھ جۇدۇن،
سۇ ئۈستىدە بولغاي بۇلار بىر قويۇن.
ئۇلارنىڭ ئىگىن ئاياغى ھول بولۇر،
قىيانلار كېلىپ، چوللەر ھەم كول بولۇر.
چىقۇر كاردىن ھەممە جابدۇق-ياراق،
ئۇلار ھول بولۇر ھەممە باشتىن-ئاياق.
ياناقاپ كىرەر ھەممىسى دالداغا،
شەبىخۇن① ئورالى سالىپ كاللاغا.
بۇ سوزنى ئىشتىپ سايىد بەگ كۈلۈپ،
يانا قايتا باشتىن تىرىلدى ئولۇپ.
كېڭەشلىك ئىكەندۇق دىدى باي قوزى،
دىدى زەرقى، داغىۋلىنىڭ نەق ئوزى.
يېغى كەلمەدى ئورتادى ۋەھىمەسى،
بۇ تاغنىڭ ئوزاقىراق دىدى پەللەسى.
ئىبەرسە بېگىم دورغا ياكاھ سىنى،
سۇرۇپ كەلتۇرۇر ئۇشبۇ غەممازەنى②،
بۇ ماڭغان كىشى نىسپى شەبدە بارۇر،
ھايال بولماسا تۇش پېشىنگە كېلۇر.
ھېكىم بەگ ئىبەردى ئاگا كاھ سىنى،
كى تەيىن قىلىپ بەردى دىگماسىنى.
ئۇچار قۇش كەبى يۇردىلەر تېز-تېز،
تاڭ ئاتقۇنچە باردى قىلىپ رەستا خىز.

① شەبى خۇن — قانلىق كېچە، كېچىلىك ھۇجۇم.
② غەمماز — چېقىمچى.

ياداچىغا يەتكۈزدى كاھىسى ھوكۇم،
توقۇڭ ئاتىڭىزنى بارۇرسىز چوقۇم.
كى ئانداغ يۈرۈپ تېز سۈرئەت بىلە،
بۇ جامغا يېتىپ تۈشتى پېشىن بىلە.
كىرىپ كاھ بىلەن تۆردى تەئزىم ئېتىپ،
ئەجەپ كەلدىڭىز ياخشى ۋاقىتتا يېتىپ.
دېدى قىل ھۈنەرنى ئىشىك ئوخشاسۇن،
مابادا قىلىپ ئوخشاماي قالماسۇن.
قىلۇرمەن دېدى ساڭا كوپ ئېلتىپات،
بۇ شۇڭقار، لاچىن، سېمىز يورغا ئات.
كېلىپ غۇسىل ئەۋۋەل تاھارەت قىلىپ،
ياداچى① چۇقۇر سۇغا كىردى بارىپ،
قولىغا ياراچى ئالىپ تاشنى،
مۇناجات ئوقۇپ توكتى كوز ياشنى.
ياداچى يادا تاشنى چۇرۇپ تۇرۇپ،
ئوقۇپ ئايەتى ئاسمانغا ھۇرۇپ.
كى بىر سائەت ئىچرە تۇتۇلدى ھاۋا،
بۇلۇت گۇكىرەپ بوالدى سۇيى ساما②.
كوكەردى ھاۋا ھەم بولۇپ نىل گۇن③،
كى كۇندۇز كى كۇن گويا تىرە تۇن④.

---

① ياداچى ــ يامغۇر ياققۇزىدىغان سېھىرچى.

② سۇيى ساما ــ ئاسمان تەرەپ.

③ نىل گۇن ــ نىل رەڭ.

④ تىرە تۇن ــ قاراڭغۇ كېچە.

هاۋا ئۇزرە جاتماق چاقادۇر چاقىن،
كى دەريايى شوردۇر گويا ھەر ئاقىن.
خەجام ئولكىنى چۇلگە كىرگەن ئىدى،
ھاۋا بولدى سورۇن كېتەرمىز دىدى.
خەجام پادىشا ئول كۇنى مەھپەدە،
ھەمە لاۋۇ-لەشكەر ئۇزۇن ۋەقپەدە①.
بۇ باشتىن-ئاياغى ھەمە بولدى ھۇل،
ھەمە دەشتى چۇل سۇ تۇرۇپ كولۇ-كول،
نامازشام بىلەن تۇشتى يولغا رابات،
ئوز ھالىچە قالدى قايان قالدى ئات.
بۇلار ھەربىرى تاپدى بىر خالەنى،
ئانى تاپماغان تاپدى بىر خالەنى.
بۇ كېچە مۇسۇلمانلار ئارام ئالىپ،
تۇرادۇر تاڭ ئاتقۇنچە يامغۇر سالىپ.
بۇ چالغۇنچىلار جامغا بارسۇن دىدى،
بۇ يەرگە تاڭ ئاتقۇنچە كەلسۇن دىدى
تاڭ ئاتقۇنچە چالغۇنچە جامغا بارىپ،
تاڭ ئاتتى بۇ يۇلغۇن راباتقا كېلىپ.
بۇ چالغۇنچىلار دىدىلەر يول ئامان،
جاھان تىنچلىق ھىچ يوقدۇر يامان.
بۇ سايىد ھېكىم دىدى لەڭگەرچىنى،
قىلاي ئىلتىپات ھەم بىرەي خەرجىنى.
كۇچا لەشكىرى مۇندا كەلسە يىتىپ،

① ۋەقپە — جاي ئىسمى.

خەبەر ئەيلەگىن جامغا ئىلدام بارىپ.
مابادا بارىپ بەرمەسەڭ سەن خەبەر،
يامانلىق كورەرسەن جانىڭغا خەتەر.
سايىد بەگ باشىڭنى كىسەرمەن دىدى،
گۇمانسىز قولۇمدا ئولۇرسەن دىدى.
ھەمىشە بۇ مەلئۇن خوجامنى ماراپ،
يۇرۇر مۇنتەزىر كۇندە يولغا قاراپ.
بۇ لەڭگەرگە كەلدى خوجام ۋاقتى شام،
خەبەر ئەيتقالى يۇردى ئول سۇيى① جام.
ھىكىم بەگ چادىردا تۇرادۇر ئىدى،
خەبەر بەردى لەڭگەرچى كەلدى دىدى.
ئانى چاغلايالماي تولا ئازلىغىن،
تۇتۇپ مەن كىلىپ ھەزەتىڭ يارلىغىن.
رابات ئورتەڭۇ، مەسجىدۇ خانىقاھ،
بۇ بۇتخانە گۇنبەز بىلە قەبرىگاھ.
راباتقا چىرىككە تاپىسلمايدۇ ئوي،
تالاشىپ، ئۇرۇشۇپ قىلىپ گۇپتۇگۇي.
كى ھول بولماغان ھىچ ئەر قالمادى،
قىيان ئاقماغان ھىچ يەر قالمادى.
ئوتۇپ ئوگزەدىن تامچىيۇ سۇ ئاقىپ،
ھەمە باشىغا تەرلىك ئەشمەك يايىپ.
كىلىپ مەھەللىگە تاغ ـ تاغدىن قىيان،
خەبەر بەرگەلى كىلىپمەن بۇيان.

---

① سۇيى — تەرەپ.

بۇ سوزلەرنى بىر-بىر دېدى ئول پەلىد①،
بولۇپ سامىئى② ھاكىمى سايىد.
ھېكىم بەگ بولۇپ خۇرەرمۇ شادىمان،
شەبىخۇن ئۇراي ئاڭا بەرمەي ئامان.
پىچىرچى بىلەن كىردى دالۇ يەغە،
يانا چىڭشايۇن، زۇڭياۋۇ شۇيەغە.
بۇ سوزنى ئاڭا قىلدى بىر-بىر بايان.
بۇ مەنچىلىك تىزىغا قاقىپ ئول زامان.
تەئەججۇپ قىلىپ ھەممە سەردارچىن،
سايىدنى دېدى خەنزە خوخەي رىن.
خوجام دېدى لەڭگەرگە كەلگەن ئىمىش،
ئانىڭ لەشكەرى بى سەرەنجام ئىمىش.
بۇگۇن كىچە لەڭگەرگە بارساق بولۇر،
بۇ تۇت جىڭدا بىز ئاندا يەتسەك بولۇر.
دېدى يولغا كىرمەي، بۇ سۇيى شىمالى③،
بىرالى ئۇدۇ④ خەيلىگە گۇ شىمال⑤.
بۇ جام ئۇستەكى بىرلە ئاباد سۇنى،
تاۋۇش ئۇن چىقارماي تۇتايلى ئۇنى.
بۇلاردىن خەبەر تاپمادى ھېچكىم،
بۇ تەدبىرنى كورسەتتى سايىد ھېكىم.

---

① پەلىد — ئىپلاس.
② سامىئى — ئاڭلىغۇچى.
③ سۇيى شىمال — شىمال تەرەپ.
④ ئۇدۇ — دۇشمەن.
⑤ گۇ شىمال — ئەدۇۋنى بەرمەك.

بولۇپ سۈبھىنىڭ سىنەسى ئەمدى چاك،
ھەممە مەستى خاب ئەردىلەر رويى خاك①.
ئىككى يەردىن ئاڭلاندى سەۋتى ئازان②،
بۇ لەڭگەرنى قورشاپ يېغى بەئىدازان③.
قىلىپ ئەھلى ئىسلامنى ئۇي مۇڭگۈزى،
بۇلار ھەربىرى پىشەنىڭ تۇڭگۇزى.
تولاسى بۇ ئىل ئىدىلەر ئۇيقۇلۇق،
بۇ ئىشدىن ھەممە بىخەبەر، بىتۇيۇق.
ئاتىشقا تۇرۇپ پو بىلەن زەمبىرەك،
چوماق نەيزەدىن ئۆزگەسى بى كېرەك.
ئاتاي دىسە مىلتىقغە ئوت ئالمادى،
كى ھول بولماغان نەرسە ھەم قالمادى.
ئاتىپ يا ئوقىنى بۇ قالماق، سۇلۇن،
بۇ ئەتراپىدىن چىققانى بولدى خۇن.
ئاتانىڭ ئوغۇل بىرلە قالماي ئىشى،
ئەجەپ كاجىگۇندۇر پەلەك گەردىشى.
يۇرۇدى مۇسۇلمانلار بوزغا قاچىپ،
بۇ قالماق، سۇلۇن ئارقاسىدىن ئاتىپ.
يېغى ئوسمان ئاخۇننى ئالدى تۇتۇپ،
بۇ خۇننا بە ھەسرەت بىلەن قان يۇتۇپ.
يېغى چىرىگى يۇردى بوزغا قاراپ،
تۇتۇپ ئولتۇرۇپ ئات ـ ئۇلاقنى تالاپ.

---

① رويى خاك — يۇزى توپا.
② سەۋتى ئازان — ئەزان ئاۋازى.
③ بەئىدازان — ئاندىن كېيىن.

سوقۇشتى خوجام ئالته يەدە يانىپ،
بۇ مەنچىلىڭ قاچىپ كەينىگە ئايلانىپ.
ياياقلارنى سالدى ئۇرۇپ ئالدىغا،
ۋە بەئىزى بوكۇپ ئالدى بىر دالداغا.
ۋە بەئىزى قالىپ ئارقاسىدا ھارىپ،
بۇ سوكۇ قىمارۋازلار تۇتدى بارىپ.
نەچەسى ئۆلۈبدۇر، نەچە نىمجان①،
ۋەبەئىزەن ياتار، بەزىسى نەزئى جان②.
ۋەبەئزەن ئۇلۇكنىڭ يانىدا بوكۇپ،
كى بىر ـ بىر تىنىپ ياتتى قانغا چوكۇپ.
قاچىپ بەئىزىسى بوز ئىدىرگە كىرىپ،
يۇرۇر بەئىزىسى دەشتى چولدە ھارىپ.
بۇ مانجۇ سۇرۇپ باردى ئوي ئاغزىغا،
بۇ لەشكەر قاچىپ توغرادىن ـ توغراغا.
بۇ قالماق، سۇلۇن تاغۇ ـ تاققا كىرىپ،
تۇتۇپ كەلدىلەر قاچقاننى بارىپ.
مۇسۇلمانلارنىڭ باشغا تۇشتى كۈن،
تۇتۇلدى ھاۋا ھەم بولۇپ تىرە تۇن.
يانا قوپتىلار كۈن چىقىشتىن بوران،
يىغى چىرىگى ياندىلار ئول زامان.
بۇ مەنچىڭلار يانىپ تۇشتى يۇلغۇن رابات،

① نىمجان ــ يېرىم جان.
② نەزئى جان ــ تالىشىش.

ئولۇپ نەچچە تىۋە① يانا نەچچە ئات.
ئالىپ ئولجەنى ئەيلەدى كاد - زار.
بۇ سوكۇ قىمارۋازلار ھەم بەشۇمار②.
بۇ تۇققانلارنى بىر كىتىپ ئاچ - زار،
مۇئەككەل بولۇپ بىرسى ئونغا قارار.
بۇ لەشكەر ئارا ساقى دەپ بىر جوغال،
ئۆزى كاشغەرى ئەسلى ئەردى موغال.
ئۆزى سوزگە بۇرار③ ۋە ئەددى ھەدىپ،
ھەدىپلەر ئۇنى كورسە ئەقلى ھادىپ.
ئازازىل④ قىلۇر ئەددى ئاندىن ھەزەر،
مابادا ماڭا يەتكۇرۇر بىر زەرەر.
قولىغە ئەگەر كىرسە كىم توت ئوشۇق،
ئۇتۇپ ئويدە قالماس قازان يا قوشۇق.
ئۆزى پەنج ۋاقىت ئىلىگىدە تەسبىيە،
كى پەندۇ پۇتۇن⑤ ئاڭا چوڭ دەسمىيە.
بۇ ئاخۇنۇ ئەشرەپ ئاڭا جان دوست،
بۇ ئىشان خەلىپە ئاڭا مەغزى پوست.
ئۆزى كاشغەر ئەھلىگە ئاقساقال،
ساقاللار ئانىڭ ئالدىدا بىر ماقال.
بۇ سايىمدىغا كىم بەككە ئەردى سىناغ،

① تىۋە — توگە.
② بىشۇمار — سانسىز.
③ بۇرار — كەسكىن.
④ ئازازىل — شەيتان.
⑤ پەندۇ پۇتۇن — ئىلمى نەسىھەت.

بۇ ئامبال دارىنغا ئەمدى كوز قاراغ،
بۇ كىمسە بولۇر ئەردى ئىلمى مائاش.
بۇ قالماق سۇلۇنلەرگە ئەردى ياراش.
گۇناھكارلارنى تاپچۇرۇپ باقغا،
كى زەنجىر سالىپ گەردەن ساقغا.
مۇنى بوش قويۇپ بىر تەرپ قاچما سۇن،
مۇڭا ئاش بېرىلىك قورساقى ئاچماسۇن.
بۇ مەنچىلىك يانىپ تۇشتى يۇلغۇن رابات،
ئالىب ئولجەنى ئۇشتۇرۇ① مەھپە، ئات.
هاكىم بەگ دىدى ئارقاسىدىن سوراي،
قىزىل شالدىراڭدىن ئۇنى ئوتكۇزەي.
كى دالۇيە ئەيتۇر مۇزاسىپ ئەمەس،
يىغى قاچسا كىم قوغلاماق لى ئەمەس.
مابادا قاچىپ ئەيلەگەيلەر كەمىن②،
بوكۇپ ياتقۇسىدۇر يەسەرۇ يەمىن③.
يىغى قاچتى ئاقسۇغا خەت ئەيلەتىلىك،
ئۇچۇرغا قاراپ يا تۇرۇك يا كېتىلىك.
چېرىكنى ئالىپ سىز كېتۇرسىز ئۇ يان،
بولۇر بۇ زامانە ئۇيان يا بۇيان.
هاكىم بەگ بۇگۇن كېچە بىر خەت سۇنۇپ،
يانىپ ئوزى يۇلغۇنراباتتا قونۇپ.
بۇ ئاخۇن هاكىم بەككە ئۇستاد ئىدى،

① ئۇشتۇر ـــ تۇگە.
② كەمىن ـــ بوختۇرما.
③ يەسەرۇ يەمىن ـــ سول ۋە ئوڭ.

تاۋازۇنى قىلىچ ھەم سوراپ ئىستەدى.
تېۋقاچ، قوي بىلە ئارپا، قەندۇ گىزەك،
دىدى مۇندىن ئۆزگە يەنە نە كېرەك.
خوجام مەنزىلى ئۇل كۈنى شاختۇرا،
بارۇردا بۇ لەشكەرلەر يۇلغۇن قارا.
ئۇزاق دەشتىدۇر دەشتى يۇلغۇن رابان،
سايىد بەگدە يوقدۇر دىدى ئېتىقات.
يېڭى لەشكەرى كەلسە ئاباددىن،
كەمىن گاھ قىلىپ ھەم توسار ئارقادىن.
توسۇپ ئالدىمىزنى بۇ چۆلگە قاراپ،
دىدى ئەھلى ئىسلامنى قىلغاي خاراپ.
بۇ ئابات بىلەن ماڭغۇزۇپ يۈز كىشى،
نە يەرگە يېتىپدۇر بۇ جەڭنىڭ ئىشى.
رابان، كانچىدىن يۈز كىشى ئىلغانىپ،
بۇ چالغىنى قىلىپ سۈيى ئاباد بارىپ.
قىزىل خەشمە ئاباد تۇپراق ۋە جام،
بۇ مەنچىڭلارنى قەتىل قىلدى تامام.
قىيىنلىق بۇخان يايلىغى، تامغا تاش،
چوماق بىرلە تاش تەگدى يانجىلدى باش.
سايىد بەگ يانىپ تۇشدى يۇلغۇن قارا،
دىدى جامدا بولدى بۇرەڭ ماجارا.
بۇ مەنچىڭ ئىشتىدى بۇ يەڭلىغ خەبەر،
يىقىلدى باشىغا بۇ ھەپتۇم سەقەر①.
بۇ جام ئىچرە غالداي پەجەرجى نۇيۇن،

① ھەپتۇم سەقەر — يەتتىنچى دوزاق.

Altun0q

يانا بوشقا ۋۇشۇ يەسى بەرمىيۇن.
بۇ كىچە جەھەننەمگە قىلدى سەپەر،
بۇ مەنچىلىك ئىشىگە تۇشۇپ شۇرۇشەر.
يېغى چېرىگى يىغلاشىپ ئولىزامان،
ھەمە چوڭ ـ كىچىك قىلدى ئاھۇ پىغان.
بۇ كەلگەن يېغى شەھەر تەرەپنى تىوسۇر،
ئوزۇق بىرلە جابدۇقنى كىم يەتكۈزۈر.
دىدى بىزگە ئىش ئەمدى دىشۋاد①دۇر
بۇ كۇنلەردە كىم بىزگە غەمغاردۇر.
قالىپدۇر بۇ يىگىپاگدا جابدۇق ـ ياراق،
خەزىنە، دەپىنە ئوشۇق ئات ـ ئۇلاق.
بۇ كورلاڭ ۋە يانسى بىلە ئاش ئوزۇق،
كېلىپسىز بۇ يەرلەرگە سىدام ـ قۇرۇق.
بۇ چېرىكدە يوق ئەمدى خەرجى خىراج،
بۇ ئىشتا بولۇپ ھەممەمىز نا ئىلاج.
ھاكىم بەگ دىدى بىر ئىلاجىن قىلۇر،
بۇ كەلگەن قازانى دىدى كىم بىلۇر.
سايىد بەگ بۇ تاگشىنچى بارسۇن دىدى،
تاڭ ئاتقۇنچە لەڭگەرگە بارسۇن دىدى.
بۇ تاگشىنچىلەر يۇردىلەر سۇيى جام،
بۇ مەنچىگنى ئولتۇردى كەتدى تامام.
بۇ تاگشىن قىلىپ كوردى يىگىپاڭ ئامان،
بۇ مەنچىگنى ئولتۇردى كەتدى يامان.
بۇ چالغۇن بارىپ كوردى يۇلغۇن رابات،

① دىشۋاد ـــ تەس، قىيىن.

چېرىكلەر ياتىپدۇر كەلسە يىڭپاڭغا پات.
شەھەردىن بۇ ئامبان خەت ئەيلەپ دىدى،
ھاكىم بەگ بۇ يىڭپاڭدا ياتسۇن دىدى.
چېرىكنى ھىچ قايان بارماسۇن،
كى تاڭشىن قىلىپ يوللاردىن چارلاسۇن.
ھاكىم بەگ چېرىك بىرلە يۇلغۇن رابات،
بۇ ئور تەڭگە ئوت قويدى كەتدى ئابات.
يىغىلەر ئىچىگە تۇشۇپ زەلزەلە،
بۇ يەرلىك ئىچىدە بولۇپ غۇلغۇلە.
بۇ شاڭيۇ گۇناھكارنى باقسۇن دىدى،
سەھەرلىكتە جامغا يورۇتسۇن دىدى.
ئالىپ جامغا بارسام ئاسار دارغا،
ھىساپ ئالماغايلار، يوقۇ-بارىغا.
گۇناھكار مۇسۇلماننى قىلسام ئازات،
تاپۇرمەن دىدى ئاخىرەتتە ناجات.
مىنى قەتىل قىلسا بولۇر مەن شەھىد،
كى شايەد بولۇرمەنكى ئەھلى شەھىد.
خىرجام پادشاھدىن ئالۇرمەن دۇئا،
كى ئىمان تاپىپ گوھەرى بى باھا.
ۋاپا قىلدى كىملەرگە پانى جاھان،
غەنىمەت تۇرۇر نەچچە كۈن ئۇشبۇ جان.
دىدى نۇھ① دەك ئومدي كورسەڭ ھايات،
ئاخىر بىر كۈنى تاپقۇمىز دۇر ۋاپات.
بۇ كىچە ئانىڭ كەلمەدى ئۇيقۇسى،

① نۇھ — ئۇزۇن ئومۇر كورگەن پەيغەمبەر.

گۇناھكار مۇسۇلمانلارنىڭ قايغۇسى.
بولۇپ ئەردىلەر ئول كېچە نىسپى شەپ،
بۇلارغا دىدى ئەيلەيىن بىر سەبەپ.
بىر ئۆيدە سولاغلىق يىگىرمە كىشى،
بىكىتكەن ئىدى يىغلىماغلىق ئىشى.
كى ئارقان بىلەن قول ئاياغى كىشەن،
قىينى دادىغا يەتكەلى ھىچ جان.
ئۇ چاسى بەرەھنە① شىكەم② ئەردى ئاچ،
ئاڭا يەتكۈزۈپ بەردىلەر نان تىرقاچ.
ھەمە يىغلاشىپ بەندە قىلدى دۇئا،
يانا باقى شاڭيۇ قىلىپ ئاھ-ۋاھ.
بۇ ئۆيىنىڭ چىقىپ نەم تامىنى تېشىپ،
يانا بىرسىنى قويدى بەندىن يېشىپ.
كۆرەركىم گۇناھكارلارنىڭ بىرسى يوق،
تاپۇرغا ماڭا ھېچ تەدبىر يوق.
كورۇپ باقى شاڭيۇ كوتەردى پىغان،
باشىغا ئۇرۇپ يىغلادى ئانچۇ نان.
مۇسىبەت كەبى ئۇن قويۇپ زار-زار،
توكۇپ ياشىنى مىسلى ئەبىرى باھار.
بۇ سايىد ھاكىم يىغلاغان كىم دىدى،
كېلىپ دوغاسى باقى شاڭيۇ دىدى،
يېتىبدۇر بۇ شاڭيۇغا كىمدىن ئازار،
دىدىكىم ئولۇبدۇر، تۇتۇبدۇر ئازا.

① بەرەھنە — يالاڭغاچ.
② شىكەم — قوساق.

گۇناھكارغا ساقتەلىق قىلغالى،
بۇ شاڭيۇنى قويغان ئىدى باققالى.
بۇ كېچە گۇناھكار تامنى تېشىپ،
قاچىپدۇر دىدى بىر-بىرىنى يېشىپ.
ئىشىگىدە ئۇخلاپ ئۆزى بىخەبەر،
بۇ بەندىنى ئاچىپ كېتىپ دەر-بەدەر.
بۇ ئەندىشەدىن نەۋھە پەرياد ئېتەر،
بىلەلمەس ئانىڭ دادىغا كىم يېتەر.
ھاكىم بەگ دىدى چىرلاغىن باقنى،
ماڭا كەيدۇ رۇپدۇر ئۇزۇن تاقنى،
دىدى قىچقىدۇر سىزنى سايىد ھاكىم،
ئاراغا تۇرالماس دىدى ھىچكىم.
بۇ شاڭيۇ ھاكىم بەككە ئىزىم قىلىپ،
تەرەددۇت قىلىپ ئەقلى ھۇشى كىتىپ.
ھاكىم بەگ غەزەپ بىرلە ئولدەم قاراپ،
دىدى كاشغەرى باقغەئى جالاپ.
ئوزۇڭ هوددە ئالدىڭ، باقۇرمەن دىدىڭ،
جىسەپ چورۇلۇپ جاڭ سوقۇرمەن دىدىڭ.
بارىپ قاچقان ئېلنى تاپۇرسەن دىدى،
گۇمانسىز قولۇمدا ئولۇرسەن دىدى.
دىدى مەن سېنى زۇڭيۇغا ئاڭلاتاي،
قىرىقنى سوقۇپ باركۇل پالىتاي.
ھاكىم ئەيدى بارىپ زۇڭياسىغا،
بارىپ زۇڭياسى دىدى دالۇ يەغە.
بۇ كۇن كېچە لەڭگەرغە ئوغرى كېلىپ،

دىدى پاكىزانىڭ ئارقاسىدىن تېشىپ.
گۇناھكارلار بەندىدىن قاچىپتۇر دىدى،
بۇ كېچە ھەممەسى قاچىپتۇر دىدى.
قويۇپ ئۇن كىشى ساقچىلىق قىلغالى،
بۇ شاگىرتىنى قويغان ئانى باققالى.
ھەممەسى ياتىپتۇر دىدى ئۇيقۇلۇق،
بۇ ئىشىدىن قالىپتۇر دىدى بى تۇيۇق.
دىدى دالۇيە باقىنى شالەقىل،
كېسىپ باشىنى قانىنى جالە قىل.
ھاكىم بەگ گۇناھىنى ئالدى تىلەپ،
ئىجابەت ئىكەن ئۇشبۇ قىلغان تەلەپ.
چېرىكلەر تامام ياندىلار جامغا،
بۇ يىڭپاڭغا تۇشتى كېلىپ جايىغا.
خوجاملار يانىپ تۇشتىلەر شاختۇرا،
تاپالماي بۇ ئىشلارغا چۇنۇ چارا①،
شەھىدلەر تامامىنى قىلدى ئەدەد،
بۇ ئۇچيۇز ئۇن ئالتى ئىدى جەمئى مەرد.
سايىد بەگ بۇ جامدا يوق ئوتكەن كىشى،
ئىدى جەمئىسى يەتمىش ئىككى كىشى.
خوجاملار يانىپ تۇشتى تاپماي زەپەر،
بۇ تاغنىڭ ئىچىگە تۇشۇپ شۇرۇشەر.

ئاپتور ئۇرۇشنىڭ باشلىنىشىنى مانا شۇنداق يېزىپ ئوتكەندىن كېيىن، خوجاملار مەغلۇپ بولغاندىن كېيىنكى ئەھۋالغا توختىلىپ، مەھەممەت ئىبلى ۋە باينىڭ ھاكىمى موللا ئاباقلارنىڭ خەلق قوشۇنلىرىغا

① چۇنۇ چارا — باھانە، سەۋەپ.

خىيانەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئوزى بىلەن ئاۋارە بولۇپ قالغان كىشىلەرنى تۇتۇپ باغلاپ، مەنچىلىك ھاكىمىيىتىگە سوغا قىلماقچى بول-غانلىرىغا قاتتىق نەپرەت بىلدۇرىدۇ ۋە ئوز ئىجادىيىتىنىڭ پۇتۇن بىر بابىنى بۇنىڭغا بېغىشلايدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن خەلق قوشۇنلىرىنىڭ باش يېتەكچىسى راشىدىن ئەھۋالىغا توختىلىپ يازىدۇ:

يېتۇشتى كۇچارغا بۇ يەڭلىغ خەبەر،
يېتىپ ئول زامان ئۇشبۇ سۇز شۇرۇشەر.
خوجامنى يانىپ كەلدى دەپ ئول زامان،
دىدى راشىدىن خان ئەمرى زامان.
غەزەبدىن دىدى مەن ئوزۇم ئاتلاناي،
باسىپ كەلگۇسى ئەمدى بىزنى خىتاي.
قاراشەھەر تەرەپتىن بۇ قالماق، يىتەر،
بۇ شەھيار، كۇچارلىققادۇر پۇر خەتەر.
ئىلەدىن يىتىپ كەلسە قالماق، سۇلۇن،
دەرىغا بولۇرمىز دىدى بى ئورۇن.
بۇ خاتۇن يىتىملەرنى ئەيلەر ئەسىر،
خۇدايا ئوزۇڭ بولماساڭ دەستىگىر①.
قاچىپ كەلگەن ئىل شەھەرگە كىرمەسۇن،
ئەگەر كىرسە-كىرسۇن كېچە قونماسۇن.
....
بۇ شەھيار، كۇچار جەمئى بولدى تامام،
غازاتقا بېلىن باغلاردىلار تامام.
....
بېرىپ ئابۇ-ئاش بەئدى خەتمە دۇئا،

① دەستىگىر — قول تۇتقۇچى.

دۈئا قىلدىلەر خان ـ خوجام پادىشاھ.
ھەمەلاۋۇ ـ لەشكەرلەر مەستى جۇنۇن،
يېتىپ نەۋھەزارى پەلەك ئىلگۈن.
مۇسۇلمانلار يىغلاشىپ زار ـ زار،
كى گويا قىيامەت بولۇپ ئاشكار.
باھادىر نىيازى خوجام پادىشاھ،
بۇ ئەئلەم خوجام ۋادىسى ئەنبىيا.
باھادىر سايىد غازى بۇدھانىدىن،
ئىجازەت تىلەپ شاھ سۇلتانىدىن.
باھادىر شەھىد غازى، سەيىد جامال،
ئەمرى بۇ ئەللامە① سەيىد جالال.
خوجاملار ھەمە سەيىد ساداتىدىن②،
باھادىر شەھىد خوجەئى ھامىدىن.
باھادىر سەيىد غازى مەھمۇدخان،
جىگەر گوشە ئەۋلادى پەيغەمبىران.
بۇلار نەسلدۇر شىرى يەزدا ئىدىن،
باھادىر شەھى خۇجەئى شاھىدىن.
باھادىر سەيىد خۇجەئى ۋالىدىن،
زىيا ئىدىن خوجام، خوجە باھائىدىن.
بۇ سەيىد شەھىنشاھى ئالەم تامام،
ئۇلارغا پۇسەد③ خۇجە ئەھمەت خوجام.
بۇلار ئايرىلۇر يەئنى ھەر نەسلدىن،

① ئەللامە ــ چوڭ ئالىم.
② سەيىد ساداتىدىن ــ خوجىلارنىڭ خوجىسى.
③ پۇسەد ــ ئوغۇل.

باھادىر سەيىد خوجەئى پەخرىدىن.
بۇ غازى سەيىد خوجە بۇرھاندىن،
بۇ يۇسۇپ خوجام پادىشاھ نەسلىدىن.
باھادىر سەيىد پەتىھىدىن غازى خان،
بۇ ھەمشىرە بۇدھانى ساھىپ قىران.

شائىر ئەسكەر باشلىقلىرىنى ئاتاپ ئوتكەندىن كېيىن راشىدىن خان تەرىپىدىن ئەسكەرلەرگە ئېيتىلغان ۋەئىزى نەسىھەتلەرنى يېزىپ ئوتۇپ، داۋام قىلىدۇ:

....

يىغىلدى بۇ لەشكەر ھازارۇ - ھازار①،
بۇلار جەمئى بولۇپ يۇردى شۇي مازار.
مازاردا قىلىپ ئول كۇنى ئابۇ ئاش،
ئەدەدسىز بۇ قويۇ كالا سالدى داش.
بۇ تار بوز، قوغۇن بىلەن ھەم ئۇزۇم،
كېلىپ تۇدە - تۇدە بۇ قاقۇ سوزۇم.
كېلىپ يۇرت - يۇرتدىن بۇ ئەجىر، ئانار،
بۇ نەزرىگە كەلگەن ئېرۇربى شۇمار.
قېتىق، سۈت، قايماق بىلەن نان توقاچ،
خۇدا نىئمەتى بىلە تولدى ساناچ.
كېلىپ نەزرىگە تىۋە، ئاتۇ - كالا،
باقۇر ھەر بىرىنى بەش - ئالتە بالا.
بۇ قوي - ئەچكۇنىڭ ھەر بىرى بىر قوتان،
مۇئەككىل بولۇب باقتى نەچچە قوتان.
ئانى تاپماغان بۇدەسدە ئوتۇن،

---

① ھازارۇ - ھازار — مىڭلاپ - مىڭلاپ.

بالا بارقاسى كەلدى ئەرۇ ـ خاتۇن،
باشى تىۋەدۇر ئاياغىدۇر خوراز،
بۇ داشقا سالۇر چامغۇر، سەبزە، پىياز.
بىرىپ ھەممە لەشكەرگە جابدۇق ـ ياراق،
يانا سەرۇ پا ھەم بىرىپ ئات ـ ئۇلاق.
يانا مىلتىقۇ، ئوقيا بىرلە شاپ،
بۇ ھەنگا مەنى كورمەدۇك يۇز ياشاپ.
تۇمەن پەۋج ـ پەۋج بىلەن زەمبەرەك،
يانا ئوقۇ ـ دورا نەيزە چەمبەرەك.
ھەممە كوك تومۇر بولدى باشىدىن ـ ئاياق،
بۇشەش قىر چويۇن بىرلە قىرلىق چوماق.
كىيىپ جۇببە جۇشەن بولۇپ كوك تومۇر،
نە دولەت بۇ ئىسلامدە ئوتسە ئومۇر.
بىرىپ يۇز ياشلارغا بىردىن ئەلەم،
ھىساپلاپ ئون ئۇچ مىڭغا سۇردى قەلەم.

موللا شاكىر راشىدىن خاننىڭ قايتىدىن قوشۇن توپلاپ سوقۇشقا تەييارلانغانلىغىنى يازغاندىن كىيىن، 200 گە يىقىن مىسرادا ئىلگىرى خىيانەت قىلغان موللا ئاپپاق ئەئلەمنىڭ پۇل ـ مىلى مۇسادىرە قىلىنىپ، ئۇزى ئولۇمگە ھوكۇم قىلىنغانلىغىنى، كىيىن يەنە ئەپۇ قىلىنغانلىغى ۋە ھەربى تەييارلىقلارنىڭ كىيىنكى بىرىشىدىكى قىزغىنلىقلارنى تەسۋىرلەيدۇ. كىيىن ئەسكەرلەرنىڭ مۇزات داۋىنى يىنىغا توپلانغانلىغىنى يازىدۇ:

....

بۇ لەشكەر يىغىلدى ئارا شورغا،
قۇرۇپ بارىگاھنى مۇزات بويىغا.
ئاق ئوي جادىرۇ تىكتۇرۇپ بارىگاھ،

کی بۇرھانە غازى خوجام پادىشاھ.
نىشاندۇر بۇ مىزراپ① خارەزمىدىن،
خوجام ئارقاسىدىن سەيىد ۋالىدىن.
مەي نۇش ژۇتتى ئەزەل جامىدىن،
باھادىر سەيىد خوجەئى ھامىدىن.
كېلۇر بىر - بىر ئارقا يېتىپ لەشكەرى،
بۇ شەبازلار غازىلار سەرۋەرى.
خوجاملار كېلىپ بولدىلار جابەجا،
تۇشۇپ ھەر بىرى خىمەدە بارىگاھ.
تىكىپ لاۋۇ - لەشكەرلەر چادىر چەمەن،
بۇ يايلاق خوجاملارغا بولدى پىسەند.
بۇ ئالتىنچى ئاي ئەردى ۋاقتى باھار،
ئاچىلىپ چەمەن ئىچرە گۇل سەد - ھازار②.
بۇ يايلاق ئېرۇر كىم چەمەن زارلىق،
ئەجەپ مۇرغى ئەلھان خۇش ئاۋازلىق.
ئاقادۇر بۇ دەريانى ئابى مۇز ئات،
ئېرۇر تەشنەگە ئابىمەۋجى ھايات.
بۇ دەريا سۇ يىكىم ئېرۇر سۇتدىن ئاق،
تومۇز كۇنى ئەردى مۇزدىن سوغاق.
ئېرۇر ئابى دىنار يا كىم بۇزۇر③،
تاپۇر بىر غىنا ئىچىسە چاينەك ھوزۇر.

---

① مىزراپ — ئابا مۇسلىم داستانىدىكى مەشھۇر باتۇرلارنىڭ نامى.

② سەد - ھازار — بۇزمىك، خىلمۇ - خىل مەنىسىدە.

③ ئابى دىنار، ئابى بۇزۇر — داۋا ئۇچۇن ئىچىدىغان شەرۋەت- لەر نامى.

AltunOq

شەكەردىن سۇ چۇكىراق، ئەسەلدىن لەزىز،
ئاقۇر يا ئوقىدەك قىلىپ رەستاخىز.
قۇرامىنى ئاقۇزۇر تاراققا-تۇرۇق،
ئاقۇزۇر ئاتىڭ بولسا ئاقساق-ئورۇق.
كى يالغۇز يېرىم كىرمەگىن بۇسۇغا،
سىنى لىپقە ئالىپ بارۇر سوقۇغا.
تولا ئالدىراپ كىرمەگىن ئاقىزۇر،
بولۇبدا بېلىق گۆشتىگە تويغۇزۇر.
خوجاملار ئارا شۇردا قىلدى ماكان،
چىقاردى بۇلار ھەر تەرەپكە نىشان.
خالايىق كېلىپ چوڭ-كىچىك پېشباز،
ئالىپ كەلدى ھالىچە نەزرى-نىياز.
يانا ھەر كۈنى قايناتىپ نەچچە داش،
خالايىققا كەڭرۇ بېرىپ ئابۇ-ئاش.
كېلىپ تاغۇ-تاغدىن بۇ نەزرى نۇزۇر،
بۇ لەشكەر ھەمە ياتدىلار باھۇزۇر.
بۇ داشدىن ئاشىپ نەچچە قويۇ-كالا،
ئانى جايلا يالماي بەش-ئالتە بالا.
بۇ نانۇ-توقاچلار تاغارۇ-تاغار،
بۇ قوي ئارپا كەلدى ھازارۇ-ھازار.
يىغىلدى ھەمە تاغۇ-باغدىن تامام،
بۇ قىل قۇيرۇغى ھەمە خاسۇئام.
بۇ چالغۇنچىنى ھەر كۈنى ماڭدۇرۇپ،
ئىلا يوللاردىن ھەم بۇزۇپ توستۇرۇپ.
بۇ چالغۇنچى ئەيتۇر يېغى جامدادۇر،

ئىككى يول ئاراسىدا دەرماندا دۇر.
ئۇلار ھەم ئىككى يولنى تاڭشىن قىلۇر.
كى بىزنى كورۇپ ئارقاسىغا يانۇر.
خوجاملار كېلىپ يۇردىلەر ئىلقىچى،
قونۇپ ئاندا ئوتدى نەچچە مىڭ كىشى.
كى ئاندىن يۇرۇپ كەلدى توپا داۋان،
ھەمە لاۋۇ ـ لەشكەر كېلىپ ئول ئامان.
خوجاملار يېتىپ كەلدى ئاۋاتىغا،
ئاقىندىن ئوتۇپ كەلدى تۇز ياقىغا.
كورەر كىم بۇ ئوتەڭدە ئاق نەرسە بار،
تۇرار سەھندە گويا بىر مۇنار.
كورەر كىم شىپشە① يۇك قىلىپ بولاغان،
ئانى چىگەدە تور قىلىپ تولاغان.
بۇ ياركەند، خوتەندىن كېلۇر دايىسى،
ئىلادىن كېلۇر شاڭلىغان يامبۇسى.
بۇ ئورتەڭچىدىن ئوتەڭچى ئانى تونۇپ،
ئانى تاشلادى كەنتلەر ھودۇقۇپ.
بۇ ئابادىدا قالدى بۇ نۇرى جاھان،
بۇ مەنچىلىك قاچىپ قالمادى ھىچ قاچان.
بۇ ياركەند، خوتەنلەردە تۇتۇپ ئىدى،
بۇ شاڭلار خوجاملارغا مەۋقۇپ ئىدى.
بۇ شاڭنى دىدىلەر خۇدا قىلدى شاڭ،
پىچاق بىرلە كەس ئانى يىر تالىمىساڭ.

① شىپشە — ئاق ماتا.

ئىدى يۈز ئۈلاغ ئىككى يۈزچە ششى،
گىزى ھەم ئۈزۈندۈر ھەر بىرى يۈر گۈشى.
خوجام ئەيدىلەر ئۈچرىدى ئاق ماتا،
مەدەد قىلدى بىزلەرگە خىزرە ئاتا.
بۇ ئىسلام ئاچىلدى جاھان بولدى پاك،
بۇ ئىمان نىشانى ھەمە كەيدى ئاق.
ھەمە ئەھلى ئىسلام كەيدى كىپەن،
بۇ لەشكەر ئىدى ئۈچ مىڭۇ بىر تۇمەن.
ماتا ھەم كىمىپ قالمادى يا ئاشىپ،
قالىپ نەچچەسى گەردەننى قاشىپ.
كورەر كىم بۇ ئاباد تۈز تاغدۈر،
ۋە يا كۈھى سىنا ۋە يا كۈھى تۈر①.
سۈزۈكلۈكدە گويا ئىرۈر تاسدەك②،
باشىغا كىيىپ ششە غەۋۋاسدەك.
يايىپ ئۈستۈنى ئادى خاكى توراپ③،
سالىپ بىر پەرنۋەش يۈزىگە نىقاپ④.
ئانىڭ ئالغىنى شۇئلەدەك، بەرق ئۇرار،
سۈزۈكلۈكدە گۆھەر كەبى پارقىرار.
سۈزۈك تۈز بىلەن توخمەلەرنى قىرىپ،
تاناۋۇل قىلۇر گوش كابابنى سالىپ.
ئانىڭ تاختاسى گويا بىر قاش تاشى،

① كۈھى سىنا — كۈھى تۈر — ئىككى تاغنىڭ **نامى.**

② تاس ـ داس — تەشتەك.

③ توراپ — توپا.

④ نىقاپ، پەردە.

بۇ لەززەت تاپار تەخسەسىدىن ئاشى.
بۇ تەخسە قاچا خانىغا تارتىتۇق بېرۇر،
ھەممە ئىشنى كاجلاردىن ئارتۇق بىلۇر.
بۇ ئاباد سۈيىنىڭ ئاتى قۇربە باي،
بۇ تاغ دامەنى ئولتۇرۇر نەچچە باي.
خەزىنە ئولۇر ئۇشبۇ تاغ — قات - قات،
بۇ يايلاقدا ئوتلار كالا، قوي ۋە ئات.
بۇنىڭ ئاياغى قارا يۇلغۇن بارۇر،
بۇ ئورتەڭ رابان بۇ سۇدىن كوكۇرۇر.
بۇ ئاباد ئاچچىغ دىگەن بىر ئاقىن،
بۇ ئەتراپى تۇزدۇر يەسەرۇ يەمىن.
كى تېڭلاپ زىمىستاندا ماڭدى مۇز،
يىقىنراق بېرىپ كورسىڭىز ئاق تۇز.
تىگىدىن تۇرادۇر سۇزۇك سۇ ئاقىپ،
كوڭۇللەرگە تۇرپە ئەجەپ خۇش ياقىپ.
ئانى ئىچكەنى بولماغاي تەلخى ئاب،
بارادۇر بۇ سۇخان بويىغا تاقاپ.
خۇجام ئەزم ئېتىپ يۇردىلەر جامغا،
تاماشا قىلىپ ئۇشبۇ ھەڭگامىغا.
يۇرۇپ ئەۋەل ئاخشامدا ئاباددىن،
تاڭ ئاتقۇنچە چىقتى ئۇزۇن سايدىن.
كېلۇر ئول مەھەل سۇبھى سادىق يۇرۇپ،
قاچان جام دەرختى نامايەن بولۇپ.
ئوتۇپ سائەتى بولدى ۋاقتى ناماز،
يىقىن بولسا سۇ ھەم تەيەممۇم جاۋاز.

بۇ سۇ ئەردىتوت مىڭ قەدەمدىن يېقىن،
بۇ كاپىر قىلۇر بۇ تەرەپنى كەمىن.
مۇئەززىن ئوقۇپ ئۇ مەھەلدە ئازان،
نامازنى تەيەممۇم بىلەن بەئىدازان.
نامازدىن كېيىن بەئىدە قىلدى دۇئا،
بۇ لەشكەرلەر بولسۇن ھەممە جابەجا.
بۇ لەشكەر ھەمە سەپلىرىنى تۈزۈپ،
كېلۇر جام تەرەپ تۇغ ئەلەم كوتۇرۇپ.
سايىد بەگ چالىپ ناغرا، كارنايىنى،
مانجۇلار چالىپ چىڭ ۋە سۇرنايىنى.
كېلەدۇر بوتى پەۋجى دۇمباق قاقىپ،
بۇ جاي توپراق ئوستەڭ ئارادىن ئاقىپ.
بۇ مەنچىڭ يېغى يەتتى دەپ بۇلاشىپ،
بۇ قالماق كېلۇر ئارقادىن دۇلاشىپ.
كېلۇر توت يۈز ئەندىجان، كاشغەردى،
كېلەدۇر بۇ ئىسلامغا ئوق ئاتقالى.
بۇ توت يۈز خوتەن، ياركەنددىن قوشۇن،
كېلۇر ئارقادىن يەتتە يۈزچە سالۇن.
بۇ توت يۈز قىمار باز بىلە شاسايىد،
بولۇپ ئالى مەرۋان، ئالى يەزىد.
بۇ غەۋغاسى جەمئى پەلەكدىن ئاشىپ،
كېلۇر شاسايىد بەگ يېغانى تاشىپ.
بۇ يەرلىك خىتاي ئىككى مىڭ ئالتە يۈز،
مۇھەييا بولۇپ تىكتى مەيدانغا كوز.
سايىد بەگ كورۇپ ئەھلى ئىسلامنى،

تۇرۇپ تىشلەدى ئىككى بارماغىنى.
يانا بىر تەرەپتە سۇنىڭ شەرپەسى،
بۇ مەنچىلىك قىلىپ ئەمدى جان ۋەھىمىسى.
بۇ يولبارس مەسەلىك تېرەگىنىڭ سۇيى،
ئانىڭ ئويى چوقۇر بىرلەر يوقدۇر كۆيى.
بۇ سۇ تاغ تەرەپدىن كېلۇر شاقىراپ،
يېغى جام تەرەپدىن كېلۇر ۋاقىراپ.
كېلۇر غازىلار ئاللا ـ ئاللا بىلە،
بۇ نۇرغۇن ئەزىمەت ئالالا بىلە.
بۇ ملتىق بىلە زەمبىرەكنىڭ ئۈنى،
چالىپ ناغرا، كارناي، سۇرنايىنى.
بۇ ئات كىشنەشىپ ھەم ئىشەك ھاڭراشىپ،
قېچىر ھاڭرا يالماي بۇرۇر باڭلاشىپ.
قىلالى بۇ ئىسلام تەرەپدىن بايان،
سەيىد غازى بۇرھان ساھىپ قىران.
كوتەرىپ كېلۇر نەچچە بايراقۇ ـ توغ،
يانا بىر تۇمەن لەشكەرى قىل قۇرۇغ.
بۇ سەۋتۇ ساداسى پەلەكدىن ئاشىپ،
بۇ ھەيبەت بىلەن يەر ـ جاھان تىتراشىپ.
كېلۇرلەر ئەلەم ئۇستىگە ھەم ئەلەم،
پۇتۇپ ئىسمى تەئزەم پەتەھنانى ھەم.
بۇ مەنچىلىك يېتىپ كەلدى پونى ئاتىپ،
بۇ غۇلدىن مۇسۇلمانلار بىردىن قاچىپ.
ھاكىم بەگ دىدى ئەمدى قاچتى يېغى،
جىدەللەپ ئانىڭ ئارقاسىدىن تېخى.

كى بىر ـ بىر ئاتنىڭ مىلتىقۇ زەمبىرەك،
ئىرانلارغا بۇ ۋاقىتدا ھىممەت كىرەك.
تۇتۇندىن كوكەردى ھاۋا ئىس بولۇپ،
بۇ تەيىۇ قىزىپ قىپقىزىل مىس بولۇپ.
تۇتۇن بىرلە تۇپراق ھاۋا بولدى چاڭ،
بۇ مەنچىڭ تۇرۇپ ھاڭ باقىپ قالدى داڭ.
ئالىپ چورەنى قىلدى مۇڭگۇزى،
بۇ مەنچىڭلار بولدى ئۇزۇكنىڭ كوزى.
غوجام پادىشا قىلدىلەر بىر دۇئا،
يىغى زارى بولدى قىلىپ ئاھۇ ۋاھ.
كى تەكبىر ئوقۇپ ئۇردىلەر ئوزىنى.
ھەمە قول قويۇپ ئولتۇرۇپ كۆپرىنى.
مۇسۇلمانلار قورشاپ ئالىپ نەچچە قات،
بۇ ئادەم قاچالمايدۇر يا قاچقان ئات.
بۇ جەڭ بولدى گوياكى سوت ئورلەسى،
بۇ مەنچىڭ ئولۇپ قالمادى ھىچكىمى.
چاپا ـ چاپ خەنجەر، شاپا ـ شاپ تىغ،
بولۇپ جەڭ بازارى بىھەرە ئىسسىغ.
تاراققا ـ تۇرۇققۇ بۇ تىغى سىنان①،
جاھان بولدى بازارى ئاھەڭگەران②.
بولۇپ يەر يۈزى قان بىلەن لالەرەڭ،
بۇ يەڭلىغ قىزىق بولماغان ھىچ جەڭ.

---

① سىنان — نەيزە.

② ئاھەڭگەران — تومۇرچى.

ئۆلۈكلەر ياتۇر كۆشتەدىن① پۆشتەلەر②،
ياتۇر نىمجان، پۇت سۇنۇق بەزىلەر.
ياتادۇر تېنىدىن جۇدا نەچچە باش،
مۇسۇلمان-كاپىر بىلەن ئارىلاش.
ياتۇر بەزىسى مۇردە يەڭلىغ بوكۇپ،
يانا بەزىسى قانغا پاتمىش چوكۇپ.
كېسىلگەن قولى بەزىنىڭ بازۇدىن③،
ئۆتۈپ يا ئوقى بەئزىنىڭ دولادىن.
كى نەچچە ياتۇر نەچچەسى نىم خىز④،
قوپاي دەپ قوپالماي بولۇپ رەستەخىز.
ياتۇر بەزىنىڭ باشى ئىككى پۇچۇق،
ياتۇر بەزى مۇردە بەرەھنە⑤ ئوچۇق،
سايىد بەگ قاراپ كوردى ئىش ئوزگىچە،
قاچان بىر تەرەپتە تۇرۇپ ئولگىچە.
چىقىپ ئەترادىن قاچتى كەتتى بەدەر،
بۇ كاشغەر سارى ئول سى كەبى پەدەر.
كى سوت ئورلەمى قالمادى ھىچ جان،
بۇ مەنچىلىك چېرىكدە نامۇ-نىشان.
خىتايچا ئىدى نەچچەنىڭ سۇرىتى،
ئولۇپ سايدا قالدى ئانىڭ قۇرباشى.

---

① كۆشتە — ئۆلتۈرۈلگۈچى.

② پۆشتە — دۆمبە.

③ بازۇ — بىلەكنىڭ تۈۋى.

④ نىم خىز — يېرىم تۇرۇش.

⑤ بەرەھنە — يالىڭاچ.

بۇ سوكو، قىماربازلار ئولدى تامام،
باشىغا چىقىپ تۇت ئوشۇق مەردى كام.
دۈشمەن ئاخىر ئولدىلەر ھەممىسى،
سايىد بەككە ھەمراھ قاچىپ ئالتەسى.
ئۇلارغا بولۇپ بەزى ھەم سەپەر،
بۇ دۈشمەن بىلە باردى نارى سەقەر①.
يانىپ ئاقسۇغا چۈشتىلەر بەزىسى،
يىدى ناشتىلىقتا تونۇر كاۋاسى.
كۇچارلىقلار دەر بىز خوجامغا ئورۇق،
بۇ لەشكەر بولۇپ كەلدىلەر قىل قۇرۇق②.
ناماز ۋاقتىدىن تا بولۇپ چاشكا،
بۇ مەنچىلىك سەپەر قىلدى تەھتەسسەرا③.
كى ئاۋال چىقىپ داڭغا شەھپالىق،
قىلىپ ئاخىرىدا كوكۇل قارالىق.
خوجاملار كېلىپ چۈشتى يىڭپاڭغا،
تۇرۇشتى ھەممە ئولجە ۋۇ مالىغا.
بۇ سايىد ھاكىم بەگ چادىرۇ خەيمەسى④،
تۇرۇبدۇر ساندۇقىدا كۇمۇش، يامبۇسى.
تۇرۇبدۇر ياشىل مەھپە تۇغى ئەلەم،
ھاكىم بەگ قىلىپ قۇيرىغىنى قەلەم.
ئولۇپ چىڭشايۇن، زوڭيا، دالويەسى،

① نارى سەقەر — دوزاق ئوتى.

② قىل قۇرۇق — ئارقىسى ئۈزۈلمەستىن.

③ تەھتەسسەرا — يەر تىگى.

④ خەيمە — چېدىر.

پەچىرچى بىلەن بوشغا مالويەسى.
بۇ ئىگىن ـ ئاياغ مەئىپى ۋە ئات ـ خىچىر،
بار مىسلى گويا ساپال ۋە ھىچىر.
قىزىل پۇل كۇنۇش خانىقاغا بارىپ،
بۇ نۇرغۇن چۇلۇق بەزى كەتتى سالىپ.
ھاكىم بەگ قايان باردى ئىزلەپ تاپىلىڭ،
قاچىپدۇر مەگەر ئارقاسىدىن چاپىلىڭ.
تۇتۇپ كەلگەنى قوغلادى ئات چاپىپ،
يىتەلمەي نەچەسى يۇرۇر ئىزدەشىپ.
شەھەردىن ئوتۇپ تاكى كەپتەرخانە،
بۇ مەنچىلىڭ قاچىپ ئوتتىلەر ئازغىنا.
بۇ قالماق كىلەدۇر كوزى ئارقادا،
چىرىلىڭ بىرلە قاچىپ نەچچە جەڭگۇدا.
قاچىپ نەچچە قالماق، خىتاي شەرىگە،
بۇ كۇن ئۇچرادۇق بورە ياشىرگە.
بۇ مەنچىلىڭ تامامدا بىزاسىن چاپلاشىپ،
تۇرادۇر سىپىل ئۇستىدىن قايلاشىپ.
شەھەرگە كىرەرگە تاپالماي ئىلاج،
بىر ئارقان بىرىلىڭ بولسا نەچچە غالاچ.
بۇ ئارغامچى بىرلە بىلىن باغلادى،
سىپىل ئۇستىگە چىققالى چاغلادى.
بۇ قالماق خىتايىنى سىپىلدىن سۇنۇپ،
كىلۇر دەپ يىغى ئولتۇرۇر ئويغۇنۇپ.
سىپىلنىڭ تۇپىدە قالىپ ئات ـ ياراق،
شەھەرگە كىرىپ بىر باش ئىككى قولاق.

سىپىل ئۇستىگە داڭدا قالغان چىرىك،
قالىپ داڭلاردا ئاش ئوزۇق قوي ئىرىك.
مۇئەككىلگە مولجىدا بىر چوڭ خىتاي،
كىيىپ ئەڭلىگە كەيمەگەن سەرۇپاي.
بۇ قالغان چىرىكلەر دابزا باقىپ،
كېچە ئۇخلاماستىن تەبلى، دۇمباق قاقىپ.
بۇ ئامبال كىرىپ ئەمدى بۇتخانىغا،
كېلىپ يالبىرۇر ئەمدى تۇڭگانەغە.
يۇرۇبدۇر بۇ مەيمەيچىلەر يىغلاشىپ،
بۇ تۇڭگان بىلەن بەزىسى يارلاشىپ.
خىتايلار بۇ ئاقسۇ بىلەن بەك چېكىپ،
يۇرۇبدۇر تامام ساقتىلىق جىك چېكىپ.
خوجاملار بولۇپ خورره موشادىمان،
ھەمە لاۋۇ لەشكەر بىلەن ئەل ئامان.
بۇ جامدىن خوجاملار يۇردىلەر ئاقسۇغا،
ھەمە ئارزۇلۇقلار قانىپ ئارزۇغا.
ئالىپ بىر تۇمەن لەشكەرى بىگاران①،
سەيىدغازى بۇدھان ساھىبقران.
مەي نۇش ئەتكەن ئەزەل جامىدىن،
شەھەنشاھى غازى سەيىد ھامىدىن.
يىگىتلەر بىلەن بىر شەھى نەۋ جاۋان،
باھادىر سەيىد غازى مەھمۇدخان.
چالىپ ناغرا ـ ناقفا رەئى شادىيان،
خوجام كەلدى دەپ چوڭ ـ كىچىك شادىمان.

① بىگاران ـــ سان ـ ساناقسىز.

مىراپ مىلىك بىگى جەمئى خەيلى سۇپاھ،
ھەممە مۇپتى، ئەئلەم، مۇدەررىس، خەتىپ،
يانا ھازى ۋە خەلپە ھەم مۇھتەسىپ،
بۇ ئاخۇن ئەشرەپ مۇئەززىن ئىمام،
چىقىپ پىش ياز ئاقسۇ خەلقى تامام،
....
چىقىپ ئۇرداغا چالدى نەققارەنى،
قولىغا ئالىپ مۇلكۇ مىراسىنى،
كۇچارىدا ئۇلار قىلدى مەنزىل ماكان،
ھەممە دەست بەيئەت بېرىپ ئول زامان.

ئاپتور بۇ يەردە ئاقسۇ ھاكىمى ئىلياسخاننىڭ خەلق ئىشىغا كوڭۇل بولمەي، كەيىپ-ساپا، ئەيش-ئىشرەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، بۇزۇق يول-غا كىرگەنلىكى، بۇنىڭ كاساپىتىدىن ئاقسۇ خاراپچىلىققا يۈز تۇتقانلىقى، خەلق ئارىسىدا ۋابا تارقالغانلىقى، كېيىنكى چاغلاردا خىزىرخان قوشۇنلىرى ئاقسۇنى قايتىدىن ئاۋات قىلىشقا كىرىشكەنلىكى ۋە قۇمۇل ئەتراپىدا خىزىرخاننىڭ ئىلىپ بارغان سوقۇشلىرى ھەققىدە يازىدۇ:

كەل ئى ۋە ئىزىگۇي ئەيلەگىل راۋىيان،
قىلىپ ئەردىۋىلدىنكى بىر داستان.
يانا ئاقسۇنى ئىلياسخان سوراپ،
ئۇلارمۇ ئاخىر بولدى خاكى-تۇراپ①.
بۇ خانلىق قىلۇر ئەردى ھەر كۇن شىكار،
تاماشا قىلىپ سۇنئى پەرۋەردىگار.

---

① خاكى-تۇراپ — كۆل-توپا.

بۇ كەشمىردىن بىر ئۇلۇغ سوداگەر،
ئۇزى ئەغنىيا① ئەردى مالى گوھەر.
ئانىڭ خاتۇنى ئەردى ساھىپ جامال،
پەرىلەر ئانىڭ ئالدىدا كەنگو ـ لال②.
ئاڭا رەشىك ئولۇر كورسە ھۇرۇ — پەرى،
جامالى ئانىڭ ماھ ۋە يا مۇشتەرى③.
....

قاراپ ئولتۇرۇر ئەردى پەنجىرەدىن،
كى قەيد ئەتكەلى زۇلپى زەنجىرەدىن.
قىلۇر ئەردى بۇخان بۇ كۇنى شىكار،
بۇ روزەندە④ تۇرمىش بۇ مىھرى نىگار.
بۇ خان ھەم ئانى كوردى ئۇتتۇر قاراپ،
ئانىڭ ئىشقىدا بولدى باغرى كاباب.
شىكاردىن يانىپ چۇشتى ئاشىپتە ھال⑤،
بۇ ئاشىققا مەشۇق ئۇمىدى ۋىسال.
....

سالىپ خانەغەرەڭگى تۇرلۇك بىسات،
تىزىپ ئالدىدا قويدى نۇقلى، كاباب.
ئالىپ كەلدى ئاندىن تائامى كاباب،
ئىچەر ئەردى لىق ـ لىق قەدەھدىن شاراب.

---

① ئەغنىيا — باي.
② كەنگو ـ لال — تىلى تۇتۇلماق.
③ مۇشتەرى — چولپان.
④ روزەن — توشۇك، دەرىزە.
⑤ ئاشىپتە ھال — ئاشىق، بىقارار مەنىسىدە.

ئوشۇل زەن①بىلەن قىلدى مەيخارەلىك،
ئانىڭ كەيپىدىن ئوتتى بەدكارەلىق②.
....
كىرىپ ئەردەۋىل شەھرىگە بىر ۋابا،
بۇ رەڭ كەلگەن ئەركەنكى قاتتىق بالا.
قالىپ ئويمۇ-ئويدە خالايىق ئولۇپ،
ھەممە ھالى-ئەۋۋالى قالدى تورۇپ.
قىزىل ئۇستىدە ئەردى تۇڭگۇز كىرىش،
شەھەر چول قالىپ ئوتتى كوپ يازۇ-قىش.
بۇ سەھرا شەھەر ئەھلى زىرى تۇراپ③،
بولۇپ ئەرداۋىل شەھرى، خاكى تۇراپ.
قاچىپ كەتتىلەر بايى — سايرام كوسەن،
ۋە بەزى قاچىپ باردى ياركەن، خوتەن.
ۋە بەزى قاچىپ باردىلەر كاشغەر،
كېلىپ شەھرى بەر-بەر بولۇپ دەر بەدەر.
قانى ئەردەۋىل شەھرى، يوق ئوندا جان،
ۋابادا ئولۇپ، كەتتىلەر ھەر قايان.
شەھەر چول قالىپ ئەردى ئول ئالتە يىل،
بولۇپ ئەردەۋىل شەھرى ۋەيران شۇ خىل.
شەھەر نىسپىسىنى كەتتى دەريا ئالىپ،
كىشى قالمادى، ئەردەۋىل چول قالىپ.
بۇ قورغاس ئىدى شەھرى تۇغلۇق تومۇر،

① زەن — ئايال.
② بەدكارەلىق — يامان ئىش، بۇزۇقچىلىق.
③ زىرى تۇراپ — تۇپراق ئاستىدا.

كىئون يىل بۇ ئىسلامدا ئوتتى ئومۇر.
ئاتا ئورنىدا بولدىلەر خىزىرخان،
سەمەرقەندى، قوقەندى ھەم ئەندىجان.
بۇلار تابەتى ئەردى قىرغىز، قازاق،
بۇ تاشكەند، سايرام مۇلكى جازاق.
بۇ كاشغەر، ياركەند، يېڭىسار، خوتەن،
بۇ خان يارلىغىنى تۇتۇپ جانۇ تەن.
يانا شەھرى بەر-بەر بىلەن ئەردەۋىل،
قىلىپ پادىشا خىزمىتىن جانۇ-دىل.
يانا باي، سايرام، شەھيار، كۇچا،
قىلىپ پادىشا ئەمرىگە جان پىدا،
بۇگۇر، كورلا، بىرلە قىردىق سان جىلىش،
ئىتائەت قىلىپ ئەددىلەر يازۇ-قىش.
ئانىڭ تابەئىدە بۇ تۇرپان، قۇمۇل،
تومۇرخاندىن قالدى ئىككى ئوغۇل.
كى بىر كۇن خىيال ئەيلەدى خىزىرخان،
دىدى رەھ گۇزەر① ئۇشبۇ پانى جاھان.
....
دىدىلەر بىر ئەقلىم خاقانى چىن،
ھەمە زۇلۇمدا ئوتدىلەر ئانچۇنىن.
كۇچۇم يەتسە تۇز يولغا ئانى سالاي،
ئانى ياخشى ئىشقا دالالەت قىلاي.
ئەجەل يەتتى ئاخىر بولۇر مەن شەھىد،
كى شايەر بولۇرمەنكى ئەھلى سەئىد.

① رەھ گۇزەر — ئوتكەر يولى

....

دىبان ئويلۇنۇپ ئول زامان خىزىرخان،
قىلىپ نامەسىن يۇرت-يۇرتقا راۋان.
كى بىر نامە يازدى شاھى بۇخار،
كى بىزدىن تەھىيات① ھازاران-ھازار②.
غازاتقا نىيەت ئەيلەدۇك بۇ سەپەر،
ئىجازەت نۇچۇكدۇر بۇدۇر كاد خەير③،
سەمەر قەندغە بۇ نامەنى ياز دىدى،
غازاتقا ئانى بۇ سەپەر ئىندەدى.
كورۇپ نامەنى ئول زامان بولدى خوش،
بۇ دەريا دىلى مەسەللىك ئۇردى جوش.
قىلىپ خىزىرخان سوزلەر قوبۇل،
مەدەتكار بولغاي خۇدايۇ رەسۇل.

....

ئىلاغا يىغىلدى ھەممە خاسۇئام،
كىشى قالمايىن جەمئى بولدى تامام.
بۇ يارلىغ چىقىپ ئەردى ئۈچ ئايدا،
ماڭىپ ئۈچ كىشى قالمادى جايىدا.
بۇ لەشكەر يىغىلدى ھازاران-ھازار،
قىلىپ يارلىغىن ئەيلەدىلەر شۇمار.
يىغىلغان خالايىقنى قىلدى ئەدەد④،

① تەھىيات — سالام.
② ھازاران ھازار — مىڭ-مىڭلاپ.
③ كار خەير — ياخشى ئىش.
④ ئەدەد — ساناق.

سەككىز تۈمەن ئالتە لەك ھەپتە سەد①.

....

بۇ قورغاستىن ئەيلەدى ئەزمى راھ،
كېلىپ تاجۇۋۇلۇسكۇن بىلەن تاغ ئارا.
يۈرۈپ ئالتە كۈن يەتتى كوھى قىياس،
بۇ يايلاق ئىرۇر ھەددىدىن بى قىياس.
ئۈرۈمچى دابان بىرلە تۇقسۇن چۇشۇپ،
بۇ سۈرئەت بىلە يۈردىلەر ئۇشۇقۇپ②.

....

قۇمۇل خەلقى ھەم چىقدىلەر پېشباز،
ئالىپ خانغا تارتۇق غوجامغا نىياز.
قۇمۇل ھاكىمى ئەردىلەر ئەركە تاي،
تۇشۇدى خوجاملارنى ئالتۇن ساراي.

....

قۇمۇلدىن يۈرۈپ يەتتى قىزىل ئاقىن،
بۇ ئاقىن كېلەدۇر قىزىل تاغدىن.
بۇ يەتتالى غازى قىلىپ خانىقاھ،
بۇ تاغدا قىلىپ مەنزىلۇ تەكيە گاھ③.
تۇرادۇر بۇ تاغ ئۈستىدە بىر مازار،
شەھىدلار بۇ ئەتراپىدا چىھىل ھازار④.

....

① ھەپتە سەد — يەتتە يۈز.

② ئۇشۇقۇپ — ئالدىراپ.

③ تەكيە گاھ — بازا ـ قورغان.

④ چىھىل ھازار — قىرىق مىڭ.

ئوقۇپ شۇندا تەزكىرانى خىزىرخان،
تائادىن كېيىن يولغا بولدى راۋان.
بېجىن سارىغا ئەيلەدى ئەزمى راھ،
يۈرۈپ خىزىرخان خوجام پادىشاھ.
بېسىپ ئالتى كۈن يەتتىلار ئەنشىگە،
دىدى خىزىرخان نامە ياز مۇنشى① گە.
بۇ مۇنشى يازىپ رۇقئەيى نامە②نى،
ئىشىتسۇن دىدى ئوقۇيىن نامەنى.

....

شائىر، خىزىرخاننىڭ تەييارگەرلىك بىلەن چىن مۈلكىگە قارشى سوقۇش باشلىغانلىغىنى كورسىتىپ كېلىپ، چىن شاھى بىلەن ئىككى ئوتتۇرىدا بولغان ئۇرۇشلارغا ئۆز داستانىنىڭ چوڭ بىر بابىنى بېغىشلايدۇ. بۇ باپتا خىزىرخان قوشۇنلىرىنىڭ جايىگۇەن، سۇيجۇ، ساجۇ، لەنجۇنى قولغا ئېلىپ، خانبالىقنى (پايتەختنى) قامال قىلغانلىغى، خىزىرخانغا ئوق تېگىپ شىھىت بولغانلىغى، ئەسكەرلەرنىڭ مەغلۇپ بولغانلىغى، بۇ ئۇرۇشتىن قايتىپ چىققان ئەسكەرلەرنىڭ ئاقسۇ شەھىرىنى بىنا قىلغانلىغىنى يازىدۇ:

بىشارەت بېرىپ لەۋلەۋى ئەرشىدىن،
دىدى ئى پوسەر③ خوجەئى پەتھىدىن.
قالىبدۇر دىدى ئەردەۋل شەھرى چۆل،
بارىپ ئانى قىلغىل گۈلۈستان گۈل.
تامام ئەردەۋىل خەلقى كەتتى تاراپ،

---

① مۇنشى — كاتىپ.
② رۇقئەيى نامە — بىر پارچە خەت.
③ پوسەر — ئوغۇل.

كىشى قالمايىن بولدى خاكۇ تۇراپ.
بىشارەت تاپىپ ئەردى ۋاقتى ھەمەل①،
بۇ بەش يۈز كىشىنى ئالىپ دەر مەھەل.
خوجام ئەردىۋىلغە قىلىپ ئەزمى راھ،
بۇ مەنزىل — ماراھىل يىتىپ ئاقسۇغا.
بۇ يار ئۈستى دەشتى-بىپايان ئىرۇر،
بۇ يار ئاستىدا بەھرى ئاماھان ئېرور.
تەرەددۇد قىلىپ ئول زامان بۇزرۇگۋار②.
بىناي شەھەرگە نۇچۇك ئورنى بار.
ئارادا ئوتۇپ ئەردى بىرنەچچە كۈن،
ئىبادەت بىلەن ئوتكۈزۈپ تېرە تۈن.
كى ھازىر بولۇپ بىر كېچە بىز رۇگۋار،
ئەزەل قىسمەتىدۇر دىدى كىردىكار③.
دىدى ئى ئوغۇل بۇ تەرەددۇدنى قوي،
بىنايى شەھەرگە قىلىك جۇستۇجۇي.
چۈشىدە بۇ سوزنى دىدى ئول زامان،
جاۋابىغا ئەيدى ئۇ بۇلپەتىھى خان.
بۇ يار ئۈستىنى دامەنى④ كوھى رەشت،
ئۇ يار ئاستى دەريايى بەھرى گۈزەشت⑤.
شەھەرگە مۇناسىپ ئەمەسدۇر بۇ يەر،

---

① ھەمەل — مارت ئېيى.
② بۇزرۇگۋار — ئۇلۇغ.
③ كىردىكار — ياراتقۇچى.
④ دامە — ئېتەك.
⑤ بەھرى گۈزەشت — ئاقار دەريا.

نۇچۇك ئەيلەيىن بىلمەدىم ئى پەدەر.
خۇدا ئىزنى بىرلە دىدى ئى ئوغۇل
تەرەددۇد بىلە بولماغايسىز مولۇل،
بۇ دەريانى مەغرىپ سارىغا ئېيتىپ،
كى ئاۋال ئانىڭ تۇغلىرىن بەركىتىپ.
سالىڭ يارنىڭ ئاستىغا شەھرىنى،
بۇ يەر ئۇستىگە ئۇر داۋۇ قەسرىنى.
شەھەرگە مۇناسىپ بۇ قاينام توقاي،
بۇ ئەسرارىدىن مەخپى سوز قالماغاي.
....
بۇ دەريا سۇيى يۇردى مەغرىپ سادى،
بۇ تۇغ توختادى قالدى ئاندىن بېرى.
خوجام بولدىلەر خۇررا مۇمان شادىمان،
بۇ يەردىن بولۇپ ئەردەۋىلغا راۋان.
كېلىپ يۇردىلەر دامەنى قۇمغا.
بارىپ چۇشتىلەر ئاقسۇنىڭ بوغزىغا.
ئالىپ چىقتىلەر يۇرتقا ئادەمكى بار،
سۇنى باغلاپ تىپ قىلدىلەر بىر ناھار.
بار ئەردى يەنە بىر مۇللا بىر مۇغال،
بۇ دەريا سۇيى توختىماغلىق ماھال.
مۇغال دەر ئىدى رەنج چەككەن بىكار،
بۇ تۇغ توختاماس دەر ئىدى نا بىكار،
خوجامغا ئۇزى دەست بەيئەت قىلىپ،
كوڭۇلدە بۇ ئىنكار غەيبەت قىلىپ.
بۇ موللا خوجاملارغا ئەردى مۇرىد،

مۇسۇلمان كامىل ئىدى مۇئتىقىد.
مۇغال بىرلە مۇللا بۇ سۇغا كىرىپ،
سۇنىڭ ئورتاسىدا ئىككىيلەن ئاقىپ.
خوجامغا ئىككىيلەننى ئاقتى دىدى،
تۇتۇڭ مۇللانى مۇغال ئاقسۇن دىدى.
بۇلار مۇللانى ئالدى سۇدىن تۇتۇپ،
مۇغال كەتتى ھەسرەت بىلەن سۇ يۇتۇپ.
خوجام ئەردەۋىل ئاقسۇ بولسۇن دىدى،
بۇ ئاقسۇ لەقەپ ئول زامان توختۇدى.
....
خوجامنىڭ قاشىدا نەچچە يارى خاس،
بىنايى شەھەرگە قىلىڭ ئولنى راس.
ئاسا بىرلە كورسەتتى ئولنى سىزىپ،
ئانى تۇزلەدىلەر ھۇلىنى ئاچىپ.
خوجام كورسۇتۇپ ياندىلەر قەسرىگە،
چىقىپ ئەردىلەر ئول كۇنى ئەسرىگە.
بۇ يارانلار ھەم ئەيلەدى ئىقتىدا،
نامازدىن يانىپ ئول خوجام پادىشاھ.
سوراپ تۇپراغىنى نەيەردىن ئالىپ،
بىنايى سىپىلگە دىدى ئول سالىپ.
قىلىپ ئىپتىدا تاشدىن تاشلادۇق،
بىنايى سىپىلنى دىدى باشلادۇق.
بۇ سوزنى ئىشتدى ئۇ بۇلبەتىھى خان،
باش تەبرەتىپ دىدىلەر ئول زامان.

مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارىۋاج①،
تاپۇر نامۇرادا بولسا خەرجۇ - خاراج.
سىپىل تۇپراغىنى تاشىدىن ئالىپ،
سورار ئاقسۇنى غەيرى شەھەردىن كېلىپ.
خوجام ئاقسۇ شەھىرىنى ئاباد ئېتىپ،
تارالغان خالايىقلارنى جەمئى ئېتىپ.
كېلىپ ئاقسۇغا بەزى ئوز ئىختىيار،
كېلىپ شەھرى سەھراغا تاپدى قارار.
ۋە بەئزەن كېلىپ شاھ قورقۇنچىدىن،
يىغىلدى تامام كونچىدىن، بوزچىدىن.
مۇساپىر - مۇجاۋىر يىغىلدى تامام،
كېلىپ ھەر تەرەپتىن ھەمە سۇئام.
يىغىلغان خالايىقنى قىلدى ئەدەد،
مىلڭ ئويلۇك يانا ئۇستىدە چارسەد②.
خوجام ئاقسۇ شەھرىنى ئابات ئېتىپ،
يانا ئوردادا قەسرى بۇنياد ئېتىپ.
خالايىقلار ھەم قىلدىلەر ئوي ۋە جاي،
سالىپ مەسجىدۇ، مەدرىس كارۋان، ساراي.

ئاپتور ئاقسۇنىڭ ئاۋات قىلىنىشى توغرىلىق رىۋايەتلەرنى كەلتۈر-
گەندىن كېيىن، ئاقسۇ قۇمباشىغا كاۋىچى دىگەن لەقەمنىڭ بېرىلىشىنى
تۆۋەندىكىچە يازىدۇ:

....

بۇ قۇمباش دىگەن كەنتىدە بىر دىھقان،

① بارىۋاج — ئىشى ئالغا باسماق.

② چارسەد — توت يۈز.

تېرىلغۇ زىرائەت قىلىپ ئۇلزامان.
تېرىپ ئەردىلەر بىر ئېتىزغا قوغۇن،
ئاڭا تەربىيەت ئەيلەدى تۈنۈ - كۈن.
تۈشۈبدۇر ئېتىزدا ئىككى كار بازور،
ۋە يا گۇرزى رۇستەم ۋە يالەندۇھۇر①.
خالايىق ئاڭا ئەيلەدى ئاپەرىن،
تەئەججۈپ قىلىپ ئەردى بۇ بارەدىن،
كومۇپ كارۋانى ئەيلەدىلەر كاباپ،
مۇنى تۇھپە ئەيلەپ خوجامنى تاۋاپ.
كوشۇككە سالىپ يۈكلەدى بىر بەقەر②،
يۈرۈپ مەردى دىھقان بۇ سۈيى شەھەر③.
يىغىلدى خالايىق تاماشا ئۈچۈن،
ئوقۇپ ئاپەرىن مەردى دىھقان ئۈچۈن،
كېلۇر ئارقادىن ئاقسۇ خەلقى تامام،
چىقىپ خانىقاغا ھەمەخا سۇئام.
بۇ ئويدىن ئالىپ سالدى زەنبىلگە باز،
كوتەردى ئۇنى توت ئادەم پەش باز.
بۇ ئالتۇن سارايدا خوجام پادىشاھ،
بۇ ئاخۇنۇ ئەشرەپ خەلىپە سۇ پاھ.
ئالىپ باردى شاھ ئالدىغا تۇھپەنى،
تەئەججۈپ قىلىپ سۇنئە ھەڭگا مەنى.

① گۇرزى رۇستەم ۋە يالەندۇھۇر — رۇستەم بىلەن لەندۇھۇر ئىككىسىنىڭ چوقمىغى.

② بەقەر — كالا.

③ سۈيى شەھەر — شەھەر تەرەپكە.

سوراپ ئىستەدى بەندە قىلدى دۇئا،
نەيەردىن كېلۇرسەن دىدى ئى بابا.
كېلۇرمەن دىدى كەنتى قۇمباشىدىن،
يىگىلىق تۇتاي دەپ يېگى ئاشىدىن.
دىدى ئول بابا: شاھى ئالى ماقام،
جامالىڭنى كورمەك ئىدى مۇددە ئام.
دىدى ئاقسۇنىڭ شەھرى بولدى بىنا،
ياناقەسرى ئالى بىلەن خانىقاھ.
پەقىر قۇللارى مۇپلىسۇ① نامۇراد،
كورۇنۇشكە تاپماي تىۋە بىرلە ئات.
يوق ئەردى پەقىرنىڭ قويۇم، پاقلانىم،
جانابىڭغا كەلدىم بۇدۇر تاپقانىم.
تاپالماي جانابىڭغا ھىچ توھپەنى،
كومۇپ كەلتۇرۇمەن ئىككى كارۋانى.
كۇلوپ خەندە ئەيلەپ خوجام پادىشاھ،
بۇسورۇن كۇنى ئەددى ئەل جاباجا.
باكاۋۇ دىدى كارۋالارنى كېسىڭ،
تامامى بۇ مېھمانلىغا تارقاتىڭ.
يىغىلغان خالايىققا يەتتى تامام.
ئاشىپ قالمادى خەلقدىن يا بىرسى كام.
ئەجەپ زور ئىكەن ئاقسۇنىڭ كارۋاسى،
لەزىزىدۇر دىدى تەئمى يۇشرەسى.
كۇلۇشدى ھەم چوڭ - كىچىكلەر تامام،

① مۇپلىس — ئاجىز، كەمبەغەل.

قويۇلدى بۇ قۇمباشقا ئۇشبۇ نام.
بۇ دېھقانغا ھەم ئەيلەدى ئىلتىپات،
باش - ئاياق سەرۇپا بىلەن ياخشى ئات.
بېرىلدى ئامانلىققا ئالتۇن نىشان،
بالادىن بالاسىغا يۇردى ئامان.

ئاپتور ئاقسۇ بىلەن ئۇچتۇرپان شەھەرلىرىنىڭ ئىشغال قىلىنىشىنى تەپسىلى بايان قىلىپ ئۇز داستانىدىن ئىككى باپنى بۇ ۋەقەلەرنىڭ ئۇتمۇشىگە بېغىشلايدۇ. بۇ خۇسۇستا 400 مىسراغا يېقىن سوز يازغاندىن كېيىن ئاقسۇ تەۋەسىدىكى ئۇرۇشنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ كۇنلىرى ئۇستىدە توختىلىپ يازىدۇ:

....

كوتەرىپ كېلۇر نەچچە بايراق ۋە تۇغ،
بۇ لەشكەرلەر ئىككى تۇمەندىن ئۇشۇغ.
كوتەرىپ ئەلەم ئۇستىگە ھەم ئەلەم،
ئايەتلەر ئۇستىگە قىلىغلىق رەقەم.
كېلۇر ناغرا ناققارا شادى چالىپ،
بۇ سەۋتۇ سادادىن جاھان قوزغالىپ.
سەپىد مۇزرى بۇ تەبل جانگۇ نەپەر،
يېتىپ غۇلغۇلە زىرھەپتۇم سەقەر①.
خىرجام ئاقسۇدىن چىقتى دىگەن زامان،
خەلپەم ئاچا تاققا بولدى راۋان.
بۇ بۇتخانە ئورتەڭ بىلەن ئوت قويۇپ،
بۇ ئەئلەم ھاكىم بەگنى ئالدى تۇتۇپ.

---

① زىر ھەپتۇم سەقەر — يەتتى دوزاق تېگىگە.

بۇ ئۈچ شەھەرنىڭ زۇبدە① سەردارلارى،
ئۇلارنى ئالىپ يۈردى ئاقسۇ سارى.
خەلپەم يۈگۈرتۈپ كىشى جانىپ ئۈچ②،
مۇسۇلمان كېلىپ ئەمدى كاپىرغا كۈچ.
شەھەرگە كېلىپ قويدى ئورتەڭگە ئوت،
بۇ ئوت شوئلەسى ئاسمانغا سۇئۇد③.
بۇ لەشكەر كېلىپ بۇزدى بۇتخانەنى،
ئالىپ داڭزىغا ئولجەۋۇ مالنى.
بۇ مەنچىلىك تامام تاغ باشىغا چىقىپ،
ھەمەسى تۇرادۇر قۇرۇل قاراشىپ،
يىراق ئوتىدا شەمئى يەگىلىغ يانىپ،
بۇ ھەسرەت نادامەت بىلەن ئورتانىپ.
....
بۇ نۇرغۇن ئەزىمەت ئالالا بىلەن،
ھەمە قىچقىرىپ ئاللا - ئاللا بىلەن.
مۇسۇلمانلارنىڭ ھەددى پايانى يوق،
مىسالى بۇ ساغداقىدىكى④ تۇرغان ئوق.
بۇ ئادەم ماڭۇرغا تىگىشمەيدۇ يول،
بۇ مەشرىقۇ - مەغرىپ بىلەن ئوڭۇ سول.
بۇ مەنچىلىك سىپىلدىن ئاتۇر زەمبىرەك،
يىقىن بارغالى ئالى ھىممەت كېرەك.

① زۇبدە — ئەڭ ياخشى تاللانغان.
② جانىپ ئۈچ — ئۈچ تەرەپكە.
③ سۇئۇد — كوتىرىلمەك.
④ ساغداق — ئوق يانىڭ ياسى.

ھەمە لاۋۇ - لەشكەر شەھەرنى قاباپ①،
ئوز ئىخلاسىدىن كەلگەن ئەل بەھساپ.
بۇ مەنچىلىك سىپىل ئۇستىدىن چەڭگى سەخت②،
پاناقاپ مۇسۇلمانلار تامۇ دەرەخت.
سىپىل ئۇستىدىن بۇتو بارتىن ئاتار،
بۇ كۈن كەچ بولۇپ كېچە ھەم تاڭ ئاتار.
كېچە ھەم باسىلمايدۇ مىلتىق ئۈنى،
بۇ ئۈچ كۈن ئاتىشتى تۈنى ھەم كۈنى.
....
بۇ مەنچىلىك پۈتۈن چىقتى تاغ باشىغا،
بۇ بۇتخانەسىگە سەنەم③ قاشىغا.
ھەمە ئاق كىيىم كەيدى تۇتدى ئازا،
مەدە ئەيلەگىل بىزگە كەلدى قازا.
ئانى كەيرۇرۇپ كاغەزىدۇر سارىغ،
ھەمە ئەپسۇس ئەيلەپ دىدى ئاھ دەرىغ،
ھەمە يىغلاشىپ ئۇردى بۇ بۇتقا باش،
بۇ بۇتتىن سادا چىقمادى مىسلى تاش.
بۇ بۇتتىن ھەمە بولدىلەر نائۇمىد،
تۇتۇپ ئەردى ئاندىن نەچچە نە ئۇمىد.
بۇ تاغ ئۇستىدە كاتتا دوراخانە،
يىغىلدى بالا بارقا بىرلە يانا.
بۇ ئويگە قۇيۇپ توك بىلەن دورانى،

① قاباب — قاماپ، ئوراپ.

② سەخت — قاتتىق.

③ سەنەم — بۇت

قۇرۇپ جاڭ جۇڭ ئاتلىق تەيپۇرانى.
قۇرۇپ نەچچە توپ، فۇ بىلەن زەمبىرەك،
ئەردىق چەنتۇلارنى يوقاتماق كېرەك.
دودى ئۈستىگە سالدىلەر نەچچە تاش،
هاۋادىن چۈشۈپ يەنچىلۇر نەچچە باش.
قىلۇرمىز تامام خويزەلەرنى هالەك،
بۇ ئوتتىن يېتۈشمەس تېخى بىزگە باك.
هەمە ئامبونىدا لويە بىرلە نۇيۇن①،
بۇ غالداي چىرىك ئامبانى چىلەك شايۇن.
يىغىلدى تامامى پەچىرچى پىيالە،
هەمە شويى، تەتەي، بالا، ئەقرەبا②.
كىيىپ ئەگىنگە كەيمىگەن جامەنى،
هەمە كەيپى مەست نۇش ئىچىپ بادەنى.
بىساتىدىكى هەمە رەختۇ ماتا،
سالىبدۇر ئۈستىگە ئەهلى خىتا.
سالىپ جىنىس دۇنيا هەمە پۇلۇ ـ مال،
چىقىپ ئۈستىگە خىش ئەهلۇ ئايال.
ياغاچچى نەچچە شۇتانى قىلدى راس،
شەهەرگە يۇگۇرگەي نەچچە يارو خاس.
تاشدىن سىپىلدىن تۇرادۇر ئاتىپ،
توشۇكدىن نەچچە كوپرىنى قەتىل ئېتىپ.
....
شۇتى بىرلە بىرگە يۇگۇردى تامام،

① نۇيۇن — ئىسىم.
② ئەقرەبا — تۇققان، يېقىنلار.

بۇ مۇلجا① تەرەپتىن ھەمە خاسۇ ئام.
بۇ مەنچىڭلار مۇلجا تەرەپتىن قاچىپ،
شەھەرگە يېغى كەلدى دەپ قىچقىرىپ.
سوران بىرلە قىقاس مەغلۇبەسى،
ئوت ئالماي پىلتەدىن دارىسى،
بۇلار ئالدىراپ ئاغزىدىن ئوت ياقىپ،
نۇرى ئويدۇلۇپ ئارقاسىغا باقىپ.
قويۇپ ئەردىلەر نەچە توك دارى،
ئوت ئالدى تەيپۇ - جاڭجۇك پورى.
بىراق گۇكۇرەپ تەبرەدى يەر - جاھان،
تۇتۇن بىلەن ئوت پۇرقۇراپ ئاسمان.
بۇ مەنچىڭلاردىن قالمادى ھىچ ئەسەر،
ھەمەسى جەھەننەمگە قىلدى سەپەر.
بۇ دۇشمەن مۇسۇلمانغا قازدى چوقۇر،
ئوزى تۇشتى ئاخىر جازاسىنى تاپۇر.
ھاۋادىن تۇشەر غاقىراپ نەچچە تاش،
ياغۇر ئاسماندىن بۇ تاش بىرلە باش.
تۇشەر مۇز كەبى پارە - پارە سوڭەك،
ھەمە ئورتانىپ ئوتتا كويگەن كوتەك.
چىقىپ ئاسمانغا بۇلۇتتەك تۇتۇن،
چۇشەر پارە - پارە ئەمەس بىر پۇتۇن.
ھاۋادىن چۇشەر نەچچىسى نىمجان،
بۇيان قۇش تاغى، مەھەللە ئەندىجان.

---

① مۇلجا ــ جاينىڭ ئىسمى.

بۇ دۆلدۆل ئوقۇر بەزىسى تاش ئارا،
پۆتى يوق قولى يوق سوكدىلەر تولا.
يانا ئاق مازاردا سوگەيلىك بۆتى،
تۇرار كەپشىسى بىرلە ئىككى پۆتى،
بۇ قوانتۇق بىلەن مەھەللە سوقاتى،
بۇ جىنى مازار بىر قول يانادۇر تىقى①.
بۇ دۈشەنبە② دىن تاكى ئاق ئورداسى،
بۇ مەنچىلىك باشى بىرلە بىر دانەسى.
بۇ مەرجاك نەرەپتە قارا باغ بولى
ياتۇر دۇمبەسى بىرلە ئىككى قولى
ناماز ۋاقتىدىن تا بولۇپ چاشنىگاھ،
شەھەرنىڭ ئىشىن ئەيلەدى جابەجا

شائىر ئاقسۇدىكى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرىنى تىسقىچە نەسۋىرلىگەندىن كېيىن، خەلقلەرنىڭ ئۆز قوراللىق كۈچلىرىنى قانداق سۆيگەنلىكى، ئۇلارغا قانداق ياردەملەردە بولغانلىقى توغرىلىقمۇ توختىلىدۇ. سۇندىن كېيىن بۇ كىتابنى نەزم قىلىشنىڭ سەۋەپلىرى ھەققىدە تۆۋەندىكىچە يازىدۇ:

خۇجام ئالدىغا چىقتىلا پىش باز،
ئالىپ كەلدى ھالىچە نەزرۇ-نىياز.
ئالىپ كەلدى ئاتۇ-كالا، بىرلە قوي،
ھەمەدىن ئىشىگە قىلىپ جۇستۇجوي.
ئالىپ كەلدىلەر سۇت، قاتتىق، نان، تۇقاچ،
تويۇپ ھەر گۇرۇسنە③ ۋە يا بولسا ئاچ.
بولۇپ يۇرت ئامانلىق خۇدايا شۇكۇر،

① تىقى — تېخى.
② دۈشەنبە — يەرنىڭ ئىسمى.
③ گۇرۇسنە — ئاچ، تەشنا.

AltunOq

نەخۇش يۇرت تىنچ بولۇپ ئۇتسە ئۆمۈر،
زاماندا بولمىش خالايىق ئامان،
بولۇشتى ھەمە خۇررەمۇ شادىمان.

....

بولۇپ خانىقاھ، مەسجىدۇ مەدرىسە،
تۇگۇمەس ئەگەر نەچچە ۋەسپىن دىسە.
تىلىمنى ئەگەر ئەيلىسەم مىڭ تىلىم،
تۇگۇمەس سىپاتى بابانغا كىم.
سىپاتىن بايان ئەيلىسەم ماھۇ ـ سال①،
تىلىم قاسىر② ئەقلىم ئولۇپ كەڭكىگۇ ـ لال.
بۇ دۇشەنبىدە قايىتاتىپ نەچچە داش،
خالايىققا بەردى بۇ يەم ئاىۇ ئاس.
ئىبەرتىپ ھازارلارغا نەزرە نوزۇر،
يانا ھال كالا نەچچە ئانۇ شۇتۇر③.
تامامى شەھىدلارنى قىلدى ئەدەد
ئىككى بوز ئون ئىككى ئىدى جەمئى مەرد.
شەھىدلەرنى دەپىن ئەتتى قىلدى ناماز،
قىلىپ ھەر بىرىن ئانچە نەزرۇ ـ نىياز.
شەھىدلەرنى بولۇپ ھەربىرى بىر مازار،
خۇدا رەھمەت ئەتسۇن ھازاران ـ ھازار.
بېرىپ ئابو ئاش بەئىدى خەتمى قۇران،
سەيىدغازى بۇرھان ساھىپ قىران.

....

① ماھۇ ـ سال ـــ ئاي ـ يىل.
② قاسىر ـــ قىسقا.
③ شۇتۇر ـــ توگە.

نە خۇش تىچ ـ ئامانلىقدا ئۇتسە ئۇمۇر،
نىشانە ئىمام مەھدى ئاخىر كېلۇر.
بەش ئاي نەزمگە ۋاقىتنى ئەيلەپ مادام،
كىتابى زەپەر نامگە سۇبھى شام.
كى بىر مىڭ ئىككى يۈز ئىدى سەكسەن ئۈچ،
سۇۋۇت مەۋزەئى بولدى شەھرى ئۈچ.
جامادىيەل ئەۋەلدىن بولدى تامام،
يىلى قوي يەكشەنبە ئۇشبۇ كالام.
قىلىپ موللا شاكىر بۇ سوزلەرنى نەزم،
ئوقۇتۇپ ئىشتىسە نەچە ئەھلى بەزم.
بۇ سوزلەردە گەر بولسا سەھۋۇ خاتا،
ساخاۋۇ كەرەم بىرلە قىلغىل ئاتا.
ئۇزۇم ھەم قارى ئاجىزۇبى قوبۇل،
مىزاجىم زەئىپ ئەردى تەبئىم مىلۇل.
ئومۇردە باقا① يوق بۇ پانى جاھان،
قالۇر دەھرىدە② ئۇشبۇ نامى نىشان.
قىلىپ قىرىق يىل مەن سۇخەنۋەرچىلىك③،
قىلىپ ئەمرى مەئرۇپ جاھان گەشتەلىك.
يېتىپ ئاتمىش بىرگە ئەمدى قارىپ،
بۇ ئۇچتۇرپاندا مۇساپىر غەرىپ.
قالۇر دەھرىدە بىزلەردىن يادىگار،
ھەمىشە دۇئادىن بىز ئۇمىدۋار.

---

① باقا ــ مەڭگۈلۈك.

② دەھرى ــ زامان، دۇنيا.

③ سۇخەنۋەرچىلىك ــ سوز سەنئىتى بىلەن شۇغوللىنىش.

«ئالتۇن يارۇق» توغرىسىدا

«ئالتۇن يارۇق» بۇددا دىنىنىڭ ماخايانا مەزھىپىگە ئائىت نوم بولۇپ، ھەجمى جەھەتتىن چوڭ ئەسەر ھېساپلىنىدۇ. ئۇنىڭدا بۇددا دىنى ھېكايىلىرى، رىۋايەتلىرى ۋە ئەقىدىلىرى سوزلىنىدۇ. «ئالتۇن يارۇق» گۈزەل ئەدەبىي تەسۋىرلەرگە باي بولغاندىن تاشقىرى، تىل تەتقىقاتى جەھەتتە چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە.

«ئالتۇن يارۇق»نىڭ قەدىمقى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ئەڭ تولۇق نۇسخىسىنى 1909 — 1911 - يىللاردا روسىيىلىك س. ئې. مالوۋ ئېلىمىزنىڭ گەنسۇ ئۆلكىسى جيۇچۈەن ناھىيىسى ئەتراپىدىكى سېرىق ئۇيغۇرلاردىن قولغا چۈشۈرۈۋالغان. بۇ يادىكارلىق ھازىر سوۋېت ئىتتىپاقىدا ساقلانماقتا، ئۇنىڭدىن باشقا نۇسخىلىرىنىڭ پارچىلىرىنى گېرمانىيىنىڭ «تۇرپان ئارخېئولوگىيە دۇيى» (1913 — 1914 - يىللار) قولغا چۈشۈرۈۋالغان بولۇپ، ھازىر بېرلىندا ساقلانماقتا.

1913 — 1917 - يىللاردا روسىيىلىك رادلوف بىلەن س. ئې. مالوۋلار «ئالتۇن يارۇق»نىڭ قوغۇشۇن ھەرپلىك باسما نۇسخىسىنى ئېلان قىلغان. بۇلاردىن باشقا گېرمانىيىلىك تۈركولوگ ف. ۋ. ك مۇللېر «Uigurica» (ئۇيگۇرىكا — ئۇيغۇرشۇناسلىق توغرىسىدىكى ئەسەر)نىڭ I تومىدا ۋە APAW (پرۇسسىيە پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئىلمىي ماقالىلار توپلىمى. بېرلىن.

1918 - يىل)دا ئۇزىنىڭ «ئالتۇن يارۇق» توغرىسىدىكى تەت-قىقاتىنى ئېلان قىلغان.

تۈركىيىلىك تۈركولوگ سائادەت چاغاتايى 1945 - يىلى ئەنقەرەدە «ئالتۇن يارۇقتىن ئىككى پارچە» دېگەن ماقالىسىنى ئېلان قىلغان. گېرمانىيىلىك تۈركولوگ ئا. ۋون. گابايىن 1950 - يىلى «قەدىمقى تۈركى تىلى گىراماماتىكىسى» دېگەن كىتاۋىنىڭ 270 — 285 - بەتلىرىدە بۇ ئەسەر ھەققىدىكى تەتقىقاتىنى ئې-لان قىلغان. س. ئې. مالوۋ 1951 - يىلى «قەدىمقى تۈركى تىلى يازما ھۆججەتلىرى»نىڭ 145 — 199 - بەتلىرىدە ئۇز تەتقىقاتىنى ئېلان قىلغان.

گېرمانىيىلىك نوبېل «ئالتۇن يارۇق»نىڭ ئەنەتكەك (سانسكرىت) تىلى، خەنزۇ تىلى، تىبەت تىلىدىكى نۇسخىلىرىغا ئاساسلىنىپ تەتقىقات ئېلىپ بارغان.

ياپونىيىلىك خويافۇ 60 - يىللاردا «شەرقىي ئوكيان ئىلمىي ژورنىلى»دا «ئالتۇن يارۇق»نى تونۇشتۇرغان.

«ئالتۇن يارۇق» — قىسقارتىلما نام بولۇپ، بۇ نومنىڭ قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىدىكى تولۇق نامى «ئالتۇن ئۆڭلۈگ يارۇق ياالتىرىقلىغ قوپتا كوترۈلمىش نرۇم ئىلىگى ئاتلىغ نوم بىتىگ» (ئالتۇن رەڭلىك نۇرلۇق ياالتىراقلىق ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرى-دىغان نوم پادىشاسى ئاتلىق نوم پۈتۈك).

قەدىمقى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «ئالتۇن يارۇق»نىڭ خاتى-مىسىدە مۇنداق جۈملە يېزىلغان:

يەمە قۇتلۇق ئۇڭتۇن ئۇلۇغ تازغاچ
ئىلىنتە تايىسىڭ سۋۇشىڭ ئاىقۇ

شاستىرلارىغ قاماغ نوملارىغ قالىسىز
ئۆتكۈرمىش بودىستۋ سامىتسو
ئاتلىغ ئاچارى ئەنەتكەك تىلىنتىن تاۋغاچ
تىلىنچە ئەۋرىمىش.
يانا بۇ بىش چوبىك كەلبۈك بولغابىيۇق
ياۋىز ئۆتدە قولۇتاكىنكى بوشغۇتلۇغ
بېشبالىقلىغ سىڭقۇ سەلى تۇتۇڭ تاۋغاچ
تىلىنتىن تۈرك — ئۇيغۇر تىلىنچە ئىكىلەيۈ
ئەۋرىمىش ئالتۇن ئۆڭلۈگ يارۇق يالتىرىقلىغ
قوپتا كوترۇلمىش نوم ئىلىگى ئاتلىغ نوم
بىتىگ تۈكەدى.

(قۇتلۇق شەرقتىكى ئۇلۇغ جۇڭگو ئېلىدە ماخايانا، خىنايانا (مەزھىبىنىڭ) بارلىق شاستىر①لىرىنى، ھەممە نوملىرىنى پۈتۈنلەي پىششىق ئۆزلەشتۈرگەن، بودساتۋا گىتسو سامىتسو ئاچارى② ئەنەتكەك③ تىلىدىن خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىغان. يەنە بۇ بەش تۈرلۈك پاسكىنىچىلىق بىلەن بۇلغانغان ياۋۇز زاماندا، كېيىن ئىلىملىك بولغان بېشبالىقلىق سىڭقۇسەلى تۇتۇڭ خەنزۇ تىلىدىن تۈرك — ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان ئالتۇن رەڭلىك نۇرلۇق يالتىراقلىق ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان نوم پادىشاسى ئاتلىق نوم پۈتۈك تاماملاندى).

① شاستىر — نومنىڭ ئىزاھى.

② سامىتسو ئاچارى — تاڭدەۋرىدىكى مەشھۇر راھىپ شۈەنجۇاڭنى ھورمەتلەپ ئاتىغان نام.

③ ئەنەتكەك تىلى — قەدىمقى ھىندى تىلى.

يۇقۇرىدىكى جۈملىلەرگە ئاساسەن بىز «ئالتۇن يارۇق»نى «ئىدىقۇت ئۇيغۇر پادىشالىغى» دەۋرىدە (مىلادى 9 ـ ئەسىردىن 13 ـ ئەسىرگىچە) باشغان بېشبالىق (بېشبالىق قەدىمقى شەھىرى هازىرقى جىمسار ناهىيىسى تەۋەسىدە بولۇپ، «ئىدىقۇت ئۇيغۇر پادىشالىغى»نىڭ يازلىق پايتەختى بولغان)لىق ئاتاقلىق ئۇيغۇر تىلشۇناسى ۋە تەرجىمانى سىڭقۇ سەلى قەدىمقى خەنزۇ تىلىدىن قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان دەپ، ھۆكۈم قىلالايمىز.

سىڭقۇ سەلى تەرىپىدىن كونا ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان بۇددا دىنىغا ئائىت مەشھۇر نوم، ئەسەرلەر يالغۇز «ئالتۇن يارۇق» ۋە «شۈەنجۇاڭنىڭ تەرجىمىھالى» قاتارلىقلار بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. بۇ ھەقتە ئېلىمىزدىكى ۋە چەتئەللەردىكى تۈركولوگلار سىڭقۇسەلىنىڭ يەنە كونا خەنزۇچە، ئەنەتكەك (سانسىكرىت)، قەدىمقى كۇچا، قەدىمقى قاراشەھەر تىللىرىدىن ئۇز ئانا تىلىغا تەرجىمە قىلغان نوم بىرمۇنچە نوم ۋە ئەسەرلىرى بولۇشى مۇمكىن دېگەن ئىلمىي پەرەزنى ئوتتۇرىغا قويىدى.

سىڭقۇ سەلى گەرچە ئۇيغۇر بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۆز زامانىسىدە "ئالتە سۇلالە ئۇسلۇبى①" بويىچە يېزىلغان، چۈشىنىش مەنىلىك ۋە تەرجىمە قىلىش ناھايىتى تەس بولغان كونا خەنزۇچە بۇددا نوملىرىنى ئۆز ئانا تىلىغا ئۇستىلىق بىلەن راۋان تەرجىمە قىلىپ چىققان. بۇ ئارقىلىق ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى قەدىمقى خەنزۇچە ۋە باشقا تىللارنى پىششىق ئىگەللىگەن ئۇستا تىلچى ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلغان.

سىڭقۇ سەلىنىڭ تەرجىمە ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان كىشى

① «ئالتە سۇلالە ئۇسلۇبى» — جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىكى يېزىش ئۇسلۇبى.

ئۇنىڭ قەدىمقى خەنزۇ تىلى، ئەنەتكەك، قەدىمقى كۈچا ۋە قەدىمقى قارا شەھەر تىللىرىنى پۇختا ئىگەللىگەنلىكىنى، شۇنداقلا ئۇنىڭ تارىختىن، بۇددا نومىلىرىدىن تىرلۇق خەۋىرى بار ئىكەنلىكىنى ھىس قىلالايدۇ. ئۇنىڭ تەرجىملىرىنىڭ راۋان-لىغى، گىراماتىكىغا مۇكەممەل ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ ئۆز زامانىسى-دىكى تىلشۇناس، ئۆز ئانا تىلىنىڭ ماھىر ئۇستىسى ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلايدۇ.

مەسىلەن، «ئالتۇن يارۇق» تىكى ھەر بىر قۇرى 7 خەتلىك بىر كۇبلېت شېئىرنى ئۇنىڭ ئەسلى مەزمۇنى بويىچە خۇنۇك تەرجىمە قىلماستىن، قەدىمقى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى قوشاق شەكلى بويىچە جانلىق ۋە چىرايلىق قىلىپ 4 مىسرالىق 2 كۇبلېت قوشاق قىلىپ تەرجىمە قىلغان.

ئەسلى ئوقۇلۇشى:

نە ئادا ئەرتى ئاتايىم،
كوركلە - كيە ئوگۇكوم.
ئولمەك ئەمگەك نەچوكۈن.
ئوگرە كەلپ ئەرتتۇردى.
سىنتدە ئوگرە ئولمەكىگ،
بولايىن ئاي كۈن — كىيەم!
كورمەيىن ئەرتى مۇنىتەگ،
ئولۇغ ئاچىغ ئەمگەكىگ.

تەرجىمىسى:

نە بالا بولدى تايچىغىم،
ئوماقىنە قوزام.

نە ئۇچۇن ئۇلۇمنىڭ زۇلمى
ئالدى بىلەن ساڭا كەلدى.

سەندىن بۇرۇن ئۇلۇشكە،
رازى ئىدىم، ئەي، مېنىڭ قاياشىم!
مۇنداق قاتتىق ئازاپنى،
ئەمدى مەن زادى كورمەي.

سىڭقۇ سەلى تەرىپىدىن قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان «ئالتۇن يارۇق»نىڭ جيۇچۇەن ئەتراپىدىكى سېرىق ئۇيغۇرلاردا بولغانلىقى ھەرگىز تاسادىپى ئەمەس. ئۇ بىزگە "ئىدىقۇت ئۇيغۇر پادىشالىغى" بىلەن گەنجۇ ئۇيغۇر خانلىغىنىڭ تارىختىكى مۇناسىۋەتلىرىنىڭ قويۇق بولغانلىغىنى كورسىتىپ بېرىدۇ.

840 - يىلى ئەتراپىدا، ئورخۇن دەرياسى ۋادىسىدىكى ئۇيغۇر خانلىغى (744 — 840 - يىللار) تەبىى ئاپەت ۋە ئىچكى ماجرالار تۈپەيلىدىن بەربات بولۇپ، ئورخۇن دەريا ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار بىرنەچچە تارماققا بولۇنۇپ، شىنجاڭ ۋە گەنسۇ ئەتراپىدىكى جايلارغا كېلىدۇ. بەزى ئالىملارنىڭ ئىسپاتلىشىچە، شىنجاڭ ۋە گەنسۇ ئەتراپىدىكى جايلاردا 5 - ئەسىردىن تارتىپ ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلىشىشقا باشلىغان بولۇپ، ئورخون دەريا ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ جايلارغا كېلىشى تەبىى ئىدى.

گەنسۇ ئەتراپىدىكى جايلارغا كەلگەن ئۇيغۇرلار تۆۋەندىكى جايلارغا تارقالغان (يەر ئىسىملىرى ھازىرقى نامى بويىچە كورسىتىلدى): جاڭيې، دۇڭخۇاڭ، ۋۇۋېي ناھىيىلىرى، خېلەنشەن

تېغى، تيەنشۈي ناھىيىسى، ئىجىنا دەريا ۋادىسى، جيۇچۈەن ناھىيىسى. يۇقۇرىدىكى جايلار خېشى كارىدورى ئەتراپىدا بولغاچقا، بۇ جايلاردىكى ئۇيغۇرلار خېشى ئۇيغۇرلىرى دەپمۇ ئاتالغان. شۇ زامانلاردىن تارتىپلا ئۇيغۇرلارنىڭ سۇجۇ ئايمىغى (جيۇچۈەن)، گەنجۇ ئايمىغى (جاڭيې)دا ئولتۇراقلاشقانلىرى ئۆزلىرىنى سېرىق ئۇيغۇرلار دەپ ئاتاشقان.

خېشى ئۇيغۇرلىرى ئىچىدە، گەنجۇ ئايمىغى (جاڭيې)غا تارقالغان قەبىلىلەرنىڭ كۆچى ئەڭ زور بولغان. ئۇلار 10-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى ئىچكى رايونلارغا ئوتىدىغان مۇھىم قاتناش يولىنى ئۈزۈپ قويغان. خېشى ئۇيغۇرلىرى ئولتۇراقلاشقان بەزى جايلار شەرق بىلەن غەرپ ئوتتۇرىسىدىكى مۇھىم قاتناش تۈگۈنلىرىدىن بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيىتى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن. فرانسىيىلىك ئالىم پېللىيوت ئازاتلىقتىن ئىلگىرى دۇڭخۇاڭدىن بۇنىڭدىن 1300 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت بۇرۇنقى قەدىمقى ئۇيغۇر يېزىغى ئويۇلغان ياغاچ باسما ھەرپلىرىدىن بىرقانچە يۈزنى تاپقان. بۇ ئەھۋال ئۇيغۇرلارنىڭ ئەينى زاماندا مەتبەچىلىك تېخنىكىسىنىڭ زور دەرىجىدە ئىلگىرىلىگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

«ئىدىقۇت ئۇيغۇر پادىشالىغى» دەۋرىدە، قوچۇ (تۇرپان) ئۇيغۇرلىرىنىڭ مەدەنىيىتى ھەر جەھەتتىن گۈللەپ ياشنىدى. جۈملىدىن بۇددا رىۋايەتلىرى ۋە ئەقىدىلىرىنى مەزمۇن قىلغان «ئالتۇن يارۇق»قا ئوخشاش زور بىر تۈركۈم ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى تەرجىمىلىرى مەيدانغا كەلدى. بۇ ئەينى زاماندىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا چوڭ تەسىر كۆرسىتىش بىلەن بىللە بىر ئەدەبىي ئېقىم سۈپىتىدە ئەدەبىيات تارىخىمىزدا مۇھىم ئورۇن-

نى ئىگەللىدى. بۇ خىل ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنى نۇقۇل بۇد-
دا دىنى ئەقىدىسىنىلا ئىپادىلەپ قالماستىن، بەلكى كېيىنكى دەۋر-
لەردىكى ئەدەبىياتىمىزنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بىر بەدىي
تەجرىبە ۋە ئەنئەنە يارىتىپ بېرىشتىمۇ چوڭ رول ئوينىغان.
شۇڭا «ئالتۇن يارۇق» گەرچە قەدىمقى خەنزۇچىدىن ئۇيغۇر
تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان بۇددا دىنىنىڭ ئەپسانىسى بولسىمۇ،
لېكىن ئۇنىڭ قەدىمقى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى نۇسخىسى بىزنىڭ
تارىخىي يازما يادىكارلىقىمىز بولۇش سۈپىتى بىلەن قەدىمقى
ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىنى ۋە قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىنى تەتقىق
قىلىشىمىزدا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ.

ئۆگەنگەنلىرىمىز چەكلىك، سەۋىيىمىز تۆۋەن بولغاچقا، بىز
تەييارلىغان «ئالتۇن يارۇقتىن پارچە»نىڭ ھازىرقى زامان ئۇي-
غۇر تىلىغا تەرجىمىسىدە خاتالىق ۋە نۇقسانلارنىڭ بولۇشى تە-
بىي. كىتابخانلار ۋە تەتقىقاتچىلارنىڭ قىممەتلىك تەنقىدىگە
مۇھتاجمىز.

ئابدۇقېيۇم خوجا
ئىسرائىل يۈسۈپ

AltunOq

«‹ئالتۇن يارۇق› تىن پارچە» نىڭ ئەسلى تېكىستىنىڭ ئوقۇلۇشى

(607) ئانتا ئوترۇ تەڭرى تەڭرىسى بۇرقان ئىنچا تىپ
(ü)
يارلىقادى: ئانانتا-ا ئوڭرە! ئەرتىمىش ئوتدە بۇ چام-
بۇدىۋىپ ئۈلۈستا ماخارادى ئاتلىغ ئىلىگ قان بار ئەرتى.
ئول يمە ماخارادى ئىلىگ قان ئەرتىنگۈ ئۈلۈغ باي بارىم-
لىغ تىساڭلارى ئاغىلىقلارى ئى تارىغ ئەد تاۋار ئۈزە تواۋ،
(u)
ئالپ ئاتىم سۆلۈگ كۆچىنكە تۆكەل-لىگ، تورتتىن سى-
ڭار يىر ئورۇنۇغ ئىيمىش باسمىش، ئوكۈشكە ئاياتمىش
ئاغىرلاتمىش، ئۈرۈك ئۈساتى كونى نوم-چە تورۇچە باش-
(ü) (ө) (ü)
لاتاچى، ئىمەرىگمە قاماغ بۇدۇنىن قاراسىن ئاشىمىش
(u)
ئۆكلىتمىش، قوپ-تىن سىڭار ياغىسىز ياۋلاقسىز ئەرتى.
(ü)
ئول ئانتاغ ئوشۇقلۇغ چوقلۇغ يالىنلىق كۆچلۈگ كۈسۈن-
لۈگ ئىلىگ قانىنىڭ ئۈلۈغى قاتۇنىنتا توغمىش كورگەلى
(608) سەۋىگلىگ كوركلۈگ مەڭىزلىگ ئوچ ئوغلانى
(ө)
ئەرتى. ئاڭىلكى ئۈلۈغى ئوغلىنىڭ ئاتى ماخابالى ئەر-

تى. ئىككىنتىسى ئورتۇن ئوغلىنىڭ ئاتى ماخادىۋى
ئەرتى. ئۈچۈنچى ئالق كىچىگى ئوغلىنىڭ ئاتى ماخاس-
تۋى ئەرتى.

بىر ئوغۇرتا ئول ئىلىگ قان ئۈچ ئوغلانى بىرلە
تاشتىن تاغتا ئارىغتا ئىلىنچۈكە بارتى. قاچان ئانتا تە-
گىپ ئىلىنچۈ مەگى ئىشىن ئەرتۈردۈكتە ئوترۇ ئول ئۈچ
تىگىنلەر قۋا چەچەك تۈش يىمىش ئىدىگەلى ئاتالارى
(ü)
ئىلىگ بەگكە ئوتۇنۇپ ئايىتىپ قالتىلار. ئانتا مۇنتا ئى-
(ɵ)
تارۇ بەرۇ يورىيۇ، بىر ئۇلۇغ قامىشلىغ بەرك ئارىغقا
o (ü)
كىرىپ، ئوترۇ ئانتا تىنغالى ئولۇرتىلار. تىنغالى ئولۇر-
(o) (ü)
مىشتا، ئالق ئۇلۇغى تىگىن ئىكى ئىنىلەرىنگە ئىنچا تىپ
تىدى: ”ئاي، ئىنىلەرىم، مەنىڭ بۇكۇنكى كۇن ئەرتىنگۇ
قورقۇم بەلگۈلەگۇم كەلىر. ئىنچا بولمازۇن، قالتى بۇ ئا-
رىغ سەمەك ئىچىنتە قادىر ياۋلاق كەيىكلەر بار بولۇپ،
بىز يوقاتقۇلۇق ئەمگەنگۈلۈك بولمالىم“. تىپ. ئىكىنتى-
سى تىگىن ئىنچا تىپ تىتى: ”ئەشنۇ يارلىقازۇن،
ئىچىمە!

(609) كىم مەنىڭ بۇ ئەت ئوزۇمىن ئىسىرگەكۈم ئىدى
كەلمەزتەك بىزنىڭە نەچۈكىن ئەرسەر، ئامراقلارتىن ئا-
دىرىلغۇلۇق ئەمگەك بولمازۇن ئەرتى تىپ قورقارمەن.“
تىپ. بۇ ساۋىغ ئەشىتىپ، ئۈچۈنچى ماخاستۋى تىگىن
ئىكى ئىچىلەرىنگە ئوترۇ ئىنچا تىپ ئوتۇنتى: ”بۇ

ئەرسەر، ئارزىلار تۇرغۇلۇق ئورۇن ئول. مەنىڭ ئىدى
قورقىنچىم ئايىنچىم يوق. ئوڭى غادىرىلماقلىغ بۇسۇشۇم
(ө)
يمە يوق. ئىنچىپ ئەت ئوزۇم تولۇ ئوگرۈنچ سەۋىنچ
توغار. بۇلغاي ئەركى بىز يىگ ئادرىق بۇيانىغ." تىپ
تىتى.

ئول ئورۇن بۇ ئۈچ تىگىنلەر ئوز ئوزكوڭۇللەرىنـ
(ө) (ө)
تەكى ساقىنمىش ساۋلارىن سوزلەشىپ، ئوترۇ ئورۇ تۇ-
(ü) (ө)
رۇپ، ئول ئارىغ ئىچىنتە تاقى ئىچگەرۈ كىرتىلەر. ئانچا
يورىيۇ، ياڭى ئەنۇكلەمىش بىر تىشى بارسىغ كورتىلەر.
(u)
ئول ئاچ بارس يمە ئەنۇكلەپ، يىتى كۈن ئەرتمىش
ئەرتى. يىتى ئەنۇكلەرىنگە ئەگىرتىپ، قاۋساتىپ، ئاچماق،
سۇۋساماق ئۈزە سىقىلىپ، تورمىش ياۋرىمىش سىنىمىش
(o)
ئەت ئوزلەرى ئالانگۇرۇپ، كۈچى كۈسۈنى ئۈزۈلۈپ ئو-
(ü)
ناقىنا ئولگەلى ياتۇر ئەرتى. نە
(610) ئانى ئۇلۇغى ماخابالى تىگىن كورۇپ، ئىنچا
تىپ تىدى: "ئاي، ئىرىنچ تىشى بارس! ئەنۇكلەگەلى يىتى
كۈن بولمىش، يىتى ئەنۇكلەرى ئىيىپ، مەڭ يۇمشاق
تىلەگۈ ئوق تەگىنچ بولمايۇقتا، ئانىن ئاچماق، سوۋساماق
ئەمگەك ئۈزە سىقىلىپ، يانتۇرۇ يانا ئوز ئەنۇكلەرىن يى-
گەلى قىلىنۇر. مۇنتادا كەز ئىرىنچ تىنلىغ بولغاي مۇ؟"

تەپ تەدى. بۇ ساۋىغ ئەشىدىپ، ماخاستۇۋى تىگەن ئوتـ
(ө)
رۇ ئىچىسى تىگىنكە: ”بۇ بارس نەگۇ يىيۇر، ئۇزاتىقى
ئاشى نەگۇ ئول؟“ تەپ ئايىتتى. ئىچىسى تىگەن ئىنچە
تەپ كىگىنچ بەرتى: ”بارسىنىڭ، ئەربىزنىڭ، مانۇنىڭ، ئا ـ
رسلاننىڭ بورىنىڭ، تۇلكۇنىڭ ئاشى ئەرسەر، يالاڭۇز يىنـ
ئەم ئىسىگ ئەت قان ئەرۇر. مۇنتادا ئادىن تاقى ئوڭى
(ө)
ئاش ئىچگۇ يوق كىم بۇ ئالانگۇرمىش ئاچ بارسىغ تىر ـ
(ü)
گۇرگۇلۇك“ تەپ تەدى. بۇ سابىغ ئەشىتىپ، ئوترۇ ئىـ
كىنتىسى ماخادۇۋى تىگەن ئۇقۇنچسۇزىن ئىنچا تەپ
تەدى: ”بۇ مۇنتاغ ئوسۇغلۇق تورۇمىش كۇچسىرەمىش
(ө)
ئالاڭۇرمىش ئاچ بارس ئاچماق سۇۋساماق ئەمگەكىن
ئەرتىنگۇ (611) سىقىلىپ، ئوناقىنا ئولگەاى تۇرۇر. بىزنىـ تا
ئادىن كىم بولغاي مۇڭا ياراغلىغ ئاش ئىچگۇ بەلگۇرتەچى.
بۇ ئىرىنچ تىنلىغ ئۇچۇن ئەت ئوزۇگ تىتىپ، مۇنۇڭ
ئىسىگ ئوزىن ئولاغالي ئۇداچى؟“ تەپ تەدى. ئۇلۇغى
تىگەن بۇ سابىغ ئەشىتىپ، يانا ئورتۇن ئىنىسىڭا :”ئاي،
(o)
ئىنىم، ئالپ تىتگۇلۇك تاۋار ئالپ ئىش نەڭ ئىنچىپ
(ü)
ئىسىگ ئوزتە ئەرتمەز“ تەپ تەدى. بۇ ساۋىنىڭ باسا سوـ
ڭىنتا ماخاساتۇۋى تىگەن ئىنچا تەپ تەدى :”ئاي، ئىچىلەـ
رىما! بىز قاماغۇن ئەمتى ئىسىگ ئوزۇمۇزكە ئەت ئوـ

زۈمۈزكە ئەرتىنگۇ ئىلىنمىش ياپشىنمىش بىز. ئىنچىپ
يانا ئادىناغۇقا ئاسىغ توسۇ قىلغالى بىلگە بىلىگلىگ يا-
رۇق كوزۇمۇز يوق بولۇر ئەركى. يمە ئانتاغ بىرەر ئۇ-
لۇغ يارلىقانچۇچى كوڭۇلۇگ قۇتلۇغ يالاڭۇقلار ئۇرۇك
(ü)
ئۇزاتى ئوز ئەت ئوزلەرىن تىتىپ ئىدالاپ، تىنلىغلارقا
(u)
ئاسىغ تۇسۇ قىلۇرلار." تىپ تىدى.

بۇ مۇنچە ساۋىغ ئىچلەرىنگە سوزلەپ، ئوترۇ كەن-
تۇ كوڭۇلىنتە ئىنچا تىپ ساقىنتى : "قالتى بۇ مەنىڭ
(ü)
ئەت ئوزۇم يۈز مىڭ ئازۇنلارتىن بەرۇ يوقسۇز ئاسىغ-
(ü)
سىز (612) نەچە نەچە يىرۇدى. ئارتادى. نەڭ يمە
(ü)
ئەتلىگسىز بولۇپ، نە ئەرسەر، ئاسىغقا توسۇقا كىرمەدى.
نە چۇكىن بۇكۇنكى كۇنتە مۇنى تەگ كەرگەكلىگ ئىش-
لەتگۈلۈك يوڭلاغۇلۇق ئورۇن تاپىپ، بۇ مۇنتاغ يىدىغ
كەرگەكسىز ئەت ئوزۇمىن ستىمىش كەمىسىمىش يىڭ يار
تەگ تىتىپ ئىدالاپ، بۇ ئىرىنج يارلىغ ئاش بارسقا
نەگۈلۈك ئۇمۇغ ئىناغ بولمازمەن؟"

تىپ مۇنچۇلايۇ ساقىنىپ، ئىچلەرى بىرلە سوزلەشكۈلۈك
كىزىگىن تىزىگىن ئەتتۈرۈپ، ئول بارس ئۈزە ئوڭىن
ئوڭىن يارلىقانچۇچى كوڭۇل تۇرغۇزۇپ، ئىرىنچكەدىلەر
تسۇيۇرقادىلار ئىنچىپ ئۇلارنىڭ ئاراسىندا ئاغلادى. تاقى
ماخاساتۋى تىگىن ئول بارسنىڭ ئاچىن، تورۇقىن، ئەم-

گەكىن، تولغاقمىن تىترۇ كىزرۇپ، تەگرە تەكرىنىپ، كو-
(ü)
زىن ئىرى ئاندىران كىتەرۇ ئۆماتىن، ئۆركىچ تىترۇ كو-
(ü)
رۇ تۆرۈپ، ئوترۇ قۇرۇپ ئوڭى يورىپ بارتىلار. ئوترۇ
[o] (ɵ)
ئول ئودۇن ماخاستۆى بودىستۆ يورىيۇ، ئىنچا تىپ سا-
[ɵ]
قىنتى:" چاق ئەمتى ماڭا ئوغرايۇ ئەت ئوزۇمىن، ئىسىگ
ئوزۇمىن تىنگۈلۈك ئىدالاغۇلۇق ئود قىواۋ ىوقا كەلتى،
[ɵ]
نە ئۆچۈن تىپ تىسەر، كىم مەن ئىلكە- (613) سىزدىن
بەرۇ بۇ يىدىغ، سارسىغ قانلىغ، يىرنىلىگ، سەۋگۈسىز تاپلاغۇ-
سىز، يارسىنچىغ ئەت ئوزكە ئىنچىپ ئىنانتىم. ئاشىدىچكۇ،
تون كەدىم، ئورۇن تورشەك، ئات ياڭا، قاڭلى كولۇك، ئەر-
دىنى يىمۇ، ئەد تاۋار ئوزە تاپىنتىم. ئارتاماق بوزۇلماق
تورۇلۇگ ئۆچۈن ئۆرۈك ئۆزاتى ئارتادى بۆزۈلتى. نەڭ
(u) (ü) (ɵ)
يمە بۇ ئەت ئوزۇگ كۇيۇ كۇزەتۇ ئايايۇ تۆتۈپ ئارتات-
(ü)
ماغالى ئىدى ئۆمادىم. نەچە كەد ئۆزانىپ ئىگىتتىم ئەر-
سەر، يمە قلتى ياۋلاق ياغى تورۇسىنچە، يانتۇرۇ مىنى
كەمىشۇ ئىدىپ سەۋىنچىسىز ئۆتالىسىز قىلتى مەنىڭ كۇ-
(ü)
چۈمىن. ئانىن ئىنچا بىلمىش كەرگەك: ئەت ــ ئوز ئەر-
سەر، بكسىز مەنگۈسىز تىتر. ئوزكە يانتۇرۇ ئاسىغ سىزى
ئۆزە ياۋلاق ياغىتەگ قورقىنچىغ ئەرۈر. يارسىنچىغ كىر-

لىكى ئۆزە تۇتسار، ئارىغسىزلىق قىلغ يۈكمەك تىتر. ئانى ئۆچۈن ئەمتى مەن بۆكرۈنكى كۈنتە بۇ ئەت ئۆزىمىن يۈڭلاپ مۇڭادىنچىغ ئۆلۈغ ئىش كوتۇگ قىلايىن. سانسار-لىغ تالۇي ئۆگۈز ئىچىنتە تار كەمى بولايىن. توغماق ئۆلمەكلىگ تەگزىنچىتىن تاسقارۇ تارتىپ ئۇنتۇرەيىن“.
تىپ ساقىنتى. يانا ئوق ئىنچا (614) تىپ ساقىنتى:
”ئابام بىرۈك بۇ ئەت ئۆزىمىن تىتسارمەن ئوترۇ ئۆلگۈ-
(ü)
سۈز سانسىز مۇن قاداغلارىغ قارتىغ بەزىگ يىرنىگ قا-
(ü)
نىغ ئىگىگ ئاغرىغىغ قورقىنچىغ ئايىمانچىغ بارچانى تىتىمىش ئىدالامىش بولۇرمەن. تاقى يمە بۇ ئەت ئۆز ئەرسەر، ئالتى قىرق تۆرلۈگ ئارىغسىزلارىن تولۇ، سۆۋ، ئۆزەك كەرگۈتەگ بىكسىز يارپىسىز قاماغ قۇرتلارنىڭ قوڭۇزلارنىڭ تىرگىنى، قانىنىڭ يىرىنىنىڭ ئورناغى، سىڭىرىن تامىرىن يورگەلمىش سوڭۇكلەر ئۈلاغى ئۆزە تۇتۇسمىش، ئەرتىنگۈ يىرىنچىق يارسىنچىق ئەرۈر. ئانى ئۈچۈن تەگىملىگ ئول ئەمتى ماڭا بۇ ئەت ئۆزۈمىن تىتىپ ئىدالاپ ئۆزەلىكسىز ئۈستۈنكى يىگ ئابام — ئۆلۈغ مەنگۈ نىرۋانىغ تىلەگۈلۈك. بۇسۇش ساقىنچ ئەمگەك تولغاقىغ بىر تەم تارقارغۇلۇق، توغماق — ئۆلمەكلىگ تەگزىنچىگ ئەمرىتقۇرغۇلۇق، نىزۋانلىغ ئىلىشىگ ئۈزگۈلۈك، دىمان بىلگە بىلىگىگ كۆچۈگ كۆچلەندۈرگۈلۈك، تولۇ تۈگەل بىشرۇنماقلىغ ئەدگۈگ ئەكسۈكسۈز بۇ تۈرگۈلۈك، يۈز بۇيانلىغ ئىتىنگىن ئىنىنگۈلۈك، تولۇ تۈگەل بىلگە

بىلىگىگ تۇپكەرگۈلۈك، (615) ئالقۇ بۇرقانلار ئۈزە ئۆگىتىمىش ئىدۇق نومۇغ ئەت ئۆزۈگ تانۇقلاغۇلۇق، قا- ماغ بىش ئازۇن تىنلىغلار ئوغلانىن نوم بۇشلىغ مەڭى ئۆزە مەڭلەتكۈلۈك“ ــ تىپ مۇنچۇلايۇ ئادىرا ئودۇرە سا- قىنىپ، ئوترۇ ماخاستۋى تىگىن يىتى قىنىغ تولۇكتە تۇرۇپ، ئۇلۇغ بەدۈك كوزۇشكە ئىنىپ، ئۇلۇغ يارلىقاد- چۇچى كوڭۈل تۇرغۇرۇپ كوڭۈلىن كوگۈزىن ياغچىرتىپ، ئول ئىكى ئىچىلەرىن كوڭۈل كەرىپ، نە چۆكىن ئەر- سەر تۈيسار ئوڭارسار، ئوترۇ ئۈركۈپ بەلىڭلەپ تىدىغ ئادا قىلىپ، كوزەمىش كۈسۈشۈمىن قانتۇرماغاي تىپ بوكۇنۇپ، ئوترۇ ئىكى ئىچىلەرىنگە:” ئازقىما ئوڭرە يورد-

(Θ)

يۇ تۇرزۇنلار، مەن ئۇنا باسا يىتىدىم“ تىپ ئوتۇنۇپ، ئىچى- لەرىن ئىدىپ ماخاستۋى تىگىن كەنتۇ ئوزى يانتۇرۇ

(ü)

يانا ئول ئارىققا كىرىپ، ئاچ بارس ئۈسكىنتە تەگىپ، تەركىن تاۋراتى تونىن سوچۇلاپ قامىش بۇتىقى ئۈزە ئاسىپ، ئىنچا تىب بلك قاتىغ ساۋسوزلەتى:” مەن ئەمتى تولپ سانسارتاقى تىنلىغلار ئۈچۈن ئۈزەلىكسىز ئۈس- تۈنكى يىگ بۇرقان قۇتى كوسۇشىن (616) تەبرىنچى- سىز يايىلماقسىز ئۇلۇغ يارلىقانچۇچى كوڭۈل تۇرغۇرۇپ، بۇ مەنىلك سەۋەر ئامراق ئەت ئوزۈمىن تىدەرمەن ئىدا- لايۇرمەن. بۇزۇلماقسىز چولماقسىز بۇرقان قۇتىن تىلە- يۇرمەن كىم قاماغ بىلگەلارگە سەۋگۈلۈك تاپلاغۇلۇق ئۈچ ئوغۇش يىرتىنچۇدەكى ئەمگەكلىك تالۇيتاقى تىنلىغلارىغ

ئورۇ تارتىپ ئوزقۇرۇپ ئىنچ مەڭىلىگ قىلايىن“. — تىپ
(ө)
تىتى.

ئول ئودۇن تىگىن مۇنچا ساۋ سوزلەپ، ئول ئاچ
بارس ئۆسكىنتە سونا ياتتى. كەنتۈنىڭ ئۈلۈغ يارلىقاذ-
چۇچى كوڭۈلۈگ چوغى يالىنى ئوغرىنتا، ئول ئاچ بارس
يىگەلى تىدىنمەتى. بۇدىستۋ يانا ئىنچا تىپ ساقىنتى:
”ئىنچىپ بۇ بارس قورۇغى كۈچسۈز ئوغرىنتا، ئانىن
مىنى يىگەلى ئۇماز.“ — تىپ، ئوترۇ بودىستۋ ئورۇ تۇرۇپ،
ئىنارۇ بەرۈ كورۇپ بى بىچغۇ تىلەپ بولماتى. ئوترۇ
قۇرۇمىش قاتىغ قامىش ئالىپ، ئانى ئۆزە ئومگەن تامى-
رىن سانچىپ قان ئوندۇرۇپ، ئاقۇرۇ-ئاققۇرۇ بارسقا يا-
قىن بارتى. قاچان بارز ئۆسكىنتە تەگدۈكتە، (617)
ئوترۇ ئول ئودۇن بۇ ئاغىر ئۈلۈغ ياغىز يىر ئالتى تۈر-
لۈگىن تەبرەتى قابىشاتى. ئىنچاقلىتى ئۈلۈغ يىل كە-
لىپ، كول سۇۋىن توقىپ يايىمىشتەگ يوقارۇ قودى يايى-
(yüü)
لتى يايقالتى. كوك قالىغ يۇۈزىنتەكى كۈن تەڭرى را-
خۇقا سىگىرتمىش تەگ يارۇقسۇز ياشۇقسۇز ئوڭسۇز ئو-
لەز بولتى. بۇلۇڭ يىڭاق بارچا بۇتۇرۇ قاراردى. قارا
تۇمان ئۆزە ئورتۇلدى. كوك قالىغتىن تەڭرىتەم يىد يى-
پار قۇا-چەچەكلەر تۈشتى، ياغدى. ئول ئارىغ سەمەك
ئىچى قۇا-چەچەك ئۆزە تولۇ بولتى.

(618) ... ئول ئودۇن ئول ئاچ بارس قاچان بودىستۋ-
نىڭ ئومگەنىنتىن قان ئاقمىشىن كورتى. ئوترۇ ئول

قانىغ يالغايۇ ئەدىن بارچا يىپ قۇدتى. يالاڭۇز قۇرۇغ سوڭۇكلەرى ئوك تۇرۇ قالتى.

ئانچا-قىنچا بودىستۋ تىگىنىنىڭ ئۇلۇغى ئىچىسى يىر تەبرەمىسىن كورۇپ، ئىنىسىگە ئىنچا تىپ تىدى: "ياغىز يىر بۇتۇرۇ تەبرەيۇر، ئۇگۇزلەر — تاغلار بىرلە قالىسىز

(ü)

بۇلۇڭ يىڭاق قارارىپ ئولەز بولتى كۇن تەڭرى. كوك-تىن تۇسەر تەڭرىدەم قۇا-چەچەكلەر بۇلغاشۇ. ئوتقۇراق ئەركى ئىنىمىزنىڭ ئەت ئوزىن تىدمەك بەلگىسى." — تىپ تىدى. بۇ ساۋىغ ئەشىدىپ، كىچىگى ئىنىسى ئىنچا تىپ تىدى: "ئەستىتىم مەن ماخاستۋد- (619) نىڭ تىسۇيۇر قايۇ سوزلەمىش چىن ساۋىن. تىمىن كىنا كورمىستە تو-رۇغ كۇچسۇز ئاچ بارسىغ ئەمگەككە ئەگىرتىپ ئە-

zin

نۇكىن يىگەلى قىلمىسىن، ئانىن سىزنىتىم ئىنىمكە، تەت ئوزىن تىتتى ئەركى مو تىپ." ئول ئودۇن ئول ئىكى تىگىتلەر مونچۇلايۇ سوزلەسۇ ئاچىغلارى كەلىپ، يىرنى-گۇتىلەر يىغلادىلار. ئوترۇ تاركىن يانتۇرۇ يانىپ، يىغلا-سۇ باياقى ئول بارس ياتۇر ئورۇنقا بارتىلار. قاچان ئانتا تەگدۇكتە، ئوترۇ ئىنىلەرى ماخاستۋى تىگىنىنىڭ تونى قامىس بۇ تىقى ئۇزە ئاسقىنتۇرۇپ تۇرۇرىن، سىنى-سوڭۇكى، ساچى بىرلە ئارقۇرۇ-تۇرقۇرۇ ياتمىسىن، ئاق-مىس قانى تۇپراقتا تىتىگ يۇغرۇلۇپ، يىركە يۇقۇپ تۇرمىسىن كورتىلەر. نە ئانى كورۇپ ئوك، ئەت ئوزلە-رىن ئول سوڭۇك ئۇزە كەمىسىپ، ئوگسىرەپ تىنسىراپ

AltunOq

قامىلتىلار. نە چەتە كىن تىمىن ئوگلەنىپ، ئوترۇ ئىلىگ-
لەرىن ئورۇ كوتۇرۇپ، ئۇلۇغ ئۇنىن ئۇلىدىلار سىقتادىلار.

(ü)

ئولىيۇ سىغدايۇ ئىنچا تىپ تىتىلەر: "كوركلە كوۋسەك
توقىلىغ ئىنىمىز ئەرتىلك كۆۋەز-ئا! ئوگكە قاڭقا (620)
سەۋىتمىش ئەرتىلك قاراش-ا! نە چۈكىن يانا بىرگەرۈ
بىرلە — كىما ئۇنۇپ ئۇچەگۈ؟ نە گۈلۈك تىتتىلك ئوزۈكىن
بىزنى بىرلە بارمادىن؟ ئوگۈمۈز بىزنىگە ئۈترۈ كورۇپ
ئايتسار، بىز ئىكەگۈ نەگۈ تىپ ئوتۇنەلىم سوزلەلىم؟ ئول
يىگ بولغاي ئۇچەگۈ بىرلە-كى-ا ئولسەربىز. نەڭ بىزنىگە
كەرگەكسىز بۇ ئەت ئوزۈمۈز تىرىگى." — تىپ. ئول ئىكى
تىگىتلەر مۇنچۇلايۇ ياڭىن كەيىرگەنچىگ قىلىنۇ ئۇلىيۇ
سىغتايۇ تالىپ يۈگۈپ ئانچا-تاكىن تىمىن ئاندىران
ئوڭى يورىپ بارتىلەر.

(ө)

ئول ئۇدۇن ماخاساتۇۋى تىگىنىنىك تاپىغچىلارى
"تىگىنىمىز كەچتى" تىپ. "قاچان بارتى؟ يورىڭلار، قاز-
تا ئول ئىسدەلىم!" تىپ تىيىستىلار.

ئانچا قىنچا ئاناسى قاتۇن بالىقتا ئىدىز قالىقتا
ياتىپ ئۇديۇر ئەركەن. ئەرتىنگۈ ياۋىز تۈل تۈسەدى:

(ü)

ئەمگى توبۇرە بىچىلۇر بولۇر. ئازىغ تىسلارى ئاغىزىنتا

(ө)

قوڭرۇلۇپ تۈسەر بولۇر. ئۈچ كوگۈرچەكەن ئاتايى لاچىن-
قا قاۋنتۇر ئەركەن. بىرسى تۇتسۇقۇپ، ئىكەگۈسى قور-

قىنچلىغ ئوزار بولۇر، تىپ. مۇنچۇلايۇ تۇسەيۇ ياتار ئەر-
كەن، يىر تەبرەمەكى (621) ئۈزە بەلگىلەپ ئودۇنۇپ
كەلتى. نە ئۆدۈنۈ بىرلە ئولك ئانتا قورقىنچلىغ بۇسۇشلۇ-
غىن ئىنچا تىپ تىدى:" نەگۈ ئەركى ئەمتى تىلتاغى
ياغىز يىر مۇنچۇلايۇ تەبرەيۈر، ئوگۈزلەر-كوللەر يايىلىپ،
ئى ئىلغاچلار ئىرغالۇر. كۈن تەڭرىنىڭ يارۇقى ئوڭسۇز

(ө)

بولتى ئورتىقىس تەگ. كوزۇم ئەمگىم تەبرەيۈر، ئوڭ-
رەكىنتە ئوڭى شۈك. ئوقىن يۈركىڭە ئۇرسۇقىمىس تەگ
سىقىلۇرمەن. ئەمگەكىن تولپ ئەت ئوزۇم تىترەيۈر. ئىن-
چىم ئىدى بەلگۈرمەز. تۇسەمىس ئول تولۇمىنۈڭ ياۋىز تۈ-

(ü)

رۈر بەلگۈسى. ئوتقۇراق بار ئەركى ئەمدىلىگ ئارتاغ
ياۋىز ئادالار." — تىپ تىدى. ئانىڭ ئارائىكى ئەمگى
ئەۋىنىپ سۈت ئاقىپ كەلتى. نە ئانى كوروۋپ، تاقى ئار-
تۇقراق ئۈيىر قانتى يۈغۇر قانتى. ئول ئۆدۈن ئول قا-
تۇنىنۈڭ بىر تاپىغچى قىزى تاستىن تۇرۇر ئەركەن. قا-
بۇچە ئەرتەر يولقى كىس-تىن "تىگىنىگ تىلەپ تاقى بول-
ماز ئەرمىس" تىپ ساۋ ئەستتى. نە مۇنى ئەستۇ بىرلە
ئولك ئۈركۈپ بەلگىلەپ، ئوترۇ ئوردۇقا كىرىپ، قاتۇنغا

(ө)

ئىنچا تىپ ئوتۇنتى:"قاتۇن (622) ئوقا يارلىقادىمۇ
ئەركى؟ تاستىن بىر ئانتاغ ساۋ تۇرۇر: تىگىنىگ تىلەپ
تاقى بولماز تىپ. — بۇ نە ساۋ ئەركى؟" — تىپ تىدى.

ئول ئودۇن قاتۇن بۇ ساۋىغ ئەستىپ، ئۇلۇغ بۇسۇشتا
قادغۇتا تۇرۇپ ،ئاچىغى كەلىپ كوزىنتە تولۇ ياشى بىر-
لە تەركىن ئىلىگ بەگكە بارىپ: " ئاي ئۇلۇغ ئىلىگ
بەگ! مەن مۇنتاغ ساۋ ئەستتىم، بۇ نە ساۋ ئول؟ ئازۇ
بىزنىڭ ئامراق ئوگۇكۇمۇز ئاڭ كىچىگى ماخاساتۋىغ ئىچ-
(ɵ)
قىنمىس ئەرگەيمۇ بىز؟" — تىپ تىدى. بۇ ساۋىغ ئىلىگ
بەگ ئەستىپ، ئۇركەبەلىگلەيۇ، ئاچىغى ئۇزە تىقىلىپ،
ئاغلايۇ ئىنچا تىپ سوزلەتى:"ئاي ئەمگەك، ئاي ئەمگەك!
بۇكۇنكى كۇنتە ئامراق ئوگۇكمەمىن يمە يىتتۇردىم ئىچ-
قىنتىم ئەركى مۇ مەن؟" تىپ ياسىن يۇتۇنۇ قاتۇنىن
(u)
ئوتلەيۇ ئىنچا تىپ تىدى:" تۇزۇنۇمە! سەن نەڭ بۇسما
(ɵ)
بوسرۇلما! مەن ئەمتى قاماغۇن ئۇنۇپ، ئامراق ئوگۇكلە-
(ü)
رىمىن تىلەيىن، بارىن-يوقىن بىلەيىن." تىپ، تەركىن
بۇرىيۇقلارى ئىنانچلارى بىرلە يۇمقى بالىقتىن تاسقارۇ
ئۇنۇپ ئوڭى-ئوڭى يادىلىپ ئورۇن-ئورۇن سايۇ تىلەگەلى
(ɵ) (ü)
ئىستەگەلى (623) باردىلار. ئانىڭ ئاراسىنتا، بۇ ساۋ ئاقى
كەچمەزكەن، بىر بۇرىق تەركىن ئاۋراتى كەلىپ، ئىلىگ
بەگكە ياقىن تەگىپ:"ئاي ئۇلۇغ ئىلىگ بەگ، بۇسانۇ
يارلىقا مازۇن! ئىكى تىگىتلەر سۇ ئەسەن تەگىنۇر. ئاڭ
كىچىگى ماخاساتۋى تىگىن تاقى تاپشۇ تەگىنمەز. تىلە-
يۇ تەگىنۇرلەر،" تىپ ئوتۇنتى. ئىلىگ بەگ بۇ ساۋىغ

ئەستىپ، ئۇلۇغ تىنىپ، ئىنچا تىپ تىدى:"مۆلۈك ئاي،
مۆلۈك ئاي! يېتۈرمىسمەن ئىسىگ سەۋەر ئامراق ئاتايىمىن ئو-
غۇلۇم ياغى بولمىستا ئوگرۈنچۈم سەۋىنچىم ئاز ئەرتى.
(ü) (ɵ)
كىنىدە ئوغۇلۇغ يېتردۈكتە بۈسۈشى ئەدگەكى ئۈكۈش
(ü)
تۈرۈر. بىرۈك ئوغۇلۇم بۇ تۈستا تىرىگ ئەسەن قاۋشسار،
(ü)
ئولسەر مەنىڭ ئەت ئوزۇم، ئەدگەنەگەيمەن ئارتى".
تىپ تىدى. قاتۇن بۇ ساۋىغ ئەستىپ، ئوقىن ئۈرسۈق-
مىس كىسى تەگ، بۈسۈش قادغۇقا كوڭۈلى كوگۈزى ئەگىر-
تىپ، سىغتىلەيۈ ئىنچا تىپ تىدى:"ئۈچ ئوگۈكلەرىم
بىرگەرۈ تاپىغچىلارى بىرلە قاماغۇن يۈمقى باردىلار ئارىغقا
ئىلىنچۈ مەگى قىلغالى. قاماغىتا (624) كىچىگى سەۋەر
ئامراق ئوغۇلۇم يالاڭۇز قالىپ كەلمەسەر، بولمىس بولغاي
ئۈتقۈراق ئادرىلغۇلۇق ئالىپ ئادا." تىپ مۈنچۈلايۇ سى-
غىلەدى. ئانچا قىنچا ساپچا ئىكىنتى بۆرىيۇقى كەلىپ،
ئىلىگ بەگكە تەگدى. ئوترۇ ئىلىگ بەگ ئاغا:"ئاي بور-
يۇقا! ئامراق ئاتايىم ماخاساتۇى قانتا ئەرمىس؟" تىپ
ئايىتۇ يارلىقادى. ئول بۆرىيۇقى بۇيارلىقىغ ئەستىپ، كو-
زىنتە ئىسىگ ياشى توكۈلۈ بۈسۈشلۈغ قادغۇلۇغىن يىغ-
لايۇ ئاغىزى قۇرۇپ، تىلى تامغاقى قاتىپ، ساۋ سوزلە-
يۇ ئۈمادىن، كىگىنج بىرمەدىن شۈك تۈردى. ئانى كو-
رۈپ، ئىلىگ بەگ قاتۈنى بىرلە ئاسۇقۇپ، ئىنچا تىپ
ئايىتتى:"تەركىن سەزلەك بۆرىيۇقا! كىچىگى ئوغۇلۇم

قانتا ئەرمەس؟ ئەت ئوزۇم بۇ سانۇر بۇسىر - قانۇر
(oot)
ئووتقا ئورتەنىپ كۆيەر تەگ، ئوگۇمىن كوڭۇلۇمىن ئىچ-
قىنىپ، موڭقۇل بولۇپ بىلمەزمەن. قىلماق مەنىڭ كوگۇ-
زۇمىن يارىلغۇلۇق سىنغۇلۇق.» تىپ تىدى. ئول ئودۇن
ئىكىنتى بۇرىيۇق ئوترۇبودىستۇ تىگىن ئەت — ئوزىن بۇشى
بىرىپ نەتەگ قىلمىس ئىشلارىن ئىيىن كەزىگچە تۇزۇ
تۇگەتى ئوتۇنتى.

(625) بۇ ساۋىغ ئىلىگ بەگلى قاتۇنلى ئەسىتىپ، ئاچىغلارىن ئەمگەكلەرىن ئۇزە ئۇمادىن، ئۇلىستلار سىغ- تاستىلار. ئوغلىنىڭ ئولمىس يىرىن كورۇگسەپ، تەركىن تاۋراتى يۇگرۇك ئاتلارىن قوشۇقلۇغ قاغلىتا ئولۇرۇپ، ئول قامىسلىغ ئارىغقا تاۋراق بارتىلار. قاچان بودىستۇنىڭ ئەت ئوزىن بۇشى بىر مىس يىر ئورۇنقا تەگدىلەر ئەرسەر، ئانتا ئوترۇ بۇدىستۇنىڭ ياس سوڭۇكلەرى ئىنارۇ بەرۇ ئانتا مۇنتا ساچىلىپ ياتمىسىن كورۇپ ئەت ئوزلەرىن بىرگەرۇ يىركە چالىپ، ئوگسىرەپ تىنسىراپ، ئىنچا قىلتى ئۇلۇغ ئى ئىغاچ كوچلۇگ قاتىغ يىلكە توقىتى- لىپ قامىلمىس تەگ تۇستىلەر قامىلتىلار. ئوگلەرىن كو- ڭۇللەرىن ئىچغىنىپ، نە قىلىنمىسىن ئارتى بىلىنمەر بولتى- لار. ئوترۇ ئول ئودۇن ئول بۇرىيۇقلار باسىن تەگرەكى بەگلەر ئىنانچلار سوغاق سۇۋ بۇكۇرۇپ، يىلپىگۇ ئۇزە يىل- پىيۇ، ئىلىگ بەگىگ قاتۇنۇغ ئانچاتاكىن تىمىن ئانچاقىنا ئوگ- لەنتۇردىلەر. ئوگلەنۇ بىرلە ئوك (626) ئوترۇ ئىلىگلەرىن ئورۇ كوتۇرۇپ، ئۇلىيۇ سىغتايۇ ئىنچا تىپ تاقشۇردىلار:

”نە ئادا ئەرتى ئاتايىم، كوركلەكيە ئوگۈنۈم؟ ئەلمەك ئەم-
گەك نە چۈكىن ئوڭرە كەلىپ ئەرتتۈردى؟ سىنتىدە ئوڭ-
(ө)
رە ئولمەكىڭ بۇلايىن، ئاي كۈنكيەم كورمەيىن ئەرتى
مۈنتەگ ئۈلۈغ ئاچىغ ئەمگەكىڭ“ تىپ تىدى. ئانتا
ئوترۇ ئىلىگ بەگ قاتۈنى ئانچاقىما ئوگسىرەمەكى سەرد-
لىپ ساچى باسى يادىلىپ، ئىكى ئىلىگى ئۈزە كوكۈزىن
توقىيۇ قلتى بالىق سۇۋىنتىن ئادىرىلىپ، ئىسىگ قۇتتا
ئاغىنامىس تەگ يېرتە ئاغنايۇ ئىنچا تىپ يىغلادى: ”كىم
ئەترى ئەركى بىچتاچى ئوگۈكەم ئەت ئوزىن؟ ئوڭى سا-
(ө)
چىلىپ ياتۇر، ئاي، قالمىس سوڭۈك يىر سايۇ ئىچغىن-
مىس مەن كەنچىمىن سەۋەر ئامراق ئاتايىمىن. بۇسۇش-
قا ئەمگەككە باستىپ، تەبرەنچىسىز بولتۇم ئەرمەزمۇ؟ كىم
ئەرتى ئەركى ئولۇرتەچى ئوگۈكەم چاق سىنى؟ تەگۈر-
تەچى مۈنى تەگ بۇسۇش قادغۇ ئەمگەككە. قاتىغ ۋازىر
ئەرمەزمۇ، كىم مەنىڭ بۇ يۈرەكىم يارىلىپ بۇكسىلىپ
(ө)
بارمادىن (627) نە چۈكىن تۈرۈر مۈنى تەگ؟ تۈلۈم-
(ü)
تە مەن باگۇلۇگ كورتۇم ئەرتى بۇ بەلگۈگ. ئىكى ئەم-
(ü)
گىم بىرگەرۇ تۈبۈرە بىچىلۈر تۈسەتىم. ئازىغ تىسىم قوڭ-
رۇلۇپ تۈسۈپ كەلىر بولتى ئەرتى. كورۈر ئەرمىس مەن
(ü)

ئوتقۇراق بۇ ئەمگەككە تۇسغۇقا. يانا تۇسەددىم مۇنتادا
ئادىن ئۆچ كوگۇرچەكەن ئاتايىن لاچىن توقۇپ ئۆچەگۇنى
بىرسىنى قابىپ ئىلتۇر بولۇر. ئەمتى يىتۇردۇم ئالك كە-

(ü)

چىگى سەۋەر ئامراق ئوگۇكۇمىن. ياۋلاق بەلگۇ ئۇتلىسى
ئىدى ئەزۇك بولماتى.» تىپ مۇنچۇلايۇ يىغلادى. ئوترۇ
ئول ئودۇن ئىلىگ بەگ ئۆلاتى ئىكى ئوغلانى بىرلە ئۇلا-

(ü)

سۇ سىغتاسۇ كىتەرمەيۇك يىۋىكلىگ تىزىگلىگىن قاماغ
بەگلەر بىرلە يۇمقى بودىستۇنلك قالمىسى سوكۇكلۇك شە-
رىرىن ئىتىدىلەر يىغدىلەر. ئۇلۇغ تۇرلۇگ تورۇن توغۇن

(ɵ)

ئاغىر ئاياغ تاپىغ ئۇدۇق قىلتىلار. قاچان تاپىغ ئۇدۇق
قىلغۇلۇق تۈرۈسىن ئەرتدۇردۇكتە ئوترۇ ئەستۇپ ئىچىنتە
بەكلەدىلەر.

«‹ئالتۇن ياروق› تىن پارچە» نىڭ تەرجىمىسى

ئاندىن كېيىن تەڭرىلەرنىڭ تەڭرىسى بۇرخان مۇنداق دېدى: ئانانتا! بۇرۇن بۇ چامبۇدىۋىپ ئېلىدە ماخارادى ئاتلىق ئىلىك خان بار ئىدى. ئۇ ماخارادى ئىلىك خان ناھايىتى كاتتا باي بولۇپ، ساقلىرى ئاشلىق، غەزنىلىرى مال-دۇنيا بىلەن تولغان ئىدى. ئۇ باتۇر، مەرگەن، قۇدرەتلىك قوشۇنغا ئىگە بولۇپ، تۆت ئەتراپىدىكى يەر-زېمىننى بوي سۇندۇرغان، ھەممىنىڭ ھۆرمەت-ئىززىتىگە سازاۋەر بولغان ئىدى. ئۇ دائىم توغرا نوم بويىچە، قانۇن-تۈزۈملەر بويىچە ئەلنى باشقۇرۇپ، ئەتراپىدىكى پۇقرالارنى ئاۋۇتقان، ھەممە ئەتراپنى دۈشمەنسىز قىلغان ئىدى. مۇشۇنداق ھەيۋەتلىك، سۈرلۈك، كۈچ-قۇدرەتلىك ئىلىك خان چېرىك خوتۇنىدىن ئوماق، چىرايلىق — كۆركەم ئۈچ ئوغۇل كۆرگەن ئىدى. تۇنجى ئوغلىنىڭ ئېتى ماخابالى، ئوتتۇرانجى ئوغلىنىڭ ئېتى ماخادىۋى، كەنجى ئوغلىنىڭ ئېتى ماخاستۋى ئىدى.

بىر قېتىم ئىلىك خان ئۈچ ئوغلى بىلەن سىرتتىكى تاغ-ئورمانلىقلارغا سەيلىگە چىقتى. ئۇ يەرگە يېتىپ بېرىپ، سەيلىنى خۇشال-خۇرام تۈگەتكەندىن كېيىن ئۇ ئۈچ ئوغۇل تېگىت① گۈل

① تېگىت — "تېگىن" نىڭ كۆپلۈك شەكلى بولۇپ، تېگىنلەر — شاھزادىلەر دېگەن مەنىدە. تېگىن ئەسلىدە "قۇل" مەنىسىدە بولۇپ، كېيىن "شاھزادە" دېگەن مەنىنى بېرىدىغان بولغان.

چېچەك ۋە يەل-يېمىشلەرنى يىغىپ كېلىش ئۈچۈن ئاتىسى ئى-
لىك بەگدىن ئىجازەت سورىدى.

(ئۇلار) ئۇيان-بۇيان يۈرۈپ، (ئاخىرى) بىر چوڭ قو-
مۇشلۇق جىلغىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئارام ئالغىلى ئولتۇ-
رۇشتى. دەم ئېلىپ ئولتۇرغاندا، چوڭ تىگىن ئىككى ئىنىسىگە
مۇنداق دېدى: "ھەي ئىنىلىرىم، بۈگۈن مېنىڭ ناھايىتى قورق-
قۇم كېلىۋاتىدۇ، (مېنى) تەشۋىش بېسىۋاتىدۇ. بۇ ئورمان-
لىقتا ۋەھشى يىرتقۇچ ھايۋانلار بار بولۇپ قالسا، بىزنى
يىقىتىۋەتمىسۇن، ئازاپتا قالمايلى". ئوتتۇرانجى تىگىن
مۇنداق دېدى: "سۆزۈمنى ئاڭلاڭ ئاكا، مەن ئۆزەمنىڭ جېنىمنى
پەقەت ئايىمايمەن، لېكىن، بىز ئامراق (قان-قېرىنداشلاردىن)
ئايرىلىپ قالىدىغان ئازاپتا قالمىساق بولاتتى دەپ قورقىمەن".
بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، كەنجى تىگىن ماخاستۋى ئىككى ئاكىسىغا
مۇنداق دېدى: "بۇ بولسا ئەۋلىيالار تۇرىدىغان جاي. مېنىڭ
پەقەت قورقۇنچۇم، ئەنسىزچىلىكىم يوق. ئايرىلىپ كېتەرمىزمۇ
دەيدىغان غېمىمۇ يوق. شۇڭا ۋۇجۇدۇمدا تولۇپ تاشقان شاتلىق
پەيدا بولماقتا. ئېھتىمال بىز ئالاھىدە بەختكە ئېرىشىشىمىز
مۇمكىن".

شۇ چاغدا بۇ ئۈچ تىگىن ئۆز كۆڭۈللىرىدىكى ئويلىغان
سۆزلىرىنى دېيىشىپ بولغاندىن كېيىن، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ
ئورمانلىق (جىلغا) ئىچىگە تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىشتى. ئانچە
ئۇزۇن يۈرمەستىن (بىر ئاز مېڭىپ) يېڭى كۈچۈكلىگەن بىر چى-
شى يولۋاسنى كۆرۈشتى. ئۇ ئاچ يولۋاس كۈچۈكلىگىلى يەتتە
كۈن بولغان ئىدى. يەتتە كۈچىگىنى ئۆزىگە ئولاشتۇرۇپ ئاچلىق،

ئۇسسۇزلۇق دەستىدىن قىينىلىپ ئورۇقلاپ ئاجىزلىغان بولۇپ، ھالسىزلىقتىن بەدەنلىرى ئاجىزلىشىپ، كۈچ ـ ماغدۇرىدىن كېتىپ ئولەر ھالدا ياتقان ئىدى. ئۇنى چوڭ تىگىن ماخابالى كورۇپ مۇنداق دىدى: "ھەي بىچارە چىشى يولۋاس! كۇچۇكلىگىلى يەتتە كۇن بولغان بولسىمۇ، يەتتە كۇچىگى ئەگىشىپ ئوزۇقلۇق تېپىشقا مۇمكىن بولمىغانلىقتىن، ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق ئازاۋىدا قىينىلىپ، قايتىدىن يەنە ئوز كۇچۇكلىرىنى يىيىشكە مەجبۇر بولۇپ تۇرۇپتۇ. بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بىچارە جانلىق بولا ـ غايمۇ؟" بۇ سوزنى ئاڭلاپ، ماخاستۋى تىگىن ئاكىسىدىن: "بۇ يولۋاس نىمە يەيدۇ؟ ئۇنىڭ دائىملىق تامىغى نىمە؟" دەپ سورىدى. ئاكىسى تىگىن مۇنداق دەپ جاۋاپ بەردى: "يولۋاسنىڭ، يىلپىزنىڭ، چىلبورىنىڭ، ئارسلاننىڭ، بورىنىڭ، تۇلكىنىڭ ئوزۇغى پەقەت ئىسسىق گوش بىلەن قاندۇر. بۇ ئا ـ جىزلىغان ئاچ يولۋاسنى قۇتۇلدۇرالايدىغان ئۇنىڭدىن باشقا ئاش ـ ئوزۇق يوق". بۇ سوزنى ئاڭلاپ، ئوتتۇرانجى تىگىن ماخادىۋى ئويلىماستىنلا مۇنداق دىدى: "بۇ ئورۇقلىغان، ھالسىرىغان ئاچ يولۋاس ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق ئازاۋىدا ئىنتايىن قىينىلىپ ئولۇش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. بىزدىن باشقا كىممۇ ئۇنىڭغا كېرەكلىك ئوزۇق بولالىسۇن. بۇ بىچارە جانۋار ئۇچۇن جاندىن كېچىپ، بۇنىڭ ھاياتىنى ئۇزارتىش مۇمكىن؟" چوڭ تىگىن بۇ سوزنى ئاڭلاپ، ئوتتۇرانجى ئىنىسىگە: "ھەي ئىنىم! دۇنيادا ئەڭ قىيىن ئىش ئادەمنىڭ ئوز جىنىدىن ۋازكېچىشتۇر" دىدى. بۇ سوزنىڭ ئار ـ قىسىدىنلا ماخاستۋى تىگىن مۇنداق دىدى: "ھەي ئاكىلىرىمەي! بىز ھەممىمىز ئوزىمىزنىڭ جىنىمىز (ۋە) تېنىمىزغا ئېسىلىۋالىمىز، يىپىشۋالىمىز. شۇنداق قىلىپ، بىزنىڭ باشقىلارغا پايدا ـ مەنپەئەت

يەتكۈزىدىغان ئەقىل-پاراسەتلىك كوزىمىز يوقاپ كەتكەنمۇ؟ پە-
قەت ئۇلۇغ مېھرىۋان كوكۇللۇك بەختلىك ئىنسانلار ھەر دائىم
ئوز تېنىدىن ۋازكېچىپ، جانلىقلارغا پايدا - مەنپەئەت يەتكۇ-
زەلەيدۇ“.

بۇ سوزلەرنى ئاكىلىرىغا ئېيتىپ بولغاندىن كېيىن، ئوز
كوڭلىدە مۇنداق دەپ ئويلىدى: ”مېنىڭ بۇ تېنىم يۇزمىڭ
ئازۇن① دىن بۇيان كېرەكسىز-پايدىسىز بولۇپ، كوپ قېتىم بۇ-
زۇلدى. پايدىسىز بولۇپ، ھېچقانداق پايدا-مەنپەئەت كەلتۇرمىدى.
نىمە ئۇچۇن بۇگۇنكى كۇندە، مۇشۇنداق كېرەكلىك ئىشلىتىلىدى-
غان ئورۇن تېپىپ، بۇنداق سېسىق، كېرەكسىز تېنىمنى خۇددى
يىرىڭلىق يارىنى سىققاندەك ئىتتىپ تاشلاپ، بۇ بىچارە ئاچ
يولۋاسقا ياردەم قىلمايمەن“. (ئۇ) مۇشۇنچىۋالا ئويلاپ، ئوز نىي-
ۋىتىدە ئاكىلىرى بىلەن سوزلىشىدىغان (سوزلىرىنى) ئېيتىپ بو-
لۇپ، ئۇ يولۋاسقا ئاجايىپ مېھرىۋان كوڭۇل تۇرغۇزۇپ، ئىچىنى
ئاغرىتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يىغلىدى. ماخاس-
تۋى تىگىن ئۇ يولۋاسنىڭ ئاچلىقىنى، ئاجىزلىقىنى ۋە ئازاۋىنى
كورۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ، كوزىنى ئۇنىڭدىن زادى
ئۇزمەستىن ئۇزاق ۋاقىت تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ، ئاخىرى ئىل-
گىرى يۇرۇپ كەتتى. شۇندىن كېيىن ماخاستۋى بودىستۋ كېتىۋې-
تىپ مۇنداق ئويلىدى: ”دەل ئەمدى ئوز تېنىمدىن-جېنىمدىن
كېچىدىغان پەيت كەلدى. نىمە ئۇچۇن دىگەندە، مەن ئەزەلدىن
سېسىق، قان-يىرىڭلىق، خۇشاللىقى يوق، قەدىرسىز، يىرگىنىچ-
لىك تېنىمغا ئىشەندىم. يىمەك-ئىچمەك، كىيىم-كېچەك، ئورۇن-

① ئازۇن — سوغدى تىلىدىن قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىغا كىرگەن سوز
بولۇپ، دۇنيا، ئالەم، ئومۇر دىگەن مەنىلەرگە ئىگە.

تۆشەك، ئاق، پىل، هارۋا ـ ئۇلاق، ئۈنچە ـ مەرۋايىت، مال ـ دۇنيادىن بەھرىمەن بولدۇم. (لېكىن) خاراپ بولماق، بۇزۇلماق قانۇنىيەت بولغانلىقى ئۈچۈن ھەممىسى داۋاملىق بۇزۇلدى، خاراپ بولدى. (شۇنداقتىمۇ) مەن يەنىلا بۇ تېنىمنى ئاسراپ، ئاياپ خاراپ قىلغىلى زادىلا ئۇنىمىدىم. (لېكىن) ھەرقانچە ياخشى كۈتكەن بولسامۇ، ياۋۇز دۈشمەننىڭ قانۇنى بويىچە مېنى قايتىدىن تاشلىۋېتىپ، خۇشاللىقسىز، نەتىجىسىز قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىلىش كېرەككى، تەن — مەڭگۈلۈك مۇستەھكەم نەرسە ئەمەس. ئۆزىگە نىسبەتەن ئۇ پايدىسىز ھەم يامان دۈشمەندەك قورقۇنچلۇقتۇر. (كىشىنى) سەسكەندۈرىدىغان مەينەتلىكى بىلەن تۇتسا، (ئۇنىڭ) مەينەتلىكى قىغ دۆۋىسىدەكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمدى مەن (بۇگۈنكى كۈندە) بۇ تېنىمنى ئىشلىتىپ، ھەيران قالارلىق ئۇلۇغ ئىش قىلاي. سانسارلىق① دېڭىزى ئىچىدە سال ـ كېمە بولاي. تۇغۇلماق ـ ئولمەكنىڭ (ئازاپلىق) قاينىمىدىن تاشقىرىغا تارتىپ چىقىراي.» يەنە مۇنداق دەپ ئويلىدى: «ئەگەر مەن بۇ تېنىمدىن ۋازكەچسەم، سان ـ ساناقسىز گۇنالارنى، ياردىنى، بەزنى، قان ـ يىرىڭنى، كېسەل ـ ئاغرىقلارنى، قورقۇنچ ئەيمىنىشلەرنى پۈتۈنلەي تاشلاپ پاكىزلىغان بولىمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ تەن بولسا ئونتۇز ئالتە تۈرلۈك پاسكىنىچىلىق بىلەن تولغان بولۇپ، گويا سۇ ئۈستىدىكى كۆپۈكتەك مۇستەھكەم ئەمەس. (ئۇنىڭدا) بارلىق قۇرۇت ـ قوڭغۇزلارنىڭ توپى، قان ـ يىرىڭنىڭ ئورنى، سىڭىر، تومۇر بىلەن يۆگەلگەن ۋە سۆڭەكلەرنىڭ ئۇگى ـ

① سانسار — بۇددا دىنىدا بۇ دۇنيانى ھايات ـ ماماتلىقنىڭ قايناملىق ئازاپ دېڭىزى دەپ قارايدۇ. سانسار: ئايلىنىش، قاينام دېگەن مەنىدە.

لىرى بىلەن تۇتاشقان بولۇپ ئىنتايىن يىرگىنچلىك (ھەم) سەسكەندۈرەرلىكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەمدى مەن بۇ تېنىمدىن ۋازكېچىپ (ۋە ئۇنى) تاشلاپ، چەكسىز ئۇستۇنلۇكتىكى مەڭگۈلۈك نىرۋاننى① ئىزلىشىم لازىم. غەم-قايغۇ، جاپا-مۇشەققەتنى بىراقلا تارقىتىۋېتىشىم؛ تۇغۇلماق-ئولمەكنىڭ ئايلىنىشىنى توختىتىشىم؛ نىزۋان② لىق مۇناسىۋەتنى ئۈزۈۋشۇم؛ دىيانا ئەقىل-پاراسىتى ۋە كۈچىنى كۈچلەندۈرۈشۈم؛ تولۇق-مۇكەممەل تەربىيلىنىشنى ياخشى كەمكۈتىسىز پۈتتۈرۈشۈم؛ يۈز (تۈرلۈك) سائادەتلىك زىننەتلىرى بىلەن بېزىشىم؛ تولۇق-مۇكەممەل ئەقىل-پاراسەتنى ۋايىغا يەتكۈزۈشۈم؛ بارلىق بۇرخانلار تەرىپىدىن مەدھىيىلەنگەن مۇقەددەس نوملۇق تەننى تونۇشۇم، بەش ئازۇندىكى جانلىقلار پەرزەنتلىرىنى نوم سەدىقىسى خۇشاللىقى بىلەن شاتلاندۇرۇشۇم لازىم." ماخاستۋى تېگىن شۇنچىۋالا تەپسىلى ئېنىق ئويلانغاندىن كېيىن يۈكسەك جاسارەتتە تۇرۇپ، ئۇلۇغ ئۇمىتلەرگە چۆمۈپ، ئۇلۇغ مېھرىۋان كوڭۇل تۇرغۇزۇپ، كوڭلى-كوكسىنى كەڭ تۇتۇپ، ئىككى ئاكىسى تۇيۇپ قالسا، چوچۇپ-قورقۇپ، (مېنى) تەڭلىكتە قويۇپ، ئارزۇ قىلغان ئارمىنىمغا يەتكۈزمەيدۇ دەپ ئويلاپ، ئىككى ئاكىسىغا "(سىلەر) ئاۋال مېڭىپ تۇرۇڭلار، مەن دەرھال كەينىڭلاردىن يېتىمەن" دەپ ئاكىلىرىنى ماڭغۇزۇۋەتتى. (شۇندىن كېيىن) ماخاستۋى تېگىن

① نىرۋان — بۇددا دىنىدا ھايات-ماماتتىن خالى بولغان ھالەتكە ئىنتىلىش توغرىسىدىكى خىيال.

② نىزۋان — سوغدى تىلىدىن قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىغا كىرگەن سوز بولۇپ، "دىلخەستەلىك، ئازاپلانماق" دىگەن مەنىلەرگە ئىگە.

يالغۇز ئۆزى قايتىدىن يەنە شۇ ئورمانلىق ئىچىگە كىرىپ، ئاچ يولۋاسنىڭ ئالدىغا كېلىپ، كىيىملىرىنى دەرھال يېشىپ قومۇش-نىڭ پۇتىغىغا ئېسىپ قويۇپ، ناھايىتى قاتتىق ئاۋاز بىلەن: "مەن ئەمدى سانساردىكى پۈتۈن جانلىقلار ئۈچۈن يۈكسەك ئۈستۈنلۈكتىكى بۇرخان ئالىلىرىنىڭ ئۈمىدى بىلەن تەۋرەنمەس، چېچىلماس ئۇلۇغ مېھرىۋان كۆڭۈل تۇرغۇزۇپ، ئۆزەمنىڭ ياخشى كۆرىدىغان ئامراق تېنىمنى تىتىپ تاشلايمەن، بۇزۇلمايدىغان — يىمىرىلمەيدىغان بۇرخان بەختىنى تىلەيمەن. بارلىق دانىشمەنلەر ياخشى كۆرىدىغان، ياقتۇرىدىغان ئۈچ (خىل) دۇنيادىكى ئازاپ دېڭىزىدىن جانلىقلارنى يۇقۇرىغا تارتىپ چىقىرىپ خاتىرجەم خۇشال قىلاي" دېدى.

بۇ چاغدا تىگىن مۇشۇنىچىۋالا سۆزلەپ، ئاچ يولۋاسنىڭ ئالدىدا سوزۇلۇپ ياتتى. ئۇنىڭ ئۇلۇغ مېھرىۋانلىقى ۋە ھەيۋەت-لىكى تۈپەيلىدىن ئۇ ئاچ يولۋاس (ئۇنى) يېيىشكە پېتىنالمىدى. بودىستۋ ئۇنى كۆرۈپ، ئىگىز تاققا چىقىپ ئۆزىنى تۆۋەنگە تاشلىدى. يەرگە چۈشكەندە بودساتۋا يەنە مۇنداق ئويى-لىدى: "بۇ يولۋاس ئورۇقلۇق، ھالسىزلىق تۈپەيلىدىن مېنى يې-يەلمىدى." ئاندىن كېيىن بودساتۋا ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇياق-بۇياقتا قاراپ پىچاق ئىزلەپ تاپالمىدى. ئاخىرى قۇرۇپ قالغان قاتتىق قومۇشنى ئېلىپ، ئۇنى بويۇن تومۇرىغا سانجىپ قان چىقاردى. قان ئاستا-ئاستا ئېقىپ يولۋاسقا يېقىن باردى. (قان ئېقىپ) يولۋاسنىڭ ئالدىغا يېتىپ بېرىشى ھامان، بۇ غايەت زور قۇڭغۇر يەر ھەر تۈرلۈك تەۋرەپ كەتتى. خۇددى قاتتىق بوران چىقىپ كۆل سۈيىنى چايقىغاندەك سۇلار يۇقۇرى-تۆۋەن داۋال-غۇپ چايقالدى؛ ئاسماندىكى كۈن (گويا) تەگرى تورى چىرمى-

ۋالغاندەك قاراڭغۇلىشىپ، نۇرسىزلىنىپ غۇۋالاشتى، توت ئەتراپىنىڭ ھەممىسى قاراڭغۇ زۇلمەتكە ئايلاندى. قارا تۇمان بىلەن قاپلاندى. كوك ئاسماندىن تەڭرىنىڭ ئىپاردەك خۇشبۇي گۇل-چىچەكلىرى ياغدى. ئورمانلىقنىڭ ئىچى گۇل-چىچەكلەر بىلەن تولۇپ كەتتى.

بۇ چاغدا ئۇ ئاچ يولۋاس بودساتۋانىڭ بويىندىن قان ئېقىۋاتقانلىقىنى كوردى. ئاندىن ئۇ، قانىنى يالاپ گوشلىرىنىڭ ھەممىسىنى يەۋەتتى. (بودساتۋانىڭ) پەقەت قۇرۇق سوڭەكلىرىلا قالدى.

(دەل) مۇشۇ چاغدا بودساتۋا تىگىنىنىڭ چوڭ ئاكىسى يەر تەۋرىگەنلىگىنى كورۇپ، ئىنىسىگە: "قوڭغۇر يەر ناھايىتى قاتتىق تەۋرەۋاتىدۇ. تاغلار (سىلكىنىپ)، دەريالار (تېشىپ)، ئالەمنى قاراڭغۇلۇق قاپلاپ، كۇن غۇۋالىشىپ كەتتى. ئاسماندىن گۇل-چىچەكلەر يېغىۋاتىدۇ. بۇ چوقۇم ئىنىمىزنىڭ تېنىنى (تىتىپ) تاشلىغانلىقىنىڭ بەلگىسى" دېدى. بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ، كىچىك ئىنىسى مۇنداق دېدى: "مەن ماخاساتۋانىڭ ئىچ ئاغرىتىپ ئېيتقان چىن سوزىنى ئاڭلىدىم. ئۇ (ھىلىقى) ئورۇق، ئاچ يولۋاسنىڭ ئاچلىق ئازاۋىدىن ئوز يېنىغا ئولاشقان كۇچۇكلىرىنى يېگىلى تەمشىلىۋاتقانلىقىنى كورگەن. ئىنىم ئوز جېنىدىن كەچكەنمىدۇ-يا؟ شۇنىڭدىن گۇمان قىلىۋاتىمەن." شۇ چاغدا ئىككى تىگىن مۇشۇنداق سوزلىشىپ، ھەسرەت چېكىپ قايغۇرۇپ يىغلاشتى. ئاندىن كېيىن دەرھال كەينىگە يېنىپ، ھىلىقى يولۋاس ياتقان جايغا بېرىشتى. ئۇ يەرگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئىنىسى ماخاساتۋا تىگىنىنىڭ كىيىم-كېچەكلىرىنىڭ قومۇش پۇتىغىدا ئېسىغلىق تۇرغانلىقىنى، سوڭەك ۋە چاچلىرىنىڭ

ئۇ يەر-بۇ يەردە چېچىلىپ ياتقانلىقىنى، ئاققان قانلىرىنىڭ تۇپا بىلەن يۇغۇرۇلۇپ لاي بولۇپ تۇرغانلىقىنى كوردى. بۇنى كورۇش بىلەنلا، ئوزلىرىنى سوڭەك ئۇستىگە تاشلاپ، ئاھ ئۇرۇپ ھۇشىدىن كېتىشتى. خېلى ئۇزۇندىن كېيىن ھۇشىغا كېلىپ، قوللىرىنى ئېگىز كوتىرىپ ئۇن سېلىپ يىغلاپ قايغۇردى، ئازاپلاندى. (ئۇلار) يىغا-زارە قىلىشىۋېتىپ مۇنداق دېيىشتى:"ئەدەپ-قائىدىلىك، پەخىرلىنىشكە ئەرزىيدىغان چىرايلىق ئىنىمىز ئىدىڭ! ئاھ-غۇرۇرىمىز! ئاتا-ئانىمىزنىڭ ئارزۇلۇق بالىسى ئىدىڭغۇ قېرىنداش! نىمىشقىمۇ ئۇچىمىز بىللە يۇرمىگەن بولغىدۇق؟! نىمە ئۇچۇن جېنىڭدىن كەچتىڭ، بىز بىلەن بىللە ماڭمىدىڭ؟! ئانىمىز بىزنى كورۇپ (سېنى) سورىسا، ئىككىمىز نىمە دەپ جاۋاپ بېرىمىز؟ ئۇنىڭدىن كورە ئۇچىلىمىز بىللىلا ئولگەن بولساق ياخشى بولماسمىدى؟! ئەمدى بىزگە بۇ جېنىمىزنىڭ نىمە كېردگى بار؟!" ئۇ ئىككى تېگىن مۇشۇنچىۋالا پۇشايمان يەپ، يىغا-زارە قىلىشىپ يەنە ھۇشىدىن كېتىشتى. خېلى ئۇزۇندىن كېيىن (ھۇشىغا كېلىپ) ئۇ يەردىن ئايرىلىپ مېڭىشتى.

بۇ چاغدا ماخاساتۋا تېگىنىنىڭ خىزمەتچىلىرى: "تېگىنىمىز كېچىكتى، قەيەرگە كەتكەندۇ؟ يۇرۇڭلار، نەدە بولسىمۇ ئىزلەپ تاپايلى!" دېيىشتى.

دەل شۇ چاغدا، (تېگىنلەرنىڭ) ئانىسى خانىش شەھەردىكى ئېگىز راۋاقتا يېتىپ، ئۇيقۇدا ناھايىتى يامان چۇش كورۇپتۇ. چۇشىدە، ئەمچىكى پۇتۇنلەي پىچىلىپ كېتىپتۇمىش. ئېغىز چىشلىرى قومۇرۇلۇپ چۇشۇپ كەتكەنمىش. ئۇچ كەپتەر باچكىسىنى لاچىن قوغلاپ، بىرسىنى تۇتۇپ كېتىپتۇمىش. (قالغان) ئىككىسى قورقۇپ قېچىپ كېتىپتۇمىش. مۇشۇنداق چۇش

كورۇپ ياتقان ئىكەن. يەر تەۋرىشى بىلەنلا چوچۇپ ئويغىنىپ، غەم-ئەندىشە بىلەن (ئۆز-ئۆزىگە): "نىمە سەۋەپتىن يەر مۇنـ-چىۋالا قاتتىق تەۋرەيدىغاندۇ؟ دەريا-كۆللەر تېشىپ، دەل-دە-رەخلەر ئىغاڭلاپ، قۇياش خۇددى (بىر نەرسە يۈزىنى) توسۇ-ۋالغاندەك نۇرسىزلاندى. كوزۇم، كوكسۇم تەۋرەپ باشقىچە بو-لۇۋاتىدۇ. يۈرىگىمگە ئوق ئاتقاندەك سىقىلىۋاتىمەن، ئازاپلىنىۋا-تىمەن. پۈتۈن بەدىنىمنى تىترەك بېسىپ (كوڭلۇم) زادىلا تىنـ-چىمايۋاتىدۇ. كورگەن چۈشۈمنىڭ يامانلىغىغا قارىغاندا، جەزمەن ئىنتايىن يامان بىر بالايى-ئاپەت يۈز بەرگەن ئوخشايدۇ." دې-دى. شۇ ئارىدا ئىككى ئەمچىگى ئىۋىپ سۈتى ئېقىپ كەتتى. ئۇنى كورۇپ تېخىمۇ بىئارام بولدى، ئەنسىرىدى. بۇ چاغدا، بۇ خانىشنىڭ دىدەك قىزى سىرتتا تۇرغان ئىكەن. (ئۇ قىز) كوچىدىن ئوتۇپ كېتىۋاتقان كىشىلەرنىڭ: "تىگىننى تېخىچە ئىز-لەپ تاپالماپتۇ" دىگىننى ئاڭلاپتۇ. دىدەك قىز بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ، قورقۇپ، ھودۇقۇپ، ئوردىغا كىرىپ خانىشقا: "خېنىم ئۇقتىلىمىكىن، سىرتتا مۇنداق بىر سوز ئاڭلىدىم، تىگىننى تېخىـ-چە ئىزلەپ تاپالماپتۇ. بۇ قانداق گەپتۇ؟" دەپتۇ. خانىش بۇ سوزنى ئاڭلاپ، قاتتىق غەم-ئەندىشىگە چوكۇپ، ئاچچىغى كې-لىپ كوزىگە لىق ياش ئالغان ھالدا ئىلىك بەگنىڭ قېشىغا بېرىپ: "ئەي ئۇلۇغ ئىلىك بەگ، مەن مۇنداق بىر گەپ ئاڭـ-لىدىم. بۇ نىمە دىگەن گەپ؟ ...... ياكى بىز ئوزىمىزنىڭ ئەڭ ئامراق بالىمىز كەنجى تىگىن ماخاساتۋدىن ئايرىلىپ قالدۇقمۇ نىمە؟" دىدى. بۇ سوزنى ئىلىك بەگ ئاڭلاپ، ناھايىتى چو-چۇپ-قورقۇپ، كوڭلى بۇزۇلۇپ-پاراكەندە بولۇپ يىغلاپ: "ۋاي ئازاۋەي ئاھ دەردىمەي! ئەمدى كېلىپ سۇيۇملۇك پەرزەندىمىنمۇ

يېقاتتىمۇ نېمە؟" دەپ (ھەمدە) يېشىنى يۇتۇپ، خوتۇنىغا تەسەللى بېرىپ: "ھەي ئانىسى، سەن قايغۇرما. مەن ئەمدى بارلىق ئادەملەر بىلەن بېرىپ، ئامراق ئوغۇللىرىمنى ئىزلەي، (ئۇلارنىڭ) بار-يوقلۇغىنى بىلەي" دەپ، دەرھال بۇيرۇقلىرى، ئىنانچىلىرى بىلەن شەھەر سىرتىغا چىقىپ، تەرەپ-تەرەپكە تارقىلىپ، ھەرقايسى يەرلەرنى ئىزلىگىلى مېڭىشتى. شۇ ئارىدا، بۇ سوز تېخى تۈگىمەستىنلا بىر بۇيرۇق ئۇچقاندەك يېتىپ كېلىپ، ئىلىك بەككە يېقىن تۇرۇپ: "ئەي ئۇلۇغ بەگ، قايغۇرمىسىلا. ئىككى تىگىن ئامان-ئېسەن يېتىپ كەلدى. (لېكىن) ئەڭ كىچىك ماخاساتۇي تىگىننى تېخى تاپالمىدۇق. (يەنە) ئىزلەۋاتىدۇ" دېدى. ئىلىك بەگ بۇ سوزنى ئاڭلاپ، ئۇلۇغ بىر تىنىپ مۇنداق دېدى: "ھەي پىشكەللىك، ھەي پىشكەللىك! جاندىن ئەزىز ئامراق تايچىغىمدىن ئايرىلغان ئوخشايمەن. تايچىغىم يېڭى تۇغۇلغاندا، ئانچە كويمەيتتىم. ئەمدى ئوغلۇمدىن ئايرىلغاندىن كېيىن قايغۇ-ھەسرىتىم ھەسسىلەپ ئاشتى. ئەگەر مۇشۇ تاپتا تىرىك-ئېسەن يۈزىنى كورسەم، ئولسەممۇ ھاياتىمدا ئارمىنىم قالمىغان بولاتتى" خوتۇنى بۇ سوزنى ئاڭلاپ، ئوق تەككەن ئادەمدەك (دەلدەڭشىپ)، كوڭلى-كوكسى قايغۇ-ھەسرەتكە چىرمىشىپ، يىغلامسىراپ: "ئۈچ بالام كۆتكۆچىلىرى بىلەن بىللە ئورمانلىقتا سەيلى قىلغىلى كەتكەن ئىدى. ھەممىدىن كىچىك سۈيۈملۈك، ئامراق ئوغلۇم يالغۇز قېلىپ كەلمىدى، جەزمەن (ئۈنىڭدىن) جۇدا بولىدىغان بەختسىزلىك بولغان ئوخشايدۇ" دەپ كوپ نالە-زارە قىلدى. ئۇزۇن ئوتمەي، رېتى بويىچە ئىككىنچى بۇيرۇغى ئىلىك بەگنىڭ قېشىغا كەلدى. ئازدىن كېيىن ئىلىك بەگ ئۈنىڭدىن "ھەي بۇيرۇغۇم، ئامراق تاي-

چىغىم ماخاساتۇى قەيەردە ئىكەن؟" دەپ سورىدى. بۇيرۇق بۇ سوزنى ئاڭلاپ، كوزىدىن ئىسسىق ياش توكۇپ، قايغۇ ـ ھەسرەت بىلەن يىغلاپ، ئاغزى قۇرۇپ، تىل ـ تاماقلىرى قېتىپ گەپ قى- لالماستىن، جاۋاپ بېرەلمەي شۇك تۇردى. بۇنى كورۇپ، ئىلىك بەگ خوتۇنى بىلەن ئالدىراپ مۇنداق دەپ سورىدى: "تېز سوزلەڭ بۇيرۇغۇم! كىچىك ئوغلۇم (زادى) نەدىكەن؟ (خۇددى) ئوتتا ئورتىنىپ كويۇۋاتقاندەك، بەدىنىم قىزىپ، ئەقلى ـ ھۇشۇم ـ نى يوقىتىپ، (كوڭلۇم) پاراكەندە بولۇپ، (ئوزەمنى) بىلەلمەي ـ ۋاتىمەن. يۈرىگىمنى پارە ـ پارە قىلىپ سۇندۇرماڭ" دىدى. بۇ چاغدا، ئىككىنچى بۇيرۇقچى بودساتۇا تىگىننىڭ ئوز تېنىنى سەدى- قە قىلىپ، قانداق ئىشلارنى قىلغانلىغىنى بىر بىرلەپ تولۇق سوزلەپ بەردى.

بۇ سوزلەرنى ئىلىك بەگنىڭ خوتۇنى ئاڭلاپ، ئاچچىق ھەسرەت ـ ئازاۋنى توختىتالماي ھوكۈرەپ يىغا ـ زارە قىلىشتى. ئوغلىنىڭ ئولگەن يېرىنى كورگىسى كېلىپ، دەرھال يۈگۈرۈك ئاتلار قوشۇلغان ھارۋىغا ئولتۇرۇپ، ھېلىقى قومۇشلۇق جىلغىغا تېزدىن يېتىپ باردى. بودساتۇا ئوز تېنىنى سەدىقە قىلغان يەرگە بارغاندىن كېيىن، بودساتۇانىڭ ياش سوڭەكلىرىنىڭ چېچى- چىلىپ ياتقانلىغىنى كورۇپ، ئوزلىرىنى بىراقلا يەرگە ئېتىپ، ھۇشسىزلىنىپ، خۇددى بىر زور دەرەخ قاتتىق بورانغا سوقۇلۇپ ئورۇلگەندەك يىقىلىشتى. ئەس ـ ھۇشلىرىنى يوقىتىپ نىمە قى- لىشنى بىلەلمىدى. ئاندىن كېيىن، بۇيرۇقچى بەگلەر بېگى بىلەن ئەتراپىدىكى بەگلەر، ئىنانچىلار سوغاق سۇ پۈركۈپ، يەلپۈگۈچ بىلەن يەلپۈپ، ئىلىك بەگ بىلەن خوتۇنىنى خېلى ۋاقىتلاردىن كېيىن ئاران ھۇشىغا كەلتۈرۈشتى. (ئۇلار) ھۇشىغا كېلىشى بى-

لەنلا قوللىرىنى ئىگىز كوتىرىپ، ھوڭرەپ يىغلاپ مۇنداق دەپ بېيىت توقۇشتى:

نە بەلا بولدى تايچىغىم،
ئۇماقىنە قوزام.
نە ئۇچۇن ئۇلۇمنىڭ زۇلمى،
ئالدى بىلەن ساڭا كەلدى.
سەندىن بۇرۇن ئۇلۇشكە،
رازى ئىدىم، ئەي، مېنىڭ قاياشىم.
مۇنداق قاتتىق ئازاپنى،
ئەمدى مەن زادى كورمەي.

ئاندىن ئىلىك بەگنىڭ خوتۇنى بىر ئاز ھوشىغا كەلدى. (ئۇ) چاچلىرى چۇۋۇلغان ھالدا ئىككى قولى بىلەن كوكسىگە ئۇرۇپ، خۇددى بېلىق سۇدىن ئايرىلىپ قىزىق قۇمدا ئېغىنغاندەك يەردە ئېغىناپ، مۇنداق دەپ يىغلىدى: "كىمدۇ ئۇ، قوزامنىڭ تېنىنى پىچقان؟ (ئۇنىڭ) قالغان سوڭەكلىرى ھەر يەردە چېچىلىپ ياتىدۇ. مەن كەنجەمنى — سۆيۈملۈك ئامراق تايچىغىمنى يوقتىپ، چەكسىز قايغۇ-ھەسرەت (مېنى) بېسىۋېلىپ تەۋرىيەلمەي قالدىمغۇ!؟ كىم ئولتۇردى مېنىڭ ئامراق قوزامنى؟ كىم ماڭا سالدى مۇنداق قاتتىق قايغۇ-ئازاپنى؟! مېنىڭ يۇرەگىم قاتتىق ئالماس ئەمەس، (ئۇ) قانداقمۇ يېرىلماي، پارە-پارە بولماي بۇنداق تۇرالىسۇن!؟ چۇشۇمدە مەن بۇ ئالامەتنى كورگەن ئىدىم. چۇشۇمدە ئىككى ئەمچىگىم پۇتۇنلەي پىچىلىپ، ئېزىق چىشلىرىم قومۇرۇلۇپ چۇشۇپ كەتكەن ئىدى. چىرقۇم مۇشۇ قايغۇ-كېلىشمەسلىكنى كورگەن ئىكەنمەن. يەنە بۇنىڭدىن باشقا

AltunOq

ئۈچ كەپتەر باچكىسىنى لاچىن قوغلاپ، بىرىنى تۇتۇپ كەتكەن ئىدى. ئەمدى كېلىپ ئەڭ كىچىك ئارزۇلۇق، ئامراق پەرزەن- دىمنى يوقاتتىم. (چۈشۈمدىكى) شۇملۇق بەلگىسى يالغان بولمىدى“.

شۇندىن كېيىن، ئىلىك بەگ ئىككى ئوغلى بىلەن يىغا- زارە قىلىشىپ، زىننەتلەنگەن، ئىسىل (كىيىم-كېچەكلىرىنىمۇ) يە- غىشتۇرماستىن بارلىق بەگلەر بىلەن بىرلىكتە بودساتۋانىڭ قال- غان سوڭەك-شەرىرىنى يىغىشتى.

(ئۇلار) ناھايىتى كاتتا دەپنە مۇراسىمى ئوتكۈزۈپ، (بودساتۋاغا) ناھايىتى زور ھۆرمەت-ئېھتىرام بىلدۈردى. ھۆرمەت- ئېھتىرام بىلدۈرۈش مۇراسىمى ئاياقلاشقاندىن كېيىن مۇنار ئى- چىگە دەپنە قىلدى.

«ئوغۇز نامە»نىڭ تەرجىمىسى

1

1. شۇنداق بولسۇن دېيىشتى ئۇنىڭ تەقى - تۇرقى
2. مانا ئۇ يەنە مۇندىن كېيىن خوشال
3. بولدى، كۆزلەرنىڭ بىرىدە ئاي خاقاننىڭ
4. كۆزى يورۇپ، بوشاندى، ئوغۇل تۇغدى.
5. ئۇ ئوغۇلنىڭ ئوڭ - چىرايى كۆك
6. ئىدى، ئاغزى چوغدەك قىزىل، كۆزلىرى ھال، چاچ-
لىرى، قاشلىرى
7. قارا ئىدى، گۈزەل پەرىشتىلەردىنمۇ
8. چىرايلىق ئىدى، بۇ ئوغۇل ئانىسىنىڭ
9. كۆكسىدىن ئوغۇزنىلا ئەمدى، ئۇنىڭدىن

2

1. ئارتۇق ئەممىدى، خام گۆش، ئاش - تاماق، شاراپ
2. تەلەپ قىلدى. تىلى چىقتى، قىرىق كۈندىن كېيىن،
3. چوڭ بولۇپ ماڭدى ۋە ئويناشقا باشلىدى. (ئۇنىڭ)
ئايىغى ئوكۈزنىڭ ئايىغىدەك، بېلى

4. بورىنىڭ بىلىدەك، يەلكىسى بولغۇن يەلكىسىدەك،
كوكسى

5. (بولسا) ئېيىقنىڭ كوكسىدەك ئىدى. پۈتۈن بەدىنى
6. تۈكلۈك ئىدى. يىلقا باقاتتى.
7. ئاتلارغا مىنەتتى، هايۋانلارنى
8. ئوۋلايتتى. كۈنلەر ئوتۈپ
9. كېچىلەر ئوتۈپ (ئۇ) يىگىت بولدى.

3

1. بۇ چاغدا بۇ يەردە بىر چوڭ ئورمان بولۇپ،
2. (ئۇنىڭدا) كوپلىگەن چوڭ - كىچىك دەريالار بار ئىدى. بۇ يەرگە
3. ناهايىتى كوپ هايۋانلار كېلەتتى. نۇرغۇن قۇشلار ئۇچۇپ يۈرەتتى،
4. بۇ ئورماننىڭ ئىچىدە ئىنتايىن چوڭ قېيات① بار ئىدى.
5. (ئۇ) يىلقىلارنى، ئادەملەرنى (خەلقنى) يەپ كېتەتتى. قالتىس
6. يامان بىر هايۋان ئىدى. (ئۇ) خەلق بېشىغا
7. ئېغىر قايغۇ - هەسرەت كەلتۈردى. ئوغۇز خاقان باتۇر

---

① قېيات — بىر خىل هايۋان بولۇپ، بۇنىڭ ئېنىق قانداق هايۋان ئىكەنلىكى مەلۇم ئەمەس، مۈڭگۈزلۈك هايۋان دەپ ئىزاهلايدۇ. بۇ تەرجىمىدە قېيات دەپ ئالدۇق.

8. قورقماس كىشى ئىدى. بۇ قېياتنى ئوۋلاشنى خالىدى.
9. كونلەرنىڭ بىرىدە (ئوغۇز) ئوۋغا چىقتى. نەيزە

4

1. يا، ئوق يەنە قىلىچ ۋە قالقان ئېلىپ،
2. يولغا ئاتلاندى. بىر بۇغا ئالدى. (تۇتتى) بۇ بۇغىنى
3. تالنىڭ چىۋىقى بىلەن دەرەخكە باغلاپ. كەتتى.
4. شۇندىن كېيىن، تاڭ ئاتتى، تاڭ سەھەردە (ئوغۇز)
5. كېلىپ كوردىكى، قېيات بۇغىنى ئېلىپ كېتىپتۇ.
6. (ئوغۇز) يەنە بىر ئېيىقنى تۇتۇپ، ئالتۇن
7. بەلۋىغى بىلەن دەرەخكە باغلاپ (قايتىپ) كەتتى.
8. بۇنىڭدىن كېيىن، يەنە تاڭ ئاتتى، تاڭ سەھەردە
(ئوغۇز)
9. كېلىپ كوردىكى، قېيات ئېيىقنىمۇ ئېلىپ كېتىپتۇ.

5

1. ئۇ ئوزى شۇ دەرەخنىڭ تۈۋىدە تۇردى، قېيات
2. كېلىپ، ئوغۇزنىڭ قالقىنىغا بېشىنى ئۇردى، ئوغۇز
3. نەيزە بىلەن قېياتنىڭ بېشىغا ئۇرۇپ ئۇنى
4. ئولتۇردى، قىلىچى بىلەن بېشىنى كېسىپ ئېلىپ كەت-
تى، كېيىن
5. كېلىپ كوردىكى، بىر شۇڭقار قېياتنىڭ ئىچ-قارنىنى
6. يەۋاتاتتى. (ئوغۇز) ئوق ۋە يا بىلەن

7. شۇڭقارنى ئولتۇردى ۋە بېشىنى كەستى، ئاندىن
8. كېيىن دىدىكىم "شۇڭقارنىڭ قىياپىتى
9. مانا مۇشۇ قىيات بۇغىنى يىدى، ئېيىقنى يىدى، نەيـ
زەم

6

1. ئۇنى ئولتۇردى. (چۈنكى) ئۇ تومۇردۇر. (قېياتنى)
2. شۇڭقار يىدى. يا ۋە ئوقۇم (ئۇنى) ئولتۇردى.
ئۇ، شۇ يا كېرەك، دىدى
3. ۋە كەتتى. قېياتنىڭ قېياپىتى مانا مۇشۇ.
4. كۈنلەرنىڭ بىرىدە
5. ئوغۇز خاقان بىر يەردە تەڭرىگە سېغىنىۋاتاتتى
6. (ئەتراپ) قاراڭغۇلۇق توشۇپ ئاسماندىن
7. بىر كوك نۇر چۈشتى. (ئۇ) كۈندىنمۇ يورۇق،
8. ئايدىن نۇرلۇق ئىدى.
9 ئوغۇز خاقان (ئۇنىڭ قېشىغا) بېرىپ كوردىكى

7

1. بۇ نۇرنىڭ ئىچىدە بىر قىز بار
2. ئىدى. ئۇ يالغۇز ئولتۇراتتى، ئىنتايىن چىرايلىق
3. بىر قىز ئىدى. ئۇنىڭ بېشىدا چوغدەك
4. نۇرلۇق بىر مېڭى بولۇپ، (ئۇ خۇددى)
5. قۇتۇپ يۇلتۇزدەك ئىدى. بۇ قىز شۇنچىلىك

6. چىرايلىق ئىدىكى، (ئۇ) كۈلسە كوك ئاسمان
7. (بىللە) كۈلەتتى، (ئۇ) يىغلىسا، كوك تەڭرى
8. (قوشۇلۇپ) يىغلايتتى، ئوغۇز خاقان
9. ئۇنى (قىزنى) كورۈپ، ئەس-ھۇشىنى يوقاتتى، ئۇ-
نى ياخشى كورۈپ قالدى ۋە ئۇنىڭ

8

1. بىلەن ياتتى. ئارمانغا يەتتى. (قىز) ئېغىر ئاياق
(ھامىلدار)
2. بولدى. كۈنلەر ئوتۈپ، كېچىلەر ئوتۈپ،
3. (ئۇنىڭ) كوزى يورۇدى، ئوچ ئوغۇل تۇغدى.
4. بىرىنچىسىنىڭ ئېتىنى كۈن قويدى، ئىككىنچىسىنىڭ
5. ئېتىنى ئاي قويدى، ئۈچىنچىسىگە
6. يۇلتۇز دەپ ئات قويدى. يەنە بىر كۈنى
7. ئوغۇز خاقان ئوۋغا چىقتى، ئۇ ئالدىدا
8. بىر كولنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر تۇپ دەرەخ كوردى،
9. شۇ دەرەخنىڭ شاخلىرى ئارىسىدا سايىسىدا،

9

1. بىر قىز بار ئىدى. (ئۇ) يالغۇز ئولتۇراتتى،
2. بەكمۇ چىرايلىق بولۇپ، ئۇنىڭ
3. كوزى ئاسماندىن كوكرەك،
4. چېچى دەريا ئېقىمىدەك، ئۇنىڭ

5. چەشلەرى خۇددى ئۈنچەدەك ئەدى، (ئۇ قەز) شۇنچەلەك

6. چەرايلىق ئەدىكى، جاھاندىكى كىشىلەر ئۇ قەزنى كورسە

7. هاي، هاي، ئاھ، ئاھ ئولەدىغان بولدۇق دەيتتى.

8. سۇتمۇ قەمزغا ئايلىناتتى، ئوغۇز خاقان

9. ئۇنى كورۇپ، ئېسىنى يوقاتتى، يۇرىگىگە ئوت

10

1. تۇتاشتى. ئۇنى ياخشي كورۇپ ئالدى ۋە بىللە ياتتى.

2. ئارزۇسىغا يەتتى، (قەز) ئېغىر ئاياق بولدى. كۇنلەر

3. ئوتۇپ، كېچىلەر ئوتۇپ

4. كوزى يورۇدى، ئۈچ ئوغۇل تۇغدى.

5. بىرىنچىسىنىڭ ئىسمىنى كوك (ئاسمان) قويدى

6. ئىككىنچىسىنىڭ ئېتىنى تاغ قويدى.

7. ئۈچىنچىسىنىڭ ئېتىنى دېڭىز قويدى.

8. شۇنىڭدىن كېيىن، ئوغۇز خاقان بىر چوڭ

9. توي بەردى. خەلققە يارلىق.

11

1. چەقىرىپ، كېڭەشتى ۋە (كىشىلەر) مەسلىھەت بويىچە، كېلىشتى،

2. قىرىق شىرە، قىرىق ئورۇندۇق ياساتتى، تۈرلۈك تاماقلار،

3. نازى ـ نېمەتلەر يېيىشتى ۋە تۈرلۈك شاراپلار، قىمىز ـ لار.

4. ئىچىشتى، تويدىن كېيىن، ئوغۇز

5. خاقان، بەگلەرگە، خەلققە

6. يارلىق چۈشۈرۈپ، بۇنداق دېدى: "مەن سىلەرگە

7. خاقان بولدۇم، يا بىلەن قالقان ئالايلۇق"

8. ئايمىغىمىز "بەخت ـ سائادەتلىك" بولسۇن "پارا ـ

غەت، هوزۇر ـ هالاۋەت بىزگە تامغا بولسۇن"

9. كوك چورى ئوران ① بولسۇن، تومۇر نەيزىلەر

12

1. (خۇددى بىر) ئورمان بولسۇن، ئەتراپتا قۇلانلار يۈرسۇن،

2. يەنە دېڭىز ـ دەريا ئېقىپ تۇرسۇن، كۈن (بىزگە) تۇغ بولسۇن.

3. ئاسمان چېدىرىمىز بولسۇن، ئۇندىن كېيىن يەنە

4. ئوغۇزخاقان توت ئەتراپقا يارلىق ئەۋەتتى.

5. ئۇقتۇرۇش يېزىپ (ئۇنى) ئەلچىلەردىن ئەۋەتتى.

① ئوران ـــ جەڭ بەلگىسى، هازىرقى پارول، كولىك دېگەن مەـ نىنى بەرسە كېرەك. مەخمۇت قەشقىرى بۇ سوزنىڭ شەكلىنى "ئوم" دېگەن. (ئوران ـــ موڭغۇلچە)

6 · بۇ ئۇقتۇرۇشتا شۇنداق يېزىلمىش ئىدى:
7 · مەن ئۇيغۇرنىڭ خاقانى بولسەن،
8 · يەرنىڭ توت بولىگىنىڭ خاقانى
9 · بولۇشۇم كېرەك. سىلەردىن (ماڭا) بوي سۇنۇشنى

13

1 · تەلەپ قىلىمەن. كىمكى (ماڭا بوي سۇنۇپ)
2 · ئاغزىمغا باقسا، سوغا بېرىپ (ئۇنىڭ بىلەن)
3 · دوست بولىمەن، دىدى، كىمكى
4 · ماڭا بوي سۇنمايدىغان بولسا، غەزەپكە كېلىپ
5 · قوشۇن تۈزۈپ، دۈشمەن دەپ بىلىمەن.
6 · دەرھال باستۇرۇپ بېرىپ، (دارغا ئاستۇرۇپ)
7 · (ئۇنى) يوق قىلىمەن، بۇ چاغدا
8 · ئوڭ تەرەپتە ئالتۇن خاقان
9 · دىگەن بىر خاقان بار ئىدى، مۇشۇ ئالتۇن

14

1 · خاقان ئوغۇزخاقانغا ئەلچى ئەۋەتىپ،
2 · كۆپلىگەن ئالتۇن، كۈمۈش، نۇرغۇن
3 · ئىسىل ياقۇتلارنى ۋە نۇرغۇن دۇر - مەرۋايىتلار
4 · ئەۋەتىپ، سوغا تۇتۇپ، ئوغۇزخاقانغا
5 · بېقىندى، (ئوغۇز) بۇ ياخشى بەگ بىلەن
6 · دوستلىشىپ، ئۇنى ياخشى كوردى.

7. سول تەرەپتە ئۇرۇم
8. دىگەن بىر خاقان بار ئىدى، بۇ خاقاننىڭ
9. ئەسكەرلىرى كوپ ئىدى ۋە نۇرغۇن شەھىرى بار ئىدى.

15

1. مۇشۇ ئۇرۇم خاقان ئوغۇزخاننىڭ
2. يارلىغىغا ئىتىۋار قىلماي، بىرلىشىشكە
3. ئۇنىمىدى ۋە "بۇ سوزلەرنى
4. قوبۇل قىلمايمەن" دەپ يارلىققا
5. بوي سۇنمىدى، ئوغۇز خاقان غەزەپلىنىپ
6. ئۇنىڭغا قارشى ئاتلانماق بولدى. قوشۇن
7. باشلاپ، تۇغلارنى كوتىرىپ يولغا چىقتى، قىرىق
8. كۈندىن كېيىن. مۇز تاغ دىگەن
9. بىر تاغنىڭ ئېتىكىگە كەلدى، چېدىرلارنى①

16

1. تىكىپ، جىمجىت توپلىشىپ تۇردى، تاڭ سەھەر
2. بولغاندا، ئوغۇزخاقاننىڭ
3. چېدىرىغا كۈندەك بىر
4. نۇر چۈشتى، بۇ نۇر ئىچىدىن كوك

① چېدىر — لەشكەرگاھ، قارارگاھ.

AltunOq

5. يۇگلۇق، كوك يايلمق، يوغان،
6. بىر ئەركەك بـورە پەيدا بولدى، بۇ بـورە ئوغۇز
7. خاقانغا گەپ قىلىپ
8. شۇنداق دېدى: "ھەي ئوغۇز سەن ئۇرۇم
9. ئۈستىگە ئاتلانماق بولۇۋاتامسەن.

17

1. ھەي، ھەي، ئوغۇز ئالدىڭلاردا مەن
2. ماڭىمەن" شۇندىن
3. كېيىن ئوغۇزخاقان چېدىرلارنى
4. يىغدۇرۇپ، ئالغا كەتتى، كوردىكى
5. كوك تۈكلۈك، كوك يايلمق
6. چوڭ بىر ئەركەك بـورە كېتىپ باراتتى.
7. (باشقىلار) شۇ بورىنىڭ ئارقىسىدىن
9. ئىز بېسىپ باراتتى. بىر

18

1. نەچچە كۈندىن كېيىن، كوك
2. تۈكلۈك، كوك يايلمق بۇ يوغان
3. ئەركەك بورە توختاپ قالدى. ئوغۇزمۇ چېرىگى
4. بىلەن توختىدى. بۇ يەردە ئېتىل دەرياسى دېگەن
5. بىر دەريا بار ئىدى. ئېتىل دەرياسىنىڭ قىرغىقىدا
6. بىر قارا تاغ ئىتىگىدە

7. ئۇرۇش باشلاندى، ئوق ۋە نەيزە بىلەن ئۇرۇشتى.
8. قىلىچۋازلىق قىلىشتى، قوشۇنلار①
9. ئارا كوپ جەڭ بولدى

19

1. كىشىلەرنىڭ كوڭلىنى
2. ئېغىر قايغۇ كەچتى، ئېلىشىش، چېلىشىش،
3. شۇنچىلىك قاتتىق بولدىكى، ئېتىل دەرياسىنىڭ
4. سۇيى قىپ-قىزىل بوياقتەك
5. بولدى. ئوغۇزخاقان يەڭدى، ئۇرۇم خاقان
6. قاچتى، ئوغۇزخاقان ئۇرۇم خاقانىنىڭ
7. خاقانلىغىنى ئالدى. ئادەملىرىنى
8. ئەسىر قىلدى، (ئۇنىڭ) ئوردىسىغا
9. كوپلىگەن جانسىز ئولجا (مۇلۇك) ۋە كوپلىگەن

20

1. تىرىك ئولجا چۈشتى، ئۇرۇم خاقانىنىڭ
2. بىر قېرىندىشى بولۇپ، (ئۇ) ئورۇس بەگ دىگەن
3. كىشى ئىدى، شۇ ئورۇس بەگ ئوز ئوغلىنى تاغ
بېشىدىكى
4. تىرەن (چوڭقۇر) دەريا ئوتتۇرىسىدىكى

---

① ئۇرۇش سېپى

ياخشى مۇداپىئەلەنگەن شەھەرگە ئەۋەتتى، يەنى (ئوغلىغا) دېدىكى، "شەھەرنى قوغداش لازىم. سەن شەھەرنى ماڭا مۇداپىئە قىلىپ بەر، ئۇرۇشتىن كېيىن قايتىپ كەل" دەپ ئېيتتى، ئوغۇز خاقان ئاشۇ شەھەرگە قاراپ ئاتلاندى، ئورۇس

21

بەگنىڭ ئوغلى ئۇنىڭغا نۇرغۇن ئالتۇن، كۈمۈش ئەۋەتتى، يەنە ئېيتتىكى: "سەن مېنىڭ خاقانىم بولىسەن! ئاتام ماڭا شۇ يەردىن بەرگەن ئىدى ۋە شۇ يەرنى قوغداش كېرەك، سەن شۇ يەرنى ماڭا ساقلاپ بېرىپ، ئۇرۇشتىن كېيىن قايتىپ كەل، دېگەن ئىدى. ئاتام غەزەپلەنسە، بۇ مېنىڭ ئىرادەم① بولاتتىمۇ؟ سېنى ھاكىمىيەت، بايلىق، دانالىق دەپ بىلىمەن!

22

بىزنىڭ بەختىمىز سېنىڭ بەختىڭ ھېساپلىنىدۇ، بىزنىڭ ئۇرۇغىمىز شەھەرىڭنىڭ ئۇرۇغى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ، تەڭرى ساڭا يەر

① ئىختىيارىمدىكى ئىش مەنىسىدە.

5. زىمىن ئاتا قىلغان (بۇيرۇغان) ئىكەن، مەن ساڭا
6. بېشىمنى، بەختىمنى بېرىمەن. سېلىق
7. تولەپ دوستلۇقتىن چىقمايمەن"
8. دېدى، ئوغۇزخاقان يەگىتىنىڭ
9. سوزلىرىنى ياقتۇردى، خوشال بولۇپ كۈلدى. يەنە

23

1. ئېيتتىكى "ماڭا كوپ ئالتۇن ئەۋەتىپسەن.
2. شەھەرنى ئوبدان ساقلاپسەن"
3. شۇنىڭ ئۇچۇن ئۇنىڭغا "ساقلاپ" دەپ ئات قويدى.
4. دوست بولدى. ئوغۇزخاقان ئەسكەرلىرى بىلەن
5. ئېتىل دەرياسىغا (كەلدى) ئېتىل (دېگەن)
6. چوڭ بىر دەريا ئىدى. ئوغۇزخاقان ئۇنى
7. كوردى ۋە "ئېتىلنىڭ سۇيىدىن
8. قانداق ئوتىمىز" دېدى، قوشۇندا بىر ياخشى
9. (گەۋدىلىك بىر) بەگ بار ئىدى. ئۇنىڭ ئېتى ئۇ-
لۇغ ئورۇ

24

1. بەگ ئىدى. (ئۇ) ئوزى ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىغان
ئادەم ئىدى.
2. (ئۇ) كوردىكى دەريا (ياقىسىدا كوپلىگەن) تاللار
ۋە نۇرغۇن

3. دەرەخلەر (بار ئىدى). (بۇ بەگ ئاشۇ دەرەخلەرنى
4. (.................) كەستى، دەرەخلەردە
5. ئولتۇرۇپ (دەريادىن) ئوتتى. ئوغۇزخاقان خوشال بولۇپ كۈلدى
6. ۋە دىدىكى "سەن بۇ يەردە بەگ بول،
7. قىپچاق، دىگەن بەگ سەن بولغىن"
8. دىدى. يەنە ئالغا ئىلگىرىلەپ كەتتى...... شۇندىن كېيىن
9. ئوغۇزخاقان كوك تۈكلۈك،

25

1. كوك يايلىلىق ئەركەك بورىنى كوردى. بۇ كوك
2. بورە ئوغۇز خاقانغا دىدىكى "ئەمدى
3. قوشۇن بىلەن بۇ يەردىن قوزغال، ئوغۇز!
4. قوزغىلىپ ئادەملىرىڭنى، بەگلىرىڭنى (بۇ يەرگە) كەلتۈر.
5. مەن ساڭا يولنى كورسىتىپ، باشلاپ
6. ماڭىمەن" تاڭ سەھەر بولغان چاغدا
7. ئوغۇزخاقان كوردىكى، ئەركەك بورە
8. قوشۇنىنىڭ ئالدىدا كېتىپ
9. باراتتى. (ئوغۇز) خوشال بولۇپ، ئالغا ماڭدى، ئوغۇز

26

1. خاقان بىر چىپار ئايغىرغا مىنەتتى،
2. مۇشۇ ئايغىرنى بەك ياخشى كورەتتى.

3. يولدا بۇ ئايغىر كوزدىن غايىپ بولۇپ
4. قېچىپ كەتتى، بۇ يەردە چوڭ بىر تاغ بار
5. ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىدە قار - مۇز تۇراتتى.
6. ئۇنىڭ بېشى سوغدىن ئاپپاق (بولۇپ)
7. تۇراتتى، شۇڭا (ئۇنىڭ) ئېتى مۇز تاغ
8. ئىدى. خاقاننىڭ ئېتى مۇز تاغ
9. ئىچىگە قېچىپ (كىرىپ كەتكەن ئىدى.) ئوغۇزخا-
قان بۇ ئىشتىن

27

1. كوپ چاغلاردا قايغۇ چېكەتتى. قوشۇندا
2. بىر ناھايىتى باتۇر بەگ بار ئىدى.
3. ئۇ ھىچ نىمىدىن قورقمايتتى①
4. (يول) يۈرۈشكە سوغاقتا چىدامىلىق (ئۇستا)
5. ئىدى. شۇ بەگ تاغ (ئارىسىغا) كىردى.
6. توققۇز كۈندىن كېيىن ئوغۇز
7. خاقانغا ئايغىرنى ئېپكېلىپ بەردى. مۇز
8. تاغ ئارىسىدا قاتتىق سوغاق بولغانلىقتىن ئۇ بەگ
9. قارغا كومۇلۇپ ئاپپاق بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئوغۇز

28

1. خاقان خوشاللىق بىلەن كۈلدى. ئېيتتىكى،

---

① سوزمۇ - سوز قىيما - چىيما بولۇشتىن.

2. "ئەي سەن بۇ يەردە بەگلەرگە باشلىق بول
3. مەڭگۈگە ئېتىڭىڭ قارلىق (قاغارلىق) بولسۇن" دېدى
4. ۋە كوپ قىممەت باھا نەرسىلەر ھەدىيە قىلدى ۋە
ئالغا كەتتى.
5. يەنە يولدا يوغان بىر ئۆينى كوردى. ئۆينىڭ
6. تاملىرى ئالتۇندىن ئىدى. دەرىزىلىرى
7. كۈمۈشتىن، ئىشىكلىرى تومۇردىن ئىدى.
8. (ئۆي) قۇلۇپلاقلىق بولۇپ ئاچقۇچى يوق ئىدى.
9. قوشۇندا بىر ئىنتايىن چىۋەر ئادەم بار ئىدى.
ئۇنىڭ

29

1. ئېتى تومۇر دۇقاغۇل ئىدى. ئۇنىڭغا
2. بۇ يەردىكى "سەن شۇ يەردە قال، (ئۆينى) ئاچ،
ئىشىكنى
3. ئاچقاندىن كېيىن ئوردىغا كەل" دېدى.
4. شۇڭا ئۇنىڭغا قالاچ دەپ ئات قويدى ۋە
5. يەنە ئالغا (قاراپ) كەتتى. يەنە بىر كۈن كوك
تۈكلۈك،
6. كوك يايلىلىق ئەركەك بورە ماڭماي
7. تۇرۇپ (قالدى). ئوغۇزخاقانمۇ توختىدى. قورغاننى
8. چۈشۈردى. بۇ بوز يەر بولۇپ
9. تۈزلەڭلىك ئىدى. بۇ يەرنى جورجەت دەيتتى.

30

1. بۇ چوڭ بىر يورۇق (مەملىكەت) (كوپ) ئىەل ئىد-
دى. يىلقىلىرى.
2. كالا، موزايلىرى كوپ، ئالتۇن، كۈمۈشلىرى،
3. دور - مەرۋايىتلىرى كوپ ئىدى. بۇ يەردە جورجىت
خاقان
4. ۋە (ئۇنىڭ) خەلقى ئوغۇزخاقانغا قارشى
5. چىقتى. ئۇرۇش - جەڭ باشلاندى. (ئۇلار) ئوقلار بىلەن،
6. قىلىچ بىلەن جەڭ قىلىشتى، ئوغۇزخاقان يەڭدى.
7. جورجىت خاقاننى تارمار قىلدى. ئولتۇرۇپ بېشىنى
8. كەستى. جورجىتنىڭ خەلقىنى ئوزىگە
9. بېقىندۇردى. ئۇرۇشتىن كېيىن ئوغۇزخاقاننىڭ

31

1. ئەسكەرلىرى، نەۋكەرلىرى ۋە خەلقى
2. شۇنچىلىك نۇرغۇن ئولجا ئالدىكى،
3. (ئۇلارنى) ئارتىپ ئېلىپ كېتىشكە ئات - خېچىر،
4. ئۇي ئازلىق قىلدى. ئوغۇزخاقاننىڭ
5. قوشۇنىدا ماھىر بىر گەۋدىلىك ئۇستا بار ئىدى.
ئۇنىڭ
6. ئېتى بارماقلىق جۇسۇن بىلىگ ئىدى. بۇ ئۇستا

7. بىر ھارۋا ياسىدى. ھارۋا ئۈستىگە ئولجىلارنى①
8. قويدى. ئۇنىڭ ئالدىغا تىرىك ئولجا (ئەسىرلەر)نى
9. قاتتى. تارتىپ ئېلىپ كەتتى، نەۋكەرلەرنىڭ

32

1. كىشىلەرنىڭ ھەممىسى بۇنى كورۇپ ئالدىرىشىپ
2. (ئۇلارمۇ) ھارۋا ياساشتى. بۇ ھارۋىلار يۇرگەندە
3. ”قانقا - قانقا“ دىگەن ئاۋاز چىقىراتتى.
4. شۇڭا ئۇلارنى
5. قانقا دەپ قويدى. ئوغۇزخاقان
6. ھارۋىلارنى كوردى ۋە كۇلدى، يەنە مۇنداق دىدى ”قانقا
7. ھارۋا بىلەن جانسىز (ئولجىنى) تىرىك ئولجا يۇر -
گۇزسۇن (تارتسۇن)
8. ساڭا قانقالۇق دەپ قويۇلغان ئات ھارۋىنى
9. ئەسلەتسۇن“ (ئالغا) كەتتى. شۇندىن كېيىن

33

1. يەر ئاشۇ كوك يۇڭلۇق. كوك يايلىلىق
2. ئەركەك بورە بىلەن ھىندۇ ۋە تىبەت ھەم
3. شام تەرەپلەرگە يۇرۇپ كەتتى.
4. ئۇرغۇن ئۇرۇش، جەڭ، چېلىشلاردىن كېيىن،
5. ئۇلارنى ئالدى. ئوز مەملىكىتىگە بىرلەشتۇردى.

① مال - مۇلۇك.

6 . غەلىبە قىلدى، بېقىندۇردى. يەنە (نەزەردىن تاشقىرى قالمىسۇن)
7 . مەلۇم بولسۇنكى جەنۇپ تەرەپتە①
8 . باراقا دىگەن بىر يەر بار ئىدى. ناھايىتى
9 . باي بىر مەملىكەت ئىدى. ئىنتايىن ئىسسىق يەر ئىدى.

34

1 . بۇ يەردە كىيىكلەر، قۇشلار ناھايىتى نۇرغۇن؛
2 . ئالتۇن، كۈمۈش، دور - مەرۋايىتلار كۆپ ئىدى. خەلقىنىڭ
3 . رەڭگى - چىرايى قاپ - قارا ئىدى.
4 . بۇ يەرنىڭ خاقانى ماسار دىگەن بىر خاقان بار ئىدى.
5 . ئوغۇزخاقان ئۇنىڭغا (قارشى) ئاتلاندى.
6 . قاتتىق ئاجايىپ ئۇرۇش بولدى. ئوغۇزخاقان
7 . يەڭدى. ماسار خاقان قاچتى. ئوغۇز
8 . ئۇنى گۇمران قىلىپ مەملىكەتنى ئالدى ۋە كەتتى. ئۇنىڭ دوستلىرى
9 . ئىنتايىن خوشال ئىدى. ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى

35

1 . ئىغىر قايغۇغا پاتتى. ئوغۇز (خاقان) (ئۇنىمۇ يەڭدى)

① يوروۇق كۈن تەرەپتىن يەنى جەنۇپ (قىرغىزچە كۈن نۇرى).

AltunOq

2. ھەساپسىز بايلىق ۋە يىلقىلارنى
3. قولغا چۈشۈردى. ئوز مەملىكىتىگە، ئۆيىگە قايتىپ كەتتى.
4. يەنە (نەزەردىن) سىرت قالمىغاي
5. مەلۇم بولسۇنكى، ئوغۇز خاقاننىڭ
6. يېنىدا ئاق چاچلىق، ئاق ساقاللىق
7. ئەقىللىق بىر قېرى كىشى بار ئىدى.
8. ئۇ بىلىملىك كىشى بولۇپ، ئەۋلىيا ئىدى.
9. ئۇنىڭ ئېتى ئۇلۇغ تۈرك ئىدى.

36

1. كۈنلەردىن بىر كۈن ئۇ (چۈشىدە) بىر ئالتۇن
2. يا ۋە ئۈچ كۆمۈش ئوق كوردى. بۇ ئالتۇن
3. يا كۈنچىقىشتىن تا كۈنپېتىشقىچە
4. سوزۇلغان ئىدى. ئۈچ
5. كۆمۈش ئوق كۈن تەرەپكە كېتىپ
6. باراتتى. ئويغۇدىن كېيىن چۈشىدە كورگىنىنى
7. ئوغۇز خاقانغا بىلدۈردى.
8. يەنە دىدىكى "ھەي خاقانىم، سېنىڭ
9. ئومرۈڭ ئۇزۇن بولسۇن، ھەي خاقانىم

37

1. ھاكىملىق ساڭا تەئەللۇق بولسۇن. ماڭا كوك

2. تەڭرى چۈشۈمدە كورسەتكەنلىرىنى (ساڭا) بەرسۇن.
ئىگەللىگەن

3. يەرلىرىڭنى ئەۋلادلىرىڭغا نەسىپ قىلسۇن"
4. دېدى. ئوغۇز خاقان ئۇلۇغ تۆركىنىڭ
5. سوزلىرىنى ياقتۇردى ۋە مەسلىھەتىنى قوبۇل
6. قىلدى (ئۇنىڭ) مەسلىھەتى بويىچە (ئىش) قىلدى.
شۇندىن

7. كېيىن ئەتىسى سەپەردە ئاكىلار ۋە (ئاكا - ئۇكىلار)
8. ئىنىلەرنى① چاقىرىپ كەلدى، يەنە شۇنداقلا، دېدى-
كى: "ئەي
9. ئوۋغا چىقىشقا كوڭلۇم تارتىۋاتىدۇ. قېرىپ قالغان-
لىغىمدىن

38

1. باتۇرلىغىم هەم تۈگىدى. كۈن،
2. ئاي، يۇلتۇز سىلەر تاڭ تەرەپكە بېرىڭلار،
3. كوك تاغدىكى كۆك تەرەپكە②
4. بېرىڭلار" شۇندىن كېيىن، ئۈچەيلەن
5. تاڭ تەرەپكە③ باردى، يەنە ئۈچەيلەن
6. توت تەرەپكە باردى، كۈن، ئاي،
7. يۇلتۇز نۇرغۇن كىيىكلەرنى، قۇشلارنى

---

① ئاكا - ئۇكىلارنى (هەممە ئوغۇللىرىنى).

② كوك تەرەپ — شىمال تەرەپ.

③ تاڭ تەرەپ — شەرق تەرەپ.

8. ئوۋلىغاندىن كېيىن، يولدا بىر ئالتۇن يانى

9. تاپتى، ئۇنى ئېلىپ، ئاتا (سىغا بەردى)

39

1. (ئوغۇز خاقان خوشال بولۇپ كۈلدى ۋە ئۇنى)

2. ئۈچ بولەككە بولدى. يەنە (ئېيتتى) كى. ”ئەي،

3. ئاكىلار، يا سىلەرنىڭ بولسۇن، (خۇددى) يادەك

4. ئوقلارنى كوككە يەتكۈزۈڭلار“

5. شۇندىن كېيىن، كوك، تاغ ۋە

6. دېڭىزلار نۇرغۇن كىيىك ۋە قۇشلارنى

7. ئوۋلىغاندىن كېيىن، يولدا ئۈچ كۈمۈش

8. ئوق تېپىپ ئالدى ۋە ئاتىسىغا (ئېپكېلىپ) بەردى،

9. ئوغۇز خاقان خوشال بولۇپ كۈلدى ۋە ئوقلارنى

40

1. ئۈچىگە ئۈلەشتۈرۈپ بەردى، يەنە ئېيتتىكى:

2. هەي، ئىنىلەر (بۇ) ئوقلار سىلەرنىڭ بولسۇن.

3. يا ئوقنى ئاتىدۇ، سىلەرمۇ (خۇددى ئوقلاردەك

4. بولۇڭلار“ شۇنىڭدىن كېيىن

5. ئوغۇز خاقان چوڭ يىغىن

6. چاقىردى، نەۋكەرلەرنى، خەلقنى چاقىرتتى.

7. (ئۇلار) كېلىپ مەسلىھەتلەشتى، ئولتۇرۇشتى، ئوغۇز

8. خاقان بويۇك ئوردىدا ....

9. ....(ئۇلۇغ تەربىيەدە)

41

1. (قىرىق غۇلاچ ياغاچ (دەرەخ) تىكتۇردى، ئۇنىڭ

2 . بېشىغا بىر ئالتۇن (توخۇ قويدى، ئايىغى)غا
3 . بىر ئاق قوي باغلىدى. سول
4 تەرەپكىمۇ قىرىق غۇلاچ دەرەخ تىكتۇردى.
5 . ئۇنىڭ بېشىغا بىر كۈمۈش توخۇ قويدى (قوندۇردى)
6 . تۈۋىگە بىر قارا قوي باغلىدى.
7 . ئوڭ تەرەپتە بوزۇقلار ئولتۇردى.
8 . سول تەرەپتە ئۈچاقلار ئولتۇردى.
9 . قىرىق كۈن، قىرىق تۈن، يەپ -

42

1 . ئىچىپ سۆيۈندى، شۇنىڭدىن كېيىن ئوغۇز خاقان
2 . (ئوغۇل)لىرىغا مەملىكەتنى ئۈلەشتۈرۈپ بەردى ۋە دىدىكى:
3 . ھەي ئوغۇللىرىم، مەن كوپ ياشىدىم. نۇرغۇن ئۇرۇش-لارنى
4 . كوردۇم. نەيزە ۋە ئوقلارنى كوپ ئاتتىم. ئايغىر بىلەن كوپ
5 . (يول) يۇردۇم. دۈشمەنلىرىمنى يىغلاتقۇزدۇم، دوست-لىرىمنى
6 . كۈلدۈردۇم. ئاسمان تەڭرى (ئالدىدا) بۇرچۇمنى ئوتىدىم.
7 . (ئەمدى) مەملىكەتنى سىلەرگە بېرىمەن ....
8 . ...
9 . ...

(ئەسلى نۇسخىسى كېيىنكى سانغا بېرىلىدۇ)

«ئوغۇزنامە» داستانى توغرىسىدا قىسقىچە مۇلاھىزە

تۇرغۇن ئالماس

1. «ئوغۇزنامە» داستانى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە

ئۇيغۇرلار دۇنيانىڭ قەدىمقى مەدەنىيەت غەزىنىسىگە ئۆزىنىڭ مۇناسىپ ئۈلۈشىنى قوشقان ئەڭ قەدىمقى مىللەتلەرنىڭ بىرى.

دۇنياغا مەلۇم بولۇپ، ھېلىغىچە، ئىنسانىيەتنىڭ روھىي ئوزۇقلىرى ھېساپلىنىپ كەلگەن، يۇنانلىقلارنىڭ «ئىلىئادا» ۋە «ئودىسسا» سى، ئىرانلىقلارنىڭ «شاھنامە»سى، ھىندىلارنىڭ «ماخابخاراتا» ۋە «رامايانا»سى، قېرىنداش قىرغىز خەلقىنىڭ «ماناس» داستانىغا ئوخشاش مەشھۇر داستانلار قاتارىدا ئۇيغۇرلارنىڭ «ئوغۇزنامە» داستانىمۇ بار.

«ئوغۇزنامە» ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىچىدە كەڭ تارقالغان، ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، قەھرىمانلىق ھەققىدىكى تارىخىي داستان بولۇپ، قەدىمقى زامانلاردىن تارتىپ ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ، يېزىقلاردا خاتىرىلىنىپ، كىتاب بولۇپ كەلگەن. «ئوغۇزنامە»نىڭ ھازىر بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئەڭ

قەدىمقى يازما نۇسخىسى 13 ـ ئەسىردە تۇرپاندا كوچۇرۇلگەن قەدىمقى ئۇيغۇر يېزىغىدىكى نۇسخىسى بولۇپ، بۇ نۇسخا ھازىر پارىژ مىللى كۇتۇپخانىسىدا ساقلانماقتا.

«ئوغۇزنامە» نۇرغۇنلىغان تارىخىي ۋەقەلەرنى خەلق داستانلىرىغا خاس بەدىي ئۇسۇل بىلەن تەسۋىرلىگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ دىنىي ئېتىقات، ئۆرپ ـ ئادەت، قائىدە ـ يوسۇنلىرىنى، تۇرمۇشىدىكى ئالاھىدىلىگىنى ئوزىگە سىڭدۇرگەن.

بۇ داستان ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ تارىخىنى، ئېتنو- گرافىيىسىنى تەكشۇرۇش، ئەدەبىيات تارىخىمىزنى، ئەنئەنىمىزنى تەكشۇرۇپ ئۇگىنىش، شۇ زاماندىكى تىل خۇسۇسىيەتلىرىمىزنى بىلىشىمىز، ھازىرقى زاماندىكى ئەدەبىياتىمىزنى تەرەققى قىلدۇرۇش ۋە ئۇنىڭدىن ئۇلگە ئېلىشىمىزدا ناھايىتى قىممەتلىك رول ئوينايدۇ.

«ئوغۇزنامە» داستانى — مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇغى ۋە مۇللىغى، بەدىيلىكىنىڭ ئالاھىدىلىگى، تىل خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ ئوزىگە خاس خاراكتىرغا ئىگە ئىكەنلىگى، بەدىي تۇزۇلۇشىنىڭ كىشىنى ئوزىگە جەلىپ قىلارلىغى، بەدىي ۋاستىلىرىنىڭ خىلمۇ ـ خىللىغى، شېرى خۇسۇسىيەتىنىڭ يىغىنچاق، يەڭگىل، راۋان ئوبرازلىقلىغى ئوخشاش ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن خېلى بۇرۇنلا تۇركشۇناس ئالىملارنىڭ ۋە دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان. 1815 ـ يىلى بىرىنچى قېتىم گېرمان ئالىمى دېتىس «ئوغۇزنامە» دىن پارچىلارنى گېرمان تىلىغا تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلغان. خۇددى شۇ مەزگىلدە رادلوۋ بۇ ئەسەرنىڭ سۇرەتكە ئېلىنغان نۇسخىسى، ترانسكرىپ-

سىيىسى ۋە گېرمان تىلىغا قىلىنغان تەرجىمىسىنى نەشر قىلىپ دۇنياغا ئېلان قىلغان. ئۇنىڭدىن كېيىن «ئوغۇزنامە» نىڭ بىر قاتار يېڭى نەشرلىرى مەيدانغا كەلگەن. يېقىنقى يىللاردا «ئوغۇزنامە» نىڭ يېڭى تەرجىملىرى مەيدانغا چىقىشقا باشلىدى. 1959 - يىلى ئا. م. شىرباك «ئوغۇزنامە» نىڭ سىلاۋيانچە ترانسكرىپسىيىسى ۋە رۇسچە تەرجىمىسىنى ئېلان قىلدى. 1972 - يىلى ئىستانبۇلدا، تۇگان تەرىپىدىن تەييارلانغان تۈركچە تەرجىمىسى نەشردىن چىقتى.

2. «ئوغۇزنامە»نىڭ مەزمۇنى

«ئوغۇزنامە» قەدىمقى زاماندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى ئەپسانىلىرى، رىۋايەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ شۇ زاماندىكى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، تۇرمۇش، ئۆرپ - ئادەتلىرى، دىنىي ئېتىقاتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. شۇنىسى خاراكتېرلىقكى، «ئوغۇزنامە»دە، ئوغۇزخاننىڭ ناھايىتى ئۇزۇنغا سوزۇلغان، مۇشەققەتلىك، لېكىن غەلىبىلىك ھەربىي يۈرۈشلىرى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ.

«ئوغۇزنامە» داستانىنىڭ بېشىدىلا ئوغۇزخاننىڭ تاشقى قىياپىتى تەسۋىرلەنگەن. ئارقىدىنلا خەلققە ھەمىشە ئاپەت سېلىپ تۇرغان، ئورمانلىقتىكى "قىيات" ئىسىملىك يىرتقۇچ ھايۋاننى، ياش ئوغۇزخاننىڭ ئۆلتۈرۈپ نام چىقارغانلىقى تىلغا ئېلىنىدۇ. "قىيات" ناملىق ياۋايى، يىرتقۇچ ھايۋاننىڭ تۇمشۇقىدا مۈڭگۈزى بار ئىكەن. بۇ ھازىرقى زاماندا نەسلى ساقلىنىپ قالغان، نېپال ۋە ئافرىقىدا ياشايدىغان

بىر مۇڭگۇزلۇك (نىپالدىكىسى) ھەم ئىككى مۇڭگۇزلۇك (ئافرىقىدىكىسى) كەركىدان بولۇشى كېرەك.

ئوغۇزخان يىگىتلىك قىرامىغا يېتىپ بىر كۈنى تەڭرىگە سېغىنىۋاتقاندا، ئۇشتۇمتۇت ئاسماندىن بىر كوك نۇر چۈشىدۇ. نۇر ئىچىدە ئاجايىپ بىر گۈزەل قىز پەيدا بولىدۇ. ئوغۇزخان ئۇنىڭغا ئويلىنىدۇ، قىزدىن ئۈچ ئوغۇل تۇغۇلىدۇ، ئوغۇللارنىڭ بىرىگە كۈن، ئىككىنچىسىگە ئاي، ئۈچىنچىسىگە يۇلتۇز دەپ ئىسىم قويىدۇ. بۇلار ئوبۇلغازىنىڭ «تارىخىي شەجەرىسى تۈركى» دە تىلغا ئېلىنغان ئوغۇزخان رىۋايىتىدىكى ئوغۇزخاننىڭ ئوغۇللىرى — كۈنخان تەڭرىقۇت، ئايخان تەڭرىقۇت، يۇلتۇز تەڭرىقۇتلارنىڭ ئۆزى. ئوغۇزخان بىر كۈنى ئوۋغا چىقىپ بىر كولنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر تۈپ دەرەخ تۈۋىدە ئولتۇرغان "كوزى ئاسماندىن كوكرەك، چېچى دەريا ئېقىنىدەك، چىشلىرى ئۈنچىدەك" بىر قىزغا يولۇقىدۇ، ئوغۇزخان بۇنىڭغا ئويلىنىپ ئۇنىڭدىن ئۈچ ئوغۇل تاپىدۇ. ئوغۇللارنىڭ بىرىگە كوكخان، ئىككىنچىسىگە تاغخان، ئۈچىنچىسىگە دېڭىزخان، دەپ ئات قويىدۇ.

ئوغۇزخاننىڭ ئىلاھىيە سىرلىرى يوشۇرۇنغان ئىككى قىزغا ئويلىنىشى «جۇ يىلنامىسى، تۈركلەر ھەققىدە قىسسە» دىكى ئاجايىپ بىر ئەپسانىنى ئادەمنىڭ يادىغا سالىدۇ. «جۇ - يىلنامىسى تۈركلەر ھەققىدە قىسسە» دە مۇنداق دېيىلگەن: "...... تۈركلەرنىڭ ئاتا - بوۋىسى، سو ئېلى دەپ ئاتىلىدىغان ئەلدىن (سو ئېلى ئاباقان دەرياسى بىلەن يەنسەي دەرياسى ئارىلىغىدا — ئاپتوردىن) بولۇپ، بۇ ئەل ھۇنلارنىڭ شىمالىدا ئىدى، شۇ ئەلنىڭ خاننىڭ ئىسمى ئاپپاكبو بولۇپ، ئۇلار ئون

يەتتە قىرىنداش ئىكەن، شۇلارنىڭ بىرىنىڭ نامى ئىجىنىشىدۇ بولۇپ، ئۇ بورىدىن تۇغۇلغان ئىكەن...... ئىجىنىشىدۇ ناھايىتى سەزگۈر، ئاجايىپ غەيرەتلىك بولۇپ، ئۇ شامال ھەم يامغۇرنى چاقىرىپ كېلەلەيدىكەن. ئۇ ئىككى قىزغا ئۆيلەنگەن بولۇپ، قىزلارنىڭ بىرى ياز ئىلاھىسىنىڭ، يەنە بىرسى قىش ئىلاھىسىنىڭ قىزى ئىكەن."

تۈركلەرنىڭ ئاتا ـ بوۋىسى ھەققىدىكى بۇ ئەپسانە «ئوغۇزنامە» ئىچىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولۇشى مۇمكىن.

داستاندىكى ۋەقەلەرنىڭ تىزمىسىدا ئوغۇزخان غەرپكە يۈرۈش قىلىش تەييارلىقىنى كورگەندە، "كۆك بورە جەڭ بەلگىمىز (ئورايىمىز) بولسۇن، تومۇر نەيزىلەر خۇددى بىر ئورمان بولسۇن، ئەتراپتا قۇلانلار يۈرسۇن. يەنە، دېڭىز، دەريالار ئېقىپ تۇرسۇن، كۈن بىزگە تۇغ بولسۇن، ئاسمان چېدىرىمىز بولسۇن". دەيدۇ.

ئوغۇزخان مۇشۇنداق چاقىرىقنى قىلىپ، غەرپتىكى (ۋولگا دەرياسىنىڭ بويىدىكى — ئاپتوردىن) ئورۇمخان ئاتلىق خاننىڭ ئۈستىگە قوشۇن تارتىپ ماڭىدۇ. ئوغۇزخان يۈرۈشكە ماڭغاندا، ئۇنى كوك يايلىلىق بىر ئەركەك بورە باشلاپ ماڭىدۇ. ئوغۇزخان ناھايىتى ئۇزۇن يول يۈرۈپ، ۋولگا بويىغا يېتىپ كېلىدۇ. ئورۇمخان بىلەن ئۇرۇشۇپ ئۇنى مەغلۇپ قىلىدۇ. ئورۇمخاننىڭ جىيەنى (ئورۇس بەگنىڭ ئوغلى — ئاپتور) تاغ ئۈستىدىكى ئۆزى مۇداپىيە قىلىپ تۇرغان مۇستەھكەم شەھەرنى ئوغۇزخانغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. شەھەردە ناھايىتى نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش بار ئىكەن. ئوغۇزخان بۇ شەھەرنى تاپشۇرغان ئورۇس بەگنىڭ ئوغلىغا "ساقلا" دەپ ئات قويىدۇ.

ئوغۇزخان، دەرەخلەرنى كېسىپ، شۇنىڭغا قوشۇننى چىقى-رىپ ئوتكۈزۈشتە خىزمەت كورسەتكەن "ئۇلۇغ ئورۇ" دىگەن بەككە "قىپچاق" دەپ ئات قويغان.

ئوغۇزخان غەربتىن - شەرققە قايتىپ كېلىۋېتىپ، مۇز تاغقا كەلگەندە، ئۇ جەڭدە سىندىغان بوز ئات مۇز تاغ ئىچىگە كى-رىپ كەتكەن. ئوغۇزخاننىڭ بۇ ئىشىدىن قايغۇغا چۈشكەنلىگىنى كورگەن باتۇر بىر بەگ، مۇز تاغ ئىچىگە بىرىپ توققۇز كۈندىن كېيىن بوز ئايغىرنى تېپىپ كەلگەن. بۇ بەگنىڭ ئۈستى - بېشىنى قار - مۇز يېپىشىپ كەتكەن. بەگنىڭ بوز ئېتىنى تېپىپ كەلگەنلىگىدىن خوشال بولغان ئوغۇزخان، بەگنىڭ ئۈستى - بېشىغا قاراپ ئۇنىڭغا "قارلىق" دەپ ئات قويۇپ، ئۇنى شۇ يەرگە بەگ قىلىپ تەيىنلىگەن.

داستاندىكى ۋەقەلەرنىڭ ئىچىدە، هارۋىنىڭ ياسىلىشى ئالاهىدە ئەهمىيەتكە ئىگە. ئوغۇزخان قايتىشىدا، جۇرجىت دىگەن ئەل بىلەن جەڭ قىلىپ، ئۇنى يېڭىپ خانىنى ئولتۇرۇپ، هەددى - هىساپسىز ئولجىلارنى (ئالتۇن، كۈمۈش ۋە باشقا ئىسىل نەرسىلەرنى — ئاپتوردىن) قولغا چۈشۈرىدۇ. بۇ نەرسىلەرنى ئېلىپ مېڭىشقا ئۇلاق يېتىشمەيدۇ. شۇنداق ئەهۋال يۈز بەرگەندە، بارماقلىق جۇسۇن بىلىگى ئاتلىق ئادەم هارۋا ياسىغان. باشقىلار ئۇنىڭدىن ئۇگىنىپ هارۋىلارنى ياساپ، ئۇنىڭغا هايۋانلارنى قوشۇپ، نەرسە - كېرەكلەرنى يۈكلەپ ماڭغان. هارۋىلار ماڭغاندا، "قانقا، قانقا" دىگەن ئاۋاز چىققان. بۇنى كورگەن ئوغۇزخان، هارۋىنى ياسىغان هىلىقى بارماقلىق جۇسۇن بىلىگى دىگەن ئادەمگە، "ساڭا قانقا لۇق دەپ ئات قويۇلسۇن، بۇ ئات هارۋى-نى ئەسلەتسۇن" دىگەن.

Altunoq

ئوغۇزخان ئەڭ ئاخىرىدا جەنۇپقا يۈزلىنىپ، ھىندى، تىبەت ئەللىرىنى بوي سۇندۇرغان. بۇنىڭدىن كېيىن، ئەڭ جەنۇپ- تىكى بارقا دىگەن ئەلنىڭ ماپسار دىگەن خانىنى يېڭىپ، ئۆز ئېلىگە قايتقان.

ئوغۇزخان ئۆز ئېلىگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئۇۋغا چىقىدۇ، ئۇۋدىن قايتىپلا ناھايىتى چوڭ يىغىن چاقىرىدۇ، قىرىق كېچە- كۈندۈز تويي تاماشا ئۆتكۈزىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا ...... "شۇنىڭدىن كېيىن ئوغۇزخان ئوغۇللىرىغا مەملىكەتنى ئۈلەشتۈرۈپ بەردى ۋە شۇنداق دىدى: ھەي ئوغۇللىرىم، مەن كوپ ياشىدىم، نۇرغۇن ئۇرۇشلارنى كوردۇم، نەيزە ۋە ئوقلارنى كوپ ئاتتىم. ئايغىر بىلەن كوپ يول يۈردۈم. دۈشمەنلىرىمنى يىغلاتقۇزدۇم، دوستلىرىمنى كۈلدۈردۈم. ئاسمان تەڭرى ئالدىدا بۇرچۇمنى ئادا قىلدىم. ئەمدى مەملىكەتنى سىلەرگە بېرىمەن" دەيدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا داستاندىكى مۇراسىم، رەسمىيەتلەردىكى موما ياغاچنىڭ بېشىغا قوندۇرۇلغان ئالتۇن، كۈمۈش، توخۇ موما ياغاچ تۈۋىگە باغلانغان ئاق، قارا قويلار ھون، ئۇيغۇر — تۈرك خەلقلىرىنىڭ قەدىمقى دىنى ئېتىقادى بولغان شامان دىنىدىكى كوك، قىزىل، ئاق، قارا رەڭدىكى نەرسىلەرگە بولغان ئەقىدىگە مۇناسىۋەتلىك.

3 . ئوغۇزخاننىڭ كىملىگى ھەققىدە

«ئوغۇزنامە»دىكى باش قەھرىمان ئوغۇزخان ھەققىدە ھىلىغىچە تالاش- تارتىشتا تۇرۇۋاتقان ئىككى مەسىلە بار. ئۇنىڭ بىرى، بەزى تارىخچىلار ئوغۇزخاننى تۈرك خەلقلىرى

تارىخىدا ئۆتكەن ئەڭ مەشھۇر تارىخىي شەخسلەردىن بىرى — ھۇن تەڭرىقۇتى، باتۇر تەڭرىقۇتىنىڭ ئۆزىمىكىن دېيىشسە، بەزى تارىخچىلار، ئوغۇزخاننى چىڭگىزخانغا ئوخشىتىدۇ. بەزىلەر ھېچ بىر ئاساس بولمىغان خىيالى قىياس بىلەن ئوغۇزخاننى ئىسكەندەرگىمۇ ئوخشىتىپ باقىدۇ. يەنە بەزى تارىخچىلار ئوغۇز-خاننى تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر بىر شەخسنىڭ ئوبرازى ئەمەس، ئۇ، ئومۇملاشتۇرۇلغان بەدىي ئوبراز دېيىشىدۇ.

مۇشۇ ئىككى مەسىلە ئۈستىدە رەسمىي مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشتىن ئىلگىرى "ئوغۇز" دېگەن مۇشۇ سوز ئۈستىدە بىر ئاز توختىلىشنى لايىق تاپىمەن.

ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك "ئوغۇز" سوزى كالا، قوي تۇققان دەسلەپكى كۈنلىرىدىكى قويۇقراق كەلگەن سۈتنى بىلدۈرىدۇ. ئۇيغۇرلار ئادەتتە ئۇنى "ئوغۇز سۈتى" دەپمۇ ئاتايدۇ.

مانا شۇ مەنانى بىرىدىغان ئوغۇزنامىدا ئاتالغان شەخس ياكى قەبىلىلەرنىڭ تارىخىي يىلنامىلىرىدا، قايسى تىلغا ئېلىنغاندىلىغىنى بىلىش خېلى مۇھىم بولسا كېرەك.

خىۋاخانى ئەبۇلغازى باھادىرخان ئۆزىنىڭ ئولمەس شانلىق ئەسىرى «شەجەرەئى تۈركى» دە، ئوغۇزخان ئۆزىنىڭ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققىشىدا ئۇنىڭغا ياردەم بەرگەن تۈرك خەلقلىرىنىڭ بىر قىسمىغا "ئۇيغۇر" دېگەن نامنى بەرگەن دەپ سوزلەيدۇ. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئوغۇزخاننىڭ مىلادىدىن بۇرۇن ئۆتكەنلىگى مەلۇم. لېكىن ئەبۇلغازى تىلغا ئالغان ئوغۇزخان ھەققىدىكى رىۋايەتنىڭ ئەملىي پاكىتقا پۈتۈنلەي ئۇيغۇن كېلىشى ناتايىن. چۈنكى رىۋايەت رىياللىقنى ئاساس قىلىپ توقۇلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭدا

خىيالى تۇقۇلمىلارنىڭ بولۇشى تەبىي.

مەخمۇت قەشقەرى «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» دىگەن ئەسەرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ چوڭ بىر تارمىقى بولغان ئوغۇزلار ئۇستىدە توختالغاندا، ئوغۇز قەبىلىسىنىڭ "قىنىق"، "قايىخ"، "بايىندۇر"، "ئىۋا"، "سالغۇر"، "ئابشار"، "بەگ تېلى"، "بوكدۇز"، "بايات"، "قارا بۇلۇق"...... دىن ئىبارەت يىگىرمە ئىككى ئۇرۇقتا بولۇنگەنلىكىنى ئېيتىپ كېلىپ، "بۇ نامىلار ئۇ قەبىلىلەرنىڭ ئەڭ قەدىمقى بابالىرىنىڭ ئىسمىدۇر" دەيدۇ.

جۇڭگونىڭ قەدىمقى يىلنامىلىرىدىن «تارىخنامە» ۋە «تۇنجى خەن خاندانلىغى يىلنامە» سىدىكى «هۇنلار هەققىدە قىسسە» بابلىرىدا «ئوغۇزلار» («تارىخنامە»دە، خۇجى، «تۇنجى خەن خاندانلىغى يىلنامىسى» دا، ۋۇجى دەپ يېزىلغان) تىلغا ئېلىنىدۇ. شۇ يىلنامىلارغا قارىغاندا تۈرك خەلقلىرىنىڭ ئەڭ قەدىمقى قەبىلىلىرىنىڭ بىرى بولغان ئوغۇزلار مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر ئىلگىرىلا جۇڭغار دالاسىدا ياشاپ تۇرغانلىغى مەلۇم.

سۇي خاندانلىغى (مىلادىنىڭ 581 - يىلدىن 618 - يىلغىچە هوكۇم سۇرگەن خاندانلىق — ئاپتور) نىڭ يىلنامىسى بولغان «سۇي خاندانلىغى يىلنامىسى» نىڭ «تورالار هەققىدە قىسسە» بابىدا 7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا شەرقتە قىدىرقان تاغلىرى (هازىرقى هىنگان تاغلىرى — ئاپتور)، بايقال كولى، سىبىلىنغا، ئورخۇن، توغلا دەريالىرى بويلىرىدىن تارتىپ، غەرپتە دىنېپىر دەرياسى، قارا دېڭىزنىڭ شىمالىغىچە بولغان چەكسىز زىمىندا ياشاپ تۇرغان قىرىق ئىككى تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ نامى جايلاشقان ئورۇنلىرى هەققىدە ئېنىق، ئىشەنچلىك مەلۇمات بېرىلگەن.

يۇقۇرىدىكى باپتا، "...... قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ، قاراشەھەرنىڭ شىمالىدىكى ئاق تاغ (تەڭرى تېغى — ئاپتور) ئەتراپلىرىدا...... ئوغۇزلار ياشايدۇ دېيىلگەن."

8 - ئەسىردە ئۇيغۇر، ئورخۇن خاقانى — قۇتلۇق بىلگە خاقان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى بايانچۇر خاتىرىسىگە قويۇلغان خاتىرە تاشتا، "مەن توققۇز ئۇيغۇر، توققۇز ئوغۇزلارنىڭ خاقانى دۇر-مەن" دېگەن سوز بار.

جۇڭگونىڭ تاڭ خاندانلىقى (مىلادىنىڭ 618 - يىلدىن 907 - يىلغىچە ھوكۇم سۈرگەن — ئاپتور) نىڭ يىلنامىسى بولغان «يېڭى تاڭ يىلنامىسى، ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە»، «كونا تاڭ يىلنامىسى، ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە»، «تاڭ يارلىقلىرى» دېگى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇيغۇر - ئورخۇن خاقانلىقىدىكى (مىلادىنىڭ 647 - يىلدىن مىلادىنىڭ 845 - يىلغىچە ھوكۇم سۈرگەن — ئاپتور)، "توققۇز ئۇيغۇر"، "توققۇز ئوغۇز" نامى بىلەن ئاتالغان قەبىلىلە-رىنىڭ ناملىرى مۇنداق:

توققۇز ئۇيغۇرلار:

1 - ياغلاقار
2 - تۇرلام ۋېيۇر
3 - ئاۋچاغ
4 - قورتوغۇر
5 - بايارسىق
6 - هازار
7 - خوغۇرسۇر
8 - ياغما ؟!
9 - ئاياۋير.

توققۇز ئوغۇزلار

1 - ئۇيغۇر
2 - خۇن
3 - توڭرا
4 - بوكو
5 - بايرغۇ
6 - ئىسكە

7 ـ قالپاق 9 ـ باسمىل

8 ـ قارلۇق

يۇقۇرىدا كەلتۈرۈلگەن ھەممە مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قانداق بولمىسۇن ئوغۇزخان دىگەن شەخسىنىڭ مىلادىدىن خېلى بۇرۇنلا تارىختا ئۆتكەنلىكى، تۈرك خەلقلىرىنىڭ ئۆز ئادىتى بويىچە (مەخمۇت قەشقىرىنىڭ ئېيتقىنىدەك) قەبىلىلەرگە ئەڭ قەدىمقى بابالىرىنىڭ نامىنى قويىدىغانلىقىغا گۇمان قىلمىسىمۇ بولىدۇ.

ئەمدى قەدىمقى تۈرك خەلقلىرى تارىخىدا ئۆتكەن ئەڭ مەشھۇر شەخسلەردىن كىمنى ئوغۇزخان دەپ ئېيتىش مۇمكىن؟

مېنىڭچە قۇدرەتلىك ھۇن تەڭرىقۇتلۇغى (بۇندىن 3500 يىل بۇرۇن قۇرۇلۇپ، مىلادىنىڭ 90 ـ يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن— ئاپتور) نىڭ تەڭرىقۇتلىرىدىن باتۇر تەڭرىقۇتىنى (ئۇ مىلادىدىن بۇرۇنقى 209 ـ يىل تەختكە چىقىپ، مىلادىدىن بۇرۇنقى 174- يىلغىچە تەڭرىقۇت بولغان — ئاپتور) ئوغۇزخانغا قىياس قىلسا بولىدۇ.

بەزى تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ چىرايى ئاق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى ئوغۇزخان دەپ ئاتىغان دىيىشىدۇ. ئەپسۇسكى جۇڭگونىڭ ئەڭ قەدىمقى يىلنامىلىرىدا ھۇنلارنىڭ چىراي ـ تۇسى ھەققىدە ھېچقانداق مەلۇمات بېرىلمىگەن. لېكىن شۇنداق بولۇشىغا قارىماي «كونا تاڭ يىلنامىسى» نىڭ قىرغىزلار ھەققىدىكى بابلىرىدا، يەنسەي دەرياسىنىڭ يۇقۇرقى ئېقىملىرىدا ياشىغان قىرغىزلارنى "يېزىق، تىل جەھەتتىن ئۇيغۇرلار بىلەن ئوخشاش، ئۇلارنىڭ چاچلىرى قىزىل. كوزلىرى كوك، چىرايى ئاق" دەپ بايان قىلغان.

تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن شائىر لى رۇەن (8 ـ ئەسىردە ئۆت-

كەن) نىڭ ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ ئوينىغان ئەنئەنىۋى ئۇسۇللىرىنى ئەسلىتىپ يازغان شېئىرلىرىدا، ئۇيغۇرلارنىڭ چىراي ـ ئوڭلىرى تەسۋىرلەنگەن.

"لياڭجۇنىڭ ئۇيغۇرلىرى قايناپ ئۇسۇل ئوينىغان،
ئىلمەك بۇرۇن، ئەتلىرى ئاپپاق قاش تېشى سىمان".

يۇقۇرىدا كەلتۈرۈلگەن ئىككى مىسالدىن، هۇن بىلەن قېرىنداش بولغان قىرغىز، ئۇيغۇرلارنىڭ چىرايىنىڭ ئاقلىغى شۇنى ئىسپاتلىدىكى، قەدىمقى هۇنلارنىڭمۇ چىرايى ئاق ئىكەن. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئوغۇزخان دەپ ئاتالغان هۇن تەڭرىقۇتى — باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ چىراي ـ ئوڭىنىڭ ئاق بولۇشى ئېھتىمالغا ناهايىتى يېقىن.

تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن هالدا بەزى ئىشەنچلىك تارىخىي پاكىتلارنى كەلتۈرۈشى ئورۇنسىز بولماس.

مىلادىدىن بۇرۇنقى 5 ـ ئەسىردە هازىرقى شەرقىي شىمال (قارا مۆدەن هەم لياۋخې دەريالىرىنىڭ ۋادىلىرىدا) رايونلىرىدا مانجۇ خەلقلىرىنىڭ ئاتا بوۋىسى بولغان شەرقىي خۇلار (دۇڭخۇلار) نىڭ قەبىلە ئىتتىپاقى بار ئىدى. شۇ مەزگىلدە بايقال كولىنىڭ غەربى هەم سېلىنغا دەرياسى ۋادىسىدا شەرقىي ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتا بوۋىسى تۇرالار (دىڭلىڭ) نىڭ قەبىلە ئىتتىپاقى بار ئىدى. چۇغاي تاغلىرىنىڭ (يىڭشەن تاغلىرىنىڭ) شىمالى ۋە جەنۇبىدا (هازىرقى ئوردۇس يايلىغىدا) شەرقىي ئۇيغۇرلارنىڭ قان قېرىنداش بولغان — هۇن قەبىلىلىرى ئىتتىپاقى بار ئىدى.

هازىرقى زامان تىلشۇناسلىرىنىڭ ئىسپاتلىشىچە "هۇن" سوزى "كۇن" سوزىدىن كېلىپ چىققانلىغى مەلۇم. قەدىمقى زاماندىكى شەرقىي ئۇيغۇرلارنىڭ قېرىندىشى بولغان هۇنلارمۇ

ئۇيغۇر ـ تۈرك خەلقلىرىگە ئوخشاشلا شامان دىنىغا ئېتىقات قىلاتتى. شامان دىنى كوك خۇدالىق دىنلارنىڭ بىرى بولۇپ "كۆك تەڭرىسى" گە ئېتىقات قىلىش ئالاھىدە ئورۇن تۇتقان، شۇنىڭغا بىنائەن قەدىمقى ئۇيغۇر ـ تۈرك خەلقلىرىنىڭ بىر قىسمى بولغان ھۇنلار، ئۆزلىرىنى "كۆنلەر" دەپ ئاتاشقان. دېمەك "كۆن" سوزى "ھۇن" سوزىگە ئوزگىرىپ كەتكەن.

مانا شۇ ھۇنلار ناھايىتى قۇدرەتلىك ھۇن تەڭرىقۇتلۇغىنى قۇرغان.

ھۇن تەڭرىقۇتلۇغىنىڭ قۇدرەتلىك بىر ھالىتىنى بېشىدىن كەچۈرگەن دەۋرىدە ئوتكەن تەڭرىقۇتلىرى ("تەڭرىقۇت" — خۇدا بەرگەن بەخت مەنىسىدە) ئىچىدە باتۇر تەڭرىقۇت (مىلادىدىن بۇرۇنقى 209 ـ يىلىدىن مىلادىدىن بۇرۇنقى 174 ـ يىلىغىچە تەڭرىقۇت بولغان) ئوتتۇز بەش يىل تەڭرىقۇت بولغان مەزگىلدە، ھۇنلار ناھايىتى قۇدرەتلىك بولۇپ، ئاسىيانىڭ سىياسى سەھنىسىدە شىردەك ھوكىرەپ تۇرغان ئىدى.

جۇڭگونىڭ تارىخىي يىلنامىلىرىدە («تارىخنامە» ۋە «تۇنجى خەن يىلنامە» سىدە) مودۇن دەپ ئاتالغان ("باتۇر" سوزى مودۇن دەپ يېزىلغان) باتۇر تەڭرىقۇت، تۇمەن تەڭرىقۇتنىڭ چوڭ ئوغلى ئىدى، تۇمەن تەڭرىقۇت دەسلەپ باتۇرنى ئوز ئورنىغا ۋارىس قىلغان بولسىمۇ، كېيىن كىچىك ئايالىدىن بولغان كىچىك ئوغلىنى ۋارىس قىلىش نىيىتىگە كەلگەن، شۇڭا قەدىمقى زامان دىپلوماتىيىسىنىڭ قائىدىسىگە ئاساسەن، تۇمەن تەڭرىقۇت باتۇرنى مىلادىدىن بۇرۇنقى 220 ـ يىللىرى كەڭسۇدا ياشايدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ "ئۇلۇغ ياۋچىلار" دەپ ئاتىلىدىغان خانلىقىغا گورەگە ئەۋەتكەن. باتۇر ھۇنلار بىلەن ياۋچىلار ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش

بولىدىغانلىقىنى بايقاپ قېلىپ، ئۇلۇغ ياۋچىلارنىڭ كەڭسۇدىكى پايتەختى (هازىرقى جاڭيى ئەتراپىدا) سەندىپىلىدىن قېچىپ، سۇسىز چۆل، خەتەرلىك دالىدىن ئۆتۈپ، ساق - سالامەت هۇنلار پاي- تەختىگە (هازىرقى كوكخوتىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا) يېتىپ كېلىدۇ. تۈمەن تەڭرىقۇت ئوغلىنىڭ ئاجايىپ زىرەك، باتۇر، قەتئىيلىكىگە هەيران قېلىپ، هۇن ئاتلىقلىرىنى مەشق قىلدۇرۇپ، يېتىشتۈرۈ- شكە بۇيرۇيدۇ. باتۇر ئۆزى تەربىيىلىگەن بىر قىسىم ئاتلىق قوشۇنغا تايىنىپ تۇرۇپ، ئەپلىك بىر پەيتتە (ئېھتىمال، ئوۋغا چىققان پەيت بولسا كېرەك) ئاتىسىنى، ئۆگەي ئانىسىنى، ئۆگەي ئۇكىلىرىنى، ئۆزىگە ياقمايدىغان هۇن بەگلىرىنى ئۆلتۈرىدۇ. باتۇر مىلادىدىن بۇرۇنقى 210 - يىلى هۇن تەڭرىقۇتى بولىدۇ. ئۇ ئەڭ ئاۋال 400 مىڭ ئاتلىق قوشۇن تەشكىللەيدۇ. ئۇز زامانىسىغە يارىشا ناهايىتى ياخشى تەربىيىلەنگەن ۋە قوراللانغان قوشۇنغا يولەنگەن باتۇر تەڭرىقۇت مىلادىدىن بۇرۇنقى 209 - يىلى شەرققە يۈرۈش قىلىپ، شەرقىي خۇلارنى بوي سۇندۇرىدۇ. ئۇندىن كېيىن دەرهال هازىرقى كەڭسۇدا ("گەنسۇ" سوزى "كەڭسۇ" سوزىنىڭ ئۆزگىرىشى) پاشايدىغان ئۇلۇغ ياۋچىلار ئۈستىگە باستۇرۇپ بارىدۇ ۋە ئۇلارنى بوي سۇندۇرىدۇ. بۇ ۋەقەدىن ئۇزۇن ئوتمەيلا شىمالغا يۈرۈش قىلىپ، بايقال كولىنىڭ غەربى، سېلىنغا دەريا- سىنىڭ ئاياق ئېقىمىدا ياشايدىغان ئۇيغۇرلارنى، يەنسەي دەريا- سىنىڭ يۇقۇرقى ئېقىمىدا ياشايدىغان قىرغىزلارنى ۋە باشقا تۈرك خەلقلىرىنى بوي سۇندۇرۇۋالىدۇ. ئاندىن كېيىن هازىرقى شىنـ- جاڭنى ۋە ئۇنىڭ غەربىدىكى نۇرغۇن دولەتلەرنى بوي سۇندۇرۇ- ۋالىدۇ.

باتۇر تەڭرىقۇت يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان غەلىبىلىك

يۇرۇشلىرىدىن كېيىن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 200 - يىلى خەن سۇلالىسىنىڭ تۇنجى پادىشاسى خەن گاۋزۇ (لىيۇباڭ) نى بىر نەچچە يۈز مىڭ قوشۇن بىلەن ھازىرقى ئىچكى موڭغۇلىيىنىڭ داتۇڭ شەھىرىنىڭ شەرقىدىن ئون يەتتە يول يىراقلىقتىكى جايدا قورشاۋغا ئالىدۇ. قورشاۋدا قالغان خەن گاۋزۇ ۋەزىرى چېنپىڭنىڭ مەسلىھەتى بويىچە، باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ بىكەسىگە (مەلىكىسىگە) مەخپىي ھالدا نۇرغۇن ئالتۇننى پارا بېرىپ، بىكەنىڭ ياردىمى بىلەن مۇھاسىرىدىن ئوغرىلىقچە قۇتۇلۇپ قېچىپ كېتىدۇ. خەن پادىشاسى دەرھال باتۇر تەڭرىقۇتقا ئەلچى ئەۋەتىپ، ھۇنلار تەرىپىدىن قويۇلغان ئېغىر شەرتلەرگە ماقۇل بولۇپ بىتىمگە كېلىدۇ، بىتىمگە بىنائەن خەن خاندانلىقى ماۋچۇن ئاتلىق بىكەنى باتۇر تەڭرىقۇتقا ياتلىق قىلىدۇ. ھەر يىلى بەلگىلەنگەن مىقداردا ھۇنلارغا ئالتۇن، تاۋار - دۇردۇن، ئاشلىق، ئېچىتقۇ (ھاراق ئېچىتقۇسى) قاتارلىق نەرسىلەر ئارقىلىق ياساق تۆلەشكە مەجبۇر بولىدۇ.

باتۇر تەڭرىقۇت زامانىسىدا قۇدرەتلىك ھۇنلار دولىتىنىڭ چېگرىسى شەرقتە قىدىرقان تاغلىرى، شىمالدا لىنا دەرياسى بايقال كولىنىڭ شىمالى، يەنسەي دەرياسىنىڭ يۇقۇرقى ئېقىملىرى، جەنۇپتا سەددىچىن سېپىلى، غەرپتە كاسپى دېڭىزىغىچە سوزۇلغان.

دېمەك، تۈرك خەلقلىرى تارىخىدا ئۆتكەن ئەڭ مەشھۇر تارىخىي شەخسلەرنىڭ بىرى بولغان باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تارىخ سەھنىسىدە ئوينىغان ئاجايىپ داڭلىق رولىغا قارىغاندا، ئۇنىڭ ئوغۇزخاننىڭ دەل ئۆزى بولۇشى ئەمىلىيەتكە ئۇيغۇن بولۇشى كېرەك.

ئوغۇزخان، تىرقۇلغان ئوبراز دېگەن مەسىلە ئۈستىدە

توختالغاندا شۇنى ئېيتىش مۇمكىنكى، تارىخىي پاكىتلارغا قارىغاندا ئوغۇزخان دىگەن شەخس ئوتكەن. ئوغۇزخان، توقۇلغان ئوبراز ئەمەس.

شۇنىمۇ ئېيتىپ ئوتۇش كېرەككى، بەزى تارىخچىلارنىڭ چىڭگىزخاننى، ماكىدۇنىيىلىك ئىسكەندەرنى ئوغۇزخانغا ئوخشىتىشى ناتوغرا. چۈنكى نۇرغۇن تۈرك قەبىلىلىرىگە ئات قويغان ئوغۇزخان ئىكەنلىگى مەلۇم. شۇڭا، ئوغۇزخان تەرىپىدىن "قارلۇق"، "قىپ-چاق"، "ئۇيغۇر" دەپ قويۇلغان ناملارنىڭ بەزىسى مىلادىدىن بۇرۇن، بەزىسى مىلادىنىڭ 7-8-ئەسىرىدە تىلغا ئېلىنىدۇ. ئەپسۇسكى چىڭگىزخان 13-ئەسىردە ئوتكەن شەخسقۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە «ئوغۇزنامە» دە تۈرك خەلقلىرىنىڭ تۇتەم ئېتىقاتلىرى، ئورپ-ئادەتلىرىمۇ بايان قىلىنغان. چىڭگىزخان زامانىسىدىكى موڭ-غۇللار شامان دىنىغا ئېتىقات قىلىسىمۇ، ئۇلار تۈرك خەلقلىرىگە ئوخشاش بۆرىنى تۇتەم قىلغان ئەمەس.

ماكىدۇنىيىلىك ئىسكەندەرنى ئوغۇزخانغا قىياس قىلىش، قىلچە ئاساسقا ئىگە بولۇش بۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى كۇلكىلىك بىر ئىش.

4. ئوغۇزخاننىڭ يۈرۈشلىرىگە يول باشلىغان بۆرە ھەققىدە

«ئوغۇزنامە» دىكى كوك يايلىلىق بۆرىنىڭ ئوغۇزخاننىڭ ھەربى يۈرۈشلىرىدە يول باشلىشى، قەدىمقى ئۇيغۇرلارنىڭ بورىنى تۇتەم قىلغانلىغىنى كورسىتىدۇ.

«ۋېي يىلنامىسى. ئىگىز ھارۋىلىقلار ھەققىدە قىسسە» دە

AltunOq

ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە ئاجايىپ بىر ئەپسانە
بار، ئۇ مۇنداق: "ئېگىز ھارۋىلىقلار قەدىمقى قىزىل تۇرا-
لارنىڭ نەسلىدىن ئىدى......ھۇن تەڭرىقۇتىنىڭ ئايالى ئىككى
قىز تۇغقان بولۇپ، بۇ قىزلار ناھايىتى چىرايلىق ئىكەن. ھۇن-
لار ئېلىدىكى ئادەملەر ئۇ قىزلارنى پەرىلەر دېيىشىدىكەن. ھۇن
تەڭرىقۇتى: "مۇشۇ قىزلىرىم قانداق كىشىلەرگە جۈپ بولۇشى
مۇمكىن؟ ئۇلار تەڭرى بىلەن جۈپلەشسە بولىدۇ" دەپتۇ. شۇنداق
قىلىپ تەڭرىقۇت ھۇنلار ئېلىنىڭ شىمالىدىكى ئادەم قەدىمى
يەتمىگەن جايغا ئېگىز بىر قورغان سالدۇرۇپ، قىزلارنى قورغان-
غا جايلاشتۇرۇپ "قىزلارنى تەڭرىنىڭ ئۆزى كېلىپ قارشى
ئېلىشىنى ئۈتۈنىمەن" دەپتۇ. ئارىدىن 3 يىل ئۆتكەندە، قىزلار-
نىڭ ئانىسى قىزلارنى كۆرمەكچى بولغاندا، تەڭرىقۇت: "بۇنداق
قىلىشقا بولمايدۇ، ئۇلارنىڭ بۇ دۇنيا بىلەن ئالاقىسى ئۈزۈلگەن"
دەپتۇ، يەنە بىر يىل ئۆتكەندە، بىر قېرى بۆرە پەيدا بولۇپ،
كېچە-كۈندۈز قورغاننى ياقىلاپ ھۇلايدىغان بوپتۇ، بۆرە قورغان
تېمىنىڭ تۈۋىنى كولاپ بىر ئۇۋا ياساپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈۋېرىپتۇ،
بۆرە زادى كەتمەپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىزلارنىڭ كىچىكى
ئاچىسىغا "دادام مېنى مۇشۇ قورغانغا جايلاشتۇرۇپ قويغاندا،
تەڭرى بىلەن جۈپ بولۇشۇمنى ئارزۇ قىلغان، بۈگۈنگە كەلگەندە
بۆرە پەيدا بولدى. ئۇ بىر ئىلاھى مەخلۇق ياكى پەرىشتەنىڭ
ئۆزىدۇر" دەيدۇ ۋە قورغاندىن چىقىپ، بۆرىگە جۈپ بولماقچى
بولىدۇ. سىڭلىسىدىن بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئاچىسى قاتتىق چۆچۈپ
كېتىپ "بۇ ھايۋان تۇرسا، ئۇنىڭغا جۈپ بولمەن دېيىش ئاتا-
ئانىمىزغا قىلىنغان ھاقارەت!" دەيدۇ. سىڭلىسى ئاچىسىنىڭ سۆزى-
گە قۇلاق سالماي قورغاندىن چىقىپ، بۆرىگە جۈپ بولىدۇ. ئۇ-

نىڭدىن بالا تۇغدۇ، ئۇلارنىڭ ئەۋلادى كوپىيىپ بىر دولەتنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرىدۇ“.

بۇ ئەپسانىدا ئېيتىلغان ئىگىز هارۋىلىقلار، ئۇيغۇرلارنىڭ دەل ئۆزى بولۇپ، ئۇلار ئىگىز چاقلىق هارۋىلاردا يۈرگەنلىگى ئۈچۈن 6 - ئەسىردىكى تارىخچىلار، ئۇيغۇرلارنى ”ئىگىز هارۋى-لىقلار“ دەپ يېزىشقان.

ئىنسان باللىرىنىڭ ئەڭ قەدىمقى زامانلاردىكى دەسلەپكى دىنىي ئېتىقاتلىرىنىڭ بىرى بولغان تۇتىم، باشلانغۇچ كوممۇنا دەۋ-رىدە ياشىغان خەلقلەرنىڭ هەممىسىدە بولغان. لېكىن دۇنيادىكى جايلارنىڭ يەر شارائىتى (چۆللۈك، تاغلىق، ئورمانلىق، تۈزلەڭلىك)، هاۋاسى (قۇرغاق، نەملىك، موتىدىل، ئىسسىق، سوغاق) هەر خىل بولغانلىغىدىن، ئىنسان باللىرىنىڭ ئېتىقات قىلغان تۇتىملىرىمۇ هەر خىل بولغان. مەسىلەن، هىندىلارنىڭ كالا، پارىسلارنىڭ شىر، خەنزۇلارنىڭ ئەجدىها بولغىنىغا ئوخشاش.

تۇتىم، ئەسلىدە باشلانغۇچ كوممۇنا دەۋرىدە ياشىغان ئادەملەرنىڭ مەلۇم هايۋان، قۇش، ئۆسۈملۈكنى نەسىل ياكى ئۇ-رۇق قان سىستېمىسىنى پەرقلەندۈرىدىغان بەلگىنى بىلدۈرىدۇ. شۇڭا ئاۋستىرالىيىدىكى پاپائوسلار تىلىدىن ئېلىنغان ”تۇتىم“ سوزى ئۇنىڭ ئۇرۇغى ئۇقۇمنى بىلدۈرىدۇ.

يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان ئەپسانىدىكى هۇن تەڭرىقۇتىنىڭ كىچىك قىزىنىڭ بورىگە جورا بولۇپ بالا تۇغقانلىغى، ئەقىلغا سىغمايدىغان هادىسە بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئەپسانە بىر تەرەپتىن هۇنلار بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ قان قېرىنداشلىغىنى بىلدۈرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇيغۇر، تۈركلەرنىڭ بورىنى تۇتىم قىلىپ، تۈرك خاقانلىغى (مىلادىنىڭ 551 - يىلىدىن 705 - يىلىغىچە) ئۇيغۇر-

ئۇرخۇن خاقانلىغى (مىلادىنىڭ 647 ـ يىلىدىن 845 ـ يىلىغىچە) دەۋرىدە خاقانلىقلارنىڭ ئوردىسىغا ئالتۇندىن ھەل يۈگۈرتكەن بورە بېشى چۇشۇرۇلگەن كوك يىپەك بايراقنى كوتىرىشى، ئور ـ دىنى قوغدايدىغان قاراۋۇللارنى "بورە" دەپ ئاتىشى تاسادىپى ئەھۋال ئەمەس.

5 . «ئوغۇزنامە» دىكى بەزىبىر ناملار ھەققىدە

ئوغۇزخان، ۋۇلگا بويىدا ئورۇم خانىنى تارمار قىلغاندىن كېيىن، ئورۇس بەگىنىڭ ئوغلىغا "ساقلاپ" دەپ نام بەرگەنلىگى يۇقۇرىدا ئېيتىلغان بەزى تارىخچىلار "سلاۋىيان" سوزى "ساق ـ لاپ" سوزىدىن كېلىپ چىققانمىكىن دېيىشىدۇ.

ئوغۇزخان ئىدىل (ھازىرقى ۋۇلگا دەرياسى — ئاپتور) دەر ـ ياسىدىن ئوتۇشتە خىزمەت كورسەتكەن ئۇلۇغ ئىزرۇ دىگەن ئادەمگە "قىپچاق" دەپ ئات قويغان. "قىپچاق" تۈرك قەبىلە ـ لىرىنىڭ ئەڭ مەشھۇرلىرىدىن بىرى.

"شجەرەئى تۈركى"، دە "قىپچاق" ھەققىدە مۇنداق مەلۇمات بار. كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئوغۇزخان سىر دەريا بويىدا بولغان بىر جەڭدىن قايتىپ كەلگەندە، ئوزىنىڭ باتۇر بەگلىرى ـ دىن بىرىنىڭ ئېغىر ئاياق بولۇپ قالغان خوتۇنى ئىزسىز يوقال ـ غان. ئوغۇزخان شۇ خوتۇننى تاپتۇرۇش ئۇچۇن جەڭ بولغان جايغا ئادەم ئەۋەتكەن. ئوغۇزخان ئەۋەتكەن ئادەملەر سىر دەريا بويىدىكى بىر قېلىن ئورمانلىقتىن يوقالغان خوتۇننى تېپىشقان. ئېغىر ئاياق خوتۇن، ئىچى كاۋاك بىر چوڭ دەرەخنىڭ ئىچىدە بىر ئوغۇل تۇققان. خوتۇننى شۇنداق ئەھۋال ئاستىدا تاپقان

ئادەملەر، ئۇنى، بوۋاق ئوغلى بىلەن بىللە ئوغۇزخاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلگەن. ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئوغۇزخان، يېڭى تۇ- غۇلغان بوۋاق ئوغۇلغا "قىپچاق" دەپ ئات قويغان. "قىپچاق" سوزى "قىسلىچاق" مەنىسىنى بېرىدىغان سوز بولۇپ، ئىچى كاۋاك دەرەخنىڭ قىسلىچىغىدا تۇغۇلغان ئوغۇلغا شۇنداق ئات قويغان.

مانا شۇ قىپچاق بەگ چوڭ بولۇپ دادىسى خانلىق قىلى- دىغان چوڭ قەبىلىگە بەگ بولغان. مانا شۇ قەبىلە ئوزىنى، ئوز خانىنىڭ نامى بىلەن قىپچاق دەپ ئاتىغان.

«دىۋان لۇغەتىت تۇرك» دە قىپچاق سوزى ھەققىدە تۆ- ۋەندىكىچە مەلۇمات بېرىلىدۇ.

دىۋاندا، تارىخىي ئەسەرلەردە ئېيتىلغاندەك، قىپچاق سوزىنىڭ ئىچى كاۋاك دىگەن مەنىسى ھەققىدە سوز يوق، لېكىن دىۋاندا، قىپچاقلارنىڭ شەھەرلىرىدە ياشايدىغان بىر ھاي- ۋان توغرىسىدا مەلۇمات بېرىلىدۇ. دىۋاندىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، گەۋدىسى چوڭ، بۇلان دىگەن ئوۋ ھايۋىنى قىپچاقلارنىڭ شە- ھەرلىرىدىلا ياشايدىكەن. بۇ ھايۋاننىڭ ئىچى كاۋاك، ئۇچى ئاسمانغا قارايدىغان بىر مۈڭگۈزى بار ئىكەن. قار، يامغۇر سۇ- لىرى ئۇنىڭغا يىغىلىپ قالىدىكەن. ئەركەك بۇلان، چىشى بۇلاننىڭ مۈڭگۈزىدىن ۋە چىشى بۇلان، ئەركەك بۇلاننىڭ مۈڭگۈ- زىدىن ئېقىشىپ تۇرۇپ سۇ ئىچىدىكەن. قىپچاق سوزىنىڭ مەنىسى ھەققىدىكى قىياسلار شۇ ھادىسە بىلەن باغلىق بولسا كېرەك①.

«ئوغۇز نامە»دىكى قىپچاق سوزىگە مۇناسىۋەتلىك مەلۇمات-

① «دىۋان لۇغەتىت تۇرك» نىڭ 496 - بېتىگە قاراڭ.

لار شۇنىڭدىن ئىبارەت. شۇ مەلۇماتلارنىڭ قايسىسى ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كېلىدىغانلىقى ھەققىدە ئىزلىنىش كېرەك.

داستاندا، ئوغۇزخان قارلۇق دېگەن نامنى ئۇزىنىڭ بوز ئايغىرىنى قارلىق تاغ ئىچىدىن تېپىپ چىققان باتۇر بىر بەگكە قويغانلىقى، ئۇنى شۇ يەرگە بەگ قىلغانلىقى ئېيتىلغان. تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قارلۇق باشقۇرغان قەبىلە ئۇزىنى قارلۇق دەپ ئاتىغانلىقى ئېنىق.

قارلۇقلارنىڭ دەسلەپ ئالتاي ئەتراپلىرىدا ياشىغانلىقىنى ھېساپقا ئالغاندا، مۇز تاغ ئالتاي تاغ تىزمىلىرى ئىچىدە بولسا كېرەك. جۇڭگونىڭ تارىخىي يىلنامىلىرىدىن بولغان «سۇي يىلنامىسى تۇرالار ھەققىدە قىسسە»دە قارلۇقلار تىلغا ئېلىنمايدۇ. پەقەت «تاڭ يىلنامىسى، قارلۇقلار ھەققىدە قىسسە»دىلا تىلغا ئېلىنىدۇ. «تاڭ يىلنامىسى»دىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قارلۇقلار ئالتايدا ياشىغان. ئۇلار سابەگ، بويلا، تاشلى (تاشلىق)دىن ئىبارەت ئۈچ ئۇرۇقتا بولۇنەتتى. شۇڭا تارىختا ئۇلارنى ئۈچ قارلۇق دەپمۇ ئاتايدۇ. قارلۇقلار 740 - يىللىرى شەرقىي ئۇيغۇرلارنىڭ توققۇز ئوغۇز دەپ ئاتالغان بىر تارمىقى ئىچىدىكى بىر قەبىلە ئىدى. ئۇلار ئۇيغۇر - ئورخۇن خاقانلىقىنى قۇرۇشتا كۈچ چىقارغان. 751 - يىلى قىرغىزىستاندىكى تالاس دەرياسى بويىدا تاڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئەرەپلەر ئارىسىدا بولغان قانلىق جەڭدە، قارلۇقلار ئەرەپلەرگە ياردەم بەرگەن. نەتىجىدە سالىم ئىبنى زىياد قوماندانلىقىدىكى ئەرەپ قوشۇنى، گاۋشەنزى قوماندانلىقىدىكى ئاتمىش مىڭ كىشلىك تاڭ قوشۇنلىرى ئۇستىدىن شانلىق غەلىبىگە ئېرىشكەن. گاۋشەنزى بىر نەچچە مىڭ كىشى بىلەن ئاران قېچىپ قۇتۇلغان.

قارلۇقلار 8 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ئالتايدىن غەرپكە قاراپ سىلجىپ، ئالدىنقى قىسىملىرى ئامۇ دەريانىڭ بويلىرىغا يېتىپ كېلىدۇ. ئۇيغۇر - ئورخۇن خاقانلىقىدىكى خان چىقىدىغان قەبىلە ياغلا قارلارنىڭ بەزىبىر يولسىزلىقلىرىدىن نارازى بولغان قارلۇقلار 760 - يىللىرىغا كەلگەندە، ئاساسەن يەتتە سۇغا كوچۇپ كېتىدۇ. 766 - يىلى قارلۇقلار سوياپ (توخماق شەھىرى) نى بېسىۋېلىپ پايتەخت قىلىدۇ. قارلۇقلارنىڭ خانى يابغۇ ئۇنۋانىدا بولىدۇ.

845 - يىلى، ئىچكى ئۇرۇش، تەبىئى ئاپەت، تاشقى ھۇجۇم سەۋەبىدىن مەغلۇپ بولغان شەرقىي ئۇيغۇرلار (ئۇيغۇر - ئورخۇن خاقانلىقىدىكى)نىڭ ناھايىتى چوڭ بىر تارمىقى ئالتايدىن ھالقىپ ئوتۇپ، جۇڭغار دالىسى ئارقىلىق غەرپكە كوچۇپ، يەتتە سۇدىكى قارلۇقلار ئارىسىغا كېتىدۇ.

9 - ئەسىردىن 13 - ئەسىرگىچە ھوكۇم سۇرگەن قاراخانىلار دولىتىدە قارلۇق ئۇيغۇرلىرى ئوز قېرىندىشى بولغان ياغمالار بىلەن بىرلىكتە قاراخانىلار دولتى تارىخىدا ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

داستاندا، ھارۇننى ياسىغان بارماقلىق جۇسۇن بىلكى ئاتلىق ئادەمگە ئوغۇزخان تەرىپىدىن قانقىلى دىگەن نامنىڭ قويۇلۇشى خېلى مۇھىم مەسىلە. تۇرك خەلقلىرىنىڭ ناھايىتى چوڭ بىر قەبىلىسى بولغان قانقىلىلار، ئوغۇزخان قويغان نامدىن كېلىپ چىققان بولسا كېرەك.

قانقىلىلار مىلادىدىن بۇرۇنلا مەلۇم بولۇپ، ئۇلار يەتتە سۇدا، ئوسۇنلار بىلەن خوشنا بولۇپ ياشىغان. ئاكادىمىك رادلوۋ مىلادىدىن بۇرۇنقى چى، شى بەگلىگىنى (جىمسار، تۇرپان

ئەتراپلىرىدىكى) قانقىلىلار دەپ چۈشەندۈرگەن. مېنىڭچە بۇ مەسىلە ئۈستىدە چوڭقۇر ئىزلىنىشكە توغرا كېلىدۇ. چۈنكى مىلادىدىن بۇرۇنلا، چى، شى بەگلىگى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا قانقىلى ئاتلىق تۈركى قەبىلە يەتتە سۇدا ياشاپ تۇرغان ئىدى.

«ئوغۇزنامە» داستانىدىكى بەزى بىر مۇھىم نامىلار ھەققىدە شۇنچىلىكلا توختالدىم.

6. «ئوغۇز نامە» دىكى بەزى ئۆرپ-ئادەتلەر ھەققىدە

داستاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمقى ئۆرپ-ئادەتلىرى، مۇراسىملىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ۋەقەلەر ئالاھىدە ئورۇندا تۇرىدۇ. خۇسۇسەن ئاخىرقى قىسمىدىكى مۇراسىمدا قىرىق غۇلاچ كېلىدىغان ئېگىز موما ياغاچ تىكىلىپ، موما ياغاچنىڭ ئۇچىغا ئالتۇن ۋە كۈمۈش توخۇ قوندۇرۇپ، موما ياغاچنىڭ تۈۋىگە ئاق ۋە قارا قويلارنىڭ باغلىنىشى، شۇ دەۋرگە باغلىق بولغان بىر خىل ئۆرپ-ئادەتنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ۋەقە ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمقى دىنى ئېتىقادى بولغان شامان دىنىنىڭ بەزى ئادەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

دىنىنىڭ بەزى ئادەتلىرى ئەكس ئەتكەن، جۇڭگونىڭ ئەڭ قەدىمقى تارىخىي يىلنامىلىرىدىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، مىلادىدىن بۇرۇنقى 8-ئەسىردىلا شەرقىي ئۇيغۇرلارنى "ئاق تورا" ۋە "قىزىل تورا" دەپ ئاتاشقان. مىلادىدىن بىرقانچە مىڭ يىل بۇرۇنلا تۈرك خەلقلىرى شامان دىنىغا ئېتىقات قىلىشاتتى. "ئاق تورا"، "قىزىل تورا" دەپ ئاتالغان شەرقىي ئۇيغۇرلارمۇ شامان دىنىغا ئېتىقات قىلىشقان. شامان دىنى بويىچە، تۆت تۈرلۈك رەڭ ئارقىلىق شەرق، جەنۇپ، غەرپ، شىمالدىن ئىبارەت تۆت تەرەپ-

نى بەلگىلەيتتى ياكى شامان دىنى بويىچە توت تۆرلۈك رەڭ شەرق، جەنۇپ، غەرپ، شىمال تەرەپلەرنىڭ ئالامىتى ئىدى. مەسىلەن:

1 - كوك رەڭ — شەرق تەرەپنى،

2 - قىزىل رەڭ — جەنۇپ تەرەپنى،

3 - ئاق رەڭ — غەرپ تەرەپنى،

4 - قارا رەڭ — شىمال تەرەپنى كورسىتەتتى.

بۇ خىلدىكى باشلانغۇچ دىنى ئېتىقات كېيىنكە كېلىپ كىشىلەرنىڭ مەلۇم رەڭگە بولغان ئامراقلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇ خىلدىكى ئامراقلىق تۈرك خەلقلىرىنىڭ چېدىرلىرى، بايراقلىرى، كىيىم - كېچەكلىرى، ئات جابدۇقلىرىنىڭ رەڭگىدە ئوز ئىپادىسىنى تاپقان.

ئۇيغۇر - تۈرك خەلقلىرىنىڭ بىرە بېشى سىلىنغان بايراقلىرى كوك يىپەك رەختتىن بولغان بولسا، قەدىمقى شەرقىي ئۇيغۇرلار كوپىنچە ئاق ياكى قىزىل چاپان كىيىشىنى ياخشى كورەتتى.

شۇنىمۇ ئەسلىتىپ ئوتۇش لازىمكى، ئۇلۇغ تارىخچى سىماچيەننىڭ «تارىخنامە — هۇنلار هەققىدە قىسسە» بابىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا هۇن تەڭرىقۇتلۇغىنىڭ تەڭرىقۇتى باتۇر تەڭرىقۇت مىلادىدىن بۇرۇنقى 200 - يىلىدا خەن خاندانلىغىنىڭ پادىشاسى خەن گاۋزۇ (لىۇباڭ) نى هازىرقى ئىچكى موڭغۇلىيىنىڭ داتۇڭ شەهرى يېنىدا يەتتە كېچە - كۈندۈز قورشاۋغا ئالغان. خەن گاۋزۇ باشلىق بىرنەچچە يۈز مىڭ خەن قوشۇنلىرىنىڭ شەرقىنى كوك ئاتلىق، غەربىنى ئاق بوز ئاتلىق، شىمالىنى قارا ئاتلىق، جەنۇبىنى قىزىل تورۇق ئاتلىقلاردىن توت يۈز مىڭ هۇن ئاتـ -

لىقلىرى قورشىۋالغان ئىكەن.

«ئوغۇز نامە» دىكى موما ياغاچ تۈۋىگە باغلانغان ئاق ۋە قارا قويمۇ شامان ئۆرپ-ئادىتىدىكى غەرپنىڭ (ئاق قوي)، شىمالنىڭ (قارا قوي) ئالامىتىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئەگەر موما ياغاچنىڭ بېشىغا قوندۇرۇلغان ئالتۇن توخۇنى (قىزىل بەلگىلىك بولسا) جەنۇبنىڭ ئالامىتى، كۈمۈش توخۇنى (كۆك بەلگىلىك بولسا) شەرقنىڭ ئالامىتى دېيىش تامامەن مۇمكىن.

يىغىپ ئېيتقاندا «ئوغۇزنامە» دىكى ئالتۇن ۋە كۈمۈش توخۇ، ئاق، قارا قويلار شامان دىنىدىكى ئۆرپ-ئادەت بويىچە شەرق (كۈمۈش توخۇ)، جەنۇپ (ئالتۇن توخۇ)، غەرپ (ئاق قوي)، شىمال (قارا قوي) نىڭ ئالامىتىدىن دېرەك بېرىدۇ.

«ئوغۇزنامە» نىڭ تارىخى، ئېتنوگرافىك، تىل تەرەپلىرىنى ئۆگەنگەندىن تاشقىرى، ئۇنىڭدىكى ئەدەبىي ئىستىلىنى ئىجادىي ئۆگىنىپ، هازىرقى زامان ئەدەبىياتىمىزنى يۇقۇرى باسقۇچقا كۆتۈرۈشتە پايدىلىنىشىمىز لازىم. چۈنكى «ئوغۇزنامە» ئۆزىگە خاس يىغىنچاق، ئۇقۇملۇق، ئوبرازلىق ئوخشىتىشلار بىلەن يېزىلغان.

كومۇلۇپ قالغان گوھەرلىرىمىزنى قازايلى

ئىمىن تۇرسۇن

ھەرقانداق مىللەتنىڭ ئەدەبىيات تارىخىدا ئىزچىللىق بولىدۇ. بۈگۈنكى ئەدەبىيات — ئۆتكەنكى ئەدەبىياتنىڭ داۋامى ۋە راۋاجىدۇر. دەرۋەقە، ھەر دەۋرنىڭ ھۆكۈمران ئىدىيە سىستىمىسى ۋە دۇنيا قارىشى بولغاچقا، ھەر دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنى ئوخشاش بولمايدۇ، مىللى مەدەنىيىتىمىزگە ئوخشاش بىزنىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزمۇ بىرلا دەۋردە، بىرلا رايوندا بىرقانچە ئەدىپ ياراتقان چەكلىك ئەسەرلەر بىلەنلا شەكىللەنگەن ئەمەس، بەلكى بىرقانچە دەۋرلەر مابەينىدە، كوپلىگەن رايونلاردا، نۇرغۇنلىغان ئەدىپلەرنىڭ ھەر خىل ژانىرلاردا ياراتقان سانسىزلىغان ئەسەرلىرىدىن تەركىپ تاپقان. كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ تارىخى ئۇزاق، مەزمۇنى باي، شەكلى خىلمۇ - خىل دېيىشىمىزنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ.

كلاسسىكلارنىڭ ئەسەرلىرى خەلقنىڭ مۈلكىدۇر. بۇ مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش، ئەقەللىسى، بىزنىڭ ئىنسانىي بۇرچىمىزدۇر. لېكىن گايىدا ۋارىسلىق قىلالمىدۇق.

تۈرلۈك دەۋرلەردە، ھەر خىل ھۆكۈمرانلارنىڭ يۈرگۈزگەن تۈرلۈك ئەكسىيەتچىل سىياسەتلىرى، مەسىلەن، ”نادانلىقتا تۇتۇش“

AltunOq

ۋە "مىللىي مەدەنىيەتنى ئۇجۇقتۇرۇش" سىياسەتلىرى ۋە بولارغا يانداياق بولغان "جاھىللىق ـ مۇتەئەسسىپلىك" نىڭ بەدنىيەت ھامىلىرى، كۆپ ھاللاردا، مىللىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئىزچىل گۈل ـ لەپ ياشنىشىغا كاشىلا قىلدى. "ئىت ئۆرەر، كارۋان يۈرەر" ماقالى بويىچە، خەلق ئىجات قىلىۋەردى؛ خەلقىمىزنىڭ مەرىپەت ـ پەرۋەرلىك روھى، ئومۇمەن، ئاسارەت قەپىزىدە بوغۇلۇپ تۇرۇ ـ ۋەرمىدى.

ئىجادىيەت قايناق بولاقتەك بۇلدۇقلاپ كېلىۋەردى، ئۇنىڭ سۈيى خەلقىمىزنىڭ تۈرلۈك ۋەقەلەرگە باي تۇرمۇشىغا، ئۆرپ ـ ئادەت ۋە پسىخولوگىيىسىگە قايتا سىڭىپ، خەلقىمىزنى ئىجات قىلىشقا، ياشاشقا ئۈندەپ كەلدى. شۇڭا ئۇيغۇر خەلقىنى پەقەت "ناخشا ـ ئۇسۇلغا ماھىر" دەپ تەرىپلەش بىلەنلا قالماي، ئېغىز ۋە يېزىق ئەدەبىياتى جەھەتتىمۇ ئۇستىكار دېيىشكە بولىدۇ.

كونا ئىجتىمائىي تۈزۈم ۋە ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەت قەستەن كۆمۈپ تاشلىغان ۋە يوق قىلىشقا ئۇرۇنغان كىلاسسىك ئەدەبى ـ ياتىمىز پەقەت ئازاتلىقتىن كېيىن، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتى ئىجرا قىلىنىشى بىلەن، ئۆزىنىڭ ھەقلىق مىراس ـ خورلىرى بىلەن بىللە ئازاتلىققا چىققان ئىدى. لېكىن ئازاتلىق ئاپتىۋىدىن ئۆچىسىغا ئىسسىق ئۆتە ـ ئۆتمەيلا ناتوغرا لۇشيەنىنىڭ كا ـ ساپىتى تەگدى. بولۇپمۇ لىن بياۋ ۋە "4 كىشىلىك گۇرۇھ" نىڭ فېودال ـ لىق ـ فاشىستلىق دىكتاتۇرىسى مەدەنىي ـ ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنى "فېو ـ داللىق ئەخلەت" دەپ، خەلقىمىزنىڭ ئىپتىخارى بولغان كىلاسسىك ئەدىپلىرىمىزنى فېوداللىقنىڭ ھىمايىچىلىرى دەپ قارىلىدى. تارىخنىڭ تەرەققىيات چاقىنى تەلۋىلەرچە تەتۈر چۆرگىلەتمەك ـ چى بولغان "ئىسيانكارلار" نىڭ ھاماقەتلىكى تۈپەيلىدىن نۇرغۇن ـ

لىغان ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنىڭ يازما نۇسخىلىرى ئوتقا تاشلاندى. دىمەك، بىر - بىرلەپ مەيدانغا كەلگەن "گۆھەرلىرىمىز" تۈركۈمـ - لەپ يوقىتىلدى.

شۇنىڭغا ئىشەنچىمىز باركى، مىراسنىڭ ھەقىقى ئىگىلىرى بولغان خەلقىمىز مەۋجۇت ئىكەن، ئەدەبىي مىراسلىرىمىزمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، مانا ھازىر شۇ مىراسلارنى يورۇقلۇققا چىقىرىش ۋە بارلىق خەلقنىڭ تەڭ پايدىلىنىشىغا تاپشۇرۇش ئۈچۈن، پار - تىيىمىز قايتىدىن ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى.

ھازىرغىچە، بىزگە تەخەللۇسىلا مەلۇم بولغان "مۇتىرىبە" دەك شائىرەلەر، "خاكەئى قەشقەرى" دەك غەزەلخانلار تېخى كوپ؛ بىزگە بۇ چاققىچە نام - تەخەللۇسى مەلۇم بولغان ئەدىپلىرىمىزنىڭ بىز بىلىدىغان قىسمەن ئەسەرلىرىدىن باشقا كوپلىگەن ئەدەبىي ئەسەرلىرى تېخى تېپىلغىنى يوق.

يېقىندا، كىرىيىلىك تىۋىپ ئوسمان تۇرسۇن تىبابەتچىـ - لىككە دائىر قوليازمىلار ئارىسىدىن كوزگە چېلىققان ئىككى شا - ئىرنىڭ 3 پارچە غەزىلىنى ماڭا ئەۋەتكەن ئىدى. بۇ شائىرلار - نىڭ بىرىنىڭ تەخەللۇسى "ئەسىرى"، يەنە بىرىنىڭ "زۇمرەد" ئىكەن. بۇلارنىڭ نامى - ئەمالى، ياشىغان زامانى ۋە ئىجادىيىتى نامەلۇم بولۇشىغا قارىماي، باشقا ئەدەبىي مىراس ھەۋەسكارلىرى - مىزنىڭ قېزىشقا دىققىتىنى قوزغاش ئۈچۈن، تېپىلغىنى بويىچە تونۇشتۇردۇم.

ئەسىرى

ئەي پەلەك كوپ زۇلۇم قىلدىڭ ئاشىق جانبازغا،
ئاھ كىم يەتكۈزمەدىڭ ھەمراز① نى ھەمرازغا.
ھوسنىنى تۈن - كۈن قىيىن قىلماقغا قىلدىڭ ھەم قەپەس،
توتى شىرىن زەبانىنى زاغ بەد ئاۋازغا.
ئەي سىپىھرە② مۇرۇۋۋەت③ سەندەنى مېھرىنى كوز،
يۇسۇپ مىسرىمنى ساتىمىش سەن باھاي ئازغا.
قايدا بىلگەي ئەل - ھەيۋان قەدرىنى ھەيۋان ئەز④،
لايىق ئەردى خىزىر خەتلىغ تەشنا لەب دەمسازغا⑤.
چىقسا جان شىرىن لەبى يادىدانى غەم ئەي مەسىھ⑥،
جان ماڭا شىرىن لەبى يوق ھاجەتىم ئەئجازغا⑦.
ۋە قاچان شەرئى مۇھەببەتتە راۋا بولغاي نىكاھ،
گىسۇيى ئەنبەر پەشانىم⑧ نى ھەبەشلىغ تازغا.

① ھەمراز — سىرداش.
② سىپىھرە — پەلەك، ئاسمان.
③ مۇرۇۋۋەت — مەرتلىك، ئادەمگەرچىلىك.
④ ئەز — يىرتقۇچ.
⑤ دەمساز — ھەمدەم، ئۈلپەت.
⑥ مەسىھ — ئەيسا پەيغەمبەر.
⑦ ئەئجاز — ئاجىز، كۈچسىز.
⑧ گىسۇيى ئەنبەر ئەپشان — ئەنبەر چاچقۇچى ئورۇمە چاچ.

ساړنىك① باغىغا تاۋۇس ھەرەمنى باغلادىك،
كاش ھەم باغ ئۇلسا تاۋۇس ھەرەم شەھبازغا②.
ھۇققەئى لەئلىدە③ ياقۇت مۇپەررەھ مۇندەرىج④،
دەرلىخ كوڭلۇم مۇقەييەد⑤ دۇر مۇپەررە ھىسازغا.
ئەي ئەسىرى غەيرىدىن راز⑥ دىلىڭنى ئاسراغىل،
غەمنى غەمخارىڭغا ئايغىل ئايماغىل غەممازغا⑦.

× ×

تا خوتەن شەھرىگە كەلدىم ساكىن ئۇلدۇم باغ ئارا،
ئۇلتۇرۇپ پاي پەنادەك⑧ يەر تۇتۇپ ياپراغ ئارا.
مەن كورەرمەن ئەلنى ئەل كورمەس مىنى يوقتۇر ئەجەپ،
”نۇن“ مەسەللىك ياشۇرۇن يالغۇز ”ئەلىپ“ دەك تاغ ئارا.
چاھار ئۇنسۇردەك⑨ مىنىڭ جانىمغا بولدى چارباغ
جانىم ئول قۇشدۇر ئۇچالماي تەلپىنۇر بۇ باغ ئارا.

---

① ساړنىك — تازا، پاك.

② شەھباز — لاچىن.

③ ھۇققەئى لەئلە — كوچمە مەنىسى: قىزىل لەۋ.

④ مۇپەررەھ — شىرىن ۋە خۇش بۇي، مۇندەرىج — ئىچىگە كىرگەن، سىڭگەن.

⑤ مۇقەييەد — باغلانغان.

⑥ راز — يوشۇرۇن، مەخپى.

⑦ غەمماز — چېقىمچى، سىر ئاچقۇچى.

⑧ پاي - پەنا — يوق بولغان.

⑨ چاھار ئۇنسۇر — تونت ئېلېمېنت.

كوزنى تۇت كوز تۇتماغىل ئەھباب① خىلىدىن ھىچ ۋاپا،
بىر مەسەلدۇر كىم كىيىك ياتماس ئىشەنگەن تاغ ئارا.
خار② غەيرىغە كوكۇل گۇلزارى ئىچىدە بەرمە بول،
چۇن تىكەن سانچىلسا بى ئارام ئېتەر تىرناغ ئارا.

....

....

زۇمرەد

ئەي رەپىق ساقلاغىل كوڭلۇڭدە بىر ئەسرار بار،
ياردىن قىلغىل ھەزەر يانىدا بىر ئەغيار③ بار.
دىمەگىل دەپ سەن ئاڭا سىرىڭنى قىلساڭ ئاشكار،
ئول ھەم ئەيتۇر دىمە دەپ ئەنىڭمۇ ھەم بىر يار بار.
كۇندۇزى قىلساڭ سۇخەن④ بول ھەر تەرەپىن باخەبەر،
كېچىلەر ئاھىستە بول يانىڭدا بىر بىدار⑤ بار.
خەندە قىلغان بىرلە ھەر كىم سەن ئاڭا بولما پەرىب⑥
گۇل ئاچىلغان بىرلە ئەنىڭ يانىدا بىر خار بار.
گۇل ئۈچۇن بۇلبۇل ھەمىشە جارنىنى ئىيسار⑦ ئېتەر،

---

① ئەھباب ــ دوستلار، سۆيۈملۈك.

② خار ــ تىكەن.

③ ئەغيار ــ دۇشمەن.

④سۇخەن ــ سوز، گەپ.

⑤ بىدار ــ ئويغان.

⑥ پەرىب ــ ئالدىنىش.

⑦ ئىيسار ــ بېغىشلاش،

ئاقىبەت بۇلبۇلنىڭ ھەم بىر خاردىن ئازار بار.
دانىشىڭغا① بولما مەغرۇر ئەي پالان ئىبنى پالان،
بۇ جاھان سەھنىدە سەندەك يۈز تۈمەن ھۇشيار بار.
سەن كۆڭۈلدىن ھەر زامان باتىل② خىيالىڭنى چىقار،
خەيرىيەت ئەندىشە قىلغىل ساھىبى ئەسرار③ بار.
ئەي زۇمرەد بىر خۇدادىن ئۆزگەنى تۇتما ئۈمىد،
ھەقتىن ئۆزگە قايدا بارساڭ بىر بۇزۇق دىۋار بار.

① دانىش — بىلىم، مەلۇمات.
② باتىل — يامان، ئەسكى.
③ ساھىبى ئەسرار — سىر ئىگىسى.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر مىللى قەھرىمانى ۋە قوشاقچى-
سى سادىر پالۋان 1798 - يىلىنىڭ باھار پەسلىدە غۇلجا ناھى-

يىسىنىڭ موللا توختى يېزىسىدا كەمبەغەل دىخان ئائىلىسىدە
دۇنياغا كەلگەن. مانجۇ ئىستىبداتى ۋە يەرلىك فېودال بەگلەر-
نىڭ دەھشەتلىك زۇلۇمى ۋە خەلقنىڭ دەرت-ئەلەم ئارزۇ-
ئارمانلىرى كۈيلەنگەن يالقۇنلۇق ناخشا-قوشاقلىرى كىشىلەردە
چىرىك فېوداللىق تۈزۈمگە قارشى كۈچلۈك غەزەپ-نەپرەت،
ئازاتلىق ۋە ئەركىنلىككە بولغان چەكسىز مۇھەببەت تۇيغۇسىنى
ئويغاتتى. سادىر پالۋان قوشاقلىرى ئۇنىڭ جەڭگىۋار ھاياتىنىڭ
شېئىري ئىنكاسى سۈپىتىدە تارىخقا ھەمرا بولۇپ كەلدى. سادىر
پالۋان ئورغۇنلىغان ناخشا-قوشاقلارنى يارىتىش ئارقىلىق زالىم-
لارنىڭ چىرىكلىكى ۋە قانخورلۇقىنى ئېچىپ تاشلاپ ئىنقىلاۋىي
جاسارەت ۋە كەلگۈسىگە بولغان ئۈمىتۋارلىقنى تەشۋىق قىلغان،
شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆزىمۇ قورقماس بىر پالۋان سۈپىتىدە
ئوتتۇرىغا چىقىپ، خورلانغان ۋە ئازاپلانغان دىخانلارنى تەشكىل-
لەپ مانجۇ ئىستىبدات ھاكىمىيىتىگە قارشى باتۇرانە كۈرەش
ئېلىپ بارغان. ئۇ ئىنقىلاپ جەريانىدا 13 قېتىمدەك تۈرمىگە
چۈشكەن ۋە سۈرگۈن قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ خەلقنىڭ قول-
لىشى ۋە ئۆزىنىڭ ئوتكۈر زېھنى بىلەن زىنداندىن قۇتۇلۇپ،
كېيىن ئىلى خەلقىنىڭ مەنچىڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى قوراللىق
ئىنقىلاۋىغا قاتنىشىپ كۈرەشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرغان "بايانداي
ئۇرۇشى"، "كۈرە ئۇرۇشى" دا سىپىلنى پارتلىتىپ چوڭ خىز-
مەت كورسەتكەن. سىپىلنى پارتلىتىش خەلق ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبە
قىلىشىدا چوڭ رول ئوينىغان. ئۇ 1870-يىلىدىكى چاروسىيە
تاجاۋۇزىغا قارشى سوقۇشقىمۇ قاتناشقان. كېيىن بۇ مەشھۇر خەلق
قەھرىمانى سادىر پالۋان 1871-يىلى ماي ئايلىرىدا 73

يېشىدا غۇلجا مولللا توختى يۈزىدە ۋاپات بولغان. بىز سادىر پالۋاننىڭ كۈچلۈك ئاممۋىلىقىغا ئىگە بولغان جەڭگىۋار قوشاق-لىرىدىن ئۇنىڭ كۈرەشچان ھاياتى بىلەن ئىلى دىخانلىرىنىڭ 19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى كۈرەشلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس خاتىرىسىنى كورەلەيمىز.

«سادىر پالۋان قوشاقلىرى» نىڭ كوپچىلىگى مۇزىكىلىق بولۇپ ھازىرغىچە مۇقىم ئاھاڭ بىلەن خەلق ئارىسىدا ناخشا قىلىپ ئېيتىلىپ كەلمەكتە.

«سادىر پالۋان قوشاقلىرى»

سادىر مەنۇ - سادىر مەن،
سادىر بولماي نىمە مەن.
تاغ يوللىرىنى سورساڭ،
ھەممە جاينى بىلىمەن.

تىيانشان تاغلىرى دەيدۇ،
مېنىڭ ياتار ماكانىمدۇر.
نىمە قىلساڭ قىل شەنگەن،
مېنىڭ سورار زامانىمدۇر.

سادىر دەپ ئېتىم يامان،
ئۇنبەش ياشتا ئاتالغان.
دەسلەپكى تۇتۇلغاندا،
قۇمۇلخانىغا① پالانغان.

① قۇمۇل دىمەكچى.

مەن قۇمۇلغا پالاندىم،
شاۋاخان تۇقاچ ياققىن.
مەندىن قالدى بەش بالا،
تېنەتمەي ئۇبدان باققىن.

بەگنىڭ ئىتلىرى يامان،
ئۆتكەن ئادەمنى تالايدۇ.
سادىر دەپ تۇتۇپ ئالدى،
ئەمدى يەنە پالايدۇ.

سادىرنى تۇتۇپ بەرگەن،
ئاق جاڭزىدىكى شاڭيۇ.
جان باقماق ئۈچۈن ساتتىم،
بېيجىڭ شەھرىدە ياڭيۇ.

كورە يولىدا يۈرۈپ،
مەپەڭ سۇندىمۇ شەنگەن.
سادىرنى تۇتۇپ بېرىپ،
كوڭلۇڭ تىندىمۇ شەنگەن.

ۋاڭزى① بىر نىمە دەيدۇ،
ۋاڭزىغا نىمە لازىم.
يار خالتا ئەۋەتىپتۇ،
يامۇلدا يېتىپ تازىم.

سادىر دەپ ئېتىم قالدى،
داڭزىدا خېتىم قالدى.

---

① ۋاڭزى — سادىرنىڭ دوستى.

AltunOq

خېتىمنى ئۇقۇپ باقساڭ،
بەش بالام يېتىم قالدى.

يامۇلدا چىداپ بولماس،
چۇسى بىلەن پىتلارغا.
كويزا پۇلى تۆشماس،
يامۇلدىكى ئىتلارغا.

يامۇلنىڭ تېگى زەيلىك،
بۇ دەرتلەرگە نىمە دەيلىك.
ئەرلىك ئۇچۇن بەل باغلاپ،
ياخشىلىقنى ئىزلەيلىك.

يامۇلنىڭ ياغاچلىرى،
ئىگىز قارىغاي چەڭزە.
يامۇلنى تېشىپ چىققان،
سادىر دىگەن خوخەنزە.

مېنى تۇتىمەن دىگەن،
سەن تاغلىق، قارا تاغلىق
مېنىمۇ تۇتالمايسەن،
ئوغۇل بالىمەن خاڭرۇق①.

يامۇلدىن قاچقان كۈنى،
يولداش بىلەن تېپىشتىم.
قوغلىغان چېرىك بىلەن،
ئۈچ كۈنگىچە ئېلىشتىم.

① خاڭرۇق — سادىرنىڭ لەقىمى. دىمەكىدا گەپ قىلىدۇ دىگەن مەنىدە.

چېرىك قاچتى ئىلىغا،
ئېتىپ چۇشۇردۇم بىلىغا.
سەكرەپ چۇشۇپ ئېتىمدىن،
نەيزە تىقتىم گېلىغا.

ئات مىندىم كورەڭ قاشقا،
چاپتۇردۇم شېغىل تاشقا.
سادىر ئاتىدۇ باشقا،
چېرىك ئاتىدۇ تاشقا.

دۇشمەن چىقتى يېپىلىپ،
سادىر ئاتتى تېپىنىپ.
دالدا قىلغان قاراتاش،
جۇۋامنى ئالدى يېپىنىپ.

دۇشمەندىن قېچىپ يۇرۇپ،
تاغلارنى ماكان ئەتتىم.
قوساق ئىچى يامان ئىكەن،
شالۋۇرنى① كاۋاپ ئەتتىم.

شالۋۇرنى كاۋاپ ئەتسەم
بىر تاتلىق بىغىر بولدى.
تاغمۇ - تاغ كېزىپ يۇرۇپ،
پۇتلىرىم يىغىر بولدى.

---

① شالۋۇر — تېرە ئىشتان.

يامغۇردا تولا مېڭىپ،
ئوتۇكلەرنى هول قىلدۇق.
تاشقا مالخاي كىيدۇرۇپ،
دۇشمەنلەرنى گول قىلدۇق.

سادىرنى ئاتار بولسا،
بەردەڭگى① بىلەن ئاتسۇن.
مەن جاڭجۇڭغا خەت يازدىم،
كاللامنى كېسۋەتسۇن.

مېنىڭ ئىككى ئوغلۇم بار،
چوڭى پەننامە② ئوقۇيدۇ.
مېنى مويتۇڭزىدا چاپسا،
تېنىمنى قاغا چوقۇيدۇ.

يامۇلدا تولا يېتىپ،
چېچىم بىر قۇچاق بولدى.
يامۇلنى تېشەر چاغدا،
قوۋۇرغام پىچاق بولدى.

ئەللىك ئالتە يېشىمدا
بولۇس③ بولسا قېشىمدا.

---

① بەردەڭگى — قارا مىلتىق.
② پەننامە — ئىلىم - پەن.
③ بولۇس — سادىرنىڭ ئوغلىنىڭ ئىسمى.

غەيرەتكە تولار ئەردىم
قاراپ تۇرسا بېشىمدا.

يامۇلدىن قېچىپ چىقىپ،
ياتقان يېرىم يانبۇلاق.
خۇدايىمدىن تىلەيمەن،
ماڭا بەرسىكەن ئۇلاق①.

يامۇلدىن قاچار ۋاقتا،
لوسى شى② ئامال تاپتى.
سىپىلنى تېشىپ قويۇپ
توشۇككە چاپان ياپتى.

يامۇلنى تېشىپ قويۇپ،
ئىككى چىقتىم تالاغا.
مېنى باققان بەش يايى،
ئەمدى قالدى بالاغا.

مەن يامۇلدىن قاچقاندا،
بورۇلدى③ بىلەن قاچقان.

---

① ئۇلاق ـــ ئات مەنىسىدە.
② لوسى شى ـــ سادىرنىڭ يامۇلدا بىللە ياتقان خەنزۇ دوستى.
③ بورۇلدى ـــ سادىرنىڭ موڭغۇل دوستى.

داتاڭغا سولانغاندا،
قۇلۇپ تولغاپ ئېشىك ئاچقان.

يامۇلدىن قاچار ۋاقتتا،
قازانچى① بىلەن قاچتۇق.
قوساق ئېچى يامان ئىكەن،
ئەجەپمۇ ئازاپ تارتتۇق.

قازانچى دىگەن يەرنى،
چېردىكلەر تاپالمايدۇ.
يىراقتىن قاراپ تۇرسام،
بىر دوڭدىن ئاشالمايدۇ.

بولىكەينىڭ غولىدا،
ئارپا تالقىنى چاچتۇق.
يايىلار قوغلاپ كەلسە،
قار كېچىپ داۋان ئاشتۇق.

سادىرنىڭ مىنگەن ئېتى،
ساغرىسىدا ئالىسى.
ئىلىدا خوتۇن قالدى،
قۇچقىدا بالىسى.

---

1) قازانچى — جاي ئىسمى.

يوللاردا كېتىپ بېرىپ،
قاتتىق زاغرىنى يېدىم.
بىر مانجۇ سوراپ ئىدى،
مەن ئوزەم خەنبىلىڭ① دېدىم.

يامۇلغا سولاپ قويدى،
پۇت - قوللاردا تىلىڭ تەيزە.
ھەرگىز خاپا بولمايدۇ،
ئوزى قىلغان خوخەنزە.

ئىسسىت ئومرۇم ئوتۇپ كەتتى،
زالىملارغا قۇللۇقتا.
ھېچ راھەت كورەلمىدىم،
زۇلمەت ئىچرە زورلۇقتا.

يامۇلدىن قېچىپ چىقىپ،
مۇڭلار چۇشتى بېشىمغا.
پىچاق، چاقمىغىم خالتا،
شاۋاخان ئاداشىمغا.

بۇنىڭ بىلەن ئۇچ قېتىم،
قېچىپ يامۇلدىن تۇتۇلدۇم.

① خەنبىلىڭ ـــ خەنزۇ ئەسكىرى دېگەن سوز. بۇ يەردە مەنىسى غۇلجا شەھىرىنىڭ غەربىدىكى خەنبىلىڭ دېگەن يېزىنى كوزدە تۇتىدۇ. شۇ چاغدا ئۇ يەردە مەنچىڭ ئەسكەرلىرى بار ئىدى.

پايلاقچى يامان ئىكەن،
چولاق يولتۇزدا تۇتۇلدۇم.

× ×

ئائىلىسىنى ۋە يۇرت قوۋمى - قېرىنداشلىرىنى سېغىنىپ ئېيتقان قوشاقلىرى:

چوڭ ئاكامنىڭ باللىرى،
مېنى كىچىك دادام دەيدۇ.
مېنى كىچىك دادام دىگەن،
قۇلۇنلىرىم ئامان بارمۇ؟

ئوقۇردا كىشنەپ تۇرغان،
توروق ئېتىم ئامان بارمۇ؟
جاپايىمنى تولا تارتقان،
ھېمدە ئاتلىق ئانام بارمۇ؟

ئاتاسىدىن يىتىم قالغان،
ئاناسىدىن يىتىم قالغان.
يىتىم قالغاندا مەن ئالغان،
شاۋاخان ھەمرىيىم بارمۇ؟

پوماشخان دەپ بالام بار،
دادام دەيدۇ ئەجەپ تاتلىق.

بەش بالامنىڭ ئۇچىدە،
كىچىگى دانىخان ئاتلىق.

ئاق بوز ئېتىم ئاچ قالدى،
بىر ئىتەك سامان بارمۇ.
ئاغزىمغا ئىلىم سالغان،
ھەسەن مۇللا ئامان بارمۇ؟

ئۆيۈمنىڭ تۆرىدە ياتقان،
چاشقاننى ماراپ ياتقان.
يوقسۇزلۇقنى تەڭ تارتقان،
مۈشۈكلىرىم ئامان بارمۇ؟

بوسۇغامنى بېسىپ ياتقان،
كېچە ـ كۈندۈز قاۋاپ ياتقان.
جاپايىمنى تولا تارتقان،
بويناقلىرىم ① ئامان بارمۇ؟

ئالتىنچى ئاينىڭ ۋاقتىدا،
دەل ـ دەرەخلەر پىشىدۇ.
ئۆزى پىشىپ ئۆزى چۈشكەن،
ئالما ـ ئۆرۈك ئامان بارمۇ؟

① بويناق — كۈچۈك، ئىت.

"باياندای ئۇرۇشى①" توغرىسىدىكى قوشاقلىرى

جاڭجوڭ دېگەن ئەمەلدار،
باياندايدا ياتالماي.
قورشاپ ئالغان لەشكەرگە،
تەمبەل پونى ئاتالماي.
قالدى غەمنىڭ ئىچىدە،
باشقا ياققا قاچالماي.
هالسىراشتى چېرىكلەر،
دەرۋازىنى تاقالماي.
مەھكەم ئىكەن سېپىلى،
ئوڭايلىقچە ئالالماي.
قورشاپ تۇرغان لەشكەرلەر،
ئوزگەرتمىدى كېپىنى.

جاندىن كېچىپ يارانلار،
پىدا قىلدى جېنىنى.

---

① بۇ قوشاق 1863 - يىلى پارتلىغان ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ باياندايىنى ئېلىش ئۇرۇشىنىڭ جانلىق خاتىرىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا سادىر پالۋاننىڭ باتۇرلۇق خىسلىتى بايان قىلىنىدۇ.

باياندای ئەينى مەزگىلدىكى مانجۇ ئىستىبدات هاكىمىيىتىنىڭ ئىلى رايونىدىكى مۇستەھكەم قورغىنى ئىدى. "باياندای ئۇرۇشى" شۇ چاغدىكى ئەڭ قىيىن ئۇرۇشلارنىڭ بىرى، ئۇ جەڭدە نۇرغۇن قان تۆكۈلگەن. ئاخىرى سادىر پالۋاننىڭ يۈكسەك پەم-پاراسىتى ۋە قوزغىلاڭ قاتناشچىلىرىنىڭ قەھرىمانلىق كۆرسىتىشى بىلەن خەلق ئىنقىلاۋى غەلىبە قىلغان. بۇ قوشاقتا ئەنە شۇ تارىخ شېئىر بىلەن ئىپادىلەنگەن.

باياندايغا كىرىشىنىڭ،
تاپتى ئاخىر ئىپىنى.
دەرۋازىنى ياندۇرسا،
باغلاپ ئالدى سىپىلنى.
....
قالدى لەشكەر قايغۇرۇپ،
باتۇر سادىر خاڭرۇق.
قولغا ئالدى تېشىنى.
— يەر ئاستىدىن تېشەيلى
دورا بىلەن ئوت ياقاي،
ۋەيران بولسۇن سېپىلى.
مەسلىھەتمۇ شۇ بولدى،
سىپالار كوككە ئۇچتى.
ئاندىن لەشكەر يۈگۈرۈپ
چېرىكلەرگە تىغ ئۇردى.
ئاندا قاتتىق جەڭ بولدى،
سېپىلمۇ گۇم بولدى.
چېرىكلەرنىڭ ئۆلۈگى،
سېپىل بىلەن تەڭ بولدى.
قوۋۋەت تاپتى قوزغىلاڭ،
دۈشمەن بولدى بىر تەرەپ.
ئامان قالغان چېرىكلەر،
قاچتى ھەريان پىتىراپ.
ئەسكىرىدىن ئايرىلدى،
جاڭجۇڭ باشلىق چوڭلىرى.

AltunOq

ئامان قالماي ئۆلۈمدىن،
خاراپلاشتى كۆڭۈللىرى.
شۇ كۆڭۈللا سەك ھازا،
بىر - بىرىنى چىپىشتى.
تالقان يىگەن تارانچى،
نىمەتلەرگە ئېرىشتى.
ئازات بولۇپ زالىمدىن،
مۇڭلىرىنى ئېيتىشتى.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **ئابدىكېرىم راخمان**
سادىر پالۋان رەسىمىنى تەخلىت قىلىپ
سىزغۇچى **نىياز كېرىم**

خەلق قىزىقچىسى ھىسامىدىن

ھىسامىدىن 1927 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە ئۇششاق تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتىسى قۇربان شۇ مەزگىلدىكى مەشھۇر چاخچاقچىلاردىن بىرسى ئىدى. ھىسامىدىن دادىسىنىڭ تەسىرى بىلەن 11 - 12 ياشلىرىدىن باشلاپ دورامچىلىقنى ئۆگەنگەن. ئۇ ئىشنى شۇ شەھەردىكى 9 چوڭ ئىمامنى ئوخشىتىپ دوراشتىن باشلاپ ئاخىر زوردۇن، غوپۇر دىگىزلۇ قاتارلىق چاخچاقچىلار قاتارىغا قوشۇلالىغان ۋە خەلق چاخچاقچىلىرىنىڭ، نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرىنىڭ ياخشى تەرەپلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ ھازىرقىدەك خەلقنىڭ ھىمايىسى ۋە ئالقىشىغا ئىگە خەلق قىزىقچىسى بولۇپ يېتىلەلىگەن.

بىز تۆۋەندە خەلق قىزىقچىسى ھىسامىدىننىڭ چاخچاقلىرىدىن بىرنەچچىسىنى ئاللاپ مەجمۇئەمىز سەھىپىسىدە بەردۇق.

خەلق قىزىقچىسى ھىسامىدىن چاقچاقلىرىدىن

تىل تەگمىسۇن دەپ

بىر مەشرەپتە باشتىن - ئايىغىغىچە كوك رەختتىن كىيىم كىيـ-
گەن سالاپەتلىك بىر كىشى چوڭچىلىق بىلەن ھىسامىدىنىڭ
ئاغزىنى تاتىلاپتۇ.

— ھەي ھىسام، قېنى، گەپچى بولساڭ مىنى بىر كەلتۈرۈپ
باقە! — دەپتۇ.

— سىزگە تىل تەككۈزۈشكە بولماسمىكىن، ئاكا، — دەپتۇ
ھىسامىدىن كىچىك پېيىللىق بىلەن.

— نىمىشقا؟

— نىمىشقا دىسىڭىز ھەدىمىز سىزگە خەقنىڭ تىلى تەگـ-
مىسۇن دەپ سىزنىڭغا سىلىپ ئەۋەتىپتۇ ئەمەسمۇ!

ئۇ يەردىمۇ خورەك تارتىسەن

ھىسامىدىنىڭ بىر ئاغىنىسى ئۇنىڭغا چاقچاق قىلدى:

— ئاغىنە، ئىككىمىز تەڭلا ئولسەك، بىزنى بىر گورگە
قويسا، چاقچاقلىشىپ يېتىپ زىرىكمەيتتۇق - ھە؟!

ھسامىدىن دەرھال قاپىغىنى تۇرۇپ:

— ياق، بۇرادەر، سەن بىلەن بىر گوردە ياتمايمەن، — دېدى.

— نېمىشقا؟ — دېدى ھەيران بولۇپ ئاغىنىسى.

— سېنىڭ خورەك تارتىدىغان ئەسكى قىلىقىڭ بار، ئۇ يەردىمۇ مېنى ئارام خۇدا ئۇخلىغىلى قويمايسەن، — دېدى ھسامىدىن.

ھەققەتنىڭ ئولچىمى

ھسامىدىن ئىشلەيدىغان ئىدارىنىڭ باشلىقى ئوز گېپىنى راست قىلىدىغان كىشى ئىكەن. ھسامىدىن باشلىقىنىڭ بۇ مىجەزىگە بىرنەچچە قېتىم پىكىر بېرىپ دەككىمۇ يىگەن ئىكەن.

بىر كۇنى ئىدارىدە "ھەققەتنىڭ ئولچىمى نېمە" دېگەن مەسىلە ئۇستىدە مۇنازىرە قوزغىلىپتۇ. ھسامىدىن ئۇنچىقماي ئولتۇرۇپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن باشلىق:

— ھسامىدىن، سىزمۇ ئوز تونۇشىڭىزنى قويۇپ بېقىڭ، ھەققەتنىڭ ئولچىمى نېمە؟ — دەپتۇ.

ھسامىدىن:

— بۇ ئېنىقكى ئوچۇق گەپ: ھەققەتنىڭ ئولچىمى سىزنىڭ سوزىڭىز، — دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ.

كەمتۇك چىش

ھسامىدىننىڭ ئىككى ئۇتتۇر چىشى يوق ئىدى. بىر ئاغىنىسى ئۇنى مازاق قىلىپ:

— ئاغىنە، چىشىڭنىڭ كەمتۈك يېرىگە تام سوقتۇرۇۋالساڭ بولمامدۇ؟ — دېدى.

— بەللى، بۇ جايدا مەسلىھەت بولدى، — دېدى ھىسامىدىن، — ئۇنداقتا گېلىمغا بىر يۇرۇش قورۇلۇش سالدۇرۇۋالىدىكەنمەن - دە!

— ياخشى گەپ، — دېدى ئاغىنىسى، — ئەمىسە، مەشرەپنى ھەر كۈنى سىنىڭ گېلىڭدىلا ئوينايدىكەنمىز دە!

مەشرەپچىلەر تازا قىزىغاندا بىرلا يوتەلسەم ھەممىڭ ئوزەڭنى يەردە كورۇشسەن - دە! — دېدى ھىسامىدىن.

پايدا چىقسا

— بىر كىشى ھىسامىدىندىن سورىدى:

— جازانىخور جەننەتكە كىرەرمۇ، دوزاققىمۇ؟

ھىسامىدىن دېدى:

— جەننەتكە كىرىشى ناتايىن، ئەمما پايدا چىقسا دوزاققىمۇ كىرىدۇ.

سۇپۇرگە بوغۇش

بىر مەشرەپتە ھىسامىدىننىڭ چاخچىقىغا چىدىمىغان بىر يىگىت ئۇنىڭ كانىيىدىن بوغۇپتۇ.

ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى بايقىغان ھىسامىدىن دەررۇ سوراپتۇ:

—بۇرادەر، مۇشۇ بوغۇشۇڭدا مەن نەچچە سۇپۇرگە چىقارمەن؟

ئۇنداق قازانغا مۇنداق چومۇچ

دائىم ھىسامىدىننى گەپتىن چۈشۈرمەكچى بولۇپ يۈرگەن بىر كىشى چوڭ سورۇندا ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن:
— ھىسامىدىن، سىزنى ساقچى تۇتۇپ كېتىپتۇ دەپ ئاڭلىدۇق، قاچان قويۇپ بەردى؟ — دەپ سوراپتۇ:
ھىسامىدىن ھايالسىز جاۋاپ قايتۇرۇپتۇ:
— سېنى قويۇپ بەرگەن كۈننىڭ ئەتىسىلا مېنىمۇ قويۇپ بەردى.

بۈگۈن ئۆيۈڭگە بارىمەن

ھىسامىدىن كىچىك چېغىدا ھەر كۈنى كەچتە كىنوغا كېتىپ، ئۆيدە تۇرمايتتى. بىر كۈنى كەچتە ئۇ تامغىنى يەپلا تالاغا مېڭىۋىدى، دادىسى ۋاقىرىدى:
— ھەي ھىسامىدىن، سەن نىمانچە ئابدال بولۇپ كەتتىڭ! يەنە كىنوغا بارامسەن؟
— ياق، دادا، بۈگۈن ئۆيۈڭگە بارىمەن، — دىدى ھىسامىدىن.

خورەكنىڭ باھاسى

ھىسامىدىن سەپەر ئۈستىدە كېتىۋېتىپ، بىر دەڭدە قونۇپ ئوتمەكچى بولدى.
— بىر كېچە قونساڭ 8 مو، — دىدى دەڭچى.
— ئاكا، مەن چوڭ خورەك تارتمايمەن، كىچىك خورەك تارتىمەن. شۇڭا 4 مو بەرسەم بولار؟ — دىدى ھىسامىدىن.

دەڭجا تېرىكتى:

— چوڭ ـ كىچىك خورەكلىرىڭ بىلەن كارىم يوق. زادى 8 مو!

— ئەمىسە، — دېدى ھىسامىدىن بانا كورسىتىپ، — مەن چوڭ خورەكنىڭ يېرىمىنىلا تارتاي، 4 موچەنلىك خورەكتىن كېيىنلا مېنى ئويغىتىۋېتىڭ.

يەر توۋىنى ئىكەن

ھىسامىدىن ئوزىنىڭ ئايرۇپىلانغا ئولتۇرغانلىغىنى باشقىلارغا ماختىنىپ سوزلەپ بەردى:

— ئۇرۇمچىگە ئىككى سائەتتە بېرىپ، قايتقاندا بىر يېرىم سائەتكە قالمايلا غۇلجىغا كېلىۋالدۇق.

— قويساڭا، — دىدى ئاڭلىغۇچىلاردىن بىرى ئىشەنمەي، — قايتقاندىمۇ ئىككى سائەت ئۇچمامدۇ؟

ھىسامىدىن گەپتە كەتكۈزۈپ قويغانلىغىنى بايقىدى:

— سەن نىمىنى بىلەتتىڭ. قايتقاندا يەر توۋىنى ئىكەن ئەمەسمۇ!

ئىككى ئوت

ھىسامىدىن ئىدارىدە مەش ئالدىدا ئىسسىنىپ ئولتۇرسا، يېنىغا بىر قىز كېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. ھىسامىدىن قاخلاۋاتقان قولىنى مەشتىن يوتكەپ قىز تەرەپكە تۇتۇپتۇ. قىز ھەيران بولۇپ سوراپتۇ:

— ھىسامىكا، ئوت ئۇياقتا قالدى!
— يوغسۇ، سىڭىل، — دەپتۇ ھىسامىدىن، — بۇياقتىكى ئوتنىڭ تەپتى كۇچلۇكرەك كېلىۋاتىدۇ.

سەنئەتچى قىرىسا

ھىسامىدىن سەنئەت ئومەكتىمۇ ئىشلىگەن ئىدى. بىر يىلى باشلىق ئۇنى ياراتماي، ئومەكنىڭ مونچىسىغا قاراشقا چىقىرىپتۇ. ھىسامىدىن بۇ ئەلەمنى ئىچىگە سىلىپ ئىشلەپ يۇرۇپتۇ.

كۇنلەرنىڭ بىرىدە ھىلىقى باشلىق مونچىغا كەپتۇ. ھىسامىدىن ئەتەي ئۇنى ئىسسىغى يوق ئويىگە كىرگۇزۇپ قويۇپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن باشلىق سوغاقتىن جالاقلاپ تىترەپ چىقىپتۇ ـ دە، ھىسامىدىنغا غەزەپ بىلەن ۋاقىراپتۇ:

— ھەي بەغىرەز، باشلىق مونچىغا كەلسە، سوغاق ئويىگە چۇشەمدۇ؟

— ۋاي باشلىغىم، — دەپتۇ ھىسامىدىن، — سەنئەتچى قىرىسا مونچىچى بولامدۇ؟

لەپەرچە مىڭمىش

ھىسامىدىن يىزا سەنئەت ئومىگىدە ئىشلەپ يۇرگەندە ئومەك باشلىغى ئۇنىڭغا چېگراق رول بەرمەي، داۋاملىق ئۇششاق لەپەرگە چىقىرىپ قويۇپتۇ.

بىر كۇنى ئويۇن قويۇش ئۇچۇن يىراق يىزىغا كېتىۋاتقىـ

ندا باشلىق ھىسامىدىنغا چاخچاق قىلىپتۇ:
— ھىسامىدىن، نىمانداق تۇز ماڭمايسىز؟ بىردەم ئالدىغا، بىر دەم كەينىگە دەسسەيسىزغۇ؟
ھىسامىدىنمۇ چاخچاق بىلەن جاۋاپ بېرىپتۇ:
— مەن ئەسلىدە تۇز ماڭاتتىم. سىز ھە دىسىلا مىنى لەپەرگە چىقىرىۋەرگەندىن كىيىن مۇشۇنداق لەپەرچە مېڭىشقا ئادەتلىنىپ قاپتىمەن.

ئەپچىللىك

ھىسامىدىن سەھنىدە بوۋاي رولىنى ئوينىۋاتقاندا، ساقىلىنى سىپىسا، ياسىما ساقال قولىغا چىقىپتۇ. شۇ پەيتتە ھىسامىدىن دەرھال ئىشنى گەپ بىلەن ئوڭشاپتۇ:
— توۋا خالايىق، كوردۇڭلارمۇ! قېرىغاندا ساقالىمۇ كۇيە چۇشۇدىكەن - ھە! — دەپتۇ - دە، ساقالنى يانچۇغىغا سېلىپ قويۇپ، رولىنى ئويناۋېرىپتۇ.

يامان ئىتىمۇ بار

ھىسامىدىن بىرنەچچە ئاغىنىسى بىلەن بىر يەردىن قايتىپ ئوزىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ قاپتۇ. ھىسامىدىن ئۇلارنى تەكەللۇپ بىلەن ئويگە تەكلىپ قىلىپتۇ:
— ئويگە كىرەيلى، ئاغىنىلەر!
— ئويۇڭگە كىرسەك مېھمان قىلغىدەك نىمەڭ بار؟ — دەپ سوراپتۇ بىرى.

— تاۋۇز بار، ئۇزۇم بار، يۇمشاققىنا نانمۇ بار، — دەپتۇ ھىسامىدىن، سوزلەۋېتىپ قارىسا، ئاغىنىلىرى ئۆيگە كىرىدىغاندەك تۇرۇپتۇ. ئۇ دەرھال سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — باغلاقسىز يامان ئىتىمۇ بار، — دەپتۇ.

دەسلەپكى "غىلاڭ"

ھىسامىدىن مەشرەپكە باشقىلاردىن بالدۇرراق كېلىپ، ئىچ-كەركى ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇپتۇ. بۇ چاغدا ئۆي ئىگىسى سىرتتا ئىكەن.

كوپ ئۆتمەي ئۆي ئىگىسى تالادىن كىرىپ، تاشقارقى ئۆيدىكى ئوچاققا ئوت ياققىلى تۇرۇپتۇ، ئۇ ئوت يېقىۋېتىپ "غىلاڭ" قىلىپ بىرنى قويۇپ بېرىپتۇ. بىر پەستىن كېيىن يەنە بىرنى غىڭىلدىتىپتۇ. ھىسامىدىن 2 - سىنى ئاڭلاپ، چىدىماي كۇلۇۋېتىپتۇ. كۇلكىنى ئاڭلىغان ئۆي ئىگىسى ئىرغىپ تۇرۇپ ئىچ-كەركى ئۆيگە كىرىپ، ھىسامنى كورۇپتۇ - دە، چاندۇرماستىن سوراپتۇ:

— ھەي ھىسامكا، سىز باردىكەنسىزغۇ، قاچان كەلدىڭىز؟

ھىسامىدىن پەرۋاسىزلىق بىلەن:

— دەسلەپكى "غىلڭ" دىن سەللا ئاۋال كەلگەن ئىدىم، — دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ.

ئىككىنچى قول باشلىق

ھىسامىدىن ئىشلەيدىغان ئىدارىنىڭ باشلىغىنىڭ ئايالى ھەر دائىم ئېرى بىلەن تەڭلا باشلىقلىق قىلىدىكەن. كادىرلار بۇ

AltunOq

ئايالدىن ىبزار بولۇشقان ئىكەن.
بىر كۈنى باشلىق ئۆزى بار ۋاقىتتا بولۇمگە بىر كىشى كىرىپ ھىسامىددىندىن سوراپتۇ:
— يولداش، ئىدارەڭلەرنىڭ ئىككىنچى قول باشلىقى كىم؟
ھىسامىددىن قولى بىلەن باشلىقنى كۆرسىتىپ:
— ئىككىنچى قول باشلىق — بىزنىڭ مۇشۇ باشلىقىمىزنىڭ ئايالى، — دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ.

سامان دىگەن ساماندەك

ھىسامىددىن كىچىك ۋاقتىدا دادىسى ئۇنى ئەتىگەندىلا يېزا بازىرىغا بۇيرۇپتۇ:
— يۇگۇر بالام، بازارغا سامان كىرىدىمىكىن، كۆرۈپ كەل.
كالىنىڭ يەيدىغىنى قالماپتۇ.
ھىسامىددىن چىقىپ كېتىپ، بىر ھازادىن كېيىن قايتىپ كەپتۇ-دە، ھاسىرىغان پېتىچە ئۇچۇرىنى بېرىپتۇ:
— دادا، دادا، بازارغا سامان دىگەن ساماندەك كىرىپتۇ.

ياخشى ئىش ۋە ئەڭ يېقىملىق ئىش

رامىزان ئېپىنىڭ بىر ئاخشىمى تەرەۋىدىن قايتقاندا، تاماگەر ئىمام ھىسامىددىندىن سوراپتۇ:
— ئوغلۇم ھىسامىددىن، بىلەمسەن، دۇنيادا ئەڭ ياخشى ئىش نىمە ۋە ئەڭ يېقىملىق ئىش نىمە؟
ھىسامىددىن ھۆرمەت بىلەن جاۋاپ بېرىپتۇ:

— بىلەمدىغان تەخسىر! دۇنيادا ئەڭ ياخشى ئىش — كىشىلەرنىڭ جاناپلىرىنى ئىپتارغا چاقىرىشى. ئەڭ يېقىملىق ئىش — ئىپتاردىن يانغاندا ئىككى توقاچنى قولتۇقلىرىغا قىستۇرۇپ قويۇشى. ئىمام ھىسامىدىنغا بارىكاللا ئېيتىپتۇ.

زەرەتكالىقنى يوتكەش

مەھەللىدىكى يىگىتلەر ئويىنىغان قاتارى مەشرەپ نوۋىتى ئىمامنىڭ ئوغلىغا كەپتۇ. شۇ كۇنى ئىمام بىر يەرگە كېتىپ ئويگە كەچرەك قايتقان ئىكەن. ئۇ دەرۋازىدىن كىرىشىگە ئويىدىكى مەسلەرنى نېرىقى ئويگە يوتكەۋاتقان يىگىتلەرگە كوزى چۈشۈپتۇ. ھەيران بولغان ئىمام:

— ھاي - ھاي، نىمە سەراسىمە بۇ؟ — دەپ ۋاقىراپتۇ. پېشايۋاندا سالقىنلاپ ئولتۇرغان ھىسامىدىن يۈگۈرۈپ كېلىپ ئىمامغا جاۋاپ بېرىپتۇ:

— ھېچ گەپ يوق، تەخسىر. زەرەتكالىقنى يوتكەۋاتىدۇ.

سەۋىيە

بىر مەشرەپتە ھىسامىدىننىڭ چاخچاقلىرىغا قايىل بولغان بىر كىشى ئۇنىڭدىن سورىدى:

— بۇرادەر، ئوقۇغانمۇ سىز؟

— ئوقۇغان، — دەپ جاۋاپ بەردى ھىسامىدىن.

— نەچچىنچىگىچە ئوقۇغان؟

— بىرىنچى سىنىپتا يەتتە يىل ئوقۇغانمەن.

گىلەم ئۈستىسى

ھىسامىدىن گىلەمچىلىك كارخانىسىغا كىلىپ، كارخانا باشلىقىدىن ئۆزىنىڭ ئايالىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئىلتىماس قىلدى.

— ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ، — دىدى كارخانا باشلىقى، — ئەمما بىر شەرتى بار: ئايالىڭىز گىلەم توقۇشنى ئاز - پاز بىلەمدۇ؟

— ۋاھ، بىلمەمدىغان! — دىدى ھىسامىدىن، — گىلەم تۇرماق، مىنىمۇ كۈنىگە نەچچە قېتىم بۇزۇپ، باشقىدىن توقۇپ چىقىدۇ دىسىلە!

تەخەي

باشقىلارنى مازاق قىلىشنى ياخشى كورىدىغان بىر كىشى كوچىدا ھىسامىدىن بىلەن بىللە كېتىۋېتىپ ئۇنىمۇ مازاق قىلماقچى بولۇپتۇ:

— ھىسامىدىن، تەخەيدەك ماڭماي، تۈز ماڭسىڭىز بولمامدۇ؟

— سىزگە ئەگىشىپ ماڭغاندىن كېيىن تەخەيدەك ماڭماي نىمە ئىلاجىم بار، — دەپتۇ ھىسام.

پوچىلىق

مەھەللىدە بىر پوچى كىشى بار ئىكەن، ھەمىشە پونى زەي سالماي ئاتىدىكەن. بىر قېتىم ھىسامىدىن بار جايدا پو

ئېتىشقا باشلىدى:

— پاھ - پاھ، بايىلا ئۆيدە كېلىشكەن پولودىن راسا يەپتى-كەنمەن، خويما بارام قىلىۋاتىدۇ.

— راست دەيسىز، — دىدى ئۇنىڭ پوسىدىن غىدىغى كەل-گەن ھىسامىدىن، — ئايدا - يىلدا بىر قېتىم يىگەچكە شۇنداق قىلىدۇ. بىزدەك ھەركۈنى پولو يەپ تۇرسىڭىز ھىچنىمە بولمايتتىڭىز.

"زوڭزايوپ"

كاۋاپچى ئالدىدا ھاراق ئىچىشىپ ئولتۇرغان سالاپەتلىك ئۈچ كىشى يولدا كېتىۋاتقان ھىسامىدىننى توختىتىۋالدى. شۇ ئارىدا قاتناش ساقچىسى ئۇلارنى يول ئۈستىدىن چەتكە چىقىپ ئولتۇرۇشقا بىرنەچچە قېتىم دەۋەت قىلدى. مەسلەر گەپ ئاڭ-لىمىغاندىن كىيىن ساقچى ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىپ، ھەر بىرىنىڭ ئىسمىنى سوراشقا باشلىدى. چوڭ سۈپەت مەسلەردىن بىرى گې-دەيگەن ھالدا:

— مۇسايوپ، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى.

— نۇرتايوپ، — دىدى ئىككىنچىسى.

— مىرزايوپ، — دىدى ئۈچىنچىسى.

نۆۋەت ھىسامىدىنغا كەلدى. سورۇنغا ئەمدىلا قېتىلىپ، زوڭزىيىپ ئولتۇرغان پېتى بىر زىخ كاۋاپنى تېخى يەپ تۈگەت-مىگەن ھىسامىدىن ئەلەم بىلەن ئۆزىنى تونۇشتۇردى:

— زوڭزايوپ!

ئاشخانىدا

ھىسامىدىن تاماق يېگىلى بىر ئاشخانىغا كىرگەن ئىدى، بىر سائەتكىچە ئۇنىڭ قولىدىكى تالوننى ھېچكىم ئالمىدى. تاڭجاڭ بولسا، قاتىراپ يۈرۈپ ئۆزىنىڭ تونۇشلىرىنى كۈتتۈۋاتاتتى. شۇ چاغدا خېلىدىن بېرى تالوننى تۇتۇپ ئولتۇرغان يەنە بىر كىشى ھىسامىدىنغا دەرت ئېيتتى:

بۈگۈن بىز كەچكىچىمۇ تاماق يېيەلمەيدىغان ئوخشايمىز، بۇرادەر!

— ھېچ ۋەقەسى يوق، — دېدى ھىسامىدىن، — يوتقان-كورپىمىزنى ئېپكېلىپ قونۇپ بولسىمۇ تاماق يەپ كېتىمىز.

ئايلىنىپ بېرىپ تېگىش

ھىسامىدىن ئاغىنىلىرىگە مەرگەنلىكىدىن ماختىنىپ بەردى:

— تۈنۈگۈنكى قارىغا ئېتىش مەشىقىدە بەشئاتار مىلتىقتا ئۈچ پاي ئوقنى قالتىس ئېتىۋەتتىم - دە!

— قانداق تەگدى؟ — دەپ سورىدى بىر ئاغىنىسى.

— بىرىنچى ئوق دەل جايىغا تەگدى. ئىككىنچىسىمۇ سەل تۆۋەنرەككە تەگدى، ئۈچىنچىسى..... — ھىسامىدىن جىمىپ قالدى.

— ھە، ئۈچىنچىسىچۇ؟ — دەپ قىستىدى باشقىلار.

ھىسامىدىن ئويلاپ تۇرۇپ جاۋاپ بەردى:

— ئايلىنىپ بېرىپ ئۇمۇ تەگدى.

ھسامىدىننىڭ يۇرۇشى

بىر گۈزەل دىلبەر توغرىسىدا پاراڭلىشىۋېتىپ، ئاغىنىسى ھسامىدىنىدىن سورىدى:

— شۇ قىز بىلەن يۈرگەنمۇ سەن؟

— يۈرگەن، — دىدى ھسام ئويلانمايلا.

— يۈرگەن دەمسەنا؟ — ئاغىنىسى قىزىقىپ سورىدى، — قانچىلىك يۈردۈڭ؟

— بىر قېتىم بىزنىڭ مەھەللىدىن بازارغىچە بىللە يۈرگەن ئىدىم.

تەشكىلنىڭ يولىشى

ھسامىدىن قېرىپ قېلىۋىدى، تەشكىلى ئۇنىڭدىن ئانچە خەۋەر ئالمىدى. بىر كۈنى يوقۇرىدىن كەلگەن باشلىق ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ھسامىدىن، تەشكىل سىزنى ھەر جەھەتتىن يولەپ تۇرىدىغاندۇ؟

ھسامىدىن جاۋاپ بەردى:

— يولىمەمدىغان! تاشيولدا ماڭغىنىمدا ماشىنا ھارۋىلار سوقۇۋېتىپ قالمسۇن دەپ مېنى يولەپ ماڭىدۇ.

غازىنىڭ سوزى

ھسامىدىنىنىڭ بىر خوشنىسى ھەر كۈنى كەچكى تاماق ۋاقتىدا تەييار بولۇپ تۇراتتى. ھسامىدىن بۇنىڭدىن بىزار

ئىدى. بۇ كۈنمۇ شۇ خوشنىسى كەچكى لەگمەنگە ئۈلگۈرۈپ كىرىپ گەپ سېتىپ ئولتۇراتتى، ھەسامىدىننىڭ باققان غازلىرى تۈش-تۈشتىن غاقىلداپ كەتتى. خوشنىسى ئۆزىچە ھەسامىدىنغا چاخچاق قىلدى:

— بۇرادەر، غازلىرىڭلار نېمە دەيدۇ؟

— نېمە دەيتتى، — دېدى ھەسامىدىن زەھەرلىك كۈلكە-سىنى يوشۇرۇپ، — "ئۆزىنى سورىمايدىغان مېھماندىن تويدۇق — غاق-غاق!" دەيدۇ.

ئىتتىن قورقۇش

ھەسامىدىن بىر چېقىمچى كىشى بىلەن كوچىدا كېتىۋاتات-تى، تۇيۇقسىزلا بىر قورادىن يامان بىر ئىت ئېتىلىپ چىقىپ ئۇلارغا قاۋىدى. ھېلىقى كىشى قورققىنىدىن ھەسامىنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈۋالدى.

ئىت ئارقىدا قالدى، ئۇلار خېلى يەرگە بارغاندىن كېيىن ئۇ كىشى ھەسامىدىندىن سورىدى:

— ھەسامىدىن، سىزمۇ ئىتتىن قورقامسىز؟

— قورقمامدىغان، — دېدى ھەسامىدىن دەرھال، — مەنمۇ سىزدەك ئىتتىن قورقىمەن.

توپلىغۇچى: **ماخمۇت مەھەممەت**

تەم - تۇتەم شالدامباي

(چوچەك)

بۇرنى بۇرنىكەن، سوقا تۇرنىكەن؛ سىغىزخان جەدىكەن، قۇيرۇغى يەردىكەن؛ ئاغچامنىڭ زورىكەن، ئۆيىگە مېھمان كەلسە سورەپ سىلىشى بورىكەن؛ مال - مۈلكىنىڭ كوپلىگىدىن سانىنى بىلمەيدىكەن، پىخسىقلىغىدىن تۈزۈككىنە كىيىم - كېچەك كىيمەي- دىكەن، ئاغزىغا تېتىغىدەك، قوسىغى تويغۇدەك تاماق يېمەيدىكەن. ئۇ — شۇنداق ئورۇق ئىكەنكى، شامال ئۇچۇرۇپ كېتىشتىن قور- قۇپ، يىللاپ، ئايلاپ تالا - تۈزگە چىقمايدىكەن. ھېچكىم بىلەن كىردى - چىقتى قىلمايدىكەن؛ ھەتتا ئورۇق - توققانلىرىمۇ: "يۈز- دىسىنى ئىت، تۇتۇنىنى بۇلۇت كورمەيدىغان پىخسىق" — دەپ تىللاپ. يىللاپ، ئايلاپ ئۇنىڭ بوسۇغىسىغا يولىمايدىكەن. ئۇ، تۇل بولۇپ، دۇنيالىقتا بىردىن - بىر ئوغلى — قەمەرپاشا ۋە بىر چۆرى دېدەك بىلەن تۇرىدىكەن. قەمەرپاشانىڭ كوزى ئەلەس، يۈزى چوقۇر، ئوڭ پۇتى توكۇر، بۇرنى پۇچۇق، ئېڭىگى سوقا، تەققى - تۇرقى بەئەينى بۇقا؛ ئىككى مۇرىسى بېشىدىن ئېگىز، كالپۇكىدىن سىرتقا چىقىپ تۇرغان ھوڭگۇل چىشلىرى بەئەينى بىگىز ئىكەن. يۈزى ياپپاك، قۇلىغى سالپاك، ئۆزى ئو- تۇپ كەتكەن ھورۇن ھەم گالۋاڭ ئىكەن. كوزىدىن ياش، ئاغزىدىن شولگەي كەم بولمايدىكەن. تېخى بۇمۇ ئاز كېلىپ،

گەپ قىلغان چاغدا كىكەچلەيدىكەن. شۇڭا تەگتۇشلىرى ئۇنىڭغا
"تەم - تۇتەم شالدامباي" — دەپ لەقەم قويۇپتۇ. يىللارنىڭ
ئۇتۇشى بىلەن بۇ لەقەم ئۇنىڭغا سىڭىپ قاپتۇ، ئەسلى ئىسمىمۇ
ئۇنتۇلۇپ، بۇ يېڭى ئىسمىغا ھەممە ئادەم كونۇپ قاپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، كۇنپېتىپ، كەچ كىرىپ، ياز كېتىپ،
كۇز كېلىپ، يىلنىڭ كەينىدىن يىل ئۇتۇپ، تەم - تۇتەم شالـ
دامباينى ساقال - بۇرۇت بېسىپ، بالاغەتكە يېتىپ ئۇتۇپ كېـ
تىپتۇ. زورا خېنىم ئۇنىڭغا لايىق ئىزلەپ كىرمىگەن كوچىسى،
دەسسىمىگەن بوسۇغىسى قالماپتۇ. ئەمما ھېچكىممۇ ئۇنىڭ بىلەن
قۇدا بولۇشنى خالىماپتۇ. بۇ خىل ئەھۋال زورا خېنىمنى ناھايىتى
تېزلا قېرىتىۋېتىپتۇ، يۇرەك - باغرىنى سىماپتەك ئېرىتىۋېتىپتۇ. ئۇ،
ئولتۇرسا - قوپسا ئوغلىنىڭ كېيىنلىكىنى ئويلايدىكەن، كېچە -
كۇندۇز تەگرىگە نالە قىلىپ يىغلايدىكەن. لېكىن تەم - تۇتەم
شالدامباي ئانىسىنىڭ بۇنداق پەپىلەشلىرىنى قېيتىدىغىنمۇ ئالمايـ
دىكەن، تېخى ئويلىنىش توغرىسىدىكى گەپلەرنى ئاڭلىغاندا،
ئاچچىغلىنىپ توت پۇتى ئورە قالىدىكەن. ئويۇن - تاماشا دىسە
جېنىنى بېرىدىكەن؛ ئەتىگەندىن كەچكىچە ئىت تالاشتۇرۇپ،
خوراز سوقۇشتۇرۇپ، كۇنىنىڭ قانداق كەچ بولغانلىغىنىمۇ بىلمەيـ
دىكەن. تەگتۇشلىرى ئۇنىڭ پۇلىغا خۇشتار ئىكەن، ھەر ئامال
بىلەن ئۇنى باپلايدىكەن.

ئېرىدىن قالغان ۋەسلىنىڭ تەگدىن تولىسى تۇگەپ،
"ئوھو......" — دىسە ئوپكىسى كورۇنگۇدەك بولغاندا، غەم - غۇسسە
ئىچىدە قالغان زورا خېنىم تەكىر تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ. ئەنە شۇنـ
داق كۇنلەرنىڭ بىرىدە، دىدەك — دىلناۋاز ئىسىملىك چوري
قىزغا كوزى چۇشۇپتۇ. كوڭلىدە: "توگە مىنىپ، توگە ئىزلەپ

يۈرگىنىم نىمىسى! ئوغلۇمغا بۇنىڭدىنمۇ ياخشى لايىق بولامدۇ؟“ — دەپ ئويلاپتۇ - دە، دىلناۋازنىڭ ئۈنىمىغىنىغا ئۈنىماي، ئىمام - مەزىن چاقىرتىپ، ئۇنى تەم - تۇتەم شالدامبايغا نىكا قىلىپتۇ. نىكا- دىن كېيىن، زورا خېنىم ئۇ دۇنياغا سەپەر قىپتۇ. دىلناۋاز تەقدىرگە تەن بېرىپ، تەم - تۇتەم شالدامباي بىلەن بىر تەكىرگە باش قويۇپتۇ.

كۈنلەر ئاينى قوغلاپ كېتىۋېرىپتۇ. تەم - تۇتەم شالدامباي ئانىسىدىن قالغاننى سېتىپ يەپ، قولىنى ئەگرى قىلماي بىكار يېتىۋېرىپتۇ. دىلناۋازنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان پەندى - نەسىھەتلىرى بىر پۇلغا يارىماپتۇ. بېرىپ - بېرىپ ئۇلارنىڭ بىساتىدا بىر سىقىم دان، بىر چىشلەم نان قالماپتۇ. دىلناۋازنىڭ ئانىسىدىن قالغان، ئۆز جېنىدىنمۇ ئېزىز كۆرىدىغان بىر دانە ئالتۇن ئۈزۈكى بار ئىكەن، ئىككى كۈن ئاچ قالغاندىن كېيىن، ئۈزۈكنى زەرگەرگە سېتىپتۇ - دە، پۇلىنىڭ بىر قىسمىغا ئاشلىق سېتىۋاپتۇ، يەنە بىر قىسمىغا ياغاچچىغا بىر تەنزە ياسىتىپتۇ، قالغىنىغا يىڭنە - يىپ، ئويماق، تاغاق - سۆزگۈچ، گۈلە - قاق، جىگدە، ياڭاق سېتىۋې- لىپ، ئۇلارنى تەنزىگە چىرايلىق تىزىپتۇ. بىر تال ئاغامچا بىلەن تەم - تۇتەم شالدامباينىڭ بوينىغا ئېسىپتۇ - دە، سېتىپ كىرىش ئۈچۈن بازارغا يولغا سالپتۇ.

قاراڭغۇ چۈشۈپتۇ. دىلناۋاز ئەنسىرىگىنىدىن بىر تالاغا چىقىپ، بىر ئويگە كىرىپ، زادىلا خاتىرجەم بولالماپتۇ. خۇپ- تەنگە ئەزان قىچقىرغاندا، تەم - تۇتەم شالدامباي بوسۇغىدا پەيدا بولۇپتۇ. ئۇ، تەنزىنى ئاغامچا بىلەن باغلاپ، ئىت يېتىلد- گەندەك داقىرىتىپ سورىۋالغان ئىكەن. بۇ ھالنى كۆرگەن دىل- ناۋاز نېمە قىلىشنى بىلەلمەي، بىر ھازا ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قاپتۇ. كېيىن ئېرىدىن سوراپتۇ:

AltunOq

— مالنى ساتتىڭىزمۇ ؟

— ساتتىم، — تەم - تۈتەم شالدامباي كىكەچلەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. بۇ جاۋاپتىن خوشاللانغان دىلناۋاز كولاپ سوراشنى داۋام قىپتۇ:

— قانداق ساتتىڭىز ؟

— يەڭنە - ئويماق بىلەن تاغاق - سۈزگۈچنى قىزلار بىلەن چوكانلارغا، گۈلە - قاق بىلەن جىگدە، ياڭاقنى ئوغۇل بالىلارغا ساتتىم.

— ھەممىسىنى سېتىپ بولدىڭىزمۇ ؟

— سېتىپ بولماي! — دەپ ماختىنىپتۇ تەم - تۈتەم شالدامباي، — ئالدىمدىن قىزلار بىلەن چوكانلار ئۆتسە، يەڭنە - ئويماق بىلەن تاغاق - سۈزگۈچنى ساتتىم، ئوغۇل بالىلار ئۆتسە، گۈلە - قاق بىلەن جىگدە، ياڭاقنى ساتتىم. ئالغىلى ئۇنىمىسا، كەينىدىن قوغلاپ بېرىپ، يانچۇقىغا سېلىپ ساتتىم؛ ئېشىپ قالغىنىنى يولدا كەلگۈچە يەرگە ساتتىم. چوڭلارمۇ، بالىلارمۇ ئارقامدىن قالماي تېرىپ ماڭدى، دىگىنە!

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئەقىللىق دىلناۋاز دەرھال ئىشىنىڭ تېگى - تەكتىگە يېتىپ، ئۆزىنى كاچاتلاپ يىغلاپتۇ، قاخشاپتۇ، ئاخىرى دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، لېۋىنى چىشلەپتۇ. تەم - تۈتەم شالدامباي ئۆزىنى تاشلاپ، خاقىراپ ئۇخلاشقا باشلاپتۇ. دىلناۋاز كېچىچە كىرپىك قاقماپتۇ. تاڭ سۈزۈلگەندە، ئۇنىڭ خىيالىغا بىر ئوي كەپتۇ. ئۇ، چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپتۇ - دە، دەريا بويىغا بېرىپتۇ. دەريادىن چىلانىدەك چوڭلۇقتا قىرىق بىر تال رەڭگا - رەڭ تاش تېرىپتۇ. ئويگە كېلىپ، تاشنى بىر ياغلىققا ئوراپتۇ. ئاندىن تەم - تۈتەم شالدامباينى ئويغىتىپ، ئۈستى - بېشىنى كىيگۈزۈپ،

قوسىغىنى تويغۇزۇپتۇ. بېشىغا ئۆزىنىڭ ئاق ماتا كۆينىكىنى سەللە قىلىپ ئوراپ، قولىغا جىگدە ئورۇقىدا ياسىغان تەسۋىنى تۇتقۇزۇپتۇ. قانداق قىلىش ھەققىدە بىر-ئىككى سائەت ۋەز-نەسىھەت قىپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامباي بىرمۇنچە ۋەدىلەرنى بېرىپ، ئۆيدىن چىقىپتۇ ۋە بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ، شەھەرنىڭ ئەڭ ئاۋات رەستىلىرىدىن بىرىگە كېلىپ، بىر بۇلۇڭدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئاندىن قوينىدىن ياغلىقتا ئورالغان تاشلارنى چىقىرىپ، ياغلىق بىلەن يەرگە قويۇپتۇ ھەم ياغلىقنى ئېچىپ، تاشلارنى بىرنەچچە بۆلەككە بۆلۈپ، كۆزلىرىنى قىيا يۇمغىنى ھالدا، ئاغزىغا كەلگەن بىر نېمىلەرنى پىچىرلاپ، تەسۋىنى سىرىشقا باشلاپتۇ.

چۈش بولۇپتۇ، ھېچكىم قېشىغا كەلمەپتۇ، پېشىن ئۆتۈپ، نامازدىگەرگە يېقىنلاشقاندا، مەكتەپتىن يانغان بىر توپ بالا ئۇنى مەسخىرە قىلىپ، تاشلىرىنى ھەر تەرەپكە چېچىۋېتىپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامباي بىر تەرەپتىن بالىلارنى تىللاپ، بىر تەرەپتىن چېچىلغان تاشلىرىنى تېرىۋاتقاندا، سالاپەتلىك بىر ئادەم كېلىپ، ئۆزىگە رەھىم سېلىپ بېقىشنى ئۆتۈنۈپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامباي تاشلارنى بىرنەچچە قېتىم شالدىرلىتىپ، بىرنەچچە قېتىم "سۇف"لەپ، بىرنەچچە بۆلەككە بۆلۈپتۇ. بىر ھازا تاشلارغا تىكىلىپ، نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىغاندىن كېيىن، مۇنداق دەپتۇ:

— پال كەلدى، پال كەلدى، پالنىڭ ئۆزى دەل كەلدى.
بېشى بەش، ئايىغى توققۇز؛ يۈتكەن خېچىر ئوتتۇز، تاغار چېپىتا
يىگىرمە توققۇز؛ چاقسا بۆرگە، دورىسى سۈرگە، ئامىن، ئاللاھۇئەكبەر.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان رەھىم سالدۇرغۇچى ناھايىتى خاپا بولۇپ، ھەميانىدىن بىر يارماق ئاپتۇ-دە، ئۇنى تەم-تۇتەم شالدامباينىڭ ئالدىغا تاشلاپ قويۇپ، قاياققىدۇر كېتىپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامباي

ئۇ مەرىگە كېلىپ، بىريارماق پۇل تاپقىنىغا خوشاللىنىپ، خوشاللىق-
تا جېنى ئىچىگە پاتماي، ئۆيىگە كەپتۇ. ئۇنى بۇنچە خوشال
كورگەن دىلئاۋاز تازا ئۇچۇرۇپ ماختاپتۇ، ئەتە تېخىمۇ جىق پۇل
تېپىپ كېلىشكە كوندۇرۇپتۇ.

ئەمدى گەپنى پال سالدۇرغۇچىدىن ئاڭلايمىز: ئۇ، بىر چوڭ
سودىگەر بولۇپ، دۇنيانىڭ ھېچ يېرىدە ئۇنىڭ ئايىغى تەگمىگەن
جاي يوق ئىكەن. مۇندىن ئىككى ھەپتە ئىلگىرى، ئۇ، ئوتتۇز
خېچىرغا مال ئارتىپ، بۇ شەھەرگە قاراپ يولغا چىققان ئىكەن.
بىر ھەپتە يول يۇرۇپ، بىر ئوتەڭدە قونغاندا، بىر توپ قاراقچى
باستۇرۇپ كېلىپ، كارۋان بېشى ۋە چاكارلارنى ئولتۇرۇپتۇ.
سودىگەر قاراڭغۇدىن پايدىلىنىپ، جېنىنى ياقىغا ئاپتۇ. كېچىلەپ
يول يۇرۇپ، ئالتە كۇن دېگەندە، بۇ شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ
ھەم قاراقچى بولاپ كەتكەن مېلىنىڭ ئىز-دېرىگىنى قىلىپ،
پۇتۇن شەھەرنىڭ بۇلۇڭ-پۇشقاقلىرىغىچە ھەممە سارايلارنى
يوقلاپتۇ، پادىشاغىمۇ داتلاپتۇ، لېكىن ھېچقانداق نەتىجە چىقماپتۇ.
ئۈمىدى ئۈزۈلگەن سودىگەر تەم-تەتۇم شالدامبايغا ئۇچراپتۇ.
تەم-تۇتەم شالدامبايغا رەم سالدۇرۇپ، باياتىنقى گەپنى ئاڭلاپتۇ.
ئەمما ئۇنىڭ گەپلىرىگە قىلچىلىك ئىشەنمەپتۇ. ئوزى چوشكەن
سارايىنىڭ ھوجرىسىغا كىرىپ، ئىشكىنى ئىچىدىن تاقاپ، تورۇسقا
قاراپ خىيال سۇرۇپتۇ. خىيالىدا كوزىدىن ياش، ئاغزىدىن
شولگەي قويۇلۇپ تۇرغان تەم-تۇتەم شالدامبايىنى كورۇپتۇ.
سەسكەنگىنىدىن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپتۇ. شۇ چاغ:
"يۇتكەن خېچىر ئوتتۇز" دېگەن ئاۋاز قۇلىغىغا كىرىپتۇ. سودىگەر
بىردىن سەگەكلىشىپ، تەم-تۇتەم شالدامبايىنىڭ سوزلىرىنى بىر-
بىرلەپ ئېسىگە ئاپتۇ. "توغرا — دەپتۇ ئۇ، ئوزى بىلەن ئوزى

گەپلىشىپ، — قاراقچىلارنىڭ بۇلاپ كەتكىنى ئوتتۇز خېچىر بولۇپ، يىگىرمە توققۇزىغا مال ئارتىلغان ئەمەسمىدى! ئۆزەم مىنگەن خېچىردا ئىگەر-يۈگەندىن بولەك نەرسە يوق ئىدى. ئۇ رەمبال خېچىرلارنىڭ، مال قاچىلانغان تاغار-چىپتىلارنىڭ سانىنى بىلگەن ئىكەن، ئۇنى بۇلىغان قاراقچىلارنىمۇ چوقۇم بىلىدۇ. ئەتە تاڭ ئېتىشىغىلا ئۇنى ئىزلەپ تاپسام بولىغىدەك......". سودىگەر شۇلارنى ئويلاپ يېتىپ، كوزى ئۇيقۇغا كەتكىلى تۇرۇپتىكەن، بېقىننى بىر نەرسە چېقىپتۇ. چىراقنى يورۇتۇپ قارىسا، كانىدەك بىر بۈرگە تۇرغىدەك. بۈرگىنى ئۇلتۇرۇپ، ئەمدى يانپاشلىغان ئىكەن، پۈتۈن ئەزايى شۇنداق تاتلىق قىچىشىپتىكى، قاشلاشقا ئىككى قولى ئازلىق قىپتۇ. قاشلاۋېرىپ، بەدىنىنىڭ ساق يېرىنى قويماپتۇ. ھەممە يېرى زىدە، ھەممە يېرى ھۆررەك-ھۆررەك ئىششىق بولۇپ كېتىپتۇ. ئۇ، مىك جاپادا تاڭنى ئاتقۇزۇپ، دورا پۈرۈچنىڭ دۇكىنىغا يۈگۈرۈپتۇ. بەش تىيىنگە سانا ئېلىپ، ساماۋەرگە ئاپىرىپ دەملەپتۇ. تېخى بىر پىيالىنىمۇ ئىچىپ بولماستىن، بەدىنىدىكى قىچىشىقلار بېسىقىپ، ھۆررەكلەر يېنىشىپ، ئۆزىنى قۇشتەك يەڭگىل، شىردەك كۈچلۈك سېزىپتۇ. ئۇ، خوشاللانغىنىدىن چەينەكتىكى سانانى تىلپىلىرى بىلەن قوشۇپ يۇتۇپتو ھەم تەم-تۇتەم شالدامباينى ئىزلەپ يولغا چۈشۈپتۇ. كىم بىلسۇن ئىككى يۈز قەدەم يول ماڭماستىن قوسىغى شۇنداق تاراقلاپتىكى، ئالدىراشلىقتا بىر سارايىنىڭ خالاسىغا ئاران ئۇلگۇرۇپتۇ. "گۇلدۇر-تاراق، گۇلدۇر-تاراق" — قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ قوسىغى ئۇچىيى سوغۇرۇلۇپ چىقىپ كېتىۋاتقاندەك قاتتىق ئاغرىشقا باشلاپتۇ. ئۇنىڭ كوزلىرى قورقۇنچلۇقتا چانىغىدىن چىقىپ كەتكىدەك بولۇپ شۇنداق پەسكە

تىكىلگەن ئىكەن، خالانىڭ تۆشۈكىدىن قاراپ تۇرغان بىر خېچىرنى كۆرۈپتۇ. بۇ چاغدا قوسىغىنىڭ ئاغرىقى بىلەن تاراقلىشى "شىپپىدە" بېسىلىپتۇ، سودىگەر تازا سىنچىلاپ قارىغان ئىكەن، ھېلىقى خېچىرنى تونۇپتۇ. ئۇ، ئۆزى مىنىدىغان قاشقىدار قۇندۇزدەك قارا خېچىرنىڭ دەل ئۆزى ئىكەن. سودىگەر خۇشاللىقىنى باسالمىغان ھالدا، تېخىمۇ ئېگىشىپ قارىغان ئىكەن، قالغان يىگىرمە توققۇز خېچىرنىمۇ كۆرۈپتۇ. ئۇ خالادىن چىقىپ، سارايۋەندىن:

— بۇ كىمنىڭ خېچىرلىرى؟ — دەپ سورىغان ئىكەن، سارايۋەن:

— نايماندىن كەلگەن بىر سودىگەر باينىڭ خېچىرى، — دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. سودىگەر يەنە كولاپ سوراپتۇ:

— ئۇ سودىگەر ھازىر قەيەردە؟

— ئاخشام ھەمسەپەرلىرى ۋە چاكارلىرى بىلەن ھاراق-شاراپ ئىچىشىپ، بامداتقا ئەزان ئېيتقاندا ئۇخلىغان ئىدى، تېخى ئورنىدىن تۇرمىدى.

سودىگەر سارايۋەننى بىر بۇلۇڭغا تارتىپ، قۇلىقىغا پىچىرلاپ، ئۆز بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتنى قالدۇرماي سۆزلەپ بېرىپتۇ. سارايۋەن ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپتۇ. قاراقچىلاردىن غەزەپلىنىپتۇ. سودىگەر سارايۋەنگە بىر خېچىر مال بېرىشنى ۋەدە قىلىپ، ئۇنى شەھەرنىڭ پەششەۋىنى چاقىرىپ كېلىشكە ئەۋەتىپتۇ. ئۆزى بولسا، قاراقچىلار ياتقان ئۆينىڭ بوسۇغىسىدا پايلاپ تۇرۇپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي سارايۋەن پەششەپ ۋە بىرنەچچە ياساۋۇلنى باشلاپ كەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، نۇرغۇن ئادەمنىڭ قېنىنى ئىچكەن، بۇ، قاراقچىلار توپى ئۇخلاۋاتقان چېغىدا پاك-پاكىز قولغا چۈشۈپتۇ. سودىگەرنىڭ بارلىق ۋەجى ساق-سالامەت قولغا قايتىپ كەپتۇ. ئۇ، ۋەدىسىگە مۇۋاپىق

سارايۋەننى، پەششەپنى ئوبدان رازى قىپتۇ. ئاندىن بىر خېچىر مالنى ھەيدەپ، تەم-تۇتەم شالدامباينىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. ئۇنىڭغا نۇرغۇن رەھمەتلەرنى ئېيتقاندىن كېيىن، خېچىرنى مېلى بىلەن ئۇنىڭغا ھەدىيە قىپتۇ ھەم ئۇنى داۋاملىق يوقلاپ، خەيرىخاھلىق قىلىپ تۇرۇشقا ۋەدە قىلىپ، خوشلىشىپتۇ.

تەم-تۇتەم شالدامباي خېچىرنى يېتىلەپ، ھويلىغا كىرىپ كەلگەندە، دىلناۋاز ھاڭ-تاڭ بولغىنىدىن قېتىپلا قاپتۇ. ئېرى ئەھۋالنى سوزلەپ بەرگەندىن كېيىن، بىر ئىشەنمەي، بىر ئىشەنمەي، خېچىردىكى يۈكنى چۈشۈرۈشۈپتۇ. ئېچىپ قارىسا، توپ-توپ بىلەن تەيتىللا-كىمخاپ، شايى-ئەتلەس، تاۋار-دۇردۇن چىقىپتۇ. دىلناۋاز خېچىرنى تۇۋرۈككە باغلىتىپ، ماللارنى قازناق ئويگە توشۇپتۇ. ئەتىسى بىر قىسمىنى سېتىپ، ئۆينىڭ كەم-كۈتىسىنى تولۇقلاپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامبايغا يېڭى ئۇستى-باش تىكتۈرۈپ كىيگۈزۈپتۇ. بىر ئورام شايىنى بېشىغا ئوراپ، قولىغا قەھرىۋا بىلەن كوز مونچاقتىن ياسالغان تەسۋىنى تۇتقۇزۇپ، ئادەتتىكىدەك بازارغا چىقىرىپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامباينىڭ ئالدىغا رەم سال-دۇرغىلى كېلىدىغانلارمۇ كۈندىن-كۈنگە ئاۋۇپ، تاپاۋىتىمۇ كو-پىيىپتۇ. داڭقى پۈتۈن مەملىكەتكە تارقىلىپتۇ. ئەنە شۇ كۈنلەر-نىڭ بىرسىدە، پادىشانىڭ غەزىنىسىگە ئوغرى كىرىپ، ناھايىتى نۇرغۇن ئالتۇن-كۈمۈش، دۇنيا-دەپىنىنى ئوغرىلاپ چىقىپ كېتىپتۇ. پادىشا پۈتۈن مەملىكەتتىكى ئىزچى، سىنچى، رەمچى، قۇرئەندازلارنى يىغىپ، ئۇلارنى ئوز كارامىتىنى كورسىتىشكە بۇيرۇپتۇ. بىراق، ھېچكىممۇ بۇ غەزىنە مېلىنىڭ ئىزىنى تاپالماي، جانلىرىدىن ئايرىلىپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامباي بولسا — كېسەللىكنى بانا قىلىپ، ئوردىغا بارمىغان ئىكەن. پادىشا ئۇنى

پۈتىنى يەرگە تەككۈزمەي ئېپكېلىشكە تۆت نەپەر نەۋكەر ئەۋەتىپتۇ. بۇ چاغدا دىلناۋاز ئېرىگە: "پادىشادىن ئون كۈنلۈك مۆھلەت سوراپ كېلىڭ، قالغان ئىشنى ئۆزەم جۆندەيمەن" — دەپ تاپىلاپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامباي خوتۇنىنىڭ تاپىلىغىنى بويىچە ئىش قىلىپ، پادىشاغا ئون كۈن ئىچىدە ئوغرىنى تېپىشقا ۋەدە بېرىپ، قايتىپ كەپتۇ.

بىر كۈن ئۆتۈپتۇ، ئىككى كۈن ئۆتۈپتۇ. ۋەدە قىلغان كۈنگە ئاران بىر كۈن قاپتۇ. پادىشا بۇ جەرياندا نەچچە قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ، تىڭ-تىڭلاپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامبايدىن ھېچقانداق سادا چىقماپتۇ. ئەكسىچە، ھەر كۈنى بىردىن قوينى سويۇپ يەپ، باش كوتەرمەي ئۇخلاپتۇ. دىلناۋاز بولسا، ئىزلەپ-سوراپ ئىككى دانە يۈگرۈك ئات سېتىۋاپتۇ. خېچىرنى ئۇلارغا ياندىپتۇ. بەش قوينىڭ گۆشىنى پىشۇرۇپ، تاغارغا قاچىلاپتۇ. يېغىنى بەش چارەك ئۇنغا ئارىلاشتۇرۇپ، سەپەر توقاچى يېقىپتۇ. بۈگۈن مۆھلەتنىڭ توققۇزىنچى كۈنى بولۇپ، خولۇم-خوشنىلىرىنىڭ دىققىتىنى ئۆزلىرىدىن نېرى قىلىش ئۈچۈن، دىلناۋاز قاراڭغۇ چۈشكەندە تونۇرغا ئوت سېلىپ، بىر تونۇر پېتىر نان يېقىپتۇ. تونۇر بېشىدا ئېرىنى ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى سەپەر ئەنجاملىرىنى خېچىر ۋە ئاتلارغا ئارتىشقا باشلاپتۇ. ئەسلىدە ئۇ، تۈن يېرىمىدىن ئاشقاندا، ئېرىنى ئېلىپ، پادىشانىڭ ھۆكۈمى ئۆتمەيدىغان بىر مەملىكەتكە قېچىپ كەتمەكچى بولغان ئىكەن. تەم-تۇتەم شالدامباي تونۇرغا قاراپ ئولتۇرسا، بىر نان چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۇ:

— خوتۇن، بىرسى چۈشتى، — دەپ توۋلاپتۇ. خوتۇنى:

— بولۇپتۇ، تازا قاراپ ئولتۇرۇڭلار، — دەپتۇ.

بىر پەستىن كېيىن، يەنە بىر نان چۈشۈپ كېتىپتۇ. تەم - تۈتەم شالداماي:

— خوتۇن، يەنە بىرسى چۈشتى، — دەپ ۋاقىراپتۇ. دىلئاۋاز:

— مەيلى، چۈشۈۋەرسۇن. كوزۇڭلىنى ئۈزمەڭلار، — دەپ تېخىمۇ ئۈنلۈك ۋاقىراپتۇ. ئۈزۈن ئوتمەي بەشىنچى نان چۈشۈپ كېتىپتۇ. تەم - تۈتەم شالداماي تېخىمۇ ئەنسىز ۋاقىراپتۇ. دىلئاۋازمۇ بايىقى گېپىنى تەكرارلاپتۇ. شۇ ئارىدا تونۇردىكى ناننىڭ بىرسى قالماي چۈشۈپ كېتىپتۇ. ھودۇقۇپ كەتكەن تەم - تۈتەم شالداماي:

— ۋاي خوتۇن، ھەممىسى چۈشۈپ بولدى. قانداق قىلىمەن؟ — دەپ ۋاقىراپتۇ. ئېرىنىڭ بۇنداق پەمسىزلىكىدىن تاقىتى - تاق بولغان دىلئاۋاز ئاچچىغىدا مۇنداق دەپتۇ:

— قانداق قىلاتتىڭلار؟ كويدۇرۇۋېتىڭلار.

— ئوبدان خېنىم، بىر قوشۇق قېنىمىزنى تىلەيلى! — دىگەن بىرنەچچە كىشىنىڭ ئاۋازى دىلئاۋازنى ھەيران قالدۇرۇپتۇ. ئۇ، ئوز قۇلىغىغا ئىشىنىپ - ئىشەنمەي، قىلىۋاتقان ئىشىنى توختىتىپ، شۇنداق ئەتراپقا كوز سالغان ئىكەن، ھويلىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا قاپاق تېرەكنى يۇلۇۋالغىدەك قاۋۇل يەتتە ئادەم تۇرغىدەك. دىلئاۋاز ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ، سوراپتۇ:

— نىمە ئادەم سىلەر؟ بۇ يەردە نىمە ئىش قىلىسىلەر؟

— بىز، — دەپتۇ بىرسى سوز ئېلىپ، — پادىشانىڭ غەزنىسىگە كىرگەن ئوغرىلارمىز. ھەر بىرلىرىنى ئاۋارە قىلماسلىق ئۈچۈن، ئوزىمىز قاشلىرىغا كەلدۇق. سىلىدىن خۇرسەن بولساق، غەزنىنىڭ مېلىنى تاپشۇرۇۋېلىپ، بىزنى پادىشاغا تۇتۇپ بېرىش -

مىسلە. خوتۇن - بالىلىرىمىزنىڭ كوزىنى ياشلاشمىسلا!

ئىش مۇنداق ئىكەن: بۇ ئوغرىلار غەزنىگە ئوغرىلىققا كىرگەن ئەنە شۇ كۈنلەردە، تەم - تۇتەم شالدامباينىڭ تاپقۇرلىغى ئالەمگە مەشھۇر بولۇپ كەتكەن ئىكەن، بۇ گەپتىن ئوغرىلارمۇ خەۋەر تاپقان ئىكەن، ئۇلار تەم - تۇتەم شالدامباينىڭ بۇ ئىشقا ئارىلىشىشىدىن ئەنسىرەپ، قىلمىغان ھىلىسى قالماپتۇ؛ بىر كۈنى ئەتەي ئۇنىڭغا رەم سالدۇرسا، "پات ئارىدا ئوغرى قولغا چۈشىدۇ" — دەپتۇ. قورقۇپ كەتكەن ئوغرىلار ئۇنى ئولتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن، ئىككى سامسىغا زەھەر سېلىپ، ئۇنىڭغا بەرگەن ئىكەن، ئەمدى يېيىشكە تەرەددۇت قىلىۋاتقاندا، ئالدىدا ئىككى ئىت پەيدا بولۇپ، بىرلا ئېتىلىپ سامسىنى تەم - تۇتەم شالدامباينىڭ قولىدىن تارتىۋاپتۇ - دە، ئىككى قاساپلا يۇتۇۋېتىپتۇ. يۇتۇپتۇ - يۇ، جايىدىن قىمىرلىماي ئۆلۈپتۇ. بۇ ھالنى كورگەن ئوغرىلار ئالدى - كەينىگە قارىماي قېچىپتۇ ھەم شۇندىن ئېتىۋارەن دەككە - دۈككىدە ئىچىدە يا توزۇك تاماق يېيەلمەپتۇ، يا توزۇك ئۇخلىيالماپتۇ. ئاخىرى ئۆزئارا مەسلىھەت قىلىشىپ، غەزنىدىن ئوغرىلىغان نەرسىلەرنى تەم - تۇتەم شالدامبايغا بېرىپ، جېنىنى قۇتقۇزۇپ قالماقچى بولۇشقان ئىكەن، شۇڭا بىرنەچچە كۈندىن بۇيان، ھەر كۈنى كېچىسى كېلىپ، ئەر - خوتۇننىڭ نېمە ئىش قىلىۋاتقىنىنى كۆزىتىدىكەن، بۈگۈن پادىشا بەرگەن مۆھلەتنىڭ ئاخىرقى كۈنى بولغاچ، ئۇلار تەم - تۇتەم شالدامباينى ئاخىرقى قېتىم سىناپ باقماقچى بولۇپ، بىردىن، ئىككىدىن ھويلىغا چۈشۈپ باققان ئىكەن. تەم - تۇتەم شالدامباي گەرچە ئۇلارنى كورمىگەن بولسىمۇ، قانچە كىشى چۈشكەنلىكىنى خوتۇنىغا ئۇدۇللۇق مەلۇم قىلىپ تۇرغىنىغا قاراپ، ئوغرىلارنىڭ تېخىمۇ جېنى

سىقىرىغان ئىكەن.
ماقۇل، — دەپتۇ دىلئاۋاز، — سىلەرنى كويىدۇرمەيلى، پادىشاغمۇ تۇتۇپ بەرمەيلى. ئەسلىدە، تۆققۇز كۈندىن بېرى بىزنى ئاۋارە قىلغىنىڭلارغا قاراپ، ھەممىڭلارنى تونۇردا كويـ دۈرۈپ، كۈلۈڭلارنى كوككە سورىماقچى بولغان ئىدۇق، خوتۇن-بالىلىرىڭلار ئۈچۈن بۇ گۇناھىڭلاردىنمۇ كېچەيلى. ئەمما بىر شەرت بىلەن: ئوردىدىن ئوغرىلىغان مالنىڭ بىر تىيىنى كەم بولۇپ قالسا بولمايدۇ.

ئوغرىلار ئاق قۇشقاچتەك سايرىشىپ كېتىپتۇ: مالنى يو-شۇرغان ئورۇن، مالنىڭ سانى، تۈرىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. دىلئاۋاز ئاخىرىدا ئۇلاردىن مۇندىن كېيىن ئوغرىلىق قىلماسلىق ھەققىدە تىلخەت ئېلىۋاپتۇ ھەم ئەر-خوتۇن ئاتلىق ئۇلارنى ئالدىغا سېلىپ بېرىپ، مالنى يوشۇرغان جاينى كورۇپ كەپتۇ. ئەتىسى ناماز بامداتتىن يانغاندا، تەم-تۇتەم شالدامباي ئوردىغا سالا-پەت بىلەن كىرىپ، كەپتۇ ۋە پادىشادىن ئۇزىگە بىر قىسىم يا-ساۋۇل ۋە ئات-ئۇلاق بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. پادىشا دەرھال ئۇنىڭ تەلىۋىنى بەجا كەلتۈرۈپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامباي ياسا-ۋۇللارنى باشلاپ، شەھەر سىرتىدىكى بىر قەۋرىستانلىققا كەپتۇ-دە، بىر شام گورنىڭ ئالدىدا توختاپ، ياساۋۇللار بېگىگە شام گورنى ئىشارەت قىپتۇ. ئۇ ياساۋۇللىرىغا بۇيرۇق قىپتىكەن، ھەش-پەش دېگىچە غەزىنىنىڭ يوقالغان نەرسىلىرى ئات-خېچىرلارغا يۈكلىنىپ، ئوردىغا قاراپ راۋان بولۇپتۇ.

بۇ كۈنى ئوردىدا تەم-تۇتەم شالدامباي شەرىپىگە كاتتا زىياپەت ئۇتكۈزۈلۈپتۇ، پادىشا پۈتۈن مەملىكەتتىكى ئالىم-ئولىما، قازى-قۇززات، ئاقساقال-كوكساقاللارنى زىياپەتكە چاقىرىپ،

AltunOq

ئۇلارغا تەم - تۇتەم شالدامباينى تونۇشتۇرۇپتۇ. زىياپەت تازا قىزىغان چاغدا، پادىشا چاي ئىچكەن پىيالىسىنى يەرگە دۈم كۆمتۈرۈپ قويۇپ، تەم - تۇتەم شالدامبايدىن:

— ماۋۇ پىيالىنىڭ ئاستىدىكى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

تەم - تۇتەم شالدامباي بىر هازا جىم بولۇپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭغا قاراپ مېهمانلارمۇ تىنىقىنى سىرتقا چىقىرالماي قاپتۇ.

— بىر سەكرىدىڭ قۇتۇلدۇڭ، ئىككى سەكرىدىڭ قۇتۇلدۇڭ، — دەپتۇ، تەم - تۇتەم شالدامباي ئىچىدە پىچىرلاپ، — ئۈچ سەكرىدىڭ تۇتۇلدۇڭ.

— تاپتى! — دەپتۇ پادىشا خۇشاللىقىنى ئىچىگە پاتقۇزالماي ۋاقىراپ، — ھەقىقەتەن تاپتى!

پادىشا ۋاقىراپ تۇرۇپ پىيالىنى شۇنداق كۆتەرگەن ئىكەن، ئاستىدىن كىچىككىنە بىر پاقا سەكرەپ چىقىپ، كۆلگە چۈشۈپ كېتىپتۇ. نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشىنەلمىگەن مېهمانلار پادىشاغا ھەيرانلىق بىلەن تىكىلىشىپتۇ. پادىشا ماۋۇلارنى سۆزلەپ بېرىپتۇ: پادىشا چاي ئىچىپ ئولتۇرسا، كۆلدىن ھېلىقى پاقا چىقىپ، ئۈچ قېتىم سەكرەپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. شۇ چاغ پادىشانىڭ قوسىقىغا جىن كىرىپ، ئۇنى پىيالىدە باسۇرۇپ قويۇپ، تەم - تۇتەم شالدامبايدىن سوراپتۇ. تەم - تۇتەم شالدامباي پاقىنىڭ ئىككى قېتىم سەكرىگەندە تۇتالماي، ئۈچىنچى قېتىم سەكرىگەندە تۇتۇلغانلىقىنى ناھايىتى دانالىق بىلەن سۆزلەپ بېرىپتۇ. بۇ پادىشانى بەكمۇ خۇشال قىلىۋېتىپتۇ. پادىشانىڭ بۇ چاخچىقى تەم - تۇتەم شالدامباينىڭ ئابرويىنى يەنىمۇ ئۆستۈرۈۋېتىپتۇ. ئۇ خۇشاللىقتا تىترى- سىگە پاتماي قاپتۇ. چۈنكى ئۇ: "بىر سەكرىدىڭ قۇتۇلدۇڭ، ئىككى سەكرىدىڭ قۇتۇلدۇڭ، ئۈچ سەكرىدىڭ تۇتۇلدۇڭ" —

دىگەندە، بىرىنچى قېتىم نابىنالىق سودىگەرگە سۇرگە بۇيرۇپ، ئۇنىڭدىن ئىنئام ئالغانلىقى؛ ئىككىنچى قېتىمدا ئوغرىلارنىڭ ئۆز كولەڭگىسىدىن ئۆزى قورقۇپ، غەزىنىنىڭ ماللىرىنى قايتۇرۇپ بەرگەنلىكىنى، ئەمدى بولسا، پىيالە ئاستىدىكى نەرسىنىڭ نىمە ئىكەنلىكىنى تاپالماي، رەسۋاسى چىقىدىغانلىقىنى ئويلاپ ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلەشكەن ئىكەن. پادىشا ئۇنىڭ گېپىنى پاقىنىڭ ئۈچ قېتىم سەكرىشىگە باغلاپ، ئۇنى "دانالىقتا تەڭدىشى يوق ئادەم ئىكەن" — دەپ ئۇنىڭغا چىن كۆڭلىدىن قايىل بولغان ئىكەن.

زىياپەتتىن كېيىن، پادىشا تەم - تۇتەم شالدامباينى ئۆزىگە باش مەسلىھەتچى بولۇشقا تەكلىپ قىپتۇ. ئارىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتكەندە، بۇ مەملىكەتكە دۈشمەن تاجاۋۇز قىپتۇ. پادىشا نۇرغۇن لەشكەر چىقارغان بولسىمۇ، بىرسىمۇ هايات قايتماپتۇ. چاپارمەنلەر يەتكۈزگەن خەۋەرلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، دۈشمەن بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقانمىش. ئولۇپ - ئولۇپ، تۈزۈك لەشكەر بېشىمۇ قالماپتۇ. پادىشانى غەم - غۇسسە بېسىپ، ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپتۇ. ئۇ، ئويلا، ئويلا، ئاخىرى تەم - تۇتەم شالدامباينى لەشكەرلەرگە باشلىق قىلىپ، جەڭگە ئەۋەتمەكچى بولۇپتۇ هەم مۇشۇ جەڭدە دۈشمەننى يېڭەلىسە، ئۆزىگە ئوڭ قول ۋەزىر قىلىشنى ۋەدە قىپتۇ. تەم - تۇتەم شالدامباي نائىلاج رازى بولۇپتۇ. بىراق، ئۇ ئاتتا ئولتۇرالمايدىكەن، پادىشا ئۇنىڭغا ئاتاپ مەخسۇس ئىگەر - جابدۇق ياسىتىپتۇ. ئۇنى ئىگەر ئۈستىگە قاققان قوزۇقتەك مەهكەم باغلىتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، تەم - تۇتەم شالدامباي جەڭگە يول ئاپتۇ. ئىككى كۈن يول ماڭغاندىن كېيىن، بىر ياش ئورمان-لىققا دۇچكەپتۇ. بۇنچە كوپ ئاتلىقنىڭ كېلىۋاتقىنىنى كورگەن

بىر توپ توشقان ئۆزىنى ئورمانلىققا ئېتىپتۇ. توشقاندىن ھۈركەگەن ئات تەم-تۇتەم شالدامباينى ئورمانلىققا ئېلىپ كىرىپ كېتىپتۇ. ئولگۇدەك قورقۇپ، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالغان تەم-تۇتەم شالدامباي "ۋايجان!......" — دەپ ۋاقىرىغىنىچە، بىر تۈپ دەرەخكە ئېسىلىۋاپتۇ. ئات تېخىمۇ ئۈركۈپ، جان ئاچچىقىدا شۇنداق قاتتىق چېپىپتىكى، تەم-تۇتەم شالدامباي ئېسىلىۋالغان دەرەخنى يۇلۇپ ئېلىپ مېڭىپتۇ. لەشكەر باشلىقىنىڭ بۇ ھەركىتىنى بۇيرۇق دەپ چۈشىنىپ، ھەممەيلەن تەڭ: "ۋايجان..." — دەپ ۋاقىرىشىپ، بىر تۈپتىن دەرەخكە ئېسىلىپ، ئۇنى يۇلۇپ ئېلىپ مېڭىپتۇ. يىراقتىن كۆزىتىپ تۇرغان دۈشمەنلەر پۈتۈن-پۈتۈن دەرەخنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ-كوتىرىپ كېلىۋاتقان بۇ ئاجايىپ پالۋانلارنى كۆرۈپ، ئۈگىسىغا سۇ كىرىپ كەتكەن چۈمۈللەردەك پىتىراپ، كەينىگە قېچىشقا باشلاپتۇ. قېچىپ بىر يەرگە كەلگەندە، ناھايىتى زور سازلىققا دۈچكەپتۇ. ئاز بىر قىسمى سازلىقتىن ئامان-ئېسەن ئۆتەلىگەن بولسىمۇ، كۆپ قىسمى سازلىققا پېتىپ كېتىپتۇ. تەم-تۇتەم شالدامباي سازلىقنىڭ بويىغا كەلگەندە، ھەم ئېتى، ھەم ئۆزىنىڭ ئاران جېنى قالغان ئىكەن. ئۇ قولىدا يوغانلا بىر تۈپ دەرەخنى كوتىرىۋالغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ، ئۇنى سازلىققا تاشلىۋېتىپتۇ، لەشكەرلەرمۇ كەينى-كەينىدىن قولىدىكى دەرەخلەرنى سازلىققا تاشلاپتىكەن، شۇنداق ئەپچىل كۆۋرۈك بىنا بولۇپتىكى، ئاتلارنىڭ تاقىسى سۇغا تەگمەي، سازلىقتىن ئۆتۈپ كېتىپتۇ. بۇ چاغدا، سازلىقتا سۇغا ھالسىزلىنىپ كەتكەن دۈشمەنلەر باشلىقلىرىنى ئولتۇرۇۋېتىپ، ئىككى قولىنى ئېگىز كوتىرىشىپ، تەم-تۇتەم شالدامباينىڭ لەشكەرلىرىگە ئەل بولۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، تەم-تۇتەم شالدامباي قانچە-قانچە داڭلىق

لەشكەر باشلىقلىرى لەكمىلىك - لەكمىلىك لەشكەر بىلەن يېڭەلمىگەن دۈشمەننى يېڭىپ، مەملىكەتنى قوغداپ قاپتۇ. ئۇ داغدۇغا بىلەن ئوردىغا كىرگەندە، كېسەلمەن پادىشا ئالدىغا چىقىپتۇ ھەم ۋەدىدىسىگە مۇۋاپىق، ئۇنى "ئوڭ قول ۋەزىرىم، تەختىمنىڭ ۋارىسى" — دەپ جاكالاپتۇ.

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، پادىشا ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. تەم - تۇتەم شالدامباي پادىشالىق تاجىنى كىيىپ، پادىشالىق تەختىدە ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ شۇنداق تەلۋىلىك بىلەن يۇرت سوراپتىكى، ئۇنىڭ زۇلمىدىن ئادەم بالىسى ئەمەس، ئۇچار قاناتلاردىن قۇرۇت - قۇمۇرىلقلارغىچە ئۇگىلىرىدا خاتىرجەم ياشىيالمايدىكەن. ئۇرۇش - سوقۇش، دارغا ئېسىپ ئولتۇرۇش دېگەنلەر ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىچ پۇشقىنى چىقىرىدىغان ئەرمەك ئىكەن. بىر جىنغا نەچچە يۈز خوتۇن ئالغان بولسىمۇ، يەنە بىرقانچە ئەمەلدار پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەممە يېرىگە چېپىپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن قىز تاللايدىكەن، دىلئاۋازنى بولسا، ئېسىگىمۇ ئالمايدىكەن. ئەمدى ئۇنى ھېچكىممۇ "تەم - تۇتەم شالدامباي" دېيىشكە پېتىنالمايدىكەن، بەلكى "قەمەر شاھ ھەزرەتلىرى" — دەپ، بېشىدا كوتىرىدىكەن.

شۇنداق قىلىپ، تەم - تۇتەم شالدامباي ئىككى يىل يۇرت سوراپتۇ. ئالۋاڭ ياساقنىڭ ئېغىرلىقىدىن خەلق ئىشتانسىز قاپتۇ. زۇلۇمنىڭ قاتتىقلىقىدىن ئولمىگەنلەر ئاز قاپتۇ. ئۇنىڭ زالىملىقى دىلئاۋازنىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. بۇ چاغدا دىلئاۋازنىڭ ئوغۇل تۇغقىنىغا بىر يېرىم يىل بولغان بولۇپ، بالا تېخىچە دادىسىنى كورمىگەن ئىكەن. دىلئاۋاز بالىنى كورسىتىش بانىسى بىلەن تەم - تۇتەم شالدامباي بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭغا يۇرتنى ئادالەتلىك بىلەن سوراش ھەققىدە نەسىھەت قىلماقچى بولۇپتۇ

ھەم بالىسىنى كوتىرىپ، ئوردىغا كەپتۇ. مىلىڭ بىر مۇشەققەتتە تەم - تۇتەم شالدامباينىڭ قېشىغا كىرىپتۇ. قارىسا، بىر بۇت ئولتۇرغىدەك. بالىسى ئەركىلەپ، ئالدىغا بارغان ئىكەن، ئۇ:

— نىمە بالا بۇ؟— دەپ ۋاقىراپتۇ.

— سىزنىڭ ئوغلىڭىز، — دەپتۇ دىلناۋاز، — سىز ئوردىغا كىرگەن چاغدا، قوسىغىمدا ئۈچ ئايلىق قالغان بالا شۇ.

— ھوي دەللى، — دەپتۇ پادىشا دىلناۋازنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاپ، — سېنىڭ قوسىغىڭدا مېنىڭ بالام نىمىش قىلىدۇ؟ جاللات، قېنى سەن!

— خوش تەقسىر.

ئىككى جاللات تەم - تۇتەم شالدامباينىڭ ئىككى يېنىدا ھازىر بولۇپتۇ. ئۇ، پادىشالارغا خاس سالاپەت بىلەن بۇيرۇق قىپتۇ:

— چاپ!

جاللاتلار نىمە ئىش ئىكەنلىگىنى چۈشىنەلمەي، بىر بىرىگە قارىشىپتۇ. ئاندىن تەم - تۇتەم شالدامبايدىن سوراپتۇ:

— ئانىسىنى چاپامدۇق، بالىسىنىمۇ؟

— نىمە چاپماي قاراپ تۇرۇشىسەن!

— كىمنى چاپىمىز؟

— كىمنى چاپاتتىڭ؟ مېنى!

تەم - تۇتەم شالدامباينىڭ گەپتىن ئېزىشى، ئۇزۇنىدىن بۇيان مۇشۇنداق پۇرسەتنى كۈتۈپ كەلگەن جاللاتلارغا كۈچ - مەدەت بېغىشلاپتۇ. ئۇلار شۇنداق شىددەت بىلەن چېپىپتۇكى، تەم - تۇتەم شالدامباينىڭ تېنى ئۈچ پارچە بولۇپ كېتىپتۇ.

شۇندىن كېيىن خەلق ئەقىللىق دىدەك دىلناۋازنى پادىشا قىلىپ خاتىرجەم ياشاپتۇ.

رەتلىگۈچى: **ئابلا ئەخمەدى**

تېپىشماقلار ھەققىدە

سالى خۇدابەردى

مەلۇمكى ئەمگەكچى خەلقلەر دۇنيادىكى بارلىق ماددى ۋە مەنىۋى بايلىقلارنى ئىجات قىلغۇچىدۇر. ئۇلار ئۇزۇن تارىخىي دەۋرلەر جەريانىدا پۈتمەس - تۈگىمەس باي ۋە خىلمۇ - خىل ئېغىز ئەدەبىياتىنى بارلىققا كەلتۈردى. تېپىشماقلار، قوشاقلار، چۆچەك - رىۋايەتلەر، ماقال - تەمسىللەر، ئېغىز داستانلىرى، لەتىپەلەر ۋە ھەر خىل بېيىت - غەزەللەر بىلەن بىر قاتاردا ئەنە شۇ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ جۇملىسىدىندۇر.

ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئۇزۇن تارىخىي دەۋرلەردىن بۇيان بىزگە قالدۇرغان باي مىراسلىرىنىڭ بىرسى سۈپىتىدە، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئېغىز ئەدەبىياتى خەزىنىسىگە قوشۇلغان قىممەتلىك بايلىقلار قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشقا مۇناسىپتۇر.

تېپىشماقلار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەدىمقى زامانلاردىن تارتىپ بۈگۈنكى كۈنگىچە خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغان ھەم بۇ جەرياندا مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتتىن ئۈزلۈكسىز پىششىقلىنىپ مۇكەممەللەشكەن ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ بىر تۈرىدۇر.

تېپىشماقلار زادى قانداق بارلىققا كەلگەن؟

شۇنداق ئېيتالايمىزكى، خەلق ئىچىدىكى تۇرمۇش - تەج-

رىسىگە باي، ئەقىل - پاراسەتلىك ۋە قابىلىيەتلىك كىشىلەر ئۆز-لىرىنىڭ پىكىر قىلىش دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى، سۆز سەنئىتىگە ماھىرلىقى بىلەن خىلمۇ - خىل ئېغىز ئەدەبىياتىنى، جۈملىدىن تې-پىشماقلارنىمۇ ئىجات قىلدى. لېكىن ئۇزۇن يىللارنىڭ ئۆتۈشى بى-لەن ئۇ، ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ، كىشىلەر ئارىسىدا ئېقىپ يۈرۈش جەريانىدا، ئۇنى ئىجات قىلغان ئاپتورلار بارا - بارا كۆ-مۈلۈپ كەتكەچكە ئومۇمى خەلقنىڭ ئورتاق ئىجادىي مۈلكىگە ئاي-لىنىپ كەتكەن.

تېپىشماقلاردا ئومۇمەن نەرسە - ھادىسىلەرنىڭ ئاساسلىق بەلگىلىرىنى ئېيتىش ياكى تىلدىكى مىتافورا (ئىستائارا)، مېتونو-مىيە. جانلاندۇرۇش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ، بىر نەرسىنى ئىككىن-چى بىر نەرسىگە ئوخشىتىش ئارقىلىق شۇ نەرسە - ھادىسىلەر-نىڭ دەل ئۆزىنى تېپىش تەلەپ قىلىنىدۇ. شۇ ئارقىلىق كىشى-لەر ئۆزئارا بىر بىرىنىڭ زېھنى - قۇۋۋىتىنى سىنىشىدۇ، تېپىش-ماقلارغا جاۋاپ بېرىشتە چوڭقۇر ئويلاشقا، ئەتراپلىق پىكىر يۈر-گۈزۈشكە، كۆپ نەرسە - ھادىسىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

تېپىشماق ئېيتىش ۋە ئۇنىڭغا جاۋاپ بېرىش ئىشلىرى تا-رىختىن بۇيان كەڭ ئۇيغۇر ئەمگەكچىلىرىنىڭ كۆڭۈل ئېچىش پا-ئالىيەتلىرى سۈپىتىدە تۇرمۇش ئادىتىگە ئايلىنىپ كەتكەن. تې-پىشماقلار خەلق ئاممىسىنىڭ، بولۇپمۇ ياش ئوسمۇرلەرنىڭ، مەسى-لىلەرنى ئەتراپلىق - چوڭقۇر ئويلاش، توغرا پىكىر يۈرگۈزۈش قا-بىلىيىتىنى ئۆستۈرۈشتە ئالاھىدە زور ئەھمىيەتكە ئىگىدۇر.

تېپىشماقلار تۈزۈلۈش جەھەتتىن ئىخچام، تىلى چۈشىنىش-لىك، چوڭقۇر مەنىلىك بولۇپ، كۆپ ھاللاردا قوشاقلارغا ئوخ-

شاش ۋەزىنلىك، قاپىيىلىك تۈزۈلىدۇ. تېپىشماقلارنىڭ بۇ خىل ئالاھىدىلىگى ئۇنى ئەستە قالدۇرۇشقا ئەپلىك بولۇشتەك ياخشى خۇسۇسىيەتنى شەكىللەندۇرگەن.

مەسىلەن:

بوۋاي كەلدى پالتىسىز،
كوۋرۇك سالدى تاختىسىز، ئۇ نىمە؟
بېشى يوغان قاپاقتەك،
پۇتى ئىنچىكە ساپاقتەك.
ئۇچىيى قوسىغىنىڭ تېشىدا
قۇلىغى پۇتىنىڭ ئۇچىدا ئۇ نىمە؟

دېمەك، بىرىنچى تېپىشماقتا ئالاھىدە ئوبىرازلاشتۇرۇپ، قىشنى بوۋايغا، مۇزنى كوۋرۇككە ئوخشاتقان بولسا، ئىككىنچى تېپىشماقتا جانلىق ئوخشىتىش ئارقىلىق دۇتارنىڭ ئوبرازىنى كوز ئالدىمىزدا نامايەن قىلىدۇ.

تېپىشماقلار ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ باشقا تۇرلىرىگە ئوخشاشلا، ئىجتىمائى ھايات بىلەن چىڭ باغلىنىپ، ئۇزۇن تارىخىي دەۋرلەرنى ئۆز بېشىدىن ئوتكۇزگەچكە، خەلق ئاممىسىنىڭ تۇرمۇش ئورپ - ئادەتلىرىنى، جەمىيەتتىكى مەدىنى ۋە ئىقتىسادىي شارائىتلارنى ئۆزىدە ناھايىتى روشەن ئىپادىلىدى. شۇڭا ماكسىم گوركىي، "......خەلقنىڭ ئېغىز ئەدەبىياتىنى بىلمەي تۇرۇپ، خەلقنىڭ ھەقىقى تارىخىنى بىلىش مۇمكىن ئەمەس" دېگەن ئىدى.

مەسىلەن:

مېهمان كەلدى بىر نامسىز،
ئاتقا مىندى بىر جانسىز،
دائىم يەيدۇ ئىككى قوي،
تېرىسى بار، ئۇستىخانسىز، ئۇ نىمە؟

دىگەن بۇ تېپىشماقتا، يېڭىدىن تۇغۇلغان بوۋاق بالىنى نامسىز مېهمانغا، ئۇنى بولەيدىغان بوشۇكنى جانسىز ئاتقا، ئانىنىڭ ئەمچەـ كىنى ئۇستىخانسىز ئىككى قويغا ئوخشىتىش ئارقىلىق، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ، بوۋاق بالىنى بوشۇككە بولەپ باقىدىغانلىقىدىن ئىبارەت تۇرمۇش ئادىتىنى ئىپادىلىگەن. ئۇنىڭدىن باشقا:

بېشىڭنى تىقساڭ دوزاق
تويدۇرار قوساق، ئۇ نىمە؟

دىگەن تېپىشماقتا بولسا، ئۇيغۇر خەلقى ئادەتتە نان ياقىدىغان تونۇرنىڭ بەلگىلىك خۇسۇسىيەتلىرىنى ئوبرازلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئادەتلىرىنى ئەكس ئەتتۇرگەن.

ئالدى يامغۇر، كەينى قار، ئۇ نىمە؟

دىگەن تېپىشماقتا ئۇيغۇر دىخانلىرى پاختىنى چىگىتىدىن ئايرىشتا ئىشلىتىدىغان "چىغرىق"نى ئىپادىلىسە،

بىر ئوزى، مىڭ كوزى. ئۇ نىمە؟

دىگەن تېپىشماقتا دىخانلارنىڭ ئاشلىق تاسقايدىغان غەلۋىرىنى ئەكس ئەتتۇرگەن.

دىمەك تېپىشماقلارنىڭ مەزمۇنى خەلق ئاممىسىنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى تۇرمۇش ئورپ-ئادەتلىرى ۋە ھايات كەچۇرۇش شارائىتلىرىنى بىلىۋېلىشىمىزغا ئىمكانىيەت بېرىدۇ. تېپىشماقلار گەرچە ئۇزۇن تارىخىي دەۋرنىڭ مەھسۇلى بولسىمۇ، ئۇ،

يالغۇز ئۇتمۇشتىكى دەۋردە ئىجات قىلىنىپلا قالماستىن، بەلكى بۈگۈنكى يېڭى جەمىيىتىمىزدىمۇ ھەر خىل يېڭى مەزمۇنلارنى ئىپادىلەيدىغان نۇرغۇن تېپىشماقلار بارلىققا كەلمەكتە.

مەسىلەن:

تىرىشچانلارغا ئامراق،
ھورۇنلاردىن ئۇ يىراق،
ئۈگەنسىڭىز، ياقىدۇ،
دىلىڭىزغا نۇر-چىراق، ئۇ نىمە؟

دىگەن تېپىشماقتا كەڭ ئاممىنى ئىلىم-پەن ئۈگىنىشكە دەۋەت قىلىسا،

كېچە-كۈندۈز ھارمايدۇ،
توختىماستىن سانايدۇ.
ئۆمۈر بويى سانىسا،
ئون ئىككىدىن ئاشمايدۇ. ئۇ نىمە؟

دىگەن تېپىشماقتا "سائەت" نى كورسىتىدۇ.

خەلق ئېغىز ئەدىبىياتىدىكى قوشاقلار، چوچەكلەر، ماقال-تەمسىللەر، لەتىپە قاتارلىقلار ئېغىزدىن-ئېغىزغا كوچۈپ يۈرۈش داۋامىدا راۋاجلىنىپ ھەر خىل ۋارىيانتلارغا ئىگە بولغىنىغا ئوخشاش، تېپىشماقلارنىڭ خېلى زور بىر قىسمىمۇ مەلۇم ۋارىيانتلارغا ئىگە.

مەسىلەن:

رەڭگى قىزغوچ دومۇلاق،
ئىچى تولغان قومۇلاق. ئۇ نىمە؟

دىگەن تېپىشماقتا "ئانار" نى كوزدە تۇتقان بولسا،

ئېشى سىرلاقلىق،
ئىچى مىخلاقلىق، ئۇ نىمە؟

دىگەن تېپىشماقتىمۇ "ئانار" نى كۆرسىتىدۇ.

خەلق كۆرمىگەن دۇنيادىن،
مېھمان كەلدى نامى يوق.
ئىككى پاخلان يەيدۇ ئۇ،
ئاتقا مىندى جانى يوق، ئۇ نىمە؟

بۇ تېپىشماقنىڭ يەنە بىر ۋارىيانتى:

مېھمان كەلدى بىر نامسىز،
ئاتقا مىندى بىر جانسىز.
دائىم يەيدۇ ئىككى قوي،
تېرىسى بار، ئۇستىخانسىز. ئۇ نىمە؟

يۇقۇرقىدىن باشقا يەنە:

بىر ئانىدىن كۆپ بالا،
بەزىلىرى بوز ئالا. ئۇ نىمە؟

دىگەن تېپىشماق قوغۇن ـ تاۋۇزنى كوزدە تۇتۇپ ئېيتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ يەنە بىر ۋارىيانتى:

جىم يېتىپ سەمرىيدۇ. ئۇ نىمە؟

دەپ تۈزۈلگەن. بۇنىڭدىمۇ قوغۇن ـ تاۋۇزنى كۆرسىتىدۇ. يۇقۇر ـ قىدەك مىساللارنى ناھايىتى كۆپلەپ ئۇچرىتىش مۇمكىن.

شۇنى ئالاھىدە ئېيتىش كېرەككى، خەلق ئېغىز ئەدىبىياتى ـ نىڭ ئايرىلماس تەركىۋى قىسمى بولغان تېپىشماقلار، كەڭ خەلق

ئامىسى ئىچىدە خېلى چوڭقۇر مەنىبەگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن هەرقايسى ئالاقىدار ئورۇنلاردا بۇنى توپلاپ رەتلەش ئىشىغا ئەهمىيەت بەرمەي، ئېتىۋارسىز قارايدىغان نا توغرا خاهىشلار ساقلانماقتا. بۇنداق ئەھۋاللارنى تۈزىتىپ، تېپىشماقلارنىڭمۇ جەمىيەتتىكى ئورنىغا كۆڭۈل بولۇشنى تەشەببۇس قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

تۆۋەندە ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرىدىن بىرنەچچىنى كىتاپخانلارنىڭ پايدىلىنىشىغا تەقدىم قىلدىم.

تېپىشماقلار

1 - بۇگۈن كېچە بىر ئىش كوردۇم بەك ئاجايىپ،
بىر پەستىلا كوزلىرىمدىن بولدى غايىپ. ئۇ نىمە؟

2 - بىر قاچىدا ئىككى خىل رەڭ،
ئىككىسىنى ئايرىماي يەڭ. ئۇ نىمە؟

3 - بىر ئاتىسى، بىر ئانىسى،
سان-ساناقسىز بالىسى. ئۇ نىمە؟

4 - كوز ئېچىپ كورەلمەيسىز،
قول سوزۇپ تۇتالمايسىز.
ئايرىلسىڭىز ئۇنىڭدىن،
بىر مىنۇت ياشالمايسىز، ئۇ نىمە؟

5 - ئۇچۇپ-ئۇچۇپ كېلىدۇ،
قانات قېقىپ كېتىدۇ.
قېنى ئويلاپ تېپىڭلار،
كىم تەھتىگە يېتىدۇ؟

6 - ئۇسۇل ئوينىسا ئانىسى،
چاۋاك چالۇر بالىسى. ئۇ نىمە؟

7 - تەڭ تۇغۇلغان، تەڭ ئوسكەن،
نىمە بولسا تەڭ كورگەن.

تۇساق بولغاچ ئاردا.
بىر بىرسىنى كورمىگەن. ئۇ نىمە؟
8 - ئىككى ئىبرىقتىن سۇ كەلسە،
بەش ئاغىنە تەڭ كەپتۇ.
سۇ ئىبلىپتۇ ئىككىسى،
ئۈچى قاراپ تۇرۇپتۇ. ئۇ نىمە؟
9 - بىر تۈپ دەرەخ، ئون ئىككى شاخ،
ئوتتۇز يوپۇرماق، بىر يۈزى قارا، بىر يۈزى ئاق. ئۇ نە
10 - ئىشىگىدىن ئوت قويساڭ.
ئوت ئالىدۇ ئوي ئىچى.
ئوت كەتكەننى كورسىمۇ،
ئوچۇرمەيدۇ ھىچ كىشى. ئۇ نىمە؟
11 - تەگ دىسە تەگمەيدۇ،
تەگمە دىسە تېگىدۇ. ئۇ نىمە؟
12 - تۆۋى يەردە،
ساقىلى بەلدە. ئۇ نىمە؟
13 - كۆنگەيدە ھەمرا بولىدۇ،
تەسكەيدە يوشۇرۇنىدۇ. ئۇ نىمە؟
14 - ئالدىدا بار، كەينىدە يوق. ئۇ نىمە؟
15 - بىر، ئىككى، ئۈچتۇر، ئوتتۇپ تۇت بولماس،
"ئادەم" دە يوقتۇر، "كىشى" دە كەم بولماس. ئۇ نىمە؟
16 - ئىشىكنى ئاچۇر،
ئارقىغا قاچۇر. ئۇ نىمە؟
17 - ئاتتىن ئېگىز، ئىتتىن پەس. ئۇ نىمە؟
18 - ئوتتۇز ئىككى ئاغىنە بىر ئورۇندا ياشايدۇ،
ئىشقا چۈشسە ياندىشىپ بىرگە كۆرەش باشلايدۇ. ئۇ نىمە؟
19 - ئانىسى شالدىرشاپ،
بالىسى شىرىن شېكەر. ئۇ نىمە؟

20 - قىر ئۈستىدە قاتار قوزۇق. ئۇ نىمە؟

يۇقۇرقى تېپىشماقلارنىڭ جاۋاۋى رەت نومۇرى بويىچە تۆۋەندە ئەسكەرتىلدى.

1 - ئۇخلىغاندا كورگەن چۈش.

2 - تۇخۇمنىڭ ئېقى ۋە سېرىغى

3 - كۈن، ئاي، يۇلتۇزلار.

4 - هاۋا.

5 - خىيال.

6 - دەرەخ، يوپۇرماق.

7 - ئىككى كوز.

8 - بۇرۇن ۋە بەش بارماق.

9 - بىر يىل، 12 ئاي، 30 كۈن، ئونبەشى ئايدىڭ - ئونبەشى قاراڭغۇ.

10 - مەش.

11 - كالپۇك، لەۋ.

12 - كوممە قوناق.

13 - كولەڭگە، سايە.

14 - ئەينەك.

15 - كونا يېزىقتىكى چېكىت

16 غورو - دەم.

17 - ئىگەر (ئاتقا توقۇيدىغان)

18 - ئېغىزدىكى چىش.

19 - ئۈزۈمە.

20 - سەۋزە - زەدەك.

خەلق ماقاللىرىدىن

ئوم بولمىسا ئەل بولماس، بىرلەشمىسە كۈچ.
ئەمگەكنىڭ ئۈستى جاپا، تېگى ئالتۇن.
ھورۇنلۇقتىن بالا كېلەر باشقا،
ئىشچانلىقتىن گۈل ئۈنەر تاشقا.
بىلى ئاغرىماسنىڭ نان يېيىشىگە باق.
بىر مىسقال دۆلەتنى كۆتەرگىچە، مىڭ مىسقال تەمكىنلىك كېرەك.
باينىڭ تۈگمىنىگە سۇ قۇيغىچە، كەمبەغەلنىڭ گورىگە ئوت قوي.
ئات تايچىغىنى باقساڭ تۇلپار بولۇر،
بورە كۈچۈگىنى باقساڭ كۆلپەت.
ئاڭلىغان قۇلاققا گۇنا يوق، ئارزۇ قىلغان كوڭۇلدە ئېيىپ.
ئاغرىقنىڭ سانجىغى يامان، سوزنىڭ ئاچچىغى.
يىگىت ئاشىق بولسا ئاسمانغا قارار،
قىز ئاشىق بولسا يەرگە.
ھەمرايىڭ ئىت بولسا قولۇڭدىن كالتەك چۈشمىسۇن.
قازى پۇلغا ئامراق، ئىت گوداڭغا.
يەر ھوسۇلىنىڭ ئانىسى، ئەمگەك ھوسۇلنىڭ ئاتىسى.
ئاتنىڭ بىڭىسىنى لايدا كور، خېچىرنىڭ بىڭىسىنى سايدا.
ياخشى بىلەن بولساڭ يولداش، ھەر ئىشىڭدا ھەمدەم-قولداش.
ياخشى پەزىلەتلىك تورگە بېرىپتۇ، يامان خۇيلۇق گورگە.
قۇرۇق قوشۇق ئېغىزنى قانىتار.

گۈلنىڭ تاجىسى گۈل ئارىسىدا، يىگىتنىڭ تاجىسى ئەل ئارىسىدا.
كۆپ يامغۇر يەرنى بۇزار، پىتنە-ئىغۋا ئەلنى.
ئۆزەڭ ئۈچۈن ئۇخلاپ، باشقىلار ئۈچۈن چۈش كۆرمە.
نەپ تەگمەس سوپىدىن، تۇغماس توخۇ ياخشى.
ماختانغاننىڭ ئۆيىگە بارما، كېرىلگەننىڭ تويىغا.
موللا كىشى يېرىم كىشى، ئىككى موللا بىر كىشى.
موللىنىڭ يامىنى قاراقچى بولىدۇ، بەندىنىڭ يامىنى يالاقچى.
باينىڭ پۇلى، ئوچاقنىڭ كۈلى.
باينىڭ قېشىدا كەمبەغەلگە كۈن يوق، توغان بېشىدا دەرەخقە.
چاپىنىغا قارىما، ئادىمىگە قارا.
توخۇ ئۈچۈپ تامغا قونىدۇ، لاچىن ئۈچۈپ تاققا.
ئىككى تاۋۇزنى بىر قولتۇققا قىسقىلى بولماس.
ئىككى كېمىگە تەڭ دەسسىگىلى.
ئەقىللىق ئۆزىدىن كۆرەر، نادان باشقىدىن.
خىرىدىس قىلغاندىن قورقما، ھىجايغاندىن قورق.
بۇلبۇل گۈل بار يەردە، ھۆرمەت دوست بار يەردە.
بەرگەن بەككە ياراپتۇ، بەرمىگەن كىمگە.
ئەتە ئۆلىدىغاندەك ئىبادەت قىل،
مىڭ يىل ياشايدىغاندەك تىجارەت قىل.
خوتۇن بويۇن، ئەر باش.
خوتۇن ئەرگە قارايدۇ، ئەر يەرگە قارايدۇ.
ھادىم دىسەم ھاپاش بوپتۇ.
سۈيىنى ئىچكەن كۆلگە تۈكۈرمە.
ئوتتۇز چىشتىن چىققان سۆز، ئوتتۇز ئەلگە تارقايدۇ.
سەن ئىلپىتەك رۇس بولساڭ، ھېچ بالا يوقتۇر ساڭا،

لام ئىلىپتەك ئەگرى بولساڭ، ھەر بالا باردۇر ساڭا.

سىنالغان ئاچچىق قىيتىق، سىنالمىغان قايماقتىن ياخشى.

كورمىدىم دىسەڭ بىر سوز، كوردۇم دىسەڭ مىڭ سوز.

يارىڭنى گۈل ئارىسىدىن ئىزلە، باتۇر يىگىتنى ئەل ئارىسىدىن.

يالاقچى يالاق بىلەن، تىجەمەل تاياق بىلەن.

چۈجىنىڭ شۇملۇقىدىن توخۇدا ئەمچەك بولمىغان.

ئات تويغان يېرىگە تارتىدۇ، يىگىت تۇغۇلغان يېرىگە.

تومۇرنى دارت يەيدۇ، ئادەمنى دەرت.

ئاق كىگىزنى ياراتماي، لايدا ياتقان باراتباي.

گىلەمنىڭ ئىسىللىغى قىلىدىن، ئادەمنىڭ ئىسىللىغى تىلىدىن.

دولەت قۇشى قونسا چىۋىن بېشىغا،

سۇمرۇغ كېلەر كۈندە قېشىغا.

ھۆپۈپ دوڭگە چىقسا قۇش يەپتۇ، يىتىم تويغا بارسا مۇش.

ئايدا كەلگەنگە ئاياق، كۈندە كەلگەنگە تاياق.

توشقاننى قومۇش ئولتۇرەر، ئەرنى نومۇس.

بار نىمىنى دىگۈزمەيدۇ، يوق نىمىنى يىگۈزمەيدۇ.

ئادەم بىلگەننى دەيدۇ، تۇخۇ كورگەننى يەيدۇ.

ئاشلىق كېتىپ چاڭ قالدى، ماغدۇر كېتىپ جان قالدى.

خەلق قوزغالسا، تەخت قوزغىلىپتۇ.

ئارىسالدا ئىشەكنى بورە يەپتۇ.

تىرىگى بىرنى ئولتۇرسە، ئولۇگى مىڭنى.

باتۇرغا بىلەك كېرەك، مەرتكە يۈرەك.

قىشلىغلى قايان باراي، ياز كەلسە ساراي سالاي.

يازدا ئالتە چاپان، قىشتا كالتە چاپان.

ئىسراپچىلىق نەدە، تەر چىقمىغان يەردە.

نامەرتنىڭ سۆيىنى ئىچكىچە، مەرتنىڭ قاچىسىنى يۇغىن.
ئۆخلىغان ئىتقا تاش ئاتما، تونۇشمىغان قىزغا قاش.
چىۋىن چاقسا ھەرىمىكىن دىمە، ساقالغا ئاق كىرسە، قېرىمىكىن.
كىشىنىڭكىنى بۇلاپ يەپتۇ، ئۆزىنىڭكىنى سىقىپ يالاپتۇ.
ئېيىقى يوق، ھايۋان يوق، غېمى يوق ئادەم،
سۆنەيچىدىن يەل كېتىدۇ، ھارۋىكەشتىن تىرتىناڭ ـ تىرت.
مەددا ئۇيالماس گەپ سېتىشتىن، ئاچكوز قورقماس يۈز كېتىشتىن.
خالتىدىن خەۋەر يوق مېھمان باشلاپتۇ.
پۇلى يوق تاللاشقا ئۇستا، سېتىقچى ئاڭلاشقا.
چالا موللا ۋاراقلايدۇ، ئەگرى نوغۇچ تارقلايدۇ.
قازاخۇنۇم ئوقەت كويىدا، قوشناجىم پەداز كويىدا.
بىر تۆكىنىڭ شۇملۇغىدىن مىڭ توقايغا ئوت كېتىپتۇ.

توپلىغۇچى: **قەييۇم تۇردى**

نىيە خەلق ماقاللىرىدىن

1) بالا يىغلاپ چوڭىيىدۇ،
قاپاق ساڭگىلاپ.
2) ھابدالدا ئۇۋات يوق،
كىپەكتە قۇۋۋەت يوق.
3) تۈلكىنىڭ سايىسىدا بولمان،
گەر يىسۇن يولۋاس سىنى.
4) دىخاننىڭ ئوبدىنى تېرىيدۇ بۇغداي، قوناق، پاختا.
خوتۇننىڭ ئوبدىنى ئويگە ئېتىدۇ. سۇپرا بىلەن تاختا.
5) تاغارنىڭ ئاغزىنى ئايىساڭ تۇۋى تېشىلمەيدۇ.
6) ئويما تەلپەك لاپ ئۇرار، بوسۇماتەلپەك بەك ئۇرار.
7) پاسار ئوتنىڭ كۆلى چوڭ، ساپساپچىنىڭ گېپى.
8) قايماققا ئامراق كالىغا ئوچ.
خوتۇنغا ئامراق بالىغا ئوچ.
9) تام تۈۋىدىن قېرىيدۇ، ئادەم گېلىدىن.
10) سورەنمە پايدىدىن چاققان زىيان يەخشى.
11) ئىگىسىنى سىغىنساڭ ئىتىغا سوڭەك سار.
12) ئاتاڭ ئولسە ئولسۇن، مىرەبىڭ ئولمىسۇن.
13) بوينى توگىدىن سورك، ھەممەتنى قويدىن.
14) كىشىنىڭ پولىدا بولماڭ باي، ئاخىرى بولارسىز لاي.

رەتلىگۈچى: **مەتتومۇر ئىسمايىل**

源　　泉

维吾尔古典文学丛刊

（维吾尔文）

新疆人民出版社出版

新疆新华书店发行

新疆新华印刷厂印刷

850×1168毫米 32开本 $15\frac{1}{2}$ 印张

1980年12月第1版　1981年3月第1次印刷

印数：—20,000

统一书号：M10098·457　定价：0.86元

AltunOq